

Handwritten notes in a cursive script, possibly including the name 'Mikola' and other illegible characters.

KSH Könyvtár

KSH Könyvtár

565979

565979

PANTHEON-KIADÁS

A MEGCSONKITOTT MAGYARORSZÁG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
LÉVAY-DIJÁVAL KITÜNTETVE

IRTA:
BUDAY LÁSZLÓ

565979

KSH Könyvtár
és Dokumentációs Szolgálat

000000821319

BUDAPEST, 1921
A PANTHEON IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Minden jog — a fordítás joga is —
fenntartva.

Copyright by Pantheon Publishing
Co. Ld in Budapest 1921.

Globus, Budapest, Aradi-utca 8.

ELŐSZÓ.

Ez a könyv nem megnyugvást jelent, sőt bizik abban, hogy a földrajzi tényezők örök törvényei, a gazdasági erők vonzása nem marad gyöngébb fél a békeokmány papirosával szemben.

Azt a helyzetet azonban, amibe kerültünk Magyarország megcsonkítása folytán, ismernünk kell, hogy a közeljövő kisebb számvetéseit megtehessek, s az újabb fejlődés nagy körvonalait fölrajzolhassuk.

Szétszórtan több adat jelent már meg a megcsonkított Magyarország állapotáról és elszakított részeiben való veszteségeiről. A szerző azonban úgy érezte, hogy nem végez fölösleges munkát, ha összefoglaló áttekintést nyújt ezeknek a veszteségeknek minden irányu mértékéről, azok számára, akik az eddig látott mozaikdarabokból nem tudják kiegészíteni az egész képet, vagy azok számára, akik az egyébként hozzáférhető adatok nagy tömegével nem akarnak bajlódni.

Hogy a szomorú adatok felsorolását nem végezhetette a krónikás rideg és közömbös hangján, az fájó veszteségeinknél könnyen érthető.

Munkaközben nem hallgathatta el a szerző gazdasági és társadalmi politikai észrevételeit sem, aminőket a megcsonkított Magyarország nehéz helyzete kiválthat minden, az ország sorsáért aggódó emberből. Egy ne-

gyedszázadon át a gazdasági élet megfigyelésére egyik legalkalmasabb közintézményünk kebelében, sőt a legválságosabb években annak élén állván, úgy véli, hogy hosszú időn át gyűjtött, s az utolsó években föltorlódott tapasztalatainak közlésére szabad keresnie a nyilvánosságot.

A napi politika kérdéseit azonban, mert azok esendők és könnyen változók, nem érinti ez a könyv, annál kevésbé a külső politika kérdéseit, amelyek ma Európaszerte ködösek és homálybaveszők.

Budapest, 1921 március 1.

I. A FÖLD.

Fölfakadtak újra a nemes magyar nemzet sebei, keserghetünk Rákóczival, mikor Magyarország s a békeszerződés által lekapcsolt részei között a politikai összefüggés erős pántját mesterségesen meglazítani meglátjuk.

A zsákmány, amit a szomszédos új országok el akarnak ragadni, nagy, ha területében mérjük meg, igen fájdalmas, ha közgazdasági jelentőségében tekintjük, de szinte kétségbeejtőnek látszik, ha értékes népét nézzük, amely hozzánk tartozik, mi ő hozzá, a válást egyik fél sem kívánja, sőt az mindkettőnek végtelen kárára válik.

És kétségbeejtő, önérzetünket megpirító mód az, ahogy a veszített háboru mérlege ránk zárul.

A karzat mámoros tapsa, a páholyok önfeledt rózsái a győztes toreádort illetik, aki a bikát halálra sebezte, de már a nemes vad testén falánk kis ragadozók osztoznak.

Az utolsó elszánt küzdelemben az entente nagyhatalmai végső erőfeszítéssel kicsikarták a győzelmet. De nem azok diadalmaskodnak most elszakadt véreink fölött, akik legyőztek.

Mi vagyunk csak, leterített nemes vad, kiszolgáltatva azoknak, akik soha le nem győztek volna és Gulliverként megkötözve vagyunk kénytelenek nézni, hogy a törpék hogyan szaladgálnak rajtunk, s emelgetik kíváncsi szemérmertlenséggel könnyben uszó szempillánkat.

A földterületet, amelyet a békeakta elvesz tőlünk, mindjárt az új birtoklók szerint részletezve, könnyebb áttekintés okáért a népesség számával egybevetve, az alábbi táblázat mutatja meg: 4

Terület	Terület km ² -ben	Népesség	Népsűrűség km ² -kint
I. Cseh megszállás ...	62.937	3,575.685	56·7
%-ban ...	22·2	19·6	
II. Román megszállás ...	102.787	5,265.444	51·2
%-ban ...	36·4	28·7	
III. Délszláv megszállás ...	20.956	1,499.213	71·5
%-ban ...	7·4	8·2	
IV. Osztrák követelés ...	5.055	392.431	77·6
%-ban ...	1·8	2·2	
V. Fiume ...	21	49.806	2371·7
%-ban ...	0·0	0·3	
VI. Összes követelés ...	191.756	10,782.579	56·2
%-ban ...	67·8	59·0	
VII. A megcsonkított Magyarország ...	91.114	7,481.954	82·1
%-ban ...	32·2	41·0	
VIII. Magyarország összesen ...	282.870	18,264.533	64·6

Magyarország ezek szerint csupán 91.114 négyzetkilométernyi területet mondhatna magáénak, eddigi birtokának (a 42.541 négyzetkilométer területével, 2,621.954 lakosával már 1918 október 29-én elszakadt Horvát-Szlavonországokat ezúttal nem is említve) nem egészen egyharmadát, 32.2%-ot.

Az új szomszédság közül maga a román királyság 102.787 négyszögkilométert óhajt lefoglalni, eddigi területünk 36.4%-át, amely a balkán háború előtti Románia területének 78.2%-át teszi. Ez az ország, amely a balkáni harcokban úgy, mint a világháborúban feszült figyelemmel leste, hogy merre billen a kocka, a hidegvérű szerencsejátékos nagy nyereségét söpri be: régi területéhez 126% új földet szerzett. (E hódításnak a részletei: Magyarországból 78.2, Oroszországból 33.9, Ausztriából 7.9, Bulgáriából 6.3%-ot szerzett régi földjéhez.)

De a cseh köztársaság követelése sem sokkal kisebb, mint amennyit Magyarországnak önálló állami

élete folytatására visszahagynak: ezen a címen veszendőbe menne 62.937 km² területünk, 22.2%-a a régi Magyarországnak.

Ma hasztalan azzal érvelni, hogy az így keletkezett új Magyarországnak csak politikai határai vannak, földrajziak és ethnikaiak pedig nincsenek: elég tudnunk, hogy a Kárpátok erős fala ott fog emelkedni a cseh állam közepén, az északkeleti Felvidék vizei pedig a román királyság területiális jogait nem ismerve, a magyar róna felé lejtnek.

Népességünkönközül közel 11 milliót vesztenénk, összes lélekszámunk 59%-át, ha az 1910. évi népszámlálás adatait vesszük mértékül.

Akkor különben, amikor a földdel, a nekünk megmaradt területtel foglalkozunk, a népességgel egyelőre csak abból a szempontból van dolgunk, hogy országunk szétválasztott részeinek különböző népsűrűségével megismerkedjünk.

A megmaradó magyar terület, mint az ország gazdasági és forgalmi életének eddig is természetes gravitációs pontja, a legsűrűbb, négyszögkilométerenkint 82.1% lakossal: olyan denzitás, amely meghaladja Franciaország, Dánia népsűrűségét, pedig a határszálen mesterségesen le vannak kapcsolva róla nagyobb vonzóerejű népesebb városaink, mint Pozsony, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárád, Arad, Temesvár, Szabadka stb.

Nincs a megmaradt területen egyetlen vármegye vagy megyerészlet sem, amelynek népsűrűsége az 50-en alul maradna; viszont ott vannak, a környező városokat nem is említve, Pest vármegye 85.2, Békés 81.4, Esztergom 100.8, s Csanád megmaradt része 91.6, Aradé 73.4 népsűrűséggel.

Budapest és környéke (a fővároson kívül Ujpest, Rákospalota, Pestujhely, Rákosszentmihály, Kispest, Pestszentlőrinc, Erzsébetfalva, Csepel, Albertfalva, Budafok, Pesthidegkut, Békásmegyér, amelyek együttvéve az 1918. évi összeírás szerint 1,222.772 lelket képviseltek, 1920 tavaszán pedig 1,310.007 főnyi népességet), erősen tömörült központja a Magyarország részére meghagyott 7,481.954 főnyi lakoságnak. Szombathely, Győr, Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Makó, Szeged,

Hódmezővásárhely, Szentes, Baja, Pécs, Nagykanizsa alkotják a megcsonkított Magyarország perifériáin a kiemelkedőbb városi tömörüléseket.

Mint hogy az alábbiakban ismételten lesz szó a Magyarországnak meghagyott területről, valamint az egyes megszállások által lefoglalt vidékekről, nem fog ártani itt bevezetőben tüzetesebben leírni a nekünk hagyott s a veszendőnek indult részeket.

Az 1920 június 4-én aláírt békeszerződés szerint eddigi vármegyéink közül csupán 10 maradna meg sértetlenül a mi tulajdonunkban. Ezek: Fejér, Somogy, Tolna, Veszprém, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Borsod, Békés, Hajdu.

Városaink közül pedig a főntemlitetteken kívül, amelyek legnagyobbbrészt új határainkon, vagy ahhoz közel fekszenek, még Székesfehérvárt, Kecskemétet, Zalaezerszeget, Pápát, Veszprémet, Szekszárdot, Kaposvárt, Egert, Gyöngyöst s a jászvári és hajdusági városokat kell külön felemlitenünk.

Egyéb vármegyéink közül nagyobbbrészen meghagyták számunkra Baranyát, amelyből 12 község híjján egy járást veszítenénk, a baranyavárit, más két járásból pedig 9 községet, azután Zalát, amelyből az értékes Muraközt akarják elvenni tőlünk a csáktornyai és perlaki járásokkal, az alsólendvai járás nagy részével, s a nagykanizsai és letenyei járások egy-egy községével, majd Szabolcsot, melynek csupán tiszai járásból hajlanék el három falu, Gyórt, amely tósziget-csilizközi járásából hét községet volna kénytelen áldozni, Csanádot, amelynek nagylaki járása vesznék el két falu kivételével, a battonyaiból pedig két község hasíttatnék ki, Csongrádot, mely tiszáninneri járásából Horgost veszítené. Komáromból csak a gesztesi és a tatai járás maradna meg, Esztergomból az esztergomi, Sopronból a csornai és kapuvári járások teljesen, a csepregi egy község kivételével, továbbá a soproni járásnak nyolc faluja, Vasból a celldömölki, sárvári és vasvári járások egészen, a körmendinek és a szombathelyinek nagyobb része, a kőszegi és szentgotthárdi járás sok községe, a muraszombatiból már csak három és a németujváriból egy. Nógrádból a nógrádi és sziráki járásokon kívül a

balassagyarmati, salgótarjáni és szécsényi járások nagyobb része megmaradna; Abauj-Tornából a gönci és szikszói járások teljesen, a tornainak nagyobb része, a cserehátinak és füzérinek kisebb fele, a kassaiból pedig már csak három község. Zemplén három járását egészen birjuk ma is: a sárospatakit, szerencsít és tokajit; a bodrogköziből és sátoraljaújhelyiből már csak 14—11 községet, a vármegye többi része idegen megszállás alatt van. Biharnak alföldi részéből a berettyóújfalusi, derecskei és sárréti járások sértetlenek, a biharkeresztesiből négy község megy veszendőbe, a nagyszalontai, székelyhidi és cséffai járásokból csak néhány falu maradt meg, az érmihályfalvaiból és szalárdiból csupán egy-egy község. Szatmárnak fehérgyarmati és mátészalkai járásai sértetlenek, a csengeriből öt község esett áldozatul, de ezeken kívül már csak a szatmárnémetii és nagykárolyi járásokból maradt hirmondónak néhány falu.

A következő vármegyékből már nem maradt teljes járásunk, csak töredékeink: Moson megyének magyaróvári és rajkai járásai nagyjából továbbra is megmaradnak: Hont szobi járásából csak néhány község vész el, a vámosmikolai és ipolysági járásokból viszont csak kevés marad meg. Bács-Bodrog megyének bajai és bácsalmási járása három község híján visszakerül. Gömörből a putnoki járás nagyjából megmarad, a felediből már csak hat s a tornaaljaiból egy község. Bereg megyének mezőkaszonyi és tiszaháti járásából mindössze 25 falu esik az új határon belül. Ung megye nagykaposi járásából két község, Aradból csupán az eleki járás öt községe, Torontálból a törökkanizsai járásból hat és a nagyszentmiklósiból két község.

Az elszakításra ítélt területekről s azok népsűrűségéről szintén meg kell emlékeznünk.

A cseh államnak ítélt rész 56.7 főnyi átlagos népsűrűséggel bír; de ezt az idekapcsolt magyar nyelvterületek és nagyobb vonzóerejű városok intenzívebb népessége emeli ennyire. A nyugati részen, ahol vesztegeink főbb tételei: Pozsony, Komárom, Léva, Érsekújvár, Nyitra és a kis pozsonymegyei városok, továbbá Pozsony, Nyitra, Hont, Bars, Esztergom, Komárom vármegyék dunáninneni magyarsága, 84.5 a

népsűrűség. A keleti részen pedig, ahova a magyar etnikumból Kassa, Losonc, Rozsnyó, Rimaszombat, Ungvár, Beregszász és Munkács városok, továbbá Nógrád, Abauj-Torna, Bereg, Gömör, Ung, Zemplén és Ugocsa vármegyék egy része tartozik, 70 lélek jut egy négyszögkilométerre.

Az inkább tótajku vidékek már sokkal kevésbé lakottak; legfeljebb a Nyitra és a középső Vág vízvidéke (ideszámítva Nagyszombat várost, a nagyszombati járást, Trencsénből a báni, Barsból az oszlányi s Nyitrából öt felső járást), emelkedik ki 73-as népsűrűségével.

A felső Vág és a Morva vízvidéken már csak ötvenhét a népsűrűség; e területcsoportba tartoznak egyfelől Nyitra nyugati járásai és Szakolca város, továbbá Pozsonyból a malackai járás, másfelől pedig Árva, Liptó, Turóc és Trencsén vármegyék, ez utóbbi a báni járás kivételével.

A Garam vízvidéken 54.5-es népsűrűséget találunk; Selmecebánya, Körmöcbánya, Ujbánya városok tartoznak e csoportba, továbbá Zólyom vármegye (városaival együtt), Barsnak két járása, s Gömörből a garamvölgyi járás. A zempléni és ungi tót vidékeken (mindössze 6 közigazgatási járás) 51.8 a népsűrűség; a sárosi és szepesi tótság közt (ide számítjuk a rutén felsővízközi járás kivételével egész Sáros és Szepes vármegyét) 48.7-re rug, a gömöri tótság területén pedig (Jolsva, Nagyrőce városok, ratkói, rimaszombati és nagyrőcei járások) csak 41.3 lélek él négyszögkilométerenként. Még alacsonyabb, 38.8-es a népsűrűség az Ipoly vízvidéken. Hont bái és korponai, Nógrád gácsi és kékkői járaisaiban és Korpona városban. A ruténlakta vidékeken pedig, bár ez a terület a termékeny és lakott Felső-Tisza-völgyet is magában foglalja, 37.7-re száll le a népsűrűségi szám. Ugocsának és Sárosnak egy-egy járása, Máramaros legnagyobb része, Bereg, Ung és Zemplén felső járásai alkotják ezt a cseh állam részére lefoglalt legritkább népességű vidéket.

Románia nyereségében 51.2 népsűrűség van (a régi román királyság népsűrűsége 55.6), ezt azonban ismét a magyar nyelvterületek teszik ily lakottá. Az északi

részen a Romániához kényszerített magyar vidék 71.5-es népsűrűségű, a déli részen megszállott magyar nyelvvidék népsűrűsége pedig 74.5. Az előbbihez számítjuk Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagykároly és Szilágysomlyó városokon kívül Biharnak 5, Szatmárnak 3, Szilágynak 2, Ugocsának egy járását. A déli magyar nyelvterületen két nagy városunkon, Aradon és Temesváron kívül a román megszállást sanyli Temes nagyobb része, Torontál négy járása, Aradnak öt, Biharnak két járása, s a Csanádból elvett terület.

A magyar ethnikum után a délkeleten lakó szász nép közt találunk a román megszállás területén legnagyobb népsűrűséget, 58-at; e vidékhez tartozik Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Fogaras, Vizakna, Erzsébetváros, továbbá Nagyküküllő megye, Brassónak két szász járása, Szebenből két és Kisküküllőből egy járás.

Nem sokkal kisebb, 55.3-es népsűrűséget mutat az a magyarság és oláhok lakta vegyes nyelvterület, mely az erdélyi fejedelemség idején fénykorát élte és amely a Székelyföld és az alföldi magyarság fontos összekötő vonala. Ide tartozik a termékeny s ujabban természeti kincseit (a földgázforrásokat) előtárt Mezőség s a Szamos vízvidéke. Itt siratjuk kincses Kolozsvárt, Tordát, Nagyenyedet, Máramarosszigetet, Zilahot, Felsőbányát, Nagybányát, Biharból, Máramarosból, Besztercenaszodból, Csikból, Kisküküllőből, Maros-Tordából egy-egy járásnyi töredék tartozik ide, de már Szatmárnak négy északkeleti járása, Szilágyból szintén négy, Torda-Aranyosból három, Alsófehérből kettő, Szolnok-Doboka egészen, ugyszintén Kolozs vármegye is, az oláh gyulai járás kivételével.

Az oláh nyelvterületnek a Maros feletti északi részén — itt Bihar, Arad, Alsó-Fehér, Hunyad, Kisküküllő és Torda-Aranyos megyék részeiről és a fentemlített gyulai járásról van szó — 47.6 a népsűrűség, a Marostól délre eső részeken azonban, ahol Krassó-Szörény és Fogaras megyék, Hunyad, Alsófehér déli fele s Szeben oláh vidékei terülnek el, már jóval ritkább a lakosság, 41-es népsűrűséggel.

A Székelyföld népe — mostoha természeti viszonyai

ellenére is — sűrűbben tömörül ennél, négyzetkilométere-
nként 43 lakóval. Ez az összefüggő terület Udvar-
hely és Háromszék megyékből áll, a brassói hétfalusi
járásból, Csik megyéből a tölgyesi, Maros-Tordából a
régeni felső járás kivételével, s végül Kisküküllő egy
járásából. A kisebb székely városokon kívül Maros-
vásárhely régi kulturáját, újkeletű gazdasági föllendü-
lését is itteni veszteségeink között kell fájlalnunk.

Mindezeknek mélyen alatta áll lakottság dolgában
az egész ország leggyéribben népesült része, a mára-
marosi és besztercenaszódi oláhság, 28.9-es népsűrű-
séggel. Végelemzésben látszik tehát, hogy a román meg-
szállás alatt lévő rész 51.2-es népsűrűségét majdnem
kizárólag a magyar- és németajku nép tömör települé-
sének köszönheti.

Jugoszlávia már jóval lakottabb területeket hódít
el tőlünk, 71.5-es átlagos népsűrűséggel. A kulturált
Bácskán és gazdag Bánságon kívül Vas és Zala vár-
megye vend vidékei különösen sűrűn lakottak (85.6). A
Muraközön, amely a Dráván túl közvetlenül kapcsoló-
dik Varasd vármegyével, a volt Magyarbirodalomnak
legsűrűbben lakott területét képezve, 122.1-es a nép-
sűrűség. A délszláv követelés földrajzi és ethnografiai
tekintetben egyaránt nagyon heterogén területeket mar-
kol össze. Külön, jellegzetes darabja a Baranyából le-
választott duna—drávai szöglet, amely a leggyéribben
lakott (45.8). Bácskának alsó része, amelyben a szerb
elemnek is erősebb a képviselete, sűrű népességű (79.6);
a Ferenc-csatornától északra eső bácskai vidék azonos
tipusu Torontálnak a Béga-csatornán inneni felső ré-
szével; ez még mindig sűrűbb lakottságu, mint Toron-
tálnak alsó fele. A vend nyelvterület s a Muraköz a
nyugati részek sűrű, apró tömörülésének jellegzetes
példája.

Ausztria szintén igen művelt és sűrűn lakott terület
után áhítozik, 77.6-es átlagos denzitással, amiből a
Sopron megyéből elszakított rész 99.2 népsűrűségű, a
vasmegyei 79.8, a mosonmegyei aránylag a legritkább,
43.5-es.

Az osztrák és délszláv követelésen kívül tehát az el-
vesztett területek ott népesebbek csupán, ahol magyar

települést szakítanak ki országunkból; a megmaradó Magyarország pedig sűrűbb népességű, mint bármelyik elszakított rész.

Magyarországnak ezek szerint jelentékenyen kisebb területen aránylag sűrűbb népességet kell eltartania akkor, amikor mezőgazdasági termővidékeinek sok, rendkívül értékes részét is elveszíti s amikor városainak megduzzadt népessége is egy nagyon megcsönkített radiusu kör termékeire van utalva.

Nyilván ez is egyik főoka annak, hogy az új határokat az ethnografiai elv teljes megcsufolásával s a földrajzi viszonyok minden figyelembevétel nélkül, látszólag oly szeszélyesen, a valóságban oly körmönfontan állapították meg.

Földrajzi kikerekítés címén az országnak szinte iskolapéldaszámba menő bámulatos egységét s a hegyek keretével, folyók és völgyek koszorújával gondosan kirajzolt összefüggését nem lehetett volna megbolygatni, legfeljebb talán nyugaton a Morva völgyéből, északon a Dunajec mentén történhetett volna valami igazítás.

A néprajzi viszonyok címén már nagyobb területre tarthattak volna igényt az új szomszédok, de ezek a területek oly szoros földrajzi és gazdasági összefüggésben vannak a magyar ethnikum vidékeivel, hogy azoktól mereven elszakítva, semmi ideig sem maradhattak volna fenn.

Csak egy megoldás kínálkozott tehát: minél mélyebbre behatolni a magyar nyelvterületre, hogy minél erősebb földrajzi összefüggéssel és minél gazdagabb gazdasági háttérrel biztosítsák az új zsákmányt.

A hegyvidéknek az Alföldön arató népéről úgy akartak gondoskodni, hogy az Alföldből is a hegyvidékhez ragasztottak termő területeket.

Am a kövek lefelé gördülnek, a vízcseppek öntudatlanul is a központi gyűjtőmedencék felé szivárognak, természeti viszonyokkal szemben csak ideig-óráig lehet dacolni. Az így elrabolt területek ránk nézve nagyon érzékeny veszteséget jelentenek, a hódítóknak azonban még nem ígérk a boldogulást, mert az összeköttetés megszakítása előbb-utóbb sorvadásra vezet, bármint

igyekeztek is tartalék tápláló medencéket szerezni a zsákmányokhoz.

Bármeddig tartson is azonban ez az állapot, a terület kérdésénél a művelési ágak szerint való megoszlást az ország jövője szempontjából különös figyelemmel kell taglalnunk.

A megmaradó és elvitatott területeknek a fontosabb művelési ágak szerint való megoszlását az alábbi adatok mutatják be:

	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület
	ezer holdakban							
Cseh megszállás	3,883	129	1,070	24	1,251	4,101	4	475
%-ban	17.4	19.5	23.5	4.4	21.7	32.4	4.1	18.8
Román megszállás	5,939	320	2,102	81	2,292	6,289	7	735
%-ban	26.6	48.3	46.2	14.8	39.9	49.8	8.0	29.2
Délszláv megszáll.	2,508	37	154	56	404	204	18	250
%-ban	11.2	5.6	3.4	10.3	7.0	1.6	20.0	10.0
Osztrák követelés	410	10	79	12	52	232	12	72
%-ban	1.9	1.6	1.8	2.1	0.9	1.9	13.9	2.9
Fiume	0.5	0.1	0.7	0.03	0.3	0.8	—	1
%-ban	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	—	0.1
Összes követelés	12,741	496	3,406	173	3,999	10,827	41	1,533
%-ban	57.1	75.0	74.9	31.6	69.5	85.7	46.0	61.0
A megcsonkított Magyarország	9,563	166	1,144	373	1,756	1,815	47	982
%-ban	42.9	25.0	25.1	68.4	30.5	14.3	54.0	39.0
Magyarország összesen	22,304	662	4,550	546	5,755	12,642	88	2,515

A szántóföld területe tehát körülbelül megfelel a népességi aránynak Magyarország megmaradó területén; ha ebből már itélni merünk, a lehetőség nincs kizárva, hogy kenyérterményekkel továbbra is megfelelően elláthassuk magunkat.

A kertterületnek a népességi arányon alul maradása nem aggasztó, mert általában alacsony számokról van szó, s mert a kertesítés tekintetében folyópartjainkon még további fejlődésre van kilátás.

Sokkal kedvezőtlenebb auspiciumokat ígér azonban az, hogy réttel, legelővel aránytalanabban rosszabbul lennénk ellátva, mint sűrű népességünk azt megkívánja. Az állattenyésztés fejlesztését ez nagy problémává élezi ki, s az állati termékekből való kivitelünk, amely a háboru előtt mindig fontosabb segítségünkké vált külföldi iparcikkekből való szükségletünk fedezésére, erejében nagyon meg volna ingatva.

Hogy ezzel szemben az eddigi szőlőterület 68.4%-át mondhatnók továbbra is magunkénak, az nem oly vigasztaló, mint első pillanatra látszik.

A megmaradó szőlőterületből ugyanis mintegy 200.000 kat. hold kevésbé exportképes homoki bortermel. A Hegyalja északi részét, a ménes-magyarádi, küküllő- és marosmenti, Sopron környéki borvidékeinket az elszakítás fenyegeti.

Megdöbentő az erdőben való veszteségünk; eddigi erdőterületeinknek csak 14.3%-a maradna meg, s legértékesebb, kitermelésre kész erdőállományunk idegen imperium alá került. Nemcsak virágzó régi fakivitelünkben, nemzeti jövedelmünknek egy jelentős tételében szenvedünk itt veszteséget, hanem az ország rekonstrukciójánál is drágán kell fizetnünk a legfontosabb építőanyagot.

A nádasok területéből 54%, mindössze 47.325 hold maradna meg magyar területen. A nádasok egy részét — ha nem tisztán tőzegtalajuk — a jövő szántóföldjeinek tekinthetjük; az átalakítás nagy befektetéseivel szemben azonban a nyerhető termőterület vajmi csekély. A nem-termőterület címén kimutatott közel egy millió holdból mintegy 150.000 hold esik a balatonmenti mocsaras vidékre; ennek lecsapolásával szántóterületünk egy virágzó mezőgazdasági kulturájú vidékkel gyarapodnék.

Jellemző, hogy ha a csehek által megszállt területtől Magyarországhoz visszacsatolnák azt, aminek, mint magyar ethnikumnak az önrendelkezési jog alapján vissza kellene kerülnie, ezzel a Csehországnak juttatott szántóföldnek közel felét, több mint másfélmillió katasztrális holdat visszanyernénk.

A Romániához kerülő közel 6 millió hold szántó-földből a magyar nyelvterületek, s a Székelyföld címén 3 millió holdat meghaladó szántóföld juthatna vissza: a Jugoszláviának juttatott, igen értékes szántóföldből is egy millió holdat igényelhetnénk vissza a magyar nyelvterületekkel.

Az idegen imperium alá kerülő, közel 173.000 holdnyi szőlőterületnek több mint fele szintén tiszta magyar nyelvvidéken van.

Följegyzésre méltó még, hogy a székelységet nem is említve, amelynek egymagában egy millió holdnál nagyobb terjedelmű erdősége van, — a többi elszakadásra kényszerített magyar nyelvvidék is egy millió holdas erdőterülettel bír; az ethnikum alapján való döntés tehát nehéz fahiányunkat alig idézte volna föl.

Ki kell még emelnünk, hogy a szántóföld kihasználása a Magyarországon maradó területen jobb, mert valamivel nagyobb a bevetett területnek az aránya, viszont azonban az elemi csapások e területet inkább látogatják (legfőképpen az Alföldnek északkeleti felében inkább megnyilvánuló kontinentális időjárás, s a Dunántul gyakori jégverései miatt).

A fontosabb művelési ágaknak egymáshoz való arányát az alábbi adatok szemléltetik:

Terület	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület	Szántóra, kertre, rétre, szőlőre eső népsűrűség
	a terület %-ában								
Cseh megszállás...	35·5	1·2	9·8	0·2	11·4	37·6	0·0	4·3	121·7
Román " ...	33·4	1·8	11·8	0·5	12·9	35·4	0·0	4·2	108·4
Délszláv " ...	69·1	1·0	4·2	1·6	11·1	5·6	0·5	6·9	94·5
Osztrák követelés	46·6	1·2	9·0	1·4	5·8	26·4	1·4	8·2	133·6
Fiume	13·7	2·7	19·9	0·9	8·4	22·3	—	32·1	6,226·0
Összes követelés	38·4	1·5	10·3	0·5	12·0	32·6	0·1	4·6	111·4
Megcsonkitott Magyarország	60·3	1·1	7·2	2·4	11·1	11·4	0·3	6·2	115·6
Magyarország összesen	45·5	1·4	9·3	1·1	11·7	25·8	0·1	5·1	113·1

A fontosabb művelési ágak közül tehát csak a legelő az, amely — Nyugatmagyarország kivételével — minden más követelésnél körülbelül egyforma hányaddal szerepel.

A szántóföldterület hatalmasan kiemelkedő arányát látjuk a délszláv követelésnél, ahol erdőknek, rétnek egyáltalán nagyon alacsony a szerepe. (Az új délszláv állam más hódításainál kárpótolja magát erdőben.)

Az erdő az összes terület egyharmadát meghaladja, s a szántóterületénél is nagyobb a cseh és a román megszállás vidékein; Nyugatmagyarországon legkedvezőbb az egyensúly az egyes művelési ágak között, s alig tér el valamivel az egész Magyarország arányaitól.

Megmaradó központi területünk nem kapja vissza szántóban azt, amit erdőben veszít s ezért végelemzésben a mezőgazdasági művelésre alkalmas területekhez viszonyítva a népesség itt rosszabbul van ellátva, mint akár a délszláv, akár a román megszállás alá került részek, s valamivel rosszabbul az egész Magyarországra vonatkozó aránynál is.

II. A NÉP.

Mint hosszú, véres uszályt hordozzák fonákul szabott uj köntösükön a szomszéd államok azt a negyed-félmillió megtépett, hontalanná tett magyart, akit mohó megfontolatlansággal magukhoz kapcsoltak.

Magyarországot igazán nem lehetett úgy megcsontítani, hogy valamely vezérlő igazság irányelvét kiérezzük belőle. Ha az ethnikum szempontját akarták volna alkalmazni, országunk sokkal nagyobb maradt volna; ha a földrajzi alakulást veszik figyelembe, határaink majdnem sértetlenül állanak tovább is ott, ahol a millenárís emlékművek hirdetik állami szerkezetünknek ezeréves szilárdságát.

És ha a történelmi szempontok szóhoz juthattak volna, akkor is épen marad ez az ország, mely nemzetiségeinek 46.5%-át a XVIII. században engedte be földjére, mert népének nagy része a török harcokban Európáért elvérzett. E nagylelkű vendégszeretet nélkül a hazai nemzetiségek erőviszonyai ma egészen másként alakultak volna.

De ha csupán a mai gazdasági relációkat vagy a népek hajlandóságát, hangulatát akarják respektálni, még mindig sokkalta nagyobb Magyarország kerül ki a versengésből.

Minden látszólagos igazságot össze kellett tehát keverni, s hol az ethnikai érv gyöngébbnek látszott, ott a gazdasági argumentálás csalóka igazságaival kellett azt megtoldani, mindazok mellé pedig — mert a serpenyő még így is javunkra billent volna, — a nyers erőszakot is oda kellett csapni a mérlegbe, hogy előálljon a békeakta megnyirbált Magyarországa, amely után közel négymillió elszakított vérünk fog sirni.

Országunk földarabolását a népesség anyanyelve szerint a következő összeállítás mutatja be:

Terület	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
	anyanyelvűek száma ezrekben							
Cseh megszállás	1,084	266	1,702	22	436	3	0.4	63
%-ban	10.9	14.0	87.4	0.7	93.9	1.4	0.1	15.6
Román megszállás	1,705	560	31	2,800	16	2	55	96
%-ban	17.1	29.4	1.6	95.0	3.5	1.1	11.9	24.1
Délszláv megszáll.	458	304	46	77	11	88	384	131
%-ban	4.6	16.1	2.4	2.6	2.3	45.2	83.1	32.7
Osztrák követelés	80	250	1	0.04	0.06	48	0.03	14
%-ban	0.8	13.1	0.1	0.0	0.0	24.6	0.0	3.5
Fiume	6	2	0.2	0.1	0.01	13	0.4	27
%-ban	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	6.6	0.1	6.8
Összes követelés	3,333	1,382	1,780	2,899	463	154	439	331
%-ban	33.5	72.6	91.5	98.3	99.7	78.9	95.2	82.7
A megcsonkított								
Magyarország	6,612	521	166	49	1	41	22	70
%-ban	66.5	27.4	8.5	1.7	0.3	21.1	4.8	17.3
Magyarország összesen	9,945	1,903	1,946	2,948	464	195	461	401

Százalékos arányokban ugyanezeket a számokat a következőkben mutatjuk be, megtoldva a magyarul tudókra vonatkozó adatokkal:

Terület	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyarul tudók ezrekben	Magyarul tud. %-ban
	anyanyelvűek %-ban									
Cseh megszállás	30.3	7.4	47.6	0.6	12.2	0.1	0.0	1.8	1,537	43.0
%-ban									13.0	
Román megszállás	32.5	10.6	0.6	53.2	0.3	0.0	1.0	1.8	2,290	43.5
%-ban									19.4	
Délszláv megszáll.	30.4	20.3	3.1	5.2	0.7	5.9	25.6	8.8	694	46.3
%-ban									5.9	
Osztrák követelés	20.3	63.6	0.2	0.0	0.0	12.2	0.0	3.7	156	39.7
%-ban									1.3	
Fiume	13.0	4.7	0.4	0.3	0.0	26.0	0.8	54.8	11	21.6
%-ban									0.1	
Összes követelés	30.9	12.8	16.5	26.9	4.3	1.4	4.1	3.1	4,688	43.5
%-ban									39.7	
A megcsonkított										
Magyarország	88.4	7.0	2.2	0.6	0.0	0.6	0.3	0.9	7,133	95.4
%-ban									60.3	
Magyarország összesen	54.5	10.4	10.7	16.1	2.5	1.1	2.5	2.2	11,821	64.7

Hogy ez a megosztás mennyire nem alapszik előre megfontolt és átgondolt terven, hanem hogyan változott a szomszédság egyre mohóbbá váló étvágya szerint, és ahhoz képest, amint a forradalmaktól zaklatott magyar állam ellenálló ereje gyöngült, azt legjobban a cseh demarkációk története mutatja, amelyeknek a sorrendje a következő:

Első követelés: Az 1918 december 6-iki demarkáció területe. Összes népesség: 1,972.866, ebből magyar 220.571, azaz 11.2%.

Második követelés: Az 1918 december 23-iki demarkáció területe: Összes népesség: 2,909.160, ebből magyar 841.198, azaz 28.9%.

Harmadik követelés: Az 1919 január 23-án megszállott terület. Összes népesség: 2,979.835, ebből magyar 899.953, azaz 30.2%.

Negyedik követelés: A békeszerződés által a cseh államnak ítélt terület. Összes népesség: 3,575.685 s ebből magyar 1,084.343, azaz 30.3%.

Eleinte óvatos és bizonytalan bekalandozások a magyar nyelvterületre, aztán egyre kiméletlenebb és nyersebb előrenyomulás a magyar róna felé, oly hirtelen egymásutánban, amily gyors ütemben a Napoleonok sem tudtak hódítani.

Ime, a kiáltó példa: a cseh állam csak úgy tud kikerekedni, ha egy milliónál több magyart kebelez be. Romániának közel kétmillió magyarra van szüksége, hogy ugynevezett ethnikai területét kiegészítse; több mint félmillió ember tud ezenkívül magyarul a románoknak jutó területen.

Szám szerint nem oly sok, 457.597 magyar kerülne el délszláv fenhatóság alá: de relatív többségét képezi a Jugoszláviához csatolt magyarországi területnek, 30.4%-os arányával, amellyel szemben a horvátokat, szerbeket összefoglalva, s az egyéb nyelvűeket (akiknek nagyobb része tényleg bunyevác vagy sokác, a horvátokkal és szerbekkel rokon, de azoktól mégis sokban elütő nép) mind délszlávnak számítva is, csupán 40.3%-os arányu a hódító nép. Hogy ez a sok töredék hányfelé huz,

s hogy a horvát és szerb nép egysége mily kevésbé forrott össze, arról az újabb horvát parasztlázadások tanuskodnak és Zágrábnak vissza-visszafojtott, de a Dráván mégis áthallatszó panaszai, valamint a legutóbbi délszláv választások eredményei.

Magyarságunk 33.5%-át veszítjük el, a magyarul beszélőknek 39.7%-át.

A cseh állam 30.3%-os magyarsággal terheli meg ingadozó egyensúlyát, olyannal, amely a mi megmaradó hat és negyedmilliós összefüggő magyarságunknak közvetlen nyulványa. S ehhez járul még az elszakított terület népének további 12.7%-a, amely már ismeri a magyar szó zenéjét.

Románia oly karéjt szakított magának, amelyben a magyarság (vagy közvetlenül kapcsolódva alföldi nyelvterületünkhöz, vagy sűrű hálózatu összekötő magyar pillérekre támaszkodva) 32.5%-os, a magyarul beszélők aránya 43.5%-os.

Jugoszlávia 30.4%-os magyarsággal s 46.3%-nyi magyarul beszélő lakossággal veszi jogara alá új szerzeményét.

Még az Ausztriának hullajtott ajándék is magyar vértől foszt meg bennünket, pedig ennek a területnek a kikerekítésében vezette a győző népeket látszólag a legobjektivebb érzék az ethnikai szempontok iránt. Az Ausztriához ítélt új területen 20.3%-os magyarság él, 39.7%-nyi magyarul beszélővel.

Bár minden veszteség fájó, ami ért bennünket s nemcsak virágzó magyar városainkért öltünk gyászt, hanem a hegyek közti legapróbb kis faluért is, melynek harangja Magyarország földjén hallatta szavát s bár egyformán kedves volt minden polgárunk, bármilyen nyelven beszélt, mégis ki kell emelnünk, hogy az új nemzeti államoknak ebben a diadalmas osztozkodásában fajunkon kívül még egy kulturnépet, a németet is nagy csapás éri. Nem említve az Ausztriához kapcsolandó részeket, közel ötnegyedmillió németajku honfitársunk kerül cseh, román, délszláv uralom alá.

A cseheknek ítélt magyar nyelvterület nyugati részén 23.6%-os tótság áll szemben 67.5%-os magyarság-

gal s 7.8%-os németséggel; itt tehát a nép több mint háromnegyede ehhez a két kulturfajhoz tartozik. A keleti oldalon a tótság aránya még kisebb, 16.9%-os; a magyarság itt 68.3%-ot ér el, a németek 4.2%-ot képviselnek (a kettő együttvéve tehát ismét majdnem $\frac{3}{4}$ részt) s a ruthének 9.5%-ot. A magyar nyelvkincs ismerete mind a két területen a nép négyötödében él: Nyugaton 79, keleten 80.8%-ot tesz.

A magyar nyelvterülettől legtávolabb eső felső Vágvidéken és a Morva-völgyben nyelvünk ismerete a legcsekélyebb, 13.2%-os, s itt csupán 4.4%-nyi magyar, 4.5%-nyi német él a 87.4%-os tótság körében. Az Ipoly mentén a tótság aránya 88%-ra rug ugyan, de ezen a magyar környezethez tartozó vidéken már a nép közel egyharmada, 32.1% beszéli nyelvünket. Még élénkebb a magyar nyelvismeret a zempléni és ungi tótság körében (34.1%), míg a gömöri tótok közt 41.3%-ot ér el.

A román megszállás vidékein a magyarság aránya s a nép magyar nyelvismerete között erősebb az összefüggés. Bár a hazai oláhság legtöbb helyütt kevertében él a magyarsággal, mint a tót, a magyar nyelv megtanulására kisebb forgalmi és kulturérzéke mégis kevésbé képesíti; országos átlagban az oláhságnak 1910-ben 12.7%-a beszélt csak magyarul, a tótoknak pedig 21.4%-a.

Jellemző az oláhok gyöngé magyar nyelvismertére, hogy Erdélyben már 11.8%-ra száll le köztük a magyarul beszélők aránya s jellemző arra, mennyire hiába illetve iskoláinkat a magyarosítás vádja, hogy a 12—14 éves, tehát a mindennapi iskola hat évén már átment oláh gyermekek közül csak 18.4% beszél magyarul, az ugyanolyan korú szász gyermekek közül azonban már 49.6%. A magyarok sorában kétszerannyi tud olá hul, mint az oláhok közül magyarul.

A román megszállás területén tehát a magyar nyelvvidéket s a Szamos mentén és a Mezőségeken lakó kevert népességet kivéve, csak a szászok lakta földön emelkedik magasabbra a magyarul tudók aránya. Az oláhság az első fejezetben említett marosmenti nyelvterületeit kivéve, ahol az északi részen 85, a délin

75%-os erejü, Máramaros és Beszterce-Naszód vidékén közelíti meg a kétharmadnyi többséget, a szász földön 39.3%-ot ér el, a székelyek közt csak 16.5%-ot.

A délszlávok hódításában nyelvileg a Muraköz a legtisztább, ahol a horvátok 91.7%-át teszik a népnek. A vend nyelvvidéken is 63.5%-os a vendek aránya; a többi megszállt területen a délszláv elem — a horvátokat, szerbeket s az egyéb szláv törzseket mind egybe-számítva — sem éri el sehol a népesség felét.

Az egész délszláv megszállásnál jóval nagyobb a magyarul tudók aránya, mint az összes szláv idiómákhoz tartozóké együtt, a magyarság erős relativ többségben van s a németekkel együtt az abszolút többséget is meghaladja.

A megmaradó Magyarországból így csakugyan kapcsolódik a nemzetiségi kérdés, mert népünknek 88.4%-a magyar lesz s a lakosságnak csak 4.6%-a nem bírja a magyar nyelvet. Kikapcsolódik, de vajjon volt-e valaha igazán súlya és nyomatéka a nemzetiségi kérdésnek? A nem magyarajku nép zöme éppen úgy távol tartotta magát az irredentától, mint a méltányos és jólelkű magyarság nem érzett semmi animozitást más nyelvű társaival szemben. Egy-két évtizednek hirtelen megnőtt idegen érzésű intelligenciája, amelynek itthon jövedelmező üzlet volt a nemzetiségi kérdésnek kiélézése, s amely kívülről biztatást kapott a körülöttünk felnövekvő kis államok étvágyában, — diplomáciai gyöngeségünk, mely nem látta meg, hogy világgazdasági ellenséges érdekek többnyelvűségünket is egyik archimedesi pontnak találják államszerkezetünk megbontására s végül a magyar nyelvű intelligenciának az a része, amely a maga uralmát a réginek a ledöntésével akarta siettetni s erre minden szövetséget jónak tartott: íme, ezek a tényezők azok, amelyek a nemzetiségi kérdést súlyos problémává dagasztották, oly naggyá, hogy később a magyarság is a vádak áradatától elkábulva, szinte megdöbbenve kérdezte magától: valóban oly rosszul bántam volna nem magyarajku népemmel, valóban annyira sujthat-e a nacionalizmus, a magyarosítás vádja?

A magyarságnak az utolsó 40 év alatt történt nagy térfoglalása olyan természetes folyamat volt, amelyben közrejátszott fajunknak nagyobb szaporasága és az, hogy a legnagyobb népességű és legkulturáltabb magyar és német lakosságú községekbe és városokba folytonos beszivárgás folyt. A magyar és német többségű községek lakossága 1869-től 1910-ig 42.7%-al növekedett, a más nyelvű községeké pedig csak 18.8%-al. S mint-hogy minél nagyobbak a községek, annál magyarab-bak (az ezer főnél kisebb népességű falvakban 34.3%-os volt a magyarság, az 1000—5000 lakójuakban 44.7%-os, az 5000 főnél nagyobbakban pedig 68.4%-os), természetes, hogy a nagyobb tömörülések felé áramló népesség ezeknek a gazdasági, üzleti nyelvéhez simult.

Innen van az is, hogy a magyar róna vegyes-nyelvű, de a nagyközségekben tömörült déli részén a magyarság a természetes szaporodás tekintetében első helyen van, s az oláh faj tért veszített. A Bánságban az oláhok a lakosságnak 37.4%-át teszik, de a természetes szaporodásból csak 16.2% jutott rájuk az utolsó békés évtizedben s 1911—1917 közt számuk egyenesen fogyott is.

S hogy sem magyarosítás nem volt, sem pedig a statisztikának szépítő művészete, mely mindmagunkat akart volna illúziókba ringatni fejlődésünk valódi mértékéről, mutatja az, hogy oláh egyházi sematizmusokból romániai írók (pl. Nicolae Mazere jassyi tanár) a csak magyarul beszélő, tehát oláhnak semmiképpen sem vehető székelyföldi görög rítusu magyarok beszámításával is alig tudnak 21.000-rel több erdélyi oláht kimutatni, mint a hivatalos magyar följegyzések. Sőt ez utóbbiak a községek felében több oláht ismernek, mint amennyit a jassyi professzor vágya meg tudott találni.

Mikor a magyarságnak 80%-a nem is tud más nyelven, mint magyarul, akkor sem magyarosítás, sem statisztikai tulzás nem szerepelhetett erőviszonyaink megítélésénél.

Beható népességtörténeti tanulmányok bizonyítják, hogy a Duna—Tisza-medence asszimiláló erején s a

városok beolvasztó hatásán kívül, amelyek mind kizárólag gazdasági tényezők, sem közigazgatási presszió, sem kulturális kényszer nem működhetett közre a magyarság számbeli fölényének növekedésén, mert nyelvhatáraink száz év óta sem mozdultak előre.*)

Am ha a magyarság sokszázados együttélés alatt más ajku népeit konzerválni tudta, vajjon az új államok abban a reményben veszik-e magukra a hozzájuk csatolt magyarság terhét, hogy az ingadozó egységük, centrifugális gazdasági szerkezetük megszilárdítására fog-e vezetni?

Mindegyik új állam abban a zsákmányban, amelyet hazánk testéből el akar ragadni, mintegy harmadrésnyi magyar kisebbség terhét is viszi, legalább kétszeresét annak, mint aminő erejű nálunk a legnépesebb nemzetiség is volt.

És a politika a népek országutját sem fogja megváltoztatni. A belső vándorlásnak lassu hőmpölygése nem a határsorompók színjelzése irányában folyik, hanem a gazdasági összetartozás mélyebbre vájt medrében. Magyarországnak meghagyott részei évtizedről-évtizedre nagyobb aktivitást mutattak a lekapcsolásra ítélt végekkel való nép cseréjükben.

A belső áramlásnak ez a mérlege végeredményben Magyarország megcsonkított központja javára az elszakításra ítélt részekből 1900-ban 100.833, 1910-ben pedig 125.375 főnyi nyereséget mutatott.

Lehet-e jellemzőbb példa, minthogy Nyugatmagyarországnak az a németajku csikja, mely Bécsnek, Pozsonynak szomszédságában van, szülőtteiből egyre nagyobb tömegeket küldött Magyarország belső részei felé? És hogy Felvidékünk népe nem a Kárpátokon túlra sietett fajrokonai felé, hanem a völgyekben ereszkedett le, mert a magyar róna mágnese húzta?

Egyedül a román megszállás területe az (a kikötőjével, kereskedelmével, gyáraival vonzó Fiumén kívül), mely némi, bár csökkenő nyereséget mutat. Am ott van

* Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom óta.

a határon Nagyvárad, Nagykároly, Arad, Szatmár, az igazi vonzó erők. Nem Románia felé gravitál a nép, hanem a városokba, amelyeket magyarnak ismert és tart ma is.

Az egész Magyarország területéhez való viszonyításban Erdély 2768 főnyi nyereséggel zárta 1910-ben népcsere-mérlegét, de a Duna és Tisza közével szemben mégis több mint 20.000 főnyi vesztesége volt: Délkelet tehát épp úgy a központ felé törekedett, mint Észak és Nyugat.

A békeakta szerint 6,611.675 főnyi megmaradó magyarságunk mellett a legnépesebb nemzetiségünk a Bakonyban, Tolnában és Baranyában, végül Budapest környékén lakó némettség marad, mindössze 521.344 fővel. Tótjaink száma 165.886 marad, horvátok 41.026-an, románok 48.938-an, szerbek 22.235-en. A németek a lakosság 7%-át teszik, a tótok 2.2%-ot képviselnek, a többi nemzetiségi töredék mind alul marad az egy százalékon is.

A tótok Békésben 22.4, Esztergom vármegyében 12.3%-ot érnek el, de Budapesten és Pest megyében is nagyobb számmal vannak; románokat Bihar és Arad vármegyék meghagyott részeiben találni leginkább, horvátok Baranya, Somogy, Zala vármegyékben maradtak legtöbben, szerbek Baranyában, Csanádban, Budapesten és Pest megyében.

Azon vármegyék közül, amelyek teljesen határainkon belül maradtak, egy sincs legalább 70%-os magyarságon alul, sőt a legtöbb 95%-nál erősebb magyarságú. A töredék vármegyékben is abszolút többségű a magyarság, az Arad megyéből visszahagyott néhány községen kívül. Ezek fognak ezután is emlékeztetni Délvidékünk polyglott voltára: az öt községű kis Arad megyénkben négy nemzetiség van képviselve: a magyar 27.5, a német 29.1, a tót 8.4 s a román 34.6%-kal. Ezt a soknyelvű népességet azonban szintén a magyar szó tartja össze: 54.7%-uk beszél magyarul.

Az 1910. évi népszámlálás adataival szemben népességünk újabb számáról és nemek szerint való megoszlásáról két, a legutóbbi időkből származó, bár fo-

gyatékosabb felvétel adatait tudnók idézni: az 1918. és az 1920. évi népösszeírások eredményeit.

Mind a kettő közélélmezési célra készült s a számlálás módjával és céljával teret nyitott a gyakran tudatosan hibás fölvételnek: egy-egy háztartásban több lakó bejelentése növelte a lehetőséget a bővebb gabona-ellátásra.

Mind a két fölvételt egyébként is ingataggá teszi a bizonytalan helyzet, amelyben végrehajtottak. Az 1918. évi a háboru idejében történt, amikor a felnőtt férfinepesség nagyrésze az országnak határain túl harcolt s így csak a női népesség adataiból következtethettünk az időközben történt változásokra. Az 1920. évi fölvétel áttekinthetőségét az rontja, hogy az országnak természetesen csak arra a részére terjedhetett ki, amely ma tényleges birtokunkban van, e területen pedig a megszállott vidékekről remélhetőleg ideiglenesen menekülteket is számba kellett vennie.

A néptömörülésben való eltolódás tehát, amely a háborunak szükségszerű rossz kísérője volt, ma is tart s ezért olyan adatokból, amelyek nem az egész országra vagy annak minden fölvételnél egyformán elhatárolt részeire vonatkoznak, nem merhetünk az általánosságra is érvényes következtetéseket vonni.

Hogy a háboru a városi népességet megduzzasztotta a háborus iparüzés fokozódásánál, az igazgatás és kereskedelmi szervezetek központosításánál fogva, a falvakban viszont bizonyos depopuláció állott be, mert a falu férfi-népessége nagyobb mértékben ment hadba és pusztult el ott, a birtoktalan asszonyok pedig a városban kerestek könnyebb megélhetést, az ismert dolog. Hogy azonban a háboru befejeztével ez a folyamat megállott-e, fordult-e vissza s ha igen, milyen mértékben, arra összeírásaink alapján még nem tudunk felelni, mert egy újabb vándorfolyamat, a megszállott területekről való menekvés, mely jórészt szintén a városba irányult, zavarólag hat ennek az elbírálására.

S minthogy a perifériákról a központok felé vonulás különben is a háboru kezdete óta fokozottabb mértékű, mindaddig, amíg az 1920 december 31-én tartott ren-

des népszámlálás a népességet minden demográfiai és társadalmi viszonylatban újból pontosan elénk nem tárja, magában a népesség nyers számában beállott változások sem veszteségeinknek, sem az esetleges javulásnak mértékéről és igazi okáról még nem tájékoztatnak.

Mégis érdemes lesz megemlíteni, hogy az 1918. évi adatok a megmaradó Magyarország számára némi népességi gyarapodást jelentenek. E számok természetesen mindenütt nagy nőtöbbletet mutatnak; a Magyarországnak megmaradó területen azonban ez a nőtöbblet relative kisebb, mint a perifériákon, amit a háborus ipari felmentések okozhattak.

Budapest női népessége 1910-ben 50.8%-os volt s 1918-ban 58.4%-ra emelkedett a nők aránya; a főváros környékén lévő falvakban és városokban, amelyek a mi sok reménységgel kísért Nagybudapestünk kiegészítő részét képezik, 50.5%-ról 57.2%-ra emelkedett a nők aránya, majd 1920 áprilisban ismét visszaszállt 52.2%-ra.

Nagyobb iparos városainkban a nők aránya szintén ilyen eltolódásokat mutat: 1910-ben valami kevésbé haladja meg a lakosság felét (50.3%), 1918-ban 58.7%-ig emelkedik fel, 1920-ra pedig ismét jelentősen alászáll (51.2%), de még mindig felette marad az 1910. évi részesedésnek. Kisebb-nagyobb eltolódásokkal a tizedekben, ugyanezt a jelenséget látjuk az agrár jellegű városokban (ahol 1910-ben többnyire a népesség felét sem érte el a nők száma), egyéb kisebb városainkban, sőt azokon a falusi vidékeken is, amelyekről 1920. évi adataink rendelkezésre állanak.

Az összes népességnek tizedfélév alatt elért növekvése Budapesten 18.9%-ot tesz. A főváros lakossága még az 1918. évi mesterséges néptömörülés idején sem érte el az 1 milliót, 1920 március közepén azonban már 50.000 lakóval felül volt a milliós népességen.

A Budapest-környékbeli városok és falvak tizedfélév alatt 39.4%-os növekedést értek el (az előző évtizedben ugyanezek 80.7%-osat).

Az Ujpest és Erzsébetfalva közötti területek azon-

ban most is nagyon népesedtek s messzire kiemelkedik ebből a sorozatból is Kispest 71.7%-os fejlődésével s az 52.000-et megközelítő népességével.

Iparforgalmi városaink 11.1%-kal fejlődtek (az előző évtizedben 20.4%-kal), agrár városaink pedig 5.4%-kal, az előző évtized 8.4%-os növekvésével szemben. Az agrár városok némelyikénél szórványosan már előfordult, hogy a férfilakosságra az egész évtized mérlege hiánnyal záródott; Szarvason pl. közel 2%-kal kevesebb férfi van, mint 10 év előtt.

A háborút megelőző negyedfélév rendes fejlődése, különösen pedig a háboru ideje alatt való befelé vándorlás, amely, sajnos, utóbb ijedt meneküléssé vált, megmaradt területeink népességét növelte.

Szinte úgy látszik tehát, hogy a felettünk elzugott nagy vihar a megmaradt nyáját egymáshoz közelebb terelte. Ez a látszólagos erőgyarapodás (illetve a vérvesztésnek ez a látszólag kisebb foka) azonban nem vonhatja el figyelmünket népesedésünknek a háboru folyamán beállott s messze időkre kiható komoly jelenségeitől.

Az 1920. évi eredmények az 1910. évi adatokkal szemben a következő figyelemreméltó eltéréseket mutatják.

Az összeirt népesség 7,972.105 főnyi, 6.7%-os gyarapodást mutatva tizedfélév alatt. A mintegy félmillió népszaporodásból azonban nem egészen 130.000 esik a férfiakra, s több mint 370.000 a nőkre. A női népesség 10%-kal nőtt, a férfiaké 3.4%-kal. Minthogy ugyanezen a területen 1900—1910 közt a népszaporodás általában 6.4%-os volt, s föltehető, hogy akkor a két nem növekvése közt nem volt lényeges eltérés, valószínű, hogy a férfiaknál mutatkozó gyöngébb fejlődés háborus népesztésünknek a fokmérője, a nők erősebb szaporodása pedig a megriadt és a központok felé tóduló nép abnormis tömörülését érzékelteti.

A népsűrűség az 1920. évi összeírás területén már 85.4-re emelkedett.

Tanulságos megnyírbált országunkat s az elszakadó területeket a népesség vallása szerint is vizsgálni.

Terület	Róm. kath.	Görög kath.	Reform.	Ág. ev.	Görög keleti	Unit.	Izraelita	Egyéb
	vallásuk száma ezrekben							
Cseh megszállás	2,113	602	228	397	2	0.2	233	0.6
%-ban	23.4	30.0	8.8	30.4	0.1	0.3	25.5	3.5
Román megszállás	1,008	1,234	719	263	1,790	69	179	5
%-ban	11.2	61.4	27.7	20.1	76.7	92.6	19.6	28.0
Délszláv megszáll.	821	13	52	122	464	0.2	24	3
%-ban	9.1	0.7	2.0	9.3	19.9	0.2	2.6	20.1
Osztrák követelés	316	0.1	6	62	0.1	0.03	8	0.01
%-ban	3.5	0.0	0.2	4.8	0.0	0.1	0.9	0.0
Fiume	45	0.5	1	0.3	1	0.02	2	0.07
%-ban	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4
Összes követelés	4,303	1,850	1,006	844	2,257	69	446	9
%-ban	47.7	92.1	38.7	64.6	96.7	93.2	48.8	52.0
A megcsonkított Magyarország	4,708	158	1,597	463	77	5	466	8
%-ban	52.3	7.9	61.3	35.4	3.3	6.8	51.2	48.0
Magyarország összesen	9,011	2,008	2,603	1,307	2,334	74	912	17

Ugyanezeket a számokat százalékos megoszlásukban a következő adatok szemléltetik:

Terület	Róm. kath.	Görög kath.	Ref.	Ág. ev.	Görög keleti	Unit.	Izr.	Egyéb
	vallásuk %-ban							
Cseh megszállás	59.1	16.8	6.4	11.1	0.1	0.0	6.5	0.0
Román	19.1	23.4	13.7	5.0	34.0	1.3	3.4	0.1
Délszláv	54.8	0.9	3.5	8.1	30.9	0.0	1.6	0.2
Osztrák követelés	80.5	0.0	1.5	15.9	0.0	0.0	2.1	0.0
Fiume	90.7	0.9	2.3	0.6	2.0	0.0	3.4	0.1
Összes követelés	40.0	17.2	9.3	7.8	20.9	0.6	4.1	0.1
A megcsonkított Magyarország	63.8	2.7	21.3	6.2	9.0	0.1	6.2	0.1
Magyarország összesen	49.3	11.0	14.3	7.1	12.8	0.4	5.0	0.1

Legszembetűnőbb, hogy a két görög felekezet jóformán eltűnik határainkon, ugyszintén protestánsaink legmagyarabb töredéke, az unitárius felekezet is.

A több mint 2 milliót számláló görög rithusu katolikusokból csak 158 ezer marad közöttünk, vesztünk azonban magyar ajku görög-katolikusokat is, különösen a Felső Tisza-völgyben, a cseh államhoz csatolt magyarság keleti részében s a Romániához kerülő magyar nyelvterület felső vidékén. A véreink megővására nehéz küzdelemmel létesített hajdudorogi püspökség plébániáinak egyrésze idegen impérium alá kerül.

Görög-katolikusaink Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Abaujban a határainkon belül hagyott népesség 10—20%-át teszik, Hajduban, Beregben, Borsodban 5%-on felül maradnak, a többi vármegyében egészen jelentéktelen az arányuk.

Az orthodox görög felekezet hívői közül nem egészen 78.000 lélek marad Magyarország határain belül: közel 2 millió Románia fenhatósága alá kerül, nem egészen fél millió Jugoszláviához.

Az itt maradó görög-keletiek Békés, Arad, Bihar, Csanád, Baranya vármegyéken kívül Budapesten vannak nagyobb számmal.

Közel hetvenezer unitáriust vesztünk el, akik majdnem mind Románia jogára alatt folytatják puritán istentiszteletüket.

A többi keresztény felekezetek közül a római katolikus egyház hívőinek közel felét (4.3 milliót) elvesztjük, s ennek dacára a megcsonkított Magyarországon a katolikusok aránya majdnem kétharmadnyi többségre (63%) szökik föl. Az Ausztriának szánt rész majdnem tisztán katolikus ugyan, s a cseh állam, továbbá a délszláv alakulat is háromötödrészben katolikus hívőket szakít el: viszont azonban a Dunántul erős katolikus többsége s a katholicizmusnak az ország többi negmaradt részében való nagy elterjedése Magyarország katolikus voltát erősebben kidomborítják, mint eddig.

Ez a viszonylagos katolikus erősödés, amely a Felső-Tisza vidékének s a Tiszántulnak a kivételével a

des népszámlálás a népességet minden demográfiai és társadalmi viszonylatban újból pontosan elének nem tárja, magában a népesség nyers számában beállott változások sem veszteségeinknek, sem az esetleges javulásnak mértékéről és igazi okáról még nem tájékoztatnak.

Mégis érdemes lesz megemlíteni, hogy az 1918. évi adatok a megmaradó Magyarország számára némi népességi gyarapodást jelentének. E számok természetesen mindenütt nagy nőtöbbletet mutatnak; a Magyarországnak megmaradó területen azonban ez a nőtöbblet relative kisebb, mint a perifériákon, amit a háborus ipari felmentések okozhattak.

Budapest női népessége 1910-ben 50.8%-os volt s 1918-ban 58.4%-ra emelkedett a nők aránya; a főváros környékén lévő falvakban és városokban, amelyek a mi sok reménységgel kísért Nagybudapestünk kiegészítő részét képezik, 50.5%-ról 57.2%-ra emelkedett a nők arányu, majd 1920 áprilisban ismét visszaszállt 52.2%-ra.

Nagyobb iparos városainkban a nők aránya szintén ilyen eltolódásokat mutat: 1910-ben valami kevésse haladja meg a lakosság felét (50.3%), 1918-ban 58.7%-ig emelkedik fel, 1920-ra pedig ismét jelentékenyen alászáll (51.2%), de még mindig felette marad az 1910. évi részesedésnek. Kisebb-nagyobb eltolódásokkal a tizedekben, ugyanezt a jelenséget látjuk az agrár jellegű városokban (ahol 1910-ben többnyire a népesség felét sem érte el a nők száma), egyéb kisebb városainkban, sőt azokon a falusi vidékeken is, amelyekről 1920. évi adataink rendelkezésre állanak.

Åz összes népességnek tizedfélév alatt elért növekvése Budapesten 18.9%-ot tesz. A főváros lakossága még az 1918. évi mesterséges néptömörülés idején sem érte el az 1 milliót, 1920 március közepén azonban már 50.000 lakóval felül volt a milliós népességen.

A Budapest-környékbéli városok és falvak tizedfélév alatt 39.4%-os növekedést értek el (az előző évtizedben ugyanezek 80.7%-osat).

Az Újpest és Erzsébetfalva közötti területek azon-

ban most is nagyon népesedtek s messzire kiemelkedik ebből a sorozatból is Kispest 71.7%-os fejlődésével s az 52.000-et megközelítő népességével.

Iparforgalmi városaink 11.1%-kal fejlődtek (az előző évtizedben 20.4%-kal), agrár városaink pedig 5.4%-kal, az előző évtized 8.4%-os növekvésével szemben. Az agrár városok némelyikénél szörványosan már előfordult, hogy a férfilakosságra az egész évtized mérlege hiánnyal záródott; Szarvason pl. közel 2%-kal kevesebb férfi van, mint 10 év előtt.

A háborút megelőző negyedfélév rendes fejlődése, különösen pedig a háboru ideje alatt való befelé vándorlás, amely, sajnos, utóbb ijedt meneküléssé vált, megmaradt területeink népességét növelte.

Szinte úgy látszik tehát, hogy a felettünk elzugott nagy vihar a megmaradt nyáját egymáshoz közelebb terelte. Ez a látszólagos erőgyarapodás (illetve a vérvesztésnek ez a látszólag kisebb foka) azonban nem vonhatja el figyelmünket népesedésünknek a háboru folyamán beállott s messze időkre kiható komoly jelenségeitől.

Az 1920. évi eredmények az 1910. évi adatokkal szemben a következő figyelemreméltó eltéréseket mutatják.

Az összeirt népesség 7,972.105 főnyi, 6.7%-os gyarapodást mulatva tizedfélév alatt. A mintegy félmillió népszaporodásból azonban nem egészen 130.000 esik a férfiakra, s több mint 370.000 a nőkre. A női népesség 10%-kal nőtt, a férfiaké 3.4%-kal. Minthogy ugyanezen a területen 1900—1910 közt a népszaporodás általában 6.4%-os volt, s föltehető, hogy akkor a két nem növekvése közt nem volt lényeges eltérés, valószínű, hogy a férfiaknál mutatkozó gyöngébb fejlődés háborus népesztésünknek a fokmérője, a nők erősebb szaporodása pedig a megriadt és a központok felé tóduló nép abnormis tömörülését érzékelteti.

A népsűrűség az 1920. évi összeírás területén már 85.4-re emelkedett.

Tanulságos megnyirbált országunkat s az elszakadó területeket a népesség vallása szerint is vizsgálni.

Terület	Róm. kath.	Görög kath.	Reform.	Ag. ev.	Görög keleti	Unit.	Izraelita	Egyéb
	vallásuak száma ezrekben							
Cseh megszállás	2,113	602	228	397	2	0.2	233	0.6
%-ban	23.4	30.0	8.8	30.4	0.1	0.3	25.5	3.5
Román megszállás	1,008	1,234	719	263	1,790	69	179	5
%-ban	11.2	61.4	27.7	20.1	76.7	92.6	19.6	28.0
Délszláv megszáll.	821	13	52	122	464	0.2	24	3
%-ban	9.1	0.7	2.0	9.3	19.9	0.2	2.6	20.1
Osztrák követelés	316	0.1	6	62	0.1	0.03	8	0.01
%-ban	3.5	0.0	0.2	4.8	0.0	0.1	0.9	0.0
Fiume	45	0.5	1	0.3	1	0.02	2	0.07
%-ban	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4
Összes követelés	4,303	1,850	1,006	844	2,257	69	446	9
%-ban	47.7	92.1	38.7	64.6	96.7	93.2	48.8	52.0
A megcsonkított Magyarország	4,708	158	1,597	463	77	5	466	8
%-ban	52.3	7.9	61.3	35.4	3.3	6.8	51.2	48.0
Magyarország összesen	9,011	2,008	2,603	1,307	2,334	74	912	17

Ugyanezeket a számokat százalékos megoszlásukban a következő adatok szemléltetik:

Terület	Róm. kath.	Görög kath.	Ref.	Ag. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb
	vallásuak %-ban							
Cseh megszállás...	59.1	16.8	6.4	11.1	0.1	0.0	6.5	0.0
Román " ---	19.1	23.4	13.7	5.0	34.0	1.3	3.4	0.1
Délszláv " ---	54.8	0.9	3.5	8.1	30.9	0.0	1.6	0.2
Oszták követelés	80.5	0.0	1.5	15.9	0.0	0.0	2.1	0.0
Fiume	90.7	0.9	2.3	0.6	2.0	0.0	3.4	0.1
Összes követelés	40.0	17.2	9.3	7.8	20.9	0.6	4.1	0.1
A megcsonkított Magyarország	63.8	2.7	21.3	6.2	9.0	0.1	6.2	0.1
Magyarország összesen	49.3	11.0	14.3	7.1	12.8	0.4	5.0	0.1

Legszembetűnőbb, hogy a két görög felekezet jóformán eltűnik határainkon, ugyszintén protestánsaink legmagyarabb töredéke, az unitárius felekezet is.

A több mint 2 milliót számláló görög rithusu katolikusokból csak 158 ezer marad közöttünk, vesztünk azonban magyar ajku görög-katolikusokat is, különösen a Felső Tisza-völgyben, a cseh államhoz csatolt magyarság keleti részében s a Romániához kerülő magyar nyelvterület felső vidékén. A véreink megővására nehéz küzdelemmel létesített hajdudorogi püspökség plébániáinak egyrésze idegen impérium alá kerül.

Görög-katolikusaink Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Abaujban a határainkon belül hagyott népesség 10—20%-át teszik, Hajduban, Beregben, Borsodban 5%-on felül maradnak, a többi vármegyében egészen jelentéktelen az arányuk.

Az orthodox görög felekezet hívői közül nem egészen 78.000 lélek marad Magyarország határain belül: közel 2 millió Románia fenhatósága alá kerül, nem egészen fél millió Jugoszláviához.

Az itt maradó görög-keletiek Békés, Arad, Bihar, Csanád, Baranya vármegyéken kívül Budapesten vannak nagyobb számmal.

Közel hetvenezer unitáriust vesztünk el, akik majdnem mind Románia jogara alatt folytatják puritán istentiszteletüket.

A többi keresztény felekezetek közül a római katolikus egyház hívőinek közel felét (4.3 milliót) elvesztjük, s ennek dacára a megcsonkított Magyarországon a katolikusok aránya majdnem kétharmadnyi többségre (63%) szökik föl. Az Ausztriának szánt rész majdnem tisztán katolikus ugyan, s a cseh állam, továbbá a délszláv alakulat is háromötödrészből katolikus hívőket szakít el: viszont azonban a Dunántul erős katolikus többsége s a katholicizmusnak az ország többi megmaradt részében való nagy elterjedése Magyarország katolikus voltát erősebben kidomborítják, mint eddig.

Ez a viszonylagos katolikus erősödés, amely a Felső-Tisza vidékének s a Tiszántulnak a kivételével a

katholikusokat mindenütt erős abszolút többségbe juttatja, főleg annak az eredménye, hogy a görög rítusú vallások képviselője annyira meggyöngült, mert nagyon emelkedett a reformátusok aránya is, dacára, hogy közülük is igen sokat veszítünk.

A reformátusok megmaradtak második legnépesebb hitfelekezetünknek, sőt arányszámuk 21.3%-ra nő a korábbi 14.3-ról, de közülök több, mint egy millió vész el a szomszédos követelések révén. Ismét a magyar ethnikai terület az, amelyen idegen uralom alá erőszakolt reformátusaink legnagyobb számmal élnek; a cseh megszállás 228.000 reformátusából 198 ezer magyar-ajku testvéreinek sorában él. Románia 719 ezer reformátusra akarja kiterjeszteni jogarát; ezek közül a magyar kisebbségű vidékek s a mezőségi és szamosmenti területek kivételével, magán a tiszta magyar nyelvterületen is 440 ezer a reformátusok száma.

A reformátusok számbeli fölénye a Tisza mentén kezdődik, de a nagyon megszabdalt Bereg vármegyén kívül csak Hajduban érik el a népesség 76%-át.

Ágostai evangélikus hitvallású népességünknek egyharmadát tudjuk csak megtartani, 1,306.384 közül csupán 462.537-et. A megnyírbált Magyarországon vissza is esik a lutheránusok aránya 7.1%-ról 6.2-re. Súlyos veszteségünk a felvidéki ágostai lakosság, mely magyar iskoláiban századokon osztotta szét a kultura kincseit, s az erdélyi szászok, ez a nyelvéhez és szokásaihoz nyolcszáz év óta hámulatos szívóssággal ragaszkodó, dolgozó, takarékos nép, melynek alighanem szomorú tapasztalatokat szerez a román uralomhoz oly gyorsan csatlakozó medgyesi gyűlés.

A határainkon belül maradt ágostai vallásúak csak Békésben élnek nagyobb, 35%-os erejű tömegben; a 10%-ot Győr, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Nógrád vármegyékben haladják meg.

A katolikusok és protestánsok nagytömegű elvesztését azért is fájlatnunk kell, mert a vallási türelmesség hazájából vagy makacs ujitók jogára alá kerülnek, min Csehországban, vagy az orthodoxia lelket ölő uralom alá, mint Romániában és Szerbiában. A lengyel katolikusok száz évnél hosszabb elnyomatás után mos

szabadult föl az orosz egyház alól: a magyar katolikusoknak és protestánsoknak vajjon miért kell ugyanakkor bilincseket venni magukra?

A magyar hivatalos statisztika mindig a felekezetek sorában szokta tárgyalni — s teszi ezt most is — a zsidóságot. Zsidó honfitársainknak 51.2%-a, 466.174 marad az összezsugorodott Magyarországon belül, s 48.8%-a, 445.053 kerül idegen imperium alá. A zsidóság a városokon kívül általában a keleti részeket lakja, s nagyobbrészt a cseh állam alá kerül (főleg az északkeleti magyar nyelvvidékeken s a ruthének lakta területen), továbbá a román államhoz.

Mínthogy azonban a harmadrésznyi kis Magyarországon a zsidóság mégis több, mint felelésszámmal megmarad, arányszáma az ország népességében magasabbra szökik, s a római katolikus és református után legnépesebb felekezetünké válik, néhány ezer fővel az ágostai evangélikusokat is meghaladva.

A hitfelekezetnek az anyanyelvvel való összefüggéséről részletesebb számok idézése helyett elég a következőket kiemelniük:

Legmagyarabb felekezetünk marad továbbra is a református, s azután a csekély számú unitáriusokon és a zsidókon kívül a görög katolikus vallásuk kerülnek előre, akiknek kilencetizedrésze magyar s nem egészen 6%-uk oláh. A római katolikusok közül 87.3%-os a magyarság s 9% esik a németekre. Az ágostai evangélikusoknak is jó kétharmada magyar, közel egyötödöt s 13%-a német. A magyarságtól továbbra is legtávolabb álló marad az orthodox görög vallás, 49.7%-os oláh, 25.4%-os szerb s csak 21.2%-os magyar hívőivel. A zsidóság a magyaron kívül nagyobb tömegben (26.559) csak a németajkuak közt található.

III.

NÉPESEDÉS, KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

Beata Hispania, beata Helvetia és boldogok vagytok ti is mind, többiek, kisebb-nagyobb országok, akik főlényesen ki tudtátok vonni magatokat az ötödféléves vérengzés szörnyű sodrából, s így megőrizhettétek magatoknak a legnagyobb hatalmat, amelyet állam nyerhet: a megújuló emberi élet hatalmát és örömét.

Mert, amit a háboru vagyonban juttatott egyik vagy másik félnek, az a mostani dermesztő tétlenség és bizonytalanság idejében kárbaveszhet: oly nagy fennakadás történt a világgazdaság gépezetében, hogy minden erőnek megfeszítésével s minden kedvezményezett helyzet felfüggesztésével az emberiségnek onnan kell vennie az óriási rekonstrukcióhoz az anyagi erőket, ahonnan lehet.

De ahol az emberi élet friss sarjadása változatlanul tarthatott e szomorú időszak alatt is, onnan bizonyára erő és hatalom fog kisugározni a jövőben.

És ebben a tekintetben mindegyik állam, amely egyáltalán kardot rántott a nagy küzdelemben, csatavesztes, bárhogy diktálja is ma a békét; az üresen maradt bölcsők körül vesztette el a harcot, nem engedvén megszületni a jövő nemzedék munkaerőit.

A csatavesztésben vannak azonban fokozatok. Minél korábban állott fegyverbe egy ország, annál hamarabb állította meg a természetes szaporodás lehetőségét. Minél alacsonyabb a születési arány, s minél magasabb a halálozási szám, annál sulyosabbá vált a veszteség. Romániáról nem tudunk pozitív számokat idézni; de körültekintő óvatossága, amellyel két esztendőn át minden kockázat nélkül figyelő állásba helyezkedett s gyors leverése után hosszabb ideig lapult, nagyrészt

megóvhatta számára új sarjadékát. A harcoló felek közül irigykedve olvashatjuk Anglia adatait, amelyek sorában legalább a népesség fogyása ismeretlen fogalom maradt. Angliában és Walesben az utolsó hat évben a szaporodás mérlege a következő volt :

Évek	Élveszületések s z á m a	Halálozások s z á m a	Természetes szaporodás
1913.	882.000	505.000	377.000
1914.	879.000	517.000	362.000
1915.	814.000	562.000	252.000
1916.	785.000	508.000	277.000
1917.	668.000	499.000	169.000
1918.	663.000	612.000	51.000

Az évi természetes szaporodás leszállt ugyan 377 ezerről 51 ezerre, mert a születések évről-évre fokozatosan csökkentek, s 1918-ban már 220.000-rel volt kevesebb születés, mint az utolsó békeévben, s mert 1918-ban a halálozásokat hirtelen felszöktette az influenzajárvány, tényleges deficit azonban nem állt be a népességi mérlegben.

Franciaország ugyanezen idő alatt jóval súlyosabban szenvedett. A háborútól megkimélt 77 departement népesedési adatai a következők voltak :

Évek	Élveszületések s z á m a	Halálozások s z á m a	Természetes szaporodás vagy fogyás (—)
1913.	605.000	588.000	17.000
1914.	594.000	647.000	— 53.000
1915.	388.000	655.000	—267.000
1916.	315.000	608.000	—293.000
1917.	343.000	613.000	—270.000
1918.	399.000	789.000	—390.000

Franciaországban tehát már 1914-ben tényleges hiányra változott a népesedési mérlegnek amugy is igen alacsony aktív nyeresége, s e hiány évről-évre nőtt, úgy, hogy az 1913. év 17.000 főnyi természetes szaporodásával szemben a következő öt év együtt véve egy és negyed milliónyi veszteséggel zárult, itt is elsősorban a születések számának nagy hanyatlása és kisebb mértékben s ingadozóan a halálozások növekvése miatt.

Egy népelet eleven organizmusáról a legjobb prognózis sem tudja pontosan megmondani, mikor távozik belőle a kóroanyag. Franciaország a háboru előtti éppen száz év óta sanyalódott igen súlyos népesedési bajokban. Hogy ez az újabb katasztrófa nem vezet-e talán még nagyobb elgyöngülésre, vagy pedig egy frisebb ütemű regeneráció hogyan és mikor indulhat meg, azt egyáltalában nem sejthetjük. Nekünk elég azt megállapítanunk szomoruan, hogy a mi népesedésünk folyamata egyáltalában nem volt biztatóbb a háboru alatt Franciaországánál.

Az Angliáról és Franciaországról eddig említett számokban nincsenek benne a halottak rovatában a háboru közvetlen áldozatai. Általában, ha a háborunak a népesedésre vonatkozó kedvezőtlen hatását vizsgáljuk, legnagyobb és legmaradandóbb kárnak az elmaradt születéseket kell tekintenünk, amikhez képest minden egyéb, bármily súlyos veszteség is csak előzmény, s ha pillanatnyilag megdöbentő is, ezen az egy hatáson kívül egyébként kisebb és időlegesebb jelentőségű.

A születések rohamos csökkenése Magyarországon 1915. áprilisában kezdődött, egy hónappal hamarabb, mint ahogy a háboru kitörésének időpontjához képest várni lehetett volna. Ettől kezdve 1918. őszéig, ameddig országunk területe érintetlen volt, ameddig tehát egyöntetű figyelemmel kísérhettük az egész ország természetes népesedését, mérlegünk a következő volt:

	Házasság- kötések	Élve- születések	Halálozások	Természetes szaporodás
		ö s s z e s	s z á m a	
1906—10. átlag	162.699	648.603	444.548	204.055
1911.	171.354	638.082	455.006	183.076
1912.	161.105	665.093	425.124	239.969
1913.	172.050	640.566	432.928	207.638
1914.	136.337	648.865	439.924	208.941
1915.	60.948	445.426	474.972	— 29.546
1916.	62.866	314.016	391.820	— 77.804
1917.	75.745	297.024	384.628	— 87.604
1918.	116.768	253.626	435.618	—181.992

E táblázatban a háboru által okozott halálozások nincsenek benne; azok számát körülbelül 600.000-re

becsülve, a mérleg mintegy 980.000 főnyi fogyást mutat. A tulajdonképpeni passzivitás azonban — a normális szaporodáshoz viszonyítva — négy év alatt körülbelül 1,200.000 lélekre rug.

1918. novembertől kezdve az egyre terjedő idegen megszállások miatt 1919. végéig csak egy szűkebb kis területre tudtuk kiterjeszteni megfigyeléseinket. E területen (jórészt a Dunántul és Budapesten) — negyedévenként összefoglalva adatainkat, a fejlődés további folyamata a következő volt :

	A Dunántul és házasság- kötés	Budapesten élve- születés az 1919. év	halálozás	volt természetes szaporodás
I. negyedében :	23.452	16.219	20.071	— 3852
II. „	25.990	15.696	16.176	— 480
III. „	11.877	23.334	14.744	8590
IV. „	12.520	27.131	16.039	11.092
Összesen :	73.839	82.380	67.030	15.350

Az első hónap, amelyben a házasságok számának fellendülését érezzük, 1918. november volt. Az 1919. év első négy hónapjában a normális idők kétszeresére emelkedett a házasságkötések száma s az azóta mutatkozott visszaesés dacára is még mindig jóval magasabb maradt 1919. végéig, mint békeidőben szokott lenni. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a házasságok száma ismét csökkenőre fordul, mihelyt a házasságkötésre a háboru folyamán megérett nemzedék megköti a maga frigyeit s olyan néhány újabb férfikorosztály kerül a házasodás idejébe, amelyet a háboru már megritkított.

Az első hónap, amelyben a természetes szaporodás végzetes deficitje megállott, 1919. április volt ; születéseink száma azonban — visszazámítva az ország egész területére — még az 1919. év legutolsó negyedében is mintegy 22.000-rel volt a normálison alul.

Teljes négy évig tartott tehát a születések elmáradásából eredő szomorú passzivitás.

Ezt a jelenséget érdemes tovább is vizsgálnunk és következményeiben áttekintenünk, hogy a veszedelem egész nagyságát mérlegelhessük.

Az integráns Magyarországra való számításokat tovább folytatva, az elmaradt születések száma az

1915. évben	197.000 volt,
1916. „	329.000 „
1917. „	345.000 „
1918. „	389.000 „
1919. „	231.000 „

ebben az öt évben tehát Magyarország népvesztése e címen 1,491.000 főnyi volt.

Az 1900. népszámlálás és 1899—1901. évi halálozás alapján készült halandósági tábláink számítása szerint (amely most tulkezdvezőnek mutatkozik, hiszen a csecsemő életfentartására szükséges fiziológiai, közegészségügyi és táplálkozási előfeltételek legujabban nagyon megromlottak), a 6 éves kort eléri az

1915. évben szülöttekből	297.000
1916. „ „	209.000
1917. „ „	198.000
1918. „ „	169.000
1919. „ „	275.000

vagyis az iskolázó tankötelesek számában a normális-hoz képest

1921-ben	132.000 főnyi
1922-ben	352.000 „
1923-ban	583.000 „
1924-ben	843.000 „
1925-ben	997.000 „

csökkenés fog előállni.

Ez évben következik be iskoláink legnagyobbfokú elnéptelenedése, amikor a normális idők tanköteleseinek 40.6%-a hiányozni fog a tantermekből, városainkban nagy tanítófőlösleget idézve elő. Ennek bekövetkezését előre látva, a statisztikai hivatal javaslatára a tanítóképzőkben már 1918-ban korlátozni kezdték a növendékek főlvételt.

Folytassuk azonban a számítást a 15-ik életévig, amely a produktív munkaképesség kezdő kora s párhuzamosan a 20-ik évig, amelynek már rendszerint munkában kell találania mindenkit.

1930-ban fog beállani a produktív munkára alkalmas népesség csökkenése, amely fokonzint a következő arányokat ölti:

A 15 éves koruak számításával

1930-ban a produktív koru népesség csökk.	123.000 főnyi lesz
1931-ben " " " " "	328.000 " "
1932-ben " " " " "	544.000 " "
1933-ban " " " " "	787.000 " "
1934-ben " " " " "	931.000 " "

ami normális időkben az egész (15—60 éves) produktív koru népességnek 9%-át teszi.

A 20 éves koruak számításával pedig:

1935-ben a csökkenés	118.000 főnyi
1936-ban "	316.000 "
1937-ben "	524.000 "
1938-ban "	758.000 "
1939-ben "	897.000 "

ami a 20—60 éves koru népességben 10.5%-os fogyatékot jelent.

Természetesen folytatódik a munkaképes nemzedék csökkenése később is, ha nem is ilyen ijesztő arányokban.

Már itt előre kell bocsátani, hogy ez a legnyersebb veszteségszámítás, egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyásával azoknak a házagnak, amelyek a mostani produktív koru népességben előálltak, mert fiaink egy része elpusztult, egy része megrokkant, vagy más módon vált munkaképtelenné.

Nemzeti tőkénk nincsenek, jóformán egyedül a produktív embererő az, amivel értéket termelhetünk; tiz év múlva azonban ez a forrás is elzárul előttünk egy jó évötödre, ha nem többre.

Ime, a két szertelen végét. Ma pangó gazdasági viszonyaink miatt százezrével vannak a munkásaink, akiknek nem tudunk munkát adni, ezrével a tisztviselőink, akiket nem tudunk elhelyezni, s tiz-tizenöt év múlva közel egymillió munkaerő hiányát fogjuk érezhetni. S érezni fogja ezt a hiányt természetesen a földrajzilag és gazdaságilag egységes Magyarország még akkor is, ha — ne adj Isten — politikai határai még nem mindenütt kerekednének ki régi teljességükre.

A mai állapotot — ha csak új kontinentális katasztrófa nem szakad ránk — remélhetőleg átmenetinek tekinthetjük. Ebben az országban s általában Európában, ahol annyi továbbtermelésre alkalmas érték ment tönkre, s a további léhez szükséges készletet kell felújítani, a munkahiány lehet ideig-óráig a vihar utáni első dermedtség eredménye, lehet az ellenséges szomszédok blokádjának a következménye, lehet az európai szénkrízis függvénye, de föltehetőleg csak mulóan: a termelő munka minden átmeneti akadály dacára előbb-utóbb meg fog indulni. Az az egymillió munkaerő azonban, amely a nemzeti termelésből egy nemzedéken át hiányozni fog, effektív veszteség lesz, termelő erőnek igen érzékeny deficitje.

Minden évnek ki kell állítani a maga szellemi és fizikai munkás-ujoncait. Öt éven át hiányozni fognak ezek az ujoncaink. Ha régebben kezdetlegesebb közegészségügyi viszonyok között olykor-olykor egy-egy nagyobb járvány megdézsmálta valamelyik év gyermekprodukciónak, ezt a nemzeti munka nagy hadseregében alig lehetett megérezni, mert az előtte vagy utána lévő év könnyen kipótolta a hiányt. De öt évvel lejjebb nyulni és 10 éveseket állítani a 15 évesek munkájába, 15 éveseket a 20 évesekébe nem lehet. Csak egyetlen megoldás kínálkozhatik: öt évvel inkább előbbre nyulni s az 1905—14. évek szülöttjeinek esetleges fölöslegéből keresni az 1930-tól 1939-ig mutatkozó nagy munkaerőhiány pótlását.

Némely megállapítás azonban még mindig szükséges a fent mondottakhoz. Így az, hogy az 1905—14. évek fölösleget legfeljebb a női nemből adhatnak. Ha pedig ebből a tartalékból kell meritenünk, akkor — nehogy ismétlődjék az, ami a háború folyamán történt és annyi erőpazarlásra adott okot, hogy képzett férfi-munkaerők helyét képzellen női munkaerők foglalták el — miután ezuttal nem meglepetésszerűen következik be a női ujoncok igénybevétele, hanem dátumszerűen tudni fogjuk előre, mikor és mely női évfolyamokra lesz nagyobb mértékben szükségünk a termelő munkánál, ezek előkészítése és megfelelő irányú gyakorlati oktatása már a legközelebbi években megkezdődhetik s a tankötelesek

hiánya miatt átmenetileg állás nélkül maradó tanítók egy része tervszerűen alkalmazható a női népességnek intenzívebb gyakorlati oktatására s a termelő munkára való előkészítésére.

Eddig az időpontig le kellene azonban zajlania a földbirtokreformból eredő vándormozgalomnak s az új berendezkedéssel járó meddőbb éveknél, jobban el kellene terjednie a mezőgazdasági gépek és eszközök használatának s bizonyos tartalékkészleteknek kellene fölgyülniök a mezőgazdasági termelés fő- és mellékterméneiből.

Bár a fenti számítások, mint említettem, az egész Magyarországra vonatkoznak s pontosabb részleteket a megcsonkított területre nem is idézhetünk, a helyzet a nekünk kijelölt szűkebb Magyarországon nemcsak nem volna rózsásabb, hanem ellenkezőleg, valószínűleg még sötétebb.

Igaz ugyan, hogy a központi terület népességét a háborús torlódás és a végekről való menekülés aránylag inkább megduzzasztotta, s ez, valamint nehéz gazdasági helyzetünk átmeneti munkahiányt okozott; a meg nem született új generációnak hiánya azonban itt mégis épp úgy érezhető lesz, annyiival is inkább, mert népesedésünk egyéb jelenségei szintén azt sejtetik, hogy a legnagyobb erőfeszítéseket végző magyarság vesztett legföbbit.

Háborús halottainkról nincsenek teljesen pozitív adataink. Mégis, ameddig a kiadott veszteséglajstromokból nyomon lehetett kísérni az egyes fajok és területek veszteségeit s ameddig magyar fiukat galíciai és bukovinai ezredkötelékekbe nem soroztak, megközelítőleg megállapíthatjuk, hogy a volt monarchia népeiből Magyarország vesztett legtöbbit. Magyarország népeiből meg a magyarság. Addig, amíg Przemysl elestével magyar katonák tizezrei fogságba nem kerültek, mindig magyar volt legkevesebb a foglyok és legtöbbit a halottak között.

Már pedig a halottak nagy része bizonyára nem régi házassági kötelékben élt s korai pusztulásuk új életek fakadását is megakadályozta.

Az osztrák Winklernek a bécsi Kriegsstatistisches Bureau adatai nyomán végzett számításai is ezt mutatják.

Szerinte ezer lakosra Magyarországon 25 háborus halott esett, Ausztriában 23.3, Boszniában 19.1. A Magyarbirodalomban az anyaország a vesztesebb fél, ezer lakosra 25.7 háborus halottal, míg Horvátországra csak 20.2 esik; tiszta magyar és német vidékeinken 28 ezrelékre emelkedik föl a véradó, amit fiaink fizettek.

Magyarországon a városok háborus veszteségét legkisebbnek találta (ami természetes is a városok ipari munkásainak és adminisztratív személyzetének nagyobb arányu fölmentése folytán), továbbá a ruthén vármegyékét; viszont a 35 ezreléket is meghaladja Fejér, Sáros, Baranya, Bács, Csongrád, Zala, Vas, Csík, Udvarhely, Somogy, Arad vármegyék, tehát kettő kivételével, magyar vármegyék vesztesége s nagyobb-részt olyanoké, amelyek határainkon belül maradnak, népvészteségeik tehát belső területünk mérlegét rontják.

Az összes korosztályokban Winkler Magyarország veszteségét találta legnagyobbknak; az 1890—97-es korosztályban (a háboru kezdetekor 17—24 évesek) 50—70 ezrelékre is fölment a magyarság véráldozata.

S ha a halál a magyarság között sokkal nagyobb rendet vágott, mint mások között, föl kell tennünk, hogy a rokkantak sorában szintén a magyarságé a szomorú elsőség. A rokkantság — még ha organikus részek megtámadása nélkül való is, — a fizikai jólét és egészség teljességét semmi esetre sem jelenti s nagyrészt befolyással lesz — már gazdasági okokból is — a kisebb gyermeklétszámra, hosszabb, költségesebb betegeskedésre s korai halálra.

Azoknak a rokkantaknak a száma pedig, akiknek organikus megbetegedéseik vannak, — itt főleg a tüdővészre gondolhatunk s részben az érrendszer megbetegedéseire — még tetemesebb.

Hogy a háboru különben minden szervezetben elvégezte a maga romboló munkáját s a hadban résztvevő, vagy itthon kétszeres munkáját végező emberek élettartama valószínűleg jóval alatta marad a békés

idők boldogabb generációinak, az statisztikailag ugyan ma még nem bizonyítható, de nagyon fenyeget az az eshetőség, hogy ez a komor jóslat be fog válni.

Már is konstatálhatjuk, hogy 1919. évi adataink szerint :

1919. évben elhaltak száma	Ebből gümőkórban elhaltak abszolút száma	% ₁₀₀
410.000	63.000	153.7

halálozásunk 154 ezreléke esett a tuberkulózisra, míg a korábbi években, ugyanezen időszakban a tuberkulózis-halálozás az összes halottak átlag 145 ezreléke volt. Ez az arány az év első és második negyedében — amikor tudvalevőleg a tuberkulózis-halálozás általában magasabb szokott lenni — 170-re, illetve 220-ra emelkedett.

Hogy Magyarországra a tuberkulózisnak ez a növekvő veszedelem a közegészségügyi bajoknak milyen szomorú halmozódását jelentheti, mutatja a következő nemzetközi összeállítás:*) 1911-ben tízezer lakosra Belgiumban 10.2 tüdővész haláleset jutott, Angliában 10.8, Skóthonban 11.7, Németalföldön 11.9, Olaszországban 12.2, Spanyolországban 12.5, Németországban 13.9, Svájcban 15.5, Svédországban 15.9, Írországban 17.5, Norvégiában 17.8, Franciaországban 18.6 és Magyarországon — 34.3.

A tuberkulózissal hazatért katonák a kedvezőtlen táplálkozási viszonyok közt a hiányos egészségügyi ellenőrzés alatt lévő családtagjaikat igen valószínűen fertőzhetik.

Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a női nemben, amelyre a háborús munkának nagy és fizikailag ártalmas része jutott s amelynek gyengébb szervezetét különösen a ki nem elégítő táplálkozás is megviselte, az életbenmaradás valószínűsége szintén erősen csökken, azoknál pedig, akik megfelelő korban vannak, az anyai örömeknek s az életerős magzat világra hozásának a lehetősége is.

*) A német birodalmi egészségügyi hivatal halálozási statisztikájából.

Futólag emlékezzünk meg az 1915. évi nyárról, amely csecsemőhalandóságunkat rendkívül emelte, éppen azt az utolsó sarjadékot tizedelve meg, amely még teljes számban jutott a világra s az 1918. év második feléről, amelynek influenzajárványa hozzávetőleg 120.000 embert pusztított el (csak magában 1918 novemberében 51.000-et) s ne feledjük el, hogy ugyanez a járvány, ha enyhébb mértékben is, 1920 első hónapjaiban ismétlődött s mind a kétszer főképpen a produktív koru, tehát házas, vagy házasságra képes s a faj szaporítására alkalmas individuumokat pusztította el s végül gondoljunk hadifoglyainkra, akikről még annyira nem bizonyos, mikor, mekkora számban s milyen egészségben érkeznek hazájukba s a nemzetfentartás szempontjából mit veszítettünk hat évi távollétükkel: — s ekkor nagy vonásokban előttünk állanak a közel jövő népszaporodására döntő tényezők, amelyek mindegyike igen komor prognosztikont mutat.*

S ahogyan a hirtelen elsülyedt hajó örvénye körül beláthatatlan sorban következnek a hullámgyűrűk, ha a távolsággal arányosan fokozatosan gyöngülnek is, ugy ennek az elmúlt öt évnek népesedési katasztrófája meg-meg fog ismétlődni hosszú ideig minden emberöltőben, mert az elmaradt születések később elmaradó frigyeket és ismét elmaradó születéseket jelentenek, amiknek a hatása újabb 25—30 év múlva ismét jelentkezik, mindaddig, míg a nemzet fajföntartó ereje és javuló gazdasági helyzete a hullámgyűrűket lassan el nem simítja.

Népességi és szociálpolitikánknak óriási feladata lesz majd megküzdeni fennmaradásunk e két nagy ellenségével, a halálozási arányok föltétlenül bekövetkező emelkedésével s a mostani átmenet után újra csökkenő születési arányszámmal s gondosan meg kell figyelni a népesség kormegoszlásának beteges kilengéseit.

* Mikor e sorok sajtó alá kerültek, a hadifoglyok lassu visszaszivárgása már megindult, de elbeszélésükből fájdalommal halljuk, mekkora lehet az elpusztultak száma.

Az 1909—12. évek átlagában a népesedés folyamata Magyarországnak szétszaggatásra ítélt területein arányszámokban a következő volt:

Terület	Az 1909—12. évek átlagában					
	ezer lélekre esett					
	általában			a magyaroknál		
	élve- születés	haláloz.	term. szapo- rodás	élve- születés	haláloz.	term. szapo- rodás
Cseh megszállás...	36·9	23·7	13·2	33·7	20·5	13·2
Román " ---	35·9	25·3	10·6	36·7	23·7	13·0
Délszláv " ---	36·6	25·7	10·9	36·5	23·3	13·2
Osztrák követelés	32·2	22·2	10·0	27·3	16·0	11·3
Fiume --- --- ---	33·7	24·0	9·7	30·7	15·4	15·3
Összes követelés	36·2	24·7	11·5	35·5	22·4	13·1
A megcsonkított Magyarország	35·2	23·3	11·9	35·5	23·2	12·3
Magyarország összesen --- ---	35·8	24·1	11·7	35·5	22·9	12·6

A kulturált vidék jellegzetes népmozgalmi tünetei Nyugatmagyarországon mutatkoztak legélesebben. Itt szállt alá legalacsonyabbra a születési arány, itt voltak legkedvezőbbek a halandósági viszonyok, s a kettő eredőjeként, évi 1%-os természetes szaporodás mutatkozott. A cseh megszállás alatt levő vidékeken a tótság kedvező egészségügyi viszonyai a halálozási arányt az országos átlagnál jobbra alakítják ki, az északkeleti magyarság s a rutének magas születési száma pedig a másik irányban hat oda, hogy ennek a területnek a természetes szaporodása legyen az országban a legnagyobb. A román és a délszláv megszállás alatt levő vidékeken elég magas születési arány mellett kedvezőtlen halandósági viszonyok uralkodnak, s a szaporodás kisebbé törpül.

A békeszerződés által meghagyott belső területen az országos átlagnál alacsonyabb születési szám volt (városainknak s a dunántúli falvaknak egyke-rendszere

folytán), de a nagyobb kultúra a háborúig fokozatosan kedvezőbbre alakította a halandósági arányt is, úgy hogy a természetes szaporodás e területen egészen kielégítő volt.

Felőlő, hogy a magyarság természetes szaporodása a megszállás alatt levő területeken is mindenütt kivétel nélkül kedvezőbb volt, mint az ott lakó egyéb népfajoké, s meg lehet állapítani azt is, hogy népünk ezt a felsőbb-ségét a román megszállásnál a születések tekintetében mutatkozó kis előnyén kívül kizárólag a nagyobb kultúrájából folyó kedvezőbb halandósági viszonyainak köszönhette.

Ezt a nehéz kulturmunkával szerzett elsőbbséget fenyegeti most az, hogy a háboruban teljes erőfeszítéssel küzdve, nagyobb áldozatokat hoztunk.

A népesedésnek még egy tényezője, a *vándorlás*, a multnak nagy vérvesztése volt, a jövőnek pedig nagy problémája, amellyel szemben még csak jósolni sem lehet. Elég tőke segít-e majd a még határainkon tullevő munkáskéznek, hogy itthon is tudjon boldogulni, nem nyilnak e másutt biztosabb munkakilátások, az teljesen bizonytalan.

A multban Magyarországnak az a területe, amelyre most szoritkozunk kellene, csak északkeleti felében mutatott nagyobb kivándorló hajlamot. Az amerikai kivándorlók és visszavándorlók a megnyirbált Magyarország területéről a következő számokkal szerepelnek statisztikánkban :

Megnevezés	Kivándorolt Amerikába	Vissza- vándorolt Amerikából	Vissza- vándorlók a kivándorlók %-ban
	az 1905—13 évek folyamán		
Magyarország egész terü- letén	790,068	213,542	27.0
Évi átlagban 1000 lélekre	4.8	1.3	
A követelt területeken	577,001	155,240	26.9
Évi átlagban 1000 lélekre	5.9	1.6	
Magyarország megmaradó területén	213,067	58,302	27.4
Évi átlagban 1000 lélekre	3.2	0.9	

Az 1905—13. évek folyamán nem egészen negyedmilió lélek, 213.067 ember vándorolt ki erről a demarkált területről s ezek közül 58.302 tért vissza, a kivándorlók 27.4%-a. De itt fölmerül a kérdés, hogy a tartalék daliás sereg, amelyet hat év óta várunk már, az amerikai magyarok, akiknek számát reményünk talán túlozza is, milyen mértékben térnek vissza szerencsétlen hazájukba? És hova térnek vissza, ha azt a földet, ahonnan családi otthon megalapozása reményében vándoroltak el, idegen imperium alatt találják. Az ősi rög-höz tapadnak-e majd, hogy friss és konok erővel hirdessék annak magyar voltát, vagy a mi szükre vont határunk közé kíváncsoznak-e, hogy a mi törvényeink alatt éljenek?

Hazatérésük mindenképpen növeli a nemzet életképességét és ellenálló erejét; de nem állnak-e közbe majd gazdasági, külpolitikai okok, Amerikának esetleg növekvő gazdasági konjunkturája, nem nő-e meg az eddig is sok akadály, s mi, vérvesztett nép, nem várunk, várunk-e rájuk is hiába, mint másfélezer év óta Csaba királyfi hadaira?

IV.

NÉPESSÉGI ÉS SZOCIÁLPOLITIKA.

A megnyirbált Magyarország természetszerűleg sokkal inkább munkásállam lesz, mint az a Magyarországunk, amelyet ezredéves határai öveznek. A gazdasági függetlenség, az önálló kis existenciák nagy tömege kivonulna azzal a több, mint egy millió kisbirtokossal, s közel negyedmillió önálló iparossal, aki a demarkációs vonal megszábotott mesgyéjén kívül esik.

Vannak, tudjuk, a végeken is hatalmas gyártelepek és bányák egy-egy vállalatától függő munkások ezreivel; vannak ott is nagybirtokok, a földnélküli cselédek és munkások egész sorozatával.

De gazdasági életünknek éppen az a centripetalis volta, amely minden termelt gazdasági értéket ugyszólván hajt a központ, a Duna-Tisza völgye felé, hogy onnan értékben növekedve vagy konvertálva juttasson vissza a végekhez, szükségképpen maga után vonta, hogy az ország középső nagy medencéjében nagyobb legyen a koncentráció. Az a nagystilű gazdasági termelés, amely itt folyik, nagy vállalatok szolgálatába állítja s ezekkel hozza függési viszonyba az itt dolgozó népesség nagy részét, s a nagyvállalatok árnyékában aránylag kevesebb kis existencia tud magának önálló életet biztosítani.

A munkásság aránya, amely Magyarországon 45.7% volt, szűkebb határaink közt a kereső népesség abszolút többségét meghaladva, 52.2%-ra rugna.

Jellemző az eltérés az egyes részletekben is. A mezőgazdasági cselédek aránya 7.6%-os az egész Magyarország 6.6%-os arányával szemben, de összesen 23.000 fővel nagyobb, mint a határainkon kívül eső területen, a mezőgazdasági munkások azonban 200.000-rel többen maradtak határunkon belül, itt a kereső népesség

16.0%-a, az egész országban 15.8%-a mezőgazdasági munkás. Összevetve e két szám eltolódását azokkal a népegészségügyi adatokkal, amelyekre már egy korábbi dolgozatomban utaltam,* s amelyek szerint a mezőgazdasági cselédség halandósági viszonyai sok vonatkozásban jobbak, mint az önálló kisbirtokosokéi, viszont a mezőgazdasági munkáselem halandósága igen magas, ki kell emelnünk, hogy a mezőgazdasági termelés segédszemélyzetének e két tényezője közül a több gyámolításra szoruló gyöngébb fél maradt nagyobb tömegekben mostani szűkebb határainkon belül.

A gazdasági koncentrációból folyik, hogy az ipari munkáselem aránya szintén sokkalta nagyobb a megmaradó területen (14.3%), mint az egész országban (11.2%); a kereskedelem, közlekedés és közszolgálat közül a munkáselem valamivel szintén nagyobb, a házi-cselédek sorában pedig már élesebb különbségeket látunk: a megmaradó területen a nagyobb jólét, sőt fényezés aránylag több házi cselédet is foglalkoztatott.

Annak az államnak, amely kereső népének nagyobb felét a munkáselemben találja, bizonyára nem szabad közömbösen gondolkodnia a szociálpolitika tervszerű koncepciója felől.

Pedig a munkáselemmel nincs is kimerítve azoknak a függő viszonyban élőknek a száma, akik az állami szociálpolitikai gondozásra igényt tarthatnak. A köztisztviselőknek — nemesak a mai rendkívüli fonák helyzetben, mikor a külpolitikai események épp úgy ellenük éleződnek ki, mint a közszükségleti javak beszerzésének lehetősége, hanem minden lehető alakulás mellett — védett osztályt kell képezniök. Védettnek még inkább, mint a munkásosztályok némely kategóriái, mert a saját érdekeik külön védelésére nem lehet gondolniök. A tisztviselők a köz javának őrzői, érdekszövetkezéstől tehát oly értelemben, amely osztályharcig is fajulhat s a köznek az érdekeit kockáztatja, feltétlenül menteknek kell inaradniök.

Arról, hogy a tisztviselőkérdés, amely most Ma-

*) Népünk halandósági viszonyairól. 1917.

gyarországnak nemcsak sürgető gazdasági, hanem szomorú kulturproblémája is, mily megoldást nyerhet, később lesz szó.

Itt csupán szociálpolitikánk szempontjából óhajtom a munkásokról nyújtott képet a gazdasági függésben levő másik elemnek, a tisztviselőknek számával és megoszlásával kiegészíteni.

A közszerológátati értelmiség, mely Magyarország 18 milliós népének adminisztratív és szellemi vezetője volt, az 1910. évi népszámlálás szerint 181.788 főből állott.

A gazdasági életnek az ország közepén való koncentrációja természetesen maga után vonta, hogy a közigazgatás személyzete is ott duzzadt föl legmagasabbra, ahol az üzlet, a forgalom, a javak átalakítása és kicserélése a legélénkebb, s ahol e sok árnyalatu, lüktető mozgalom a legközvetlenebb irányításra és szabályozásra szorul.

Vegyük hozzá, hogy a központi főhatóságok, amelyek mindenütt az ország fővárosában helyezkedtek el, személyzetük számában is 18, sőt legtöbb vonatkozásban 20 milliós népre voltak berendezkedve, s így érhetőnek kell találnunk, hogy Magyarországnak az a területe, amelyet számunkra meg akarnak hagyni, népességi arányánál sokkal gazdagabban el van látva közszerológátati alkalmazottakkal.

A csonka Magyarországon a közszerológátati és szabad foglalkozású értelmiség 48.1%-a maradna. Ez az arány nem mutat nagy kilengéseket a tulajdonképpeni közigazgatás, az igazságszerológátatás és a tanügy terén; jóval alacsonyabb azonban az egyházi személyzet részesedése (34.6%) és feltűnően kimagaslik a közegészségügyi funkcionáriusok nagyobb szerepe (49%). Ez az utóbbi arány legvalószínűbben a fővárosnak magas orvoslétszámával, nagy személyzettel dolgozó kórházai-val és egyéb közegészségügyi berendezéseivel függ össze. Az egyházi személyzetnek relativ csekély számát pedig abból lehet magyarázni, hogy a Románia által követelt területen kirívóan magas az egyházi szerológátatot teljesítők aránya: a két görög irányú felekezeti-

nél tudvalevőleg igen sok, kicsiny népességű paróchia van, amelyek számát egy ideig még gyarapította a könnyen megszerezhető kongruakiegészítés is. Az apró görög rítusu plébániák gyakorisága meglátszik a cseh megszállás alá jutott terület egyházi személyzetének magasabb arányán is.

A szomszéd államok mohó követelései különben olyan heterogén területeket foglalnak magukba, hogy a közszolgálati alkalmazottaknak a különböző ágak szerint való megoszlása alig ígér különösebb tanulságokat. Egy részlet van csak, az osztrák követelés területe, amely nemcsak magában homogén, hanem a legtöbb viszonylatban simul a Dunántulnak szomszédos kulturált vidékeihez, iparos városaiban és intenzív mezőgazdaságot űző falvaiban egyaránt rendez szokott, könnyen fegyelmezhető népéhez.

E területen a közszolgálati alkalmazottak száma többnyire a népességi arányhoz igazodik, s alig mutat nagyobb kilengéseket: a kellően adminisztrált vidéki népesség tipikus képét adja ez, amelyhez hasonló lehet a megmaradó Magyarország peripheriáinak adminisztratív személyzete is, azokig a belső körökig, ahol a fokozottabb gazdasági forgalom, majd a főváros legnagyobb koncentrációja aránylag mindig több tisztviselőt vesz igénybe.

A gazdasági ágakban működő tisztviselők, — akik közül a közlekedésnél foglalkozók többnyire közszolgálati alkalmazottak — még nagyobb arányban szerepelnek a megmaradó Magyarország területén. Az ipari és kereskedelmi tisztviselők közül, akiknek zöme Budapestre és közvetlen környékére jut, a demarkálásra szánt területeken mindössze csak egy harmadrész él: még a mezőgazdaságnál alkalmazottaknak sem jut fele az elszakításra szánt területekre.

A munkásokon s a tisztviselőkön kívül a védett osztályok sorába kell tartoznia még annak, aki mint rokkant lecsuszott korábbi jólétéből és függetlenségéből, s annak is, aki mint özvegy siratja az elmaradottat, meg aki árvasorba került. És ide tartozzanak azok is, akik életerőben meggyengülve, betegen kerültek vissza tűzhelyeikhez. Ezek számáról ma statisztikánk nem tud

semmi bizonyosat; az 1920. évi népszámlálás van hivatva e szomorú adatokról jobban elvonni a fátlyat.

Hogy szociálpolitikai tekintetben a jövőben a magyar államnak ugyanolyan teljesítményeket kell vállalnia a munkásvédelem gyűjtőpontja alatt összefoglalt békeszakaszok szerint, aminőket a többi hadviselt államok is békeszerződésekben magukra nézve kötelezőnek ismertek el, természetes.

Amíg azonban az a bonyolult szervezet, amely a békeszerződésben a szociális viszonyok szabályozására terveztetik, valóban működni kezdhet, addig — az eddigi tapasztalatok szerint — igen sok idő fog elmúlni, s védendő társadalmi osztályainkat éppen ezen legsúlyosabb időkben csupán a Nemzetközi Munkahivatal reménybeli döntéseivel táplálni nem lehet.

Éppen ezért természetes az is, hogy eddigi gyermekvédelmi és szociális intézményeink (a hatósági gyermekvédelem, a betegség és baleset elleni biztosítás, a női és gyermekmunka korlátozása, a tanszerződés szabályozása stb.) legalább is az eddigi keretekben fönntartandók, lehetőleg pedig továbbfejlesztendők, még ha átmenetileg nagyobb anyagi terhet jelentenek is.

Am a szociálpolitika határa itt még nem következik el.

Amint hogy vannak is tervek, jelszavak nagy bőrségben, és vannak, sajnos, kielégítendő szükségletek is ijesztő tömegben. A tervek és jelszavak azonban ezuttal, úgy látszik, nem mind mozognak a megfelelő keretekben.

Ennek az országnak hatéves gyötrődése után a szociálpolitikának egyetemes koncepciójának kell lennie, arra törekedve, hogy az adott pénzügyi viszonyok között a gyöngéket erősítse, akármilyen társadalmi osztályba vannak is sorozva. Olyan intézkedéseket kell tennie, amelyek a háború által okozott károkat igyekeznek minden gondozásra szoruló népelemnél a neki megfelelő mód szerint orvosolni, nem pedig olyanokat, amelyek heterogén életfeltételű elemek közé a munkásvédelemnek némely alkotását átültetik vagy ki nem próbált jelszavakat igyekeznek érvényesíteni.

Ma, mikor egy-egy ötlet megvalósítása milliárdokba kerül, a jelszavakat általában igen fukarul szabad csak hangoztatni. Az aggkori biztosítás, munkanélküliség elleni biztosítás álmai felé most csak legföljebb közeli-teni lehet, de megvalósításuk, sőt a velük való kísérletezés is nem most időszerű, mikor az állam kis hajójába minden ereszteken át tódul be a víz.

Az állam legfőbb törekvésének arra kell irányulnia, hogy néperejét védje, fejlessze, s azokat részesítse különös oltalomban, akik e támogatásra leginkább rászorulnak.

A népi erő legnagyobb veszedelmei — mint azt föntebb kifejtettem — a mai generáció megrendült egészsége, a magas halálozási és alacsony születési arány. Nem humanitárius, hanem legfőbb gazdasági és pénzügyi érdek ezeknek a bajoknak az orvoslása. A birtokpolitika, az iparpolitika mind igen hathatós előmozdítói lehetnek ennek, de magukban csak másodrendű feladatok ezután, míg az ilyen értelemben vett szociálpolitika elsőbbségű, sui generis feladat, mert a nemzet elfecsérelt értékeit csak a nép növekvő munkaképessége hozhatja fillérenként vissza.

A néperő gondozása terén egy elmulasztott intézkedés évtizedekig érezteti káros hatásait; egy milliárdos sikerű valutaművelet kevesebbet ér a nemzet marandó értékei tekintetében, mintha a halálozás arányát egy számmal sikerül leSORITANUNK.

Nyilván, ha ebből a látszögből nézzük szociálpolitikánk föladatait, a teendőknek olyan végtelen sora nyílik meg előttünk, amely ismét az állami pénzügyek kérérlhetetlen non possumus-ába ütközik. Nem is lehet a célunk utópiákat kergetni: hiszen tudjuk, hogy a háborútól megkímélt, jólétben élő nyugati és északi államokban is a jólét lajtorjája nagyon nagy mélységekből indul ki, s a legalsó fokán nyomor, betegség van, s a népi erőnek gyöngülése.

Mégis akadnak eszközök a mai nehéz helyzetben is, amelyek közelebb juttatnak a regenerációhoz, mint egyéb szociálpolitikai címeken talán kevésbé gyümölcsözően elkölthető milliók; s az alábbiakban a nagy

céloknek a mai szerény eszközökhöz mért munkálását igyekszem vázolni.

A néperő gondozása tekintetében bizonyos mértékű időrendben — bár a legtöbb vonatkozásban egymásba fonódva — a következő feladatok tárulnak elénk:

1. A mai produktív koru népesség fenyegetett munkaképességének meghosszabbítása.

2. A meglévő új sarjadéknak teljes kifejtésű munkaképességre nevelése.

3. Küzdelem a népbetegségek ellen.

4. A születési arányszám emelése.

Az első három csoportnál egyaránt legsürgősebb teendő a közéletmezési kérdés megoldása: az évek óta hiányosan, ujabban az 1920. év nyaráig egyenesen inszégiesen táplált lakosság életerejének visszaserzése az egyszerű, de bőséges és mennyiségi ingadozásnak hosszabb ideig alá nem vetett táplálkozás által.

Vannak ugyan itt súlyos nehézségek. Termésünk 1920-ban cereáliákban távolról sem volt oly sikerült, mint azt a kedvező hírek hónapokon át hangoztatták. A termelő régóta nélkülözött investícióinak megkezdéséhez maga is az exportált mezőgazdasági termékek árából várta a lehetőséget, s az állam is pénzügyi eredményeket várt a fokozott exporttól, égető pénzügyi bajainak enyhítésére. Súlyos nehézség még állatállományunk legyöngülése, amely — ha számbelileg nem is oly válságos, mint kezdetben látszott — teljesítőképeségében úgy leromlott, hogy annak egyideig való kimélését teszi szükségessé.

Es mégis, ahogy minden beteget gyógyítanak, úgy kell ezt a nagybeteg országot is gyógyítani: elsősorban kellő táplálékot adni népének. A tuberkulózis féktelen pusztítást tehet, minden keletkező járvány készseges reagens anyagot talál népünkben, ha a kellő táplálásról most s az egész következő gazdasági idényre is nem gondoskodunk.

Mezőgazdasági politikánk részéről kockázatos kísérlet volna a föltétlenül szükségeseken kívül az export fokozására gondolni legalább egy, legfőljebb két éven át, amíg népünk kellő gabonához és hüvelyeshez nem jut, s ha nem telnek is meg a magtárak, de egyik ter-

méstől a másikkig föltétlenül biztosítottnak látszik a megélhetés.

Száraz, meddő évek korábban jártak párosával is: annak a termésnek a csekély fölöslegét, amelyet 1920-ban arattak le, óvni kellett volna és bizonyos fokig visszatartani, amíg az 1921. évi gabona keresztekben nem fekszik megint.

A gazdasági élet normális keringéséhez való mielőbbi visszatérés vágya egész társadalmunkat annyira hajtotta, hogy a cereáliák forgalmának szabaddátétele — azzal a fontos kikötéssel ugyan, hogy az ellátatlanok megfelelő kategóriái részére előbb biztosítják a gabonaneműt — ugyyszólván általános óhaj volt.

Bármennyire érthető is volt különösen a gazdák-nak ez a törekvése, akik az utolsó években ugyyszólván pönalét fizettek azért, mert kenyérmagot termeltek: mégis, úgy érezzük, merő illúzió az, amely a régi intézményeknek ilyen incidentális visszaállításában már visszatérést remél a normális gazdasági élethez.

A néperő összetétele, fizikai egészsége még sokkal jobban föl van halygatva, ha ez nem látszik is meg oly szembeszökően, s amíg itt a régi, rendes vérkeringéshez nem lesz meg az átmenetel, addig a gazdasági életnek is folytonos döccenői lesznek.

Az ellátatlanok részére való gabonagyűjtésnek eredménye nagyon siralmas volt; kívánatos lenne, ha a cereáliák szabadforgalma tekintetében a döntő szót kissé óvatosan mondanák ki s gondoskodnának arról, hogy ha nem is a korábbi teljes lekötöttséggel, de viszont nem is a gazdasági életet bénító gabonamono-póliummal a gabonaneműek még bizonyos mértékig az új termés után is a kötött forgalomban maradjanak.

Ez a kérdés, figyelemmel terméseredményeink ingatag voltára, annál is inkább megfontolandó, mert népünk egészségének föntartása most elsőrangú köz-biztonsági és nemzetvédelmi érdek is.

Megtörténhetik, hogy a szabadkereskedelemnek különben érthető türelmellen követelése a hüvelyeseket, burgonyát és a többi növényi tápszereket is sorra mind felszabadítani igyekszik, nyers vagy feldolgozott alakjukban kivitelükre törekszik. Aggodalommal látnók ezt,

mert a készleteiből teljesen kifosztott országnak a lisz-
ten kívül egyéb tápszerből is bőséggel kellene ellátva
lennie, hogy szétoszthassa sokat nélkülözött népének.

De ha a szabadforgalom időelőtti gondolata mégis
győzne, szükséges lenne legalább az, hogy az állam a
maga birtokán mint főtermelő, tömegvásárlásainál pe-
dig, mint legnagyobb fogyasztó, egyelőre árszabályozó
tényezőként őrködjék az elosztás fölött.

A szabadforgalomra — elvi szempontból — ha
lehet, minél előbb át kell ugyan térni, de utoljára ott,
ahol a kedvezőtlen kísérlet népünk életerejét veszé-
lyeztetheti.

A zsir és cukor kérdése tartozik még a legfonto-
sabb népelelmezési cikkek közé.

Zsirban a megcsonkított Magyarország területe
nem tudja ugyan eléggé fedezni szükségletét, de az
abraktakarmány termelésének fejlesztésével néhány
éven át eljuthat eddig a határig.

Fehér árukból (zsir, szalonna) a Jugoszláviának
ítélt magyar terület a normális forgalom helyreállítá-
sával kétségtelenül elláthat bennünket. Itt e megnyug-
tatáson kívül azonban a hangsúlyt főleg arra kell he-
lyeznünk, hogy a hiányzó zsirmennyiség megszerzé-
sére föltétlenül szüksége van az ország népének.

A cukorellátás kérdésében a következő adatok
lehetnek irányadók:

Az utolsó négy évi átlag szerint fejenként 8.39 kgr.
fogyasztást véve alapul, a megmaradó Magyarország
évi cukorfogyasztása 627.736 métermázsá volna. Az a
14 cukorgyár, amely új határainkon belül minden-
esetre megmarad, 2.45 millió mm. fogyasztási és 0.78
millió mm. nyerscukrot tud produkálni, nyerscukor-
egységre visszavezetve 3.41 millió métermázsát. Ehhez
a cukormennyiséghez 24.4 millió mm. répa szükségel-
tetik; ahhoz a mennyiséghez azonban, amely a meg-
csonkított Magyarország népességének fogyasztására
kell, 4.5 millió mm. répatermés szükséges. S minthogy
az 1911—15. évek átlagában megmaradó területünkön
15 millió mm. répát termeltünk, nyilvánvaló, hogy a
szénválság okozta rövid átmeneti zökkenő után cukor-
termelésünk ismét elláthatja a hazai fogyasztást.

Ha a növényi tápszerek s a zsír iránt való szükséglet — de igen erősen hangsúlyozni kell, hogy normális, nem pedig a hat év óta redukált szükséglet — biztosítva van népünk számára oly mértékben, hogy esetleges gyöngébb esztendő még mindig nem fog visszaesést jelenteni e tápszereknek nemcsak mennyisége, hanem megvásárolhatósága tekintetében sem, akkor a hústáplálék kérdése egyelőre másodrendűvé válik.

A népelelmezést jelentékenyen javítani lehet még akkor is, ha az állattenyésztés fejlesztése érdekében a huszfogyasztás növelésére egyelőre nem is vetünk nagyobb súlyt.

A nép munkaerejének fejlesztése érdekében, de mindenekelőtt a népbetegségek leküzdése céljából második nagybővítés, s a közlelmezés kérdésénél nehezebben s időben is lassabban megoldható állami feladat a helyes lakáspolitiká.

Megdöbbenve látjuk, különösen némely sűrű népességű alföldi falvak tuberkulózis halálozásánál a fertőzéses fészkek keletkezését s ijedve gondolunk arra, hogy Budapest túlszűfolt külterületi lakásai milyen tenyésztoi lehetnek a tuberkulotikus fertőzésnek.

Magyarországon átlag az összes halálozások 14.8%-a esik a gümőkóra. Hogy városokban magasabb az arányszám (17.0—18.8%), mint a vidéki népességben (13.3—14.4%), azt a vidéknek részben pormentesebb levegőjével, de főleg azzal magyarázhatjuk, hogy ott a népesség kevésbé van összezsűfolva, a fertőzés tehát nem oly állandó és folytonos, mint a városokban. Ezért ijesztő viszont, hogy vidéki népességünkben az Alföld népe oly nagy mértékben exponálva van a tuberkulózisnak; éppen a sűrűbb lakosságú rész, ahol a nagytömegek élnek. Ime, néhány szomorú példa: A fentemlített országos s annál enyhébb vidéki arányszámmal szemben Bácsalmáson a gümőkórban elhunytak száma 17.4%, Óbecsén 18.7, Szenttamáson 17.5, Topolyán 17.6, Kisteleken 17.6, Kunszentmártonban 22.5, Abonyban 18.1, Kalocsán 17.9, Kispesten 17.4, Endrődön 20.2, Orosházán, Tótkom-

mert a készleteiből teljesen kifosztott országnak a lisz-
ten kívül egyéb tápszerből is bőséggel kellene ellátva
lennie, hogy szétoszthassa sokat nélkülözött népének.

De ha a szabadforgalom időelőtti gondolata mégis
győzne, szükséges lenne legalább az, hogy az állam a
maga birtokán mint főtermelő, tömegvásárlásainál pe-
dig, mint legnagyobb fogyasztó, egyelőre árszabályozó
tényezőként öröködjék az elosztás fölött.

A szabadforgalomra — elvi szempontból — ha
lehet, minél előbb át kell ugyan térni, de utoljára ott,
ahol a kedvezőtlen kísérlet népünk életerejét veszé-
lyeztetheti.

A zsir és cukor kérdése tartozik még a legfonto-
sabb népelelmezési cikkek közé.

Zsirban a megcsonkított Magyarország területe
nem tudja ugyan eléggé fedezni szükségletét, de az
abraktakarmány termelésének fejlesztésével néhány
éven át eljuthat eddig a határig.

Fehér árukból (zsir, szalonna) a Jugoszláviának
ítélt magyar terület a normális forgalom helyreállítá-
sával kétségtelenül elláthat bennünket. Itt e megnyug-
tatáson kívül azonban a hangsúlyt főleg arra kell he-
lyeznünk, hogy a hiányzó zsirmennyiség megszerzé-
sére föltétlenül szüksége van az ország népének.

A cukorellátás kérdésében a következő adatok
lehetnek irányadók:

Az utolsó négy évi átlag szerint fejenként 8.39 kgr.
fogyasztást véve alapul, a megmaradó Magyarország
évi cukorfogyasztása 627.736 métermázsá volna. Az a
14 cukorgyár, amely új határainkon belül minden-
esetre megmarad, 2.45 millió mm. fogyasztási és 0.78
millió mm. nyerscukrot tud produkálni, nyerscukor-
egységre visszavezetve 3.41 millió métermázsát. Ehhez
a cukormennyiséghez 24.4 millió mm. répa szükségel-
tetik; ahhoz a mennyiséghez azonban, amely a meg-
csonkított Magyarország népességének fogyasztására
kell, 4.5 millió mm. répatermés szükséges. S minthogy
az 1911—15. évek átlagában megmaradó területünkön
15 millió mm. répát termeltünk, nyilvánvaló, hogy a
szénválság okozta rövid átmeneti zökkenő után cukor-
termelésünk ismét elláthatja a hazai fogyasztást.

Ha a növényi tápszerek s a zsir iránt való szükséglet — de igen erősen hangsúlyozni kell, hogy normális, nem pedig a hat év óta redukált szükséglet — biztosítva van népünk számára oly mértékben, hogy esetleges gyöngébb esztendő még mindig nem fog visszaesést jelenteni e tápszereknek nemcsak mennyisége, hanem megvásárolhatósága tekintetében sem, akkor a hustáplálék kérdése egyelőre másodrendűvé válik.

A népelelmezést jelentékenyen javítani lehet még akkor is, ha az állattenyésztés fejlesztése érdekében a husfogyasztás növelésére egyelőre nem is vetünk nagyobb súlyt.

A nép munkaerejének fejlesztése érdekében, de mindenekfölött a népbetegségek leküzdése céljából második nagyobbstilü, s a közlelmezés kérdésénél nehezebben s időben is lassabban megoldható állami feladat a helyes lakáspolitiká.

Megdöbbenve látjuk, különösen némely sűrű népességü alföldi falvak tuberkulózis halálozásánál a fertőzések fészkek keletkezését s ijedve gondolunk arra, hogy Budapest tulzsufolt külterületi lakásai milyen tenyésztoi lehetnek a tuberkulotikus fertőzésnek.

Magyarországon átlag az összes halálozások 14.8%-a esik a gümökórra. Hogy városokban magasabb az arányszám (17.0—18.8%), mint a vidéki népességben (13.3—14.4%), azt a vidéknek részben pormentesebb levegőjével, de főleg azzal magyarázhatjuk, hogy ott a népesség kevésbbé van összezsufolva, a fertőzés tehát nem oly állandó és folytonos, mint a városokban. Ezért ijesztő viszont, hogy vidéki népességünkben az Alföld népe oly nagy mértékben exponálva van a tuberkulózisnak; éppen a sűrűbb lakosságú rész, ahol a nagytömegek élnek. Ime, néhány szomorú példa: A föntemplített országos s annál enyhébb vidéki arányszámmal szemben Bácsalmáson a gümökórrban elhunytak száma 17.4%, Óbecsén 18.7, Szenttamáson 17.5, Topolyán 17.6, Kisteleken 17.6, Kunszentmártonban 22.5, Abonyban 18.1, Kalocsán 17.9, Kispesten 17.4, Endrődön 20.2, Orosházán, Tótkom-

lőson egyaránt 17, Kisvárdán 20.5, Gyulán 18.2, Battonyán, Zsombolyán 17.3%.

Ezeknél a magasra szökő számoknál minden valószínűség szerint nagy szerepe van a lakásnak, a zártablaku, gyakran padlózatlan szobáju lakásnak, amely a családfő betegségét átterjeszti a családtagokra s az apákét átörökíti az utódokra.

A lakáspolitikai kétségtelenül nem az egyetlen gyógyszere a tuberkulózis leküzdésének, hanem a legfontosabbak közül való. Mindenesetre nagyon költséges, de ezeket a költségeket kellően meg lehet osztani és ellensúlyozni.

Az állam rendkívül sokat áldoz ma, és még talán hosszú ideig a munkanélküliség enyhítése érdekében olyan különféle szükségmunkákra, amelyek csupán abból az okból szükségesek, hogy a szén- és anyaghiány miatt keresetét veszített munkásnép kenyeret találjon, a közgazdaság szempontjából igen másodrendű jelentőségűek és semmiesetre sem sürgősek (pl. kisebb fontosságú vasutvonalak folytatólagos kiépítése stb.).

Nem nagy költségtöbblettel oda lehetne irányítani a szükségmunkákat, hogy a rájuk fordított milliók a népegészségügy és az ennek érdekében álló lakáspolitikai céljaira szolgáljanak elsősorban. Szükségmunka lehet ebből a szempontból kislakások tömeges építése — nemcsak Budapesten, hanem vidéken is és nemcsak a lakásinség enyhítéséért, hanem a fertőzöttek különválasztása érdekében — a lakásokhoz a vízvezeték-, csatornahálózat eljuttatása, tisztító- s egyuttal fertőtlenítő anyagok (pl. mész) nagyobb tömegű előállításával s forgalombahozatala stb.

Nem kicsinyek a nehézségek, amelyek ily tervekkel járnak. Első, hogy építési anyagban igen nagy hiány van. Am a falvakban már korábban megindult az építkezés — vályogból —, amit milliárdszámra lehet kiverni nyáron át. Téglaiiparunk teljes békeidőbeli erő kifejtéséhez mintegy 30.000 vagon szén kellene, de ez az iparág közel 19.000 munkásnak adna is kenyeret. Tetőszerkezetet, épületfát bizonyos mértékig adhatnak talán azok a lerombolandó barakkok,

amelyek lakott része teljesen inficiálva van ugyan, de tetejét a csiraölő nap sütötte mindig.

A budapesti nagy bérházak költséges építkezése, nagytömegű vasalkatrésze természetesen rendkívül drága volna most is; az egészségügyi szempontok azonban inkább több kisebb épületet kívánnak, mint nagy kolosszusokat.

Bizonyos mértékű kislakásépítés folyik Budapesten most is. Ugy ezeknek a benépesítésénél, mint a további lakásépítésnél a zsufoltság megszüntetésén kívül az lehet csakis az irányadó főszempont, hogy a fertőzött családok gondosan különválasztassanak az eddig mentesektől s mindenestre külön épületekbe, de lehetőleg külön nagyobb csoportokba is telepíttessenek, ahol egészségügyi gondozásuk centralizálva, olcsóbban és eredményesen történhetnék.

Négy-öt ily nagyobb teleppel ki lehetne vonni Budapest népességéből a fertőzés legerősebb terjesztőit, ezzel csökkenteni a városban a további fertőzés eshetőségeit. Egészségügyileg a fertőzötteket így hasonlíthatatlanul jobban lehetne gondozni s munkaerejük visszatérését — ez az a nagy szociálpolitikai és gazdasági szempont, amely az anyagi áldozatokat nemcsak javallja, hanem igen sürgőssé is teszi — nagyobb mértékben biztosítani.

Nagyobb városokban, vagy fontosabb ipari és bányatelepeken, ahol szintén van megfelelő egészségügyi szervezet, a budapestihez hasonló, csak méreteiben kisebb lakásépítés segítené a zsufoltságon és a fertőzött családok különválasztásán és további egészségügyi gondozásán.

Sokkal nehezebb azonban a küzdelem a népbetegségek ellen a falvakban, az ottani hiányos higiénikus berendezések s a falvak lakóinak bizonyos szokásokhoz való görcsös ragaszkodása miatt, aminő az is, hogy a jobb és levegősebb szobát üresen hagyva, rosszabb szobában zsufolódnak össze.

Vajjon ezzel a veszedelemmel szemben, amelynek leküzdése nemcsak igen nagy költségekkel járna (hiszen ha valamikor, ma át nem építhetjük falvainkat s a vízvezeték, csatornázás drága áldásait nem

áraszthatjuk rájuk), hanem igen sok félremagyarázásra, bizalmatlanságra, ellenkezésre vezetne, teljesen letegyük-e a fegyvert, előre is meddőnek látva a harcot?

Aligha lehet tennünk, hiszen a falu adja — ha tudja ezentul is adni — a város népét s a falvakban, mint másik fontos népegészségügyi veszedelem, a tuberkulózis mellett igen erősen előtérbe nyomul a gyermekhalálozás is.

Falvakban magát a tuberkulózis elleni küzdelmet is igen nehezzé teszi az orvosi ellátás és megfigyelés hiánya; a helyzetet pedig a háboru befejezte óta még nehezítette az, hogy rokkantjaink szertevitték a rosszul szellőztetett, padlótlan lakásokba a tüdővész csiráit; nem lehet megvárunk, amíg olyan vidékek népe is inficiálódik, amelyek eddig kisebb mértékben voltak kitéve a bajnak.

Magával az orvosi létszám növelésével — bár talán ma ez ütköznék legkevesebb akadályba, hiszen orvosokban tultermelés van, sőt Budapesten tulsufoltság — még vajmi keveset lendíthetünk a falusi tuberkulózis leküzdésén.

A gyermekvédelem terén eddig megkisérelt tanácsadó, pártfogó rendszer népünk makacsságán s azon az érthető (egyébként nem is kárhoztatható) faji szokásán, hogy dolgaiba beavatkozást nem enged, jóformán megbukott.

Alig lehet képzelni mást, — hiszen olyan nagyra nőtt a háboru óta a tuberkulózis veszedelme — mint hogy az oktatás kísérletezései mellé a kényszerítés fenyegetéseit is odaállítsuk. Közegészségügyi törvényünk ugyis 44 éves már. Ha egyes hézagait — bár keveset — azóta újabb törvényalkotások kitöltötték is, még mindig hiányzik egy fontos részlettörvény a tuberkulózis elleni kötelező védekezésről.

Utalnunk kell arra, hogy a falvakban a fertőzött családoknak az áttelepítése sokkal nagyobb akadályokba ütközik; a falu népe hajlandó szinte belpoklosoknak tekinteni a helyükről így kimozdítottakat. A fertőtlenítés, meszelés, padlózás stb. kötelező elrendelése azonban sokkal keresztülvihetőbbnek látszik.

Intenzivebb egészségügyi felügyelet is kell, mintsem hogy azt a nagy működési területtel bíró orvos végezhetné. Azt a pedánsan hangoztatott elvet, hogy az egészségügyi felügyelet és beavatkozás csak orvos dolga lehet, áttörtük már a szülésznők s azután a gyermekfelügyelőnök alkalmazásával.

Ha nem engedhetjük meg magunknak azt a fényüzést, hogy orvossal ügyeltessünk minden falura, legalább feltétlenül szükséges volna az, hogy minden falunak állandó egészségügyi szemmeltartása egy vagy több intelligens, e célra külön kioktatott férfira vagy nőre, leginkább a tanítószemélyzet tagjaira bízassék. Ahol ez a szervezet már megvan, ott az illetékes orvos az egész lakosságot egyszer egészségügyileg alaposan megvizsgálja, az utasításokat úgy az egyes betegek családjának, mint az említett helyi közegnek, szükség esetén — ha fertőzött helyről való kilakoltatásról, fertőtlenítésről stb. van szó — a közigazgatási hatóságnak megadja.

Egy igen veszedelmes népbetegségnek, a venerikus bajoknak meggátlását még ezektől az intézkedésektől sem várhatjuk.

Közgazdasági szempontból amily kárt okozó lett volna a volt közös hadseregnek hosszú időre kinyújtott leszerelési tervezete, másfelől olyan végzetes könnyelműség volt az 1918 novemberi pánikszerű gyors leszerelés, különösen egészségügyi szempontból és teljesen alkalmas arra, hogy a háború folyamán a venerikus fertőzéseket bevigye a családokba.

Anyagi eszközökkel bőven rendelkező szociálpolitikának bizonyára közelebb lehetne férnie ezen baj megfékezéséhez is; mai nehéz helyzetünkben azonban alig lehet valami olyan gyors intézkedést ajánlani, amely nem túlköltséges, vagy túlzaklató volna.

Különben is, amilyen ártalmakat a venerikus bajok okozhattak népünkben, azt megtehették már az 1918 november óta eltelt hosszú idő alatt. Prevenzióról ma már alig lehet szó, legfeljebb akut bajok gyógyításáról.

Annak a szomorú ténynek a konstatálása után, hogy a hirtelen leszerelés minden tervet halomra döntött, amelyet hazatérő katonáink egészségügyi megvizi-

gálásához fűztünk s így a venerikus bajok veszedelmét is rázuditotta népünkre, egyelőre mégis meg kell nyugodnunk abban a gondolatban, hogy népünk életerejét legalább egyéb veszedelmektől siessünk megóvni.

Rendkívül nehezen megoldható a születési arányszám emelkedésének kérdése is.

Ismeretes, hogy a születési arány csökkenése évtizedek óta világszerte mutatkozik; Magyarországon a statisztikai hivatal megfigyelése szerint évtödönként a nyolcvanas évek kezdete óta következőleg módosult:

Év		Az élveszülettek összes száma	Ezer lélekre esett élveszülettt
1881—85	átlag	626.488	44.6
1886—90	„	646.764	43.7
1891—95	„	648.300	41.7
1896—1900	„	642.830	39.2
1901—1905	„	637.028	37.0
1906—1910	„	648.603	36.3
1909—1912	„	653.915	35.8
1909—1912	Magyarország mai határai közt	263.286	35.2

Az 1881—85. évi 44.6%-ról tehát az 1909—12. évek átlagáig leszállott már a születési arányszám 35.8-ra, azon a szűkebb Magyarországon pedig, amelyet részünkre meg akarnak hagyni, csupán 35.2 volt e négy év alatt.

Ismeretes az az összefüggés is, amely a születési arányszám hanyatlása, s másfelől a növekvő kulturfok, s ezzel kapcsolatban az emelkedő gazdasági igények közt van.

Talán a gazdasági kényszer, mindenesetre azonban a társadalmi szokások hatása alatt kialakult olyan tömegpszichológiai jelenséggel van tehát dolgunk, amely évtizedek során lassan, de határozottan formálódott ki s már-már szinte törvényszerűség erejével bír. A küzdelem ellene annál nehezebb, mert az, akit a népi erőnek ez a leromlása legközelebből érint, az egy-kétgyermekes család, nemcsak nem érzi bajnak, betegségnek ezt az állapotot, hanem talán bölcs megfontolásnak minősíti.

A küzdelemről azonban mégsem szabad a priori lemondanunk, amint hogy nem teszik ezt az ugyanezen baj által sújtott egyéb államok sem. Arra a kényelmes megnyugtató álláspontra, hogy a születési szám csökkenését ugyis paralizálja a halandósági arány fokozatos javulása, ma a vérvesztett Európa egyáltalában nem helyezkedhetik.

Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy azon a határon belül, ahol a házaspár egyéni akarata és gazdasági megfontolása korlátozza a születések számát, a köznek semmi ingerenciája sincs, hogy ezt az elhatározást befolyásolja.

Mint hogy azonban az a gazdasági megfontoltság, amely a házaspárt a gyermektől való óvakodásra bírja, igen gyakran nem objektív mérlegelésen alapul, hanem a környezetnek, az ismerősöknek, az egész falunak hasonló szokásához való alkalmazkodást jelent csupán, s így legtöbbször nem is valójában gazdasági ok, hanem gazdasági okká minősített szokás, az ily szokások ellen mégis lehet céltudatosan küzdeni, más irányú szokásoknak kedvezményezésével.

Néhány jellemző példát idézhetünk itt, dunántúli falvak köréből, ahol a mezőgazdasági cselédek sorában elég magas születési arányszámot találunk, a földjét szétaprózástól féltő kisbirtokos-elemnél pedig az egykének szinte túlzásait.

Nyilvánvaló, hogy az első azért nem fél a gyerektől, mert annak hasznát látja 12—16 éves korától kezdve, előbb otthon, később napszámban, a második pedig attól retteg, hogy földje nem lesz elég több család eltartására.

Nem kiáltó-e pl., hogy Baranyában, az egyke tipikus hazájában, egy- és ugyanazon járásban, Kislippon, ahol jóformán csak cselédek és napszámosok vannak, az 1901—10. évek átlagában 42.2 volt a születési arány, Vörösmarton pedig, ahol a cselédség csak negyedrésze az önálló gazdáknak, 21.4?

Kislippóéhoz többé-kevésbé hasonlóan magas és a helyzet megjavítására biztatónak látszó arányokat találunk Mónosokoron (41.2), Fejérmegyében Kisper-

kátán (40.8), Nagyperkátán (41.2), Ráckeresztúron (49.7), Alsószentivánon (50.6), Nagylókon (46.0), Szolga-
egyházán (49.1), Pázmándon (46.8), Tolnában Majsamiklósváron (45.9), Fürgeden (42.9), stb., mind oly falvak, amelyekben a mezőgazdasági cseléd- és munkás-
elem nagy tulsúlyban van, néhol szinte kizárólagos is.

Ezekkel szemben Baranya azon falvaiban, ahol a kisbirtokoselem a tulnyomó, produkál 14.8-es születési arányt is, Kiscsányban; előfordul ezenkívül még, hogy csak a legszembeszökőbbeket említem, Zókon 16.6, Kővágószőlősen 17.9, Petárdán 20.3, Tolnában Nagyszékelyen 21.7, Sióagárdon 22.1-es arány is.

A születési arány emelésének egyik segítsége volna mindenesetre azoknak az akadályoknak elhárítása, amelyek objektívek, vagy legalább annak látszanak. E téren, a helyes birtokpolitikán kívül, — amelynek javító hatásáról még kérdéses, hogy néhány nemzedéken túl megmaradna-e — az egyke veszedelmének legjobban kitett falvak némi industrializálása sokat használna. A víz- és szél-erő teremthet hajtóenergiát akkor is, ha szénnek szükében vagyunk, s vagy önálló apró üzemekben, vagy egymással kapcsolatos, sorozatos kis üzemekben sok, ma még nem eléggé kulturált mezőgazdasági iparág fejleszthető volna a falusi életben is.

Egyes iparágaknak háziiparként művelése — előre szervezett értékesítéssel — szintén adhat munkaalkalmakat. Több állattartás több munkaerőt igényel, de többnek nyújt megélhetést is. A dohánygyártásnak, ennek a fölöslegesen nagy üzemekbe tömörített iparnak decentralizálásával a falvak egész sorát lehet munkához juttatni.

A falusi munkaalkalmak e szaporításának sohasem szabad azzal járnia, hogy a falut falusi jellegéből kivetkőztesse. De még ekkor sem lehetünk abban az illúzióban, hogy ilyen intézkedések gyorsan és egyetemesen javítanának a születési arányszám alacsony voltán; amint a csökkenés lassu folyamatu volt, ugy hosszú rendszeres munka-kell ahhoz is, hogy a háborut megelőző arányokat meg tudják tartani, még hosszabb ahhoz, hogy az arányszám emelkedése érezhetővé váljék.

A munkaalkalmak teremtésén kívül azonban tervszerű propaganda-eszközök is alkalmasnak látszanak az alacsony születési arány ellen való küzdelemben. Propaganda-eszközök, de nem oly irányban, hogy a kevés gyermeklétszámot kárhoztassuk, hanem csak úgy, hogyha a sokat dicsérjük és kiemeljük.

Adóbeli kedvezmények a többgyermekes család-
nak, amiről több államban volt már szó — s amit nálunk újabban hivatalos helyről is ígérnek —, budgetáris szempontból nagy veszteséget nem jelentenek s mégis a népben bizonyos *hasznos irigységet* keltenek a kedvezményezettek iránt.

Pénzbéli jutalmaknak, kitüntető okleveleknek a népnek tetsző formaságok közt való átnyújtása, a módosabb községek kötelezése, a szegényebbek segítése arra, hogy évi budgetjükből mindig legyen valami összeg fölveve a sokgyermekű családok jutalmazására: ezek látszólag mind kicsiny eszközök, valóban nem is nagy költséget okozók, de mind közrehatnak arra, hogy a többgyermekűek ne szégyenkezzenek, hanem büszkélkedjenek.

Ha a szegedi tanyákon a polgármester hintaja megáll egy sokgyermekű család háza előtt, hogy az évi jutalmat átadja, ha a szegény kis faluban a főszolgabíró maga keresi fel a kitüntetendőt: ezeknek a külsőségeknek előbb-utóbb meglesz a hatásuk.

A népszokás megfordításához a pszichológiai kulcsot mindig abban kell keresni, hogy *emeltessék ki az, amit korábban gunyoltak*, s a hangulat kezd lassan megváltozni.

Lássák a kevés gyermekűek, hogy a nagy család kitüntetésben, segítségben részesül és boldogulni tud: s a menyecske már kevésbé pirul szégyenletében, s kevésbé fordul titkos eszközökhöz, ha áldott állapotba jut.

Aránylag nem nagy — de állandóan éber s a néphangulathoz mindig közelférközni tudó — szervezetre volna szükség, amely a születési arányszám javításán dolgoznék s aránylag nem is nagy állami áldozatokkal.

Oly óriási érték azonban a megszületett és fölnevelt gyermek az állam gazdasági szempontjából, mindig, de különösen az elmúlt nagy vérvesztés után, hogy

erre a legsötétebb pénzügyi viszonyok közt is meg lehet találni az áldozatot.

A népi erőnek egyetemes emelése a legjobb szociálpolitika.

A munkajogoknak biztosítása, a munkásoknak kihasználástól való megóvása, általában a gyöngék védelme természetesen a fönt felsorolt főfeladatok mellett az állam teendője lesz továbbra is, az állami igazgatás minden ágazatában, a részletintézkedések ezernyi apró változatában.

A dolgos munkáskéz az az erő, amely kifosztott országunkon leghamarább segíthet; csak okos önzést tanusít az állam, ha munkásait segítve olyan szociálpolitikát üz, amely a tömegeket emelve, vezetve, azokat éperejüvé és megértővé fejleszti.

V.

BIRTOKVISZONYOK.

Magyarországról régen tudjuk — s ezt állhatatosan hirdetik is —, hogy az egyenlőtlen birtokmegoszlás hazája. A nemzetközi összehasonlító adatok nem olyan tökéletesek, hogy meg lehetne mondani, miénk volt-e a kétes értékű elsőség e tekintetben, vagy Angliáé, Oroszországé, Romániáé-e, amelyek mind latifundiális államok, sok tulajdosával a nagybirtokrendszernek.

Az utolsó részletes magyar mezőgazdasági üzemi statisztika 1895-ből való; ennek főbb adatait itt közöljük:

A gazdaságok száma és területe művelési ágak szerint.

	Törpegazdaságok (0-5 holdas)	Kisgazdaságok (5-100 holdas)	Középgazdaságok (100-1000 holdas)	Nagygazdaságok (1000 holdnál nagyobb)	Összesen
A gazdaságok száma	1,280	1,085	20	4	2,389
Szántóföld	1,370	11,676	3,262	3,961	20,269
%-ban	63·6	68·1	57·6	33·3	55·0
Kert	157	373	48	44	622
%-ban	7·3	2·2	0·8	0·4	1·7
Rét	276	2,901	594	844	4,615
%-ban	12·8	16·9	10·5	7·1	12·5
Szőlő	156	279	29	18	482
%-ban	7·2	1·6	0·5	0·2	1·3
Legelő	69	909	679	1,624	3,281
%-ban	3·2	5·3	12·0	13·6	8·9
Erdő	42	696	882	4,790	6,410
%-ban	2·0	4·1	15·6	40·2	17·4
Nádas	3	29	21	65	118
%-ban	0·1	0·2	0·4	0·5	0·3
Nem termő	82	274	148	555	1,059
%-ban	3·8	1·6	2·6	4·7	2·9
Összesen	2,155	17,137	5,663	11,901	36,856
%-ban	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A gazdaságok területe művelési ágak szerint
ezek holdakban

Ez adatokból meg lehet állapítani, hogy a nem egészen harmadfélmillió gazdaságból másfél millió legfölbjebb öt holdnyi terjedelmű volt, s ezeknek közel fele még az egy holdat sem érte el; gazdaságaink több mint 53%-a ebbe az öt holdon aluli alacsony kategóriába esett. Az 5—10 holdas gazdaságok száma még alul van a félmillión, az összes gazdaságok 19.2%-át téve; elég gyakori volt még a 10—20 holdas gazdaságok kategóriája is, 385.000 gazdasággal, 16%-os részesedéssel. Minden magasabb kategóriánál a gazdaságok száma természetesen rohamosan csökkenő volt.

A gazdaságok területe azonban, természetesen, egészen más megoszlást mutatott. Az ezer holdon felüli birtokok a szántóföldterületből 19.5%-ot kötöttek le, kevés híján négy millió katasztrális holdat, mintegy háromszor annyit, mint amennyin a 0—5 holdas birtokoknak másfél millióra rugó tömege gazdálkodott. Igaz, hogy a törpebirtokok jórésze nem szolgál mezőgazdasági művelésre, hanem kert, házhely stb.; s nem is egyetlen megélhetési forrása a tulajdonosnak, mert a törpebirtokosok közt sok az értelmiségi keresetű, kisiparos, és egyéb foglalkozású is. Mégis úgy találjuk, hogy e két roppant szélsőség között sem helyezkedett el jól és egyenletesen a birtokosok és a birtokok többi része; a kisbirtokok alacsonyabb kategóriái (az 5—10 holdasaké) még csekély területűek voltak, a 10—20 holdasoknak valamivel nagyobb volt már a részesedésük, a 20—50 holdasoknak csak 200.000-et tevő száma azonban már a szántóföldterületnek több mint egyötödét magáénak mondhatta.

Nehéz volna ezeket a régi adatokat oly szeszélyes határok szerint részletezni, mint ahogy állami területünket most szét akarják szaggatni; de mert sok oly viszonyítást is tartalmaznak, amelyekről újabb följegyzéseink nincsenek, néhány pillanatra időznünk kell ezek mellett is.

A ma aktuális birtokpolitikai problémák idején leginkább a közép- és nagybirtokra vonatkozó tájékoztatások hívják ki figyelmünket. Érdekes ezért a 100 holdon felüli szabad gazdaságoknak a gazdálkodók hitfelekezete szerint való megoszlása:

A gazdálkodók hitfelekezete	A népességből esett az % _o	A 100 holdnál nagyobb bir- tokok területéből oldalt megnevezett felekezetre kat. hold	% _o
Róm. kath.	47.8	8,061.297	49.7
Görög kath.	10.9	404.540	2.5
Görög keleti	13.6	403.518	2.5
Ág. hitv. ev.	7.8	1,004.027	6.2
Ev. ref.	14.6	2,146.301	13.2
Unitárius	0.4	78.619	0.5
Zsidó	4.7	3,852.194	23.8
Egyéb	0.2	261.368	1.6
Együtt :	100.0	16,211.864	100.0

Szembeötlő, hogy a görög felekezeteknek alacsonyabb részesedését (amely magyarázatát leli abban, hogy ezek későbbi jövevények, s alacsony kulturájukkal a jobbágyságból való felszabadulás után is kevésbé tudtak nagyobb gazdasághoz jutni) mennyire ellensúlyozza, sőt a reformátusok és ágostaiak részvételét is nagyon hátraszorítja a zsidók nagy szerepe a mezőgazdaságban, mely népességi arányuk ötszörösének felel meg.

Nem kell felednünk, hogy ezeknél az adatoknál nem birtokosokról, hanem gazdálkodókról van szó; figyelemreméltó momentum azonban az, hogy a zsidóság, amelynek a mezei gazdaság felé fordulását általában legújabb keletűnek szokták tartani, a szabadforgalmu közép- és nagybirtokoknak közel egynegyedén gazdálkodott már 1895-ben is.

A gazdaságok különböző jellegéhez képest természetesen ezek az összefoglalt arányok elemeikre bontódnak.

A haszonélvezeti gazdaságoknál a római és görög katolikus felekezetűek a gazdaságok 95%-át tartják a kezükben, a nagy egyházi javak révén, a többi felekezetekre csak elenyésző kis töredék jutott.

A haszonbérleti gazdaságoknál — ahol a földművelés leginkább válik üzleti jellegűvé — a zsidóké volt már 1895-ben is az erős túlnyomóság, 65.7%-kal; kívülük a római katolikusok 20.5%-os részesedése figyelemreméltó még.

A vegyes — részben tulajdoni, részben bérelt — gazdaságoknál még mindig erősen előtérben van a vállalkozás üzleti jellege; itt a róm. kath. és az ev. ref. felekezet szerepe valamivel az országos arányon alul marad, a többiek részesedése jelentékenyen kisebb, a zsidóság azonban 27.7%-kal vesz részt a gazdálkodás ebben a fajtájában.

A tulajdon-gazdaságoknál — ezek teszik az összes gazdaságok területének 51.9%-át — a protestáns felekezetek, főleg a reformátusok erősebb részesedése folytán, már országos arányukat meghaladó módon szerepelnek, s ugyanez áll a róm. kath. vallásuakra is. A görög felekezetek azonban itt is jelentékenyen háttérbe szorulnak, s helyükbe jórészt ismét a zsidóság tódul, amely ugyan távolról sem oly mértékben foglalt még tért, mint a tiszta bérleteknél és a vegyes gazdaságoknál, de 11.6%-os arányával még mindig viszonylag erősebben volt képviselve, mint bármelyik más felekezet.

A 100 holdnál nagyobb területen gazdálkodóknak anyanyelv szerint való megoszlása 1895-ben a következő volt:

A gazdálkodók anyanyelve	A népességből %	A 100 holdnál nagyobb gazdaságok területéből esett az oldalt megnevezettekre kat. hold	%
Magyar	48.53	12,669.663	72.13
Német	13.12	2,468.084	14.05
Tót	12.50	151.021	0.86
Oláh	17.07	485.456	2.76
Horvát	1.28	29.763	0.17
Szerb	3.26	237.335	1.35
Egyéb	4.24	170.542	0.97
Jogi személy	—	1,353.305	7.71
Összesen	100.00	17,565.169	100.00

A magyarságnak elhatározó fölénye tűnik ki ezekből az adatokból; a szorgalmas, vagyongyűjtő német szerepel még a nagyobb birtokosok közt népességi arányát meghaladó módon. A többi nemzetiségek inkább az alacsonyabb birtokkategóriában foglalnak helyet; a 100—200 hold területű gazdaságoknál a magyarság részvétele leszorul 65.7%-ra, a németiség itt még erősebb-

ben participál, 16%-kal, a tótok 3.8, az oláhok 7.3, a szerbek 4.2%-kal szerepelnek.

A gazdaságoknak jelleg szerint való széteszülésénél itt már nem kapunk kirívó eltéréseket: a magyaron kívül a német az, amely üzletileg is legvállalkozóbb, s a haszonbéres gazdaságokban is számarányát meghaladó módon vesz részt. A területi részletek sok elszóródó, már alig aktuális megfigyelésre nyújthatnának alkalmat. A német nemcsak ott szerepel a nagyobb birtokosok közt, ahol tömegekben él, hanem az igazi magyar nyelvterületek kivételével mindenütt, főleg az egyéb nemzetiségi vidékeken; az oláh Erdélyen kívül leginkább Bihar, Máramaros és Krassó-Szörény nagyobb gazdaságaiban van otthon; a tót az északi felvidéken szórványosan, de mindenütt elég alacsony arányban szerepel.

1895 óta a birtokmegosztás fejlődési irányát — főleg a 100 holdnál nagyobb birtokokat illetőleg — a háboru derekáig szórványos megfigyelésekből szinte csak mozaikszerűleg tudjuk bemutatni.

Az újabb időknek, különösen a háborus éveknek megélénkült birtokforgalma — amennyire kevés adatunkból megítélhető — nem volt elég kedvező nemzeti szempontból.

A *birtokforgalom* nagyobb lendületet csak a háboru utolsó éveiben vett; a szerződés által beállott telekkönyvi birtokváltozások száma 1915-ben, az első teljesen háborus évben mutatta a minimumot, s azóta gyors ütemben emelkedett.

Volt birtokváltozás (élők közti jogügylettel):

	szám szerint	ezer K. értékben
1915	107.654	275.442
1916	168.158	919.933
1917	221.854	2,333.217

Földbirtokainknak a magyarországi pénzügyintézeteknél fennálló *jelzálogos megterhelhetése* nem csökkent olyan mérvben az első háborus években, mint azt kezdetben reméltük; a magyar föld nagy eladósodottságából még nem tudott úgy kibontakozni, mint remélték.

Volt ugyanis az év végén fennállott jelzálogos kölcsönök álladéka:

1914-ben 2487 millió korona

1915-ben 2409 „ „

1916-ban 2311 „ „ ; a közel

harmadfélmilliárdos teher tehát két év alatt csak 176 millióval csökkent.

Néhány tanulságos adat kínálkozik még abból a felvételtől, amely 1905, illetve 1913 óta a száz holdon felüli gazdaságok átlagában és tulajdonosaiban beállt változásokról gyűjtetik.

Konstatálható először is a *hitbizományok* lassu, de következetes csökkenése: a hitbizományok területe volt Magyarországon

1905-ben 2,351.333 kat. hold

1913-ban 2,291.078 „ „

1916-ban 2,184.080 „ „

A *külföldi honosok* birtokszerzése a háboru elejétől kezdve kissé csökkenő, aztán lassan, később pedig feltünőbbben emelkedő volt.

A magyar állampolgárok és külföldiek közt történő birtokcserében volt a külföldiek

	vesztesége kat. holdakban	nyeresége
1914—1915 közt	534	—
1915—1916 „	—	1.148
1916—1917 „	—	12.492

ugy hogy az első év vesztesége dacára is a mérleg 13.106 holdnyi területgyarapodást mutat a külföldi honosok javára. Ebben a cserében a magyarság minden művelési ágánál veszített, főleg a szántóföldnél.

A 100 holdon felüli birtokcserének a birtokosok anyanyelve szerint való vizsgálata azt a tanulságot mutatja, hogy a magyarság birtokállománya a háboru elejétől kezdve egyre csökkent. A 100 holdon felüli birtokcseréből a magyarságnak

1914—15-ben	767 holdnyi vesztesége
1915—16-ban	4910 „ „
1916—17-ben	16.327 „ „
1914—17-ben összesen	21.004 holdnyi vesztesége

volt. A szerbek kivételével az összes többi nemzetiség közép- és nagybirtokállománya nőtt az adatok szerint, a tótoké 22.8, a románoké 14.6%-kal.

A *hitfelekezetek* szerint való vizsgálat a régi birtokos magyar felekezeteknek a veszteségére utal; 1914 óta a közép- és nagybirtokban történt változásokból vesztesége

a róm. kath. felekezetnek	15.733 hold
a ref. „	21.069 „
az ág. ev. „	10.398 „ , ellenben

nyertek a görög katolikusok 937, az izraeliták pedig 47.946 holdat. Ez utóbbiak három éven át a következő mértékben gyarapították közép- és nagybirtokaikat:

1914—15	3481 hold
1915—16	12.361 „
1916—17	32.104 „

Még kétféle adatról érdemes megemlékeznünk. Az egyik az, hogy az ugynevezett *kötött forgalmu* birtokok területe az utolsó években emelkedően volt, s 1913 óta 1917-ig 143.966 holddal gyarapodott. A növekvés azonban tulnyomóan a részvénytársasági birtokokra esik, amelyek területe 108.393 holddal nőtt, amiből körülbelül egyformán 45—45.000 hold a szántóföld és az erdő. Az egyházi birtokok növekvése 10.268 hold, amely azonban ugy alakult, hogy 10.381 hold erdőt vásároltak, egyéb művelési ágaknál veszteségük van, magánál a szántóföldnél 1291 hold.

A *parcellázási mozgalom* a háboru alatt is tartott, a birtokforgalmat korlátozó rendelkezésig, 1905-től 1913-ig adataink szerint 921.325 holdat parcelláztak, 1913 óta 142.136 holdat.

Ha a kipurcellázott magánbirtokokat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy milyen nemzetiségű birtokosnak földje kik közt osztatott szét, az így felállított mérleg ismét rendkívül kedvezőtlen a magyarságra, mert a kipurcellázott birtokok nagyobb része magyar kézen volt, az új tulajdonosok közt pedig nemzetiségeink szerepelnek nagyobb számmal. 1905 óta a magánbirtokok parcellázása folytán 1917-ig

a magyarság	202.408 holdat	vesztett	
a németek	15.114	„	nyertek
a tótok	85.018	„	„
az oláhok	75.134	„	„
a ruthének	13.366	„	„ stb.

Ha az adatokhoz hozzávesszük a kiparcellázott korlátolt forgalmu birtokoknak az új tulajdonosok közt való megosztását, a nemzetiségi mérleg még mindig a magyarok kárára marad kedvezőtlen; tehát dacára annak, hogy a magyarok a korlátolt forgalmu birtokokból is vásároltak, s ezt rájuk nézve tiszta nyereségnek könyveljük el (mert a korlátolt forgalmu birtokokat sem magyar, sem nemzetiségi tulajdonnak nem számítjuk), a parcellázásokból végső számításban is a magyarságnak volt kára, a nemzetiségeknek haszna.

E végső mérleg adatai (1905–1917):

	nyereség kat. holdakban	veszteség
magyar	—	90.878
német	49.341	—
tót	103.310	—
oláh	119.381	—
ruthén	21.937	—
szerb	17.018	—

Bármennyire ingatag is az alap, amelyre támaszkodhatunk, nagyon csábító az alkalom, hogy az 1895. év adatait újabb, általános eredményekkel egybe hasonlítva, megrajzoljuk a fejlődés vonalát a kisebb parcellákig is visszamenőleg, s kijelöljük a helyet, amelyet megmaradt területünk az ország egyéb részeivel szemben a birtokmegosztás egészséges voltát illetőleg elfoglal. Újabb adatokat csupán a szántóföldről, a háboru végső esztendejéből, az 1918. évi összeírásból idézhetünk.

A hibaforrás, amiből kiindulunk, a két számlálás eltérő volta. 1895-ben általános mezőgazdasági üzemi statisztika volt, békés időknek semmi gyanút nem keltő fölvétele; az 1918. évi összeírás pedig a közéletmezési célra készült számlálásnak mellékterménye, oly korszakból, amikor a gazda szántóföldterületeiről

már nem szívesen adott számot. Ha azonban az újabb fölvétel eléggé hitelt érdemlő, akkor az 1918. évi adatokat majdnem úgy lehet tekintenünk, mintha változatlanul fődnek a háboru végén volt állapotokat, hiszen közben a birtokforgalmat megnehezítő rendelkezések (amiknek egyik következménye az volt, hogy a földárat is alacsonyabb nivón tartották, mint ahogy az ingóságok áremelkedéséből folyólag az indokolt lett volna) alig engedtek valami eltolódást a birtokviszonyokban.

A legkisebb parcella, az egy holdnál kisebb szántóföld, 283.885 holdat foglal le, az összes szántó 1.36%-át. Ilyen kicsiny darabka azonban közel félmillió van az országban (485.753), sőt 1895-ben a félmillión is túl járt a számuk. E parcellák átlagos nagysága 0.58 hold; a román és délszláv megszállás területén átlag a legnagyobbak, a cseh és osztrák követelés vidékén a legkisebbek, a megcsontított Magyarországon az átlagot valamivel felülhaladják. Jellemző azonban, hogy e kis töredékek gazdaságaink 21.55%-át teszik, sőt Nyugatmagyarországon 27.53%-ig emelkednek. A végtetekig vitt morcellement egy szomorú jelenségét kellene ebben látnunk, ha egy adat (megbízható-e teljesen, vagy nem, azt nehéz elbirálnunk) nem vizsgálna kissé: 1895 óta némileg javult a helyzet s a törpe parcellák legtöbörpőbbjei akkor még erősebben részesedtek a gazdaságok számában, 23.58%-kal.

Az 1—5 holdas szántófölddarab, amely még mindig messze van attól a kívánalomtól, amelyet a csak valamennyire is üzemképes kisbirtoktipushoz füzünk, képviseli gazdaságainknak 41.52%-át. A javulás 23 év alatt ismét nyilvánvaló; akkor 30%-ot tett ez a típus. Egymilliónál valamivel kevesebb (936.252) az 1—5 holdas parcellák száma, s a harmadfélmillió holdat éri el a területe. A parcellák átlagos nagysága 2.72 hold; a megszállt területeken többnyire ezen az átlagon túl emelkedik, a belső területeken 2.64-re száll. A megmaradt terület kedvezőtlenebb birtokmegoszlására vall, hogy mind a két apró parcellatípus itt alkotja legkisebb hányadát a szántóföldnek.

Az 5—10 holdas nagyságu szántóföld — föltéve,

hogy van közös legelő — már megközelíti a kisbirtoknak nem ugyan üzemi ideálját, hanem azt a mértékét, amit a sok földigénylővel szemben ujabban fölállítanak. Ezt a kategóriát 2.98 millió hold szántó képviseli nálunk. Átlagban 7.23 hold terjedelműek ezek a parcellák; a délszláv megszállás vidékén, valamint a megmaradó magyar területen azonban az átlagon felül emelkedik a nagyságuk. Azt lehet mondani, hogy a törpebirtoknak már életképes kategóriája ez a terület-nagyság; birtokaink 18.3%-át alkotja ez a típus, a megmaradó magyar területen 17.8%-ot.

Az 1895. évi adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért a következő csoportba elég nagy terület van összefoglalva, a 10—50 holdas szántóföld. 7.2 millió hold tartozik ehhez a tipushoz, gazdaságainknak 17.2, szántóföldterületünknek 34.6%-a. 1895 óta terjedelemben, sulyban, s a gazdaságok számát illetőleg is valamennyire visszafejlődött ez a típus. Bármily nagy területet foglal is azonban össze ez a csoport, a gazdaságok zöme mégis inkább az alsó határhoz esik közel: országosan a birtokok átlagterülete 18.9 hold, s bár a Magyarországnak meghagyott területen 19.4-re, a délszláv foglalás vidékén 21.5-re emelkedik is, a többi megszállás területén természetesen annál inkább az átlag mércéje alatt marad.

Az 50—100 holdas gazdaságok már a jómódu parasztbirtokok képviselői. Területük összevéve sem nagy, 1.4 millió holdnyi, körülbelül 200.000 hold csökkenéssel az 1895. évi állapottal szemben. Akkor 8, most nem egészen 7%-át teszik az összes szántóföldnek. Átlaguk gazdaságonként 67 hold s ettől az átlagtól az ország egyetlen vidékén sincsenek szembeötlő kilengések. Nagyobbak az eltérések abban a tekintetben, hogy a szántóterületnek mekkora hányada tartozik ebbe a kategóriába. Itt megint a délszláv megszállás vidékei járnak elől (Bácska és Torontál nagy parasztbirtokai), ahol a szántó 12.8%-a erre a típusra esik, azután a Magyarországnak megmaradt vidékek következnek 7.3%-os szerepükkel, míg Nyugaton s az Északi és Keleti felvidéken ez a típus már egyre ritkul.

A jelentéktlenebb kategóriák sorába tartozik a

100—200 holdas birtoktípus. Már azon mértékig eljutott ugyan, amit a közfelfogás középbirtoknak szokott inondani, de középbirtoknak még kicsi; a parasztbirtokok terjedelme pedig csak némely gazdagabb vidéken nyulik föl ebbe a kategóriába. Nem egészen egymillió hold szántóföldünk szerepel ebben a típusban, jó 90.000 holddal több, mint 1895-ben. Szerepe összes szántóink közül 4.8%. Ezeket a birtokokat átlagosan 138.8 hold terjedelműeknek tekinthetjük; az ingadozások nem feltűnőek: 130—151 hold.

A birtokosok száma természetesen ezekben a magasabb kategóriákban fokozatosan csökken; a megmaradt terület ezek sorából is erősebben kivieszi részét, mint általában a népességből vagy az östermelőkből: a 100—200 holdas birtokok számában 45.6, területében 46.6%kal részesedik.

A 200—500 holdas szántóföldterület már a középbirtoknak sokkal fontosabb kritériumával rendelkezik. Ez a típus erősebben is van képviselve: 1.6 millió szántóföld tartozik ebbe a kategóriába, holott 1895-ben 1.18 millió volt. Sulyt nyert az összes birtokok területében is, 5.8%-ról 7.7-re. Ennél a típusnál már s a sorban utána következőknél a megmaradó magyar vármegyék szántóföldjei a tulnyomóak, itt még csak annak a jelét, hogy az egészséges középbirtok itt van leginkább kifejlődve, a későbbieknél annak a tanulságául is, hogy a síkvidéki nagy latifundiumok is ezen a vidéken szerepelnek leginkább. Az említett 1.6 milliónyi szántó alig több mint 5000 birtokos közt oszlik meg; 1895-ben e típusnál kisebb területen közel 6500 tulajdonos osztozkodott. A birtokoknak 314.5 holdas átlagától fölfelé a nyugatmagyarországiak mutatnak legnagyobb elhajlást, lefelé a román megszállás alatt lévő területek.

Az 500—1000 holdas szántóföld kategóriánál csak 2234 tulajdonos van érdekelve, de a szántóterületnek 7.1%-a esik erre a típusra, közel másfélmillió hold. E területnek majdnem 58%-a a megmaradó magyar vármegyékre esik, itt jár legközelebb a birtokok átlagos területe az országos átlaghoz is, 669 holdhoz.

Hatalmas területet, 2,3 millió holdat foglal el az 1000 holdnál nagyobb szántóju birtokok területe, 1273 tulajdonos-kézben. Szántóföldjeinknek 11%-a ez; igen magas arány, ha azzal állítjuk szembe, hogy szántóink másik 12%-án, tehát valami csekélységgel nagyobb területen 936.000 öt holdon aluli birtokos gazdálkodik, sőt az 5—10 holdas birtokosoknak a 400.000 meghaladó száma is a szántóföldnek csak 14%-a fölött rendelkezik.

A gazdaságok száma birtoknagyságok szerint.*

A gazdaság nagysága	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Oszttrák követelés	A megcsonkított Magyarország	Magyarország összesen
0—1	23·38	21·38	19·06	27·53	20·76	21·55
	23·96	33·62	8·39	2·97	31·06	100·00
1·1—3	27·18	29·07	24·65	25·91	24·96	26·84
	22·34	36·72	8·71	2·25	29·98	100·00
3·1—5	15·03	16·48	12·75	14·77	13·13	14·68
	22·59	38·02	8·24	2·34	28·81	100·00
5·1—10	18·94	18·88	16·05	19·92	17·78	18·28
	22·85	34·98	8·32	2·53	31·32	100·00
10·1—50	14·46	13·16	24·56	1·21	20·91	16·98
	18·80	26·26	13·72	11·53	39·69	100·00
50·1—100	0·45	0·58	2·19	0·41	1·36	0·96
	10·44	20·68	21·74	1·00	46·14	100·00
100·1—200	0·23	0·22	0·49	0·11	0·45	0·32
	16·14	23·02	14·44	0·78	45·62	100·00
200·1—500	0·22	0·15	0·16	0·07	0·35	0·23
	21·06	22·15	6·60	0·74	49·45	100·00
500·1—1000	0·09	0·05	0·05	0·05	0·18	0·10
	18·31	17·23	5·24	1·12	58·10	100·00
1000 kat. holdnál nagyobb	0·02	0·03	0·04	0·02	0·12	0·06
	9·35	15·00	6·53	0·79	68·33	100·00
Az összes	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00
	22·08	33·88	9·49	2·32	32·23	100·00

* A felső arányszám azt jelenti, hogy az illető birtoktípushoz tartozó gazdaságok hány %-át teszik a szétszakított ország összes gazdaságainak, az alsó pedig azt, hogy a típushoz tartozó gazdaságok hogyan oszlanak meg az ország szétszakított területei közt.

A szántónagybirtok átlagos nagysága 1812 hold: a megmaradt vármegyék átlaga alig emelkedik ezen fölül (1859 hold), nagyobb komplexumoknak látszanak a délszláv megszállás alatt lévő nagybirtokok 1905 holdas átlagos terjedelmükkel. Legcsekélyebb szerepük van ezeknek a birtokoknak Nyugatmagyarországon (1399 hold), és az északi Felvidéken (1495 hold). A megmaradó területek sulya azonban a nagy szántóbirtoknál már a 70%-ot is meghaladja.

A szántó földterület megoszlása birtoknagyságok szerint.*

A szántó földterület nagysága	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Oszttrák követelés	A megszonkított Magyarország	Magyarország összesen
0—1	1.71 22.09	1.86 34.95	1.00 8.80	2.54 2.76	0.98 31.40	1.36 100.00
1.1—3	7.40 22.33	8.47 37.37	4.42 8.78	8.62 2.19	3.89 29.33	5.80 100.00
3.1—5	8.35 22.90	9.55 38.25	4.66 8.42	10.21 2.36	4.10 28.07	6.40 100.00
5.1—10	18.50 22.75	19.25 34.54	10.53 8.53	24.19 2.50	10.33 31.68	14.27 100.00
10.1—50	33.93 17.20	33.67 24.94	46.70 15.61	32.21 1.37	32.30 40.88	34.60 100.00
50.1—100	4.16 10.57	5.68 21.06	12.77 21.39	4.77 1.02	7.25 45.96	6.91 100.00
100.1—200	4.54 16.68	4.04 21.66	5.85 14.16	2.74 0.85	5.09 46.65	4.78 100.00
200.1—500	9.27 21.20	6.16 20.58	4.25 6.40	4.34 0.83	8.94 50.99	7.67 100.00
500.1—1000	7.82 17.83	4.98 17.85	3.27 5.28	5.84 1.21	9.45 57.83	7.16 100.00
1000 kat. holdnál nagyobb	4.86 7.71	6.34 14.71	6.55 6.85	4.54 0.61	17.67 70.12	11.05 100.00
Az összes	100.00 17.54	100.00 25.61	100.00 11.57	100.00 1.48	100.00 43.80	100.00 100.00

* A felső arányszám azt jelenti, hogy az illető birtoktípus-hoz tartozó szántó hány %-át teszi a szétszakított ország összes szántóterületének, az alsó pedig azt, hogy a típushoz tartozó szántóterületek hogyan oszlanak meg az ország szétszakított részei között.

Birtokosainknak nagy átlagban 50%-a három holdnál is kisebb szántóföldön gazdálkodik s mintegy kétharmadának nincs többje öt holdnál. Kedvezőbb arányaival csak két területsoport válik ki: a Délvidéknek az a része, mely most szerb megszállás alatt van, továbbá a megmaradó magyar területek. Vessük azonban ezt össze a törpebirtokosok kezén lévő föld arányával, s a magyar területek látszólagos kedvezőbb helyzete rögtön lemorzsolódik. Igaz, hogy az országos átlaghoz képest, mely 63% körül jár, a magyar területekre az öt holdon alul gazdálkodókból csak 59% esik, ám a törpebirtokosok földjeire, mely országos átlagban 13.5%, a magyar területeken nem egészen 9% jut.

Valamivel jobb a helyzet a délszláv megszállás alatt lévő vidékeken: ezeknél a birtokosok 56.4%-a öt holdon aluli, de a birtokterületnek 10.1%-a jut ezekre a kategóriákra.

Az 5—10 holdig terjedő szántóparcella mutatja a maximumot a gazdálkodók számát illetőleg s a 18.28%-os országos aránytól nincsenek tulságos nagy eltérések sem fölfelé, sem lefelé. Ebbe a kategóriába a birtokterület 14.27%-a esik s e tekintetben az ország egyes vidékei közt már jóval nagyobbak az ingadozások, Nyugatmagyarországon a szántóföldnek közel egy-egyede erre a típusra esik (24.2%), megmaradt vármegyéinkben pedig alig több mint egy tizedrészt (10.3%).

10 és 50 hold között találjuk gazdálkodóink 17%-át. A nagy tömeg ezzel ki is van merítve, mert az összes többi magasabb birtokkategóriára már csak 1.6%-a esik a gazdálkodóknak (csak a szerb megszállásnál 2.9, s a megmaradt vármegyéknél 2.5%). A birtoktestek zöme, 34.6%-a szintén ugyanennél a típusnál található. Hogy durva átlagban beszéljünk, a birtokosnépességnek körülbelül négyötöde bírja a szántóföldnek egyharmadát, 10 holdnál kisebb parcellákban, 17%-a egy másik harmadát (10—50 holdig terjedő darabokban) s 2—3%-a a harmadikát 50 holdon felül a legnagyobb síkföldi latifundiumokig.

A Magyarországnak meghagyott vármegyékben a nagybirtok javára alakul kedvezőbben a helyzet.

Itt a szántóterület 17.7%-a van ezer holdas vagy nagyobb birtokokban, 23.5%-a 100—1000 holdas területekben, 39.5%-a 10—100 holdas részletekben, 10.3%-a 5—10 holdas parcellákban, 9.0%-a pedig 5 holdon aluli darabokban.

Az 5 holdnál kisebb parcellák átlagos nagysága a megmaradó területen 1.9 hold, de az aradmegyei néhány faluban 2.5, Szegeden 2.4 holdig is fölmege. Az 5—10 holdas darabok átlagos területe 7.3 hold s a maximumot és minimumot két szomszédos megyében mutatják: Békésben 7.9, Jászban 6.7 holddal. A 10—50 holdas szántók átlagban 19.4 hold terjedelműek. A szélsőséget fölfelé három város képviseli: Pécs (26.5), Debrecen (25.6), Kecskemét (24.8) s utánuk Moson következik 23.8 holdas átlaggal; Zala, Somogy, Baranya és Esztergom megyékben pedig a 17 holdon aluli az átlagos terület. Az eltérések még a szélsőségekben sem nagyok ennél a típusnál, amely megmaradt területünk normális parasztbirtok nagyságát mutatja. Az 50—100 holdas gazdaságok átlagban 66.7 hold nagyságúak; a városokon kívül, ahol legnagyobbak a kilengések, 63 és 80 hold között mozognak a helyi átlagok.

Az itt elsorolt adatok, ismételjük, a *szántóföldre* vonatkoznak. A 100 holdnál nagyobb birtokokat azonban ugyancsak 1918-ból, részletezni tudjuk művelési ágak szerint is. Ennek — mint a következő lapon lévő adatok mutatják — azok a tanulságai, hogy a szántó közép- és nagybirtok marad leginkább határainkon belül, minden egyéb művelési ágnál több a veszteségünk, mint amennyit megtarthatunk. Legnagyobb mértékben áll ez természetesen az erdőre, s talán legkevésbé a szőlőre, amelyből a közép- és nagybirtokok kezén még a román megszállás alatt van nagyobb terület.

A 100—500, 500—1000 holdas birtokokból körülbelül 40%-ot tarthatunk meg, az 1000 holdnál nagyobbakból mintegy 30%-ot; a cseh megszállás 4.7 millió holdnyi 1000 holdnál nagyobb birtokot borított el, ezekből azonban 3.2 millió hold az erdő.

A 100 holdnál nagyobb birtokok	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Osztrák követelés	A megcsonkított Magyarország	Magyarország összesen
Száma ezekben	6	9	2	0·3	11	28
Szántóföld	1,110	1,441	695	76	4,200	7,522
Kert	21	48	3	0·9	34	107
Rét	277	386	66	23	566	1,318
Szőlő	4	11	6	0·3	44	65
Legelő	889	1,761	361	28	1,492	4,531
Erdő	3,696	5,522	161	131	1,698	11,208
Nádas	5	8	17	12	33	75
Földadó alá nem eső terület	263	440	174	53	607	1,537
Összesen	6,265	9,617	1,483	324	8,674	26,363

A korlátolt forgalmu birtokok gazdasági sulya — s fentartásuk ésszerűsége is — természetesen egészen más azokon a szűkebb határokon belül, amelyeket a békeszerződés Magyarország számára determinált s amelyeken belül feltétlen erdőtalaj, egyéb módon nem hasznosítható havasi legelő stb. aránylag sokkal kevesebb van.

Egy okkal több tehát, hogy részletesebben megismerjük az itt elterülő nagybirtokokat jellegük és műveltségi ágaik szerint.

Az 1000 holdnál nagyobb kiterjedésű birtokok megmaradó vármegyénkben a következőzen oszlanak meg:

A birtok jellege	A birtoktestek	
	száma	területe kat. holdban
1. Szabadforgalmuak	1.063	3,026.021
2. Kincstáriak	11	175.177
3. Községiak	91	485.879
4. Alapítványiak	24	214.219
5. Iskolaiak	12	44.006
6. Egyháziak	92	852.005
7. Hitbizományiak	84	1,239.725
8. Közbirtokosságiak	78	161.946
9. Részvénytársaságiak	46	124.443
2—9. Korlátolt forgalmuak	438	3,297.400
1—9. Összesen :	1.501	6,323.421

A szabad birtokok s a korlátolt forgalmuak tehát körülbelül egyensulyban tartják egymást. Ezt az utóbbiak előnyére kell följegyeznünk, mert hiszen (a részvénytársaságok új keletű birtokvásárlásait kivéve) a korlátolt forgalmu birtokok masszája a maga egészében kevésbé és kis mértékben változik. A nagyüzemeknek önmagukat gyarapító mohóságát tehát aligha ezekben kell keresnünk, hanem a szabadforgalmu nagybirtokokban, aminthogy — kétségtelenül fenforogható helyi kivételeket nem említve — ritkábban a korlátolt forgalmu birtok állja az útját a paraszt földszerző vágyának, hanem a szabadforgalmu, amely maga is terjeszkedik. Hogy csak szembeötlő példákra utaljunk rá: a békésmegyei mezőgazdasági munkásnak bizonyára mindegy a nem egészen 60.000 hold kötött birtok (ebből is 21.000 községi, tehát kisembereknek bérbeadható), mikor közel háromszor annyi, 170.000 hold szabadforgalmu nagybirtok van az útjában. És Fejér megyében, amelyet a síkföldi hitbizományok klasszikus földjének szoktak mondani, a 133.000 hold kötött nagybirtokkal szemben 285.000 hold szabadforgalmu áll.

Bizonyos másfelől, hogy visszamaradó területünkön a kötött nagybirtokból a legnagyobb hányad a hitbizományok 1.24 millió holdjára esik, utánuk az egyházi javak következnek 0.85 millió holddal, a községi birtokok már csak 0.49 milliót tesznek, s a kötött birtok egyéb kategóriája jóval alárendeltebb jelentőségű.

Más vonatkozásban is megismerjük népünk birtokviszonyait, ha a népszámlálások által nyújtott személyi adatokat vesszük szemügyre. Az őstermeléshez tartozó népesség országunk új tagolása szerint a következő:

	Szám szerint	%	Őstermelők az összes népesség %ában
Cseh megszállás	2,271.871	19.9	63.5
Román megszállás	3,708.619	32.5	70.4
Délszláv megszállás	1,005.974	8.8	66.9
Osztrák követelés	220.533	1.9	56.2
Fiume	1.598	0.1	3.2
Összes követelés	7,208.595	63.2	66.8
A megcsonk. Magyarország	4,190.527	36.8	56.0
Magyarország összesen . . .	11,399.122	100.0	62.4

Ahogy látszik, visszamaradó területünkön nem olyan tulnyomó a mezőgazdasági foglalkozás, mint az országban általában; a népességi arányon jóval alul marad az őstermelők száma, míg az ország elkövetelt egyéb területein azt meghaladja mindenütt.

A megmaradó magyar területen a városi népesség magasabb aránya szorítja le az őstermelők szerepét. A falusi népesség sorában az őstermelők legtöbb vármegyében nagyobb hányadot képviselnek a fönti 56-os átlagnál. Kivételek: Esztergom (40.8), Komárom (50.3), mindkettőnél a vármegyének inkább agrár fele cseh megszállás alatt van, a visszamaradt területen pedig sok bányász él; azután Hont (51.7) és Pest megye (54.1). A másik végletet képviselik s a népesség háromnegyedének az őstermelésnél adnak kenyeret: Fejér (74.8), Hajdu (75.3), s a következő, kisebb, vagy nagyobb részben idegen megszállás alatt lévő megyék: Arad (81.6), Bács (80.1), Szatmár (78.5), Győr (76.4), Bereg (75.6%).

A nyugatmagyarországi területből a sopronvármegyei németség legkevésbé gazdálkodó (45.9%), a vas- és mosonvármegyeinél már a népességnek több mint kétharmada a földművelésből él.

A cseh követelés vidékén a gömöri tótság közt s a Garam vízvidékén találunk legkevésbé őstermelőre; az itteni vasművek egyéb kenyeret is adnak a népnek, de azért a földművelés a lakosságnak felét mégis lefoglalja. A magyar nyelvterület nyugati részén, amely mezőgazdasági terményeink annyi értékes produktumát adja (sörárpa, cukor, hizlalt marha stb.) 60.3%-os az őstermelő lakosság; a keleti részek magyar vidékein azonban már 56.4-re száll le az arányuk. Legegyetemesebb (a háromnegyedrészt megközelítő vagy azt meg is haladó) a földművelés az Ipoly mentén, s azután északkeleten: a zempléni és ungi tótságnál és a ruthén nyelvvidéken.

A délszlávok által megszállott terület a maga egészében kifejezetten mezőgazdasági jellegű. Még ott is, ahol őstermelőnépessége viszonylag a legkisebb, Bács megyének a Ferenc-csatornán alul eső részén, 59.3%-ra

megy a mezőgazdaságot üző lakosság aránya; egyebütt mindenütt a kétharmadot elérő, sőt azt jóval meghaladó arányban vannak az őstermelők, tulnyomóságuk azonban nem a déli Alföld pompás talaján van, hanem a nyugati részek sűrűn lakta területein. A Muraköz 75.8, a vend nyelvvidék pedig 82.8% őstermelőt számlál.

A román megszállás vidékein a magyar nyelvterületek népe is közel kétharmadában őstermelő. Valamivel alacsonyabb arányt (60.3%-ot) mutat a nem kis részben iparüző királyföldi szász nép. A Székelyföld népe 71.7%-ában a mezőgazdaságból él, a vegyes és az oláh vidékek még ezt is meghaladó mértékben, sőt a Maroson inneni oláhság 81.9%-ában őstermelő.

Amikor azonban a birtokviszonyokat akarjuk vizsgálni, az őstermelőknek ezt a nagy kontingensét elemeire kell bontanunk.

Mindenekelőtt ki kell kapcsolni azokat, akik a mezőgazdaság terhére élnek ugyan, de maguk nem foglalkoznak közvetlenül termelő munkával. Az eltartottaknak száma s aránya az összes őstermelő népességhez országunk eldaraboltságában a következő:

	Az őstermelési eltartottak abs. száma	%-a az összes ősterm. között
Cseh megszállás	1,353.727	59.6
Román megszállás	2,139.067	57.7
Délszláv megszállás	601.235	59.8
Osztrák követelés	126.034	57.1
Fiume	739	46.2
Összes követelés	4,220.802	58.6
A megcsonkított Magyarország	2,522.744	60.0
Magyarország összesen	6,743.546	59.2

Ne akarjunk messzemenő következtetéseket vonni az arányszámok ingadozásából; a fölvetelnek különböző vidékeken egyenlőtlen volta is hozzájárul azoknak a kielengéseikhez.

Tanulságosabbak, mert biztosabb alapon nyugvók azok az adatok, amelyek a népnek birtokkategóriánként való megoszlását mutatják az alábbi táblázatban:

Terület	Az összes	100 kat. holdon felül	10-100 holdas	10 holdon aluli	100 birtokos, bérlő közül		
					100 kat. holdon felül	10-100 holdas	10 holdon aluli
	birtokosok és bérlők száma ezrekben				birtokkal v. bértellett birt		
Cseh megszállás	331	3	97	232	0·8	29·3	69·9
Román "	582	4	179	399	0·7	30·7	68·6
Délszláv "	134	2	55	77	1·2	40·9	57·9
Osztrák követelés	38	0·2	13	24	0·4	34·9	64·7
Fiume	0·3	0·003	0·014	0·3	1·0	4·7	94·3
Összes követelés	1,085	9	344	732	0·8	31·7	67·5
A megcsonkított Magyarország ..	518	9	177	332	1·8	34·2	64·0
Magyarország összesen	1,603	18	521	1,064	1·1	32·5	66·4

Itt szemünkbe ötlük már a birtokos népnek mostában oly sokat emlegetett három kategóriája: a közép- és nagybirtokos, a kisbirtokos és a törpebirtokos.

S hogy a kép teljes legyen, melléje kell állítanunk azoknak a sorozatát is, akik még ezidőszertől kívül vannak az ajtókon: a mezőgazdasági népességnek földnélküli elemét.

Terület	Nem birtokos mező- kereső népesség száma ezrekben	E b b ő l			100 nem birtokos mező- kereső egyén között		
		segítő osztály	gazdasági cseléd	gazdasági munkás	segítő osztály	gazdasági cseléd	gazdasági munkás
Cseh megszállás	576	278	95	200	48·2	16·5	34·6
Román "	971	453	125	380	46·6	12·8	39·2
Délszláv "	266	110	37	116	41·3	13·9	43·7
Osztrák követelés	56	31	9	15	55·9	16·4	27·3
Fiume	0·5	0·05	0·05	0·4	9·4	9·0	79·8
Összes követelés	1,869	872	266	711	46·6	14·2	38·1
A megcsonkított Magyarország	1,131	361	242	511	31·9	21·5	45·2
Magyarország összesen	3,000	1,233	508	1,222	41·1	16·9	40·8

A birtokmegosztás szempontjából a megmaradó magyar területet a délszlávok lepte déli vidék kivételével minden egyéb résznél egészségesebbnek kellene tekintenünk, mert a 10—100 holdas parasztbirtokosok képviselője nagyobbnak látszik, a 10 holdon aluliak szerepe pedig kisebbnek. Minthogy azonban a birtoktalan elem viszont éppen a központi területen a legnagyobb, ez nagyon lerontja a birtokmegosztásról első pillanatra alkotott kedvező felfogásunkat.

A birtokoselem súlyát a birtokok nagysága és az új határmegosztás szerint nemzetiségenként is meg tudjuk mérni, s ez sok érdekes tanulságot ígér.

Az 1000 holdon felüli nagybirtokosok arányának ingadozása még legkevésbé tájékoztató, mert ezeket találja a népszámlálás legritkábban birtokuk helyén. Elég annyit megállapítani, hogy a nagybirtokosoknak legalább háromnegyedrésze magyar volt az ország bármely területén.

A középbirtokosok sorában a magyarság szerepe szintén nagyon kimagasló, de 1900-tól 1910-ig hanyatlott az arányuk, 71.9%-ról 68.4-re. Ez a lassu depaszszédálódás, a birtokoknak vagy elvesztése, vagy alacsonyabb birtokkategóriákba való lecsuszása az említett évtizednek olyan jelensége volt, amelynek alább élesebb megnyilvánulásait is bemutatjuk, s amely jelezte már azt az agresszív megmozdulást, amit nemzetiségeink egy része később nagyon is feltűnően bizonyított be.

A cseh megszállás alatt levő területen a magyar középbirtokosok aránya 10 év alatt 55.6%-ról 52.8-ra szállt le, de itt tért vesztettek a tótok is, s csupán a németek és rutének mutatnak némi nyereséget.

A román megszállás területén már érezhetőbb a magyar középbirtokosság hanyatlása, 66.7%-ról 59.6-ra; a nyereség a németeknek és az oláhoknak jutott. A délszláv megszállás területén a magyar középbirtokosság veszteségét (30.2%-ról 25.8-ra) németek és szerbek szívták föl.

Még jellemzőbb az egyes területekre az 50—100 holdas, jobbmodu kishirtokosok elhelyezkedése. Ezek sorában a magyarság a cseh megszállás területén 1900-ban még relatív többségben volt, de aránya tíz év alatt

40.4%-ról 37.3-ra esett s a viszonylagos többséget a tótok érték el. Kivülök a ruthének is valamivel előre jutottak ebben a birtokkategóriában, a németek pedig tért vesztettek.

A román megszállás vidékein a 41.6%-ról 39.7-re való csökkenés dacára is megtartotta a magyarság a jobbmodu kishirtokosok közt a viszonylagos többséget; az oláhok azonban úgy, mint a németek, előbbre nyomultak.

Nyugatmagyarországon, a délszlávok által lefoglalt területen, valamint a meghagyott magyar megyékben — majdnem mindenütt a németek rovására — a magyarság az 50—100 holdas gazdák sorában kissé előbbre haladt, ami végeredményben az országos átlagot is valamivel javítja.

A magasabb birtokkategóriákban való térvesztés az alacsonyabbakban természetesen kiegyenlítődik, s azért, mert az idegen megszállások többnyire nagy területet kebeleztek be a magyar ethnikumból is, ezekben az összefoglalásokban az élesebb arányok tompulnak ki. Lebbentsük azonban le egy részletről a leplet, hogy a birtokviszonyok átalakulását szemléltetőbbé tegyük.

Erdély látszott a legfenyegetettebb területnek, s az oláh faj a legterjeszkedőbbnek, részben a magyar s főleg a szász elem rovására.

Száz nagybirtokos kereső férfi közül volt Erdélyben 1000 holdon felüli

	1900-ban	1910-ben
magyar	86.2	86.5
német	9.4	2.7
oláh	3.8	10.8

Ugyanezen idő alatt a középbirtokosok (100—1000 hold) sorában is nagyot hódított az oláhság. Volt ugyanis Erdélyben középbirtokos:

	1900-ban	1910-ben
magyar	68.7	61.9
német	7.7	8.4
oláh	23.3	29.7

A kishirtokosok sorában is nagy az oláhok térfoglalása s a magyarok és szászok deposszedálása. Még

élénkebben kitűnik ez, ha a kisbirtokosokat két csoportban tüntetjük fel: az 50 holdnál nagyobb s az annál kisebb területtel bírókat külön. Szemmel látható, hogy egy évtized alatt, hogy megnövekedett a magasabb birtoknagyságnál is az oláhok száma, s hogyan csuszta lejjebb a magyarok:

	50 holdon felüli		50 holdon aluli	
	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben
magyar	43.7	41.4	23.9	24.8
német	12.0	11.5	11.9	8.6
oláh	44.2	47.1	64.1	66.5

Az egyes erdélyi vármegyéknél még nagyobb szélsőség mutatkozik, különösen a kevertebb népességű megyéknél. De még a tiszta székely vármegyékben is terjedt a román birtokos elem; érthető hát, hogy a székely nép vándorbotot vett a kezébe s jellemző adat, hogy míg 1900-ban Budapesten 4.664 olyan egyén élt, aki valamelyik székely vármegyében született, addig 1910-ben már 12.006-ra nőtt ezeknek a száma.

Minden lassu térvesztés ellenére is a magyar faj szerepe oly jelentékeny a birtokos-osztályban, hogy ezzel is igazolni lehet a szétdarabolás igazságtalanságát.

A cseh megszállás területén a tótság csak a 10—50 holdas birtokok létrafokán jut el az abszolút többséghez, de maximális aránya is csak 54.4%, az 5—10 holdasok közt.

A románok által megszállt vidékeken az oláhok tulsulya egy-egy fokkal lejjebb kezdődik, 5—10 holdnál jutnak többségre s 5 holdon alul érik el a maximumot.

A délszlávok legföljebb relatív többségig jutnak el s a maximális arány, amivel szerepelnek, 34.2%, az 5—10 holdas gazdák sorában.

Nyugatmagyarországon a németiség csak a közép-birtokban s az 50—100 holdas kategóriánál van többségben, azon alul itt-ott még a relatív többséget is elveszti.

A magyarság szerepe azonban a megmaradó területen legalább 76.4%-os erejű, s országos átlagban a magasabb birtokkategóriákban erős abszolút többséget,

az alacsonyabbakban igen tekintélyes relativ többség alkot.

A birtokosokon kívüli őstermelő népességből számszerint legfontosabbnak látszó tényezőt, a segítő családtagokat további vizsgálódásaink során egyszerűen figyelmen kívül hagyhatjuk; ez a nagy tömeg — igen kevés kivétellel — a 10—100 holdas birtokosoknak a mezőgazdaságban tényleg résztvevő családtagja. Feleség, fiu vagy leány, beházasodott vő, mindenesetre olyan ember, aki nem csak munkaalkalmát találja meg azon a földön belül, amelyet művelni segít, hanem legtöbbször birtokigényét is.

A mezőgazdasági népesség két fontos csoportja a mezőgazdasági cselédek és a gazdasági munkások osztálya. Ha ezek gazdasági helyzetét sok túlzással sötétre szokták is színezní, kétségtelen, hogy ezek azok, akik a nagyobb üzemek termelésében hathatósan résztvesznek anélkül, hogy nagyobb részüknék saját földterületük volna.

A mezőgazdasági üzem jövedelmezőségéből nincsenek azonban teljesen kirekesztve; köztudomásu, hogy a legtöbb cselédszerződés konvencióban illetményföldet is köt ki, a termények egy részének (pl. a kukoricának) művelését többnyire a munkások végzik természetben adott részért, úgy, hogy a mezőgazdasági cseléd — ha nagy átlagban tulajdon földdel nem rendelkezik is — a mezőgazdasági termelés hasznából kivetheti a részét.

Hogy a mezőgazdasági cseléd lakás- és egészségügyi viszonyok tekintetében szintén nincs tulkezdvezőtlen helyzetben, azt másutt már kimutattam. Kedvező szaporodási viszonyai dacára is inkább feltörekvő néposztálynak lehet tekinteni, mely a háboru alatt azzal is javított anyagi viszonyain, hogy a szokásos jószág-tartás ezuttal fokozatosan jövedelmező volt számára.

A mezőgazdasági cselédekből fognak toborzódni valószínűleg a jövő kisbirtokosai, s ha így lesz, ez mérsékeli azt a zökkenőt, amely termelésünket a föld-birtokreform folytán fenyegeti.

Nem teljesen birtoktalan a mezőgazdasági munkások osztálya sem. Közel egyharmaduknak van házuk

és kis belsőségük; a részes művelés útján a termelés hasznából ők is részesednek, mégis, foglalkozásuknak a szélsőségei, — magas napszámok a nyári dologidőben, keresetnélküli, télen téli hónapok — egyenletes keresetüknek a bizonytalanságai sok helyen deklasszifikálják ezt az osztályt. Egészségügyi viszonyai, morális viselkedése inkább a gyöngébb vértetű társadalmi osztályok egyikének mutatják. Nem elég önálló, hogy magában erőt és szervezetséget mutasson s nincs lekötve eléggé a földhöz, hogy a magasabb osztályokhoz tudna simulni s azokkal érdekközösséget érezni. Ha egészséges agrárpolitika segítségére nem jönne ennek az osztálynak, nemcsak a faluban vesztene súlyából, hanem a városba keveredve, az ottani proletáriátusnak legszánalomraméltóbb anyagát szolgáltatná.

A gazdasági tisztviselőknek nem egészen 10.000 főnyi számából (akik alatt nem kell szükségképpen iskolázott tisztviselőket értenünk, hiszen közülök 57.3% nem végezte el a középiskolákat sem teljesen, sőt 23.9%-uk a középiskola első négy osztályánál hamarabb abbahagyta az iskolázást) 51.7% esik megmaradó vármegyéinkre, nyilvánvaló jeléül annak, hogy az itteni üzemek inkább keresik a gyakorlati és elméleti szaktudást a gazdaságok vezetésében. Az elszakításra szánt területeken is ott találjuk nagyobb arányban a gazdasági tisztviselőket, ahol a magyar ethnikum földjén a szakszerűségnek nagyobb becse van, vagy ott, — s ez leginkább az északi Felvidékre áll — ahol a kincstár nagy erdőbirtokai az erdészeti tisztviselők tömegesebb alkalmazását tették szükségessé.

A gazdasági cselédeknek a félmilliót meghaladó számából 47.7% esik megmaradó területünkre, a munkásoknak az egy és egynegyedmilliót megközelítő tömegéből pedig 41.8%.

A mezőgazdasággal foglalkozó kereső nép sorában a cselédek általában 11, a munkások 26.6%-kal szerepelnek. Ez az egyensúly a megmaradó magyar területen megbomlik, s itt a cselédeknek 14.7%-os képviselője mellett 31%-ot tesznek a munkások, mert az ország közepén kisebb a birtokososztály képviselője s általánosabb a gazdasági függő viszony.

A birtokosoknak kedvezőbb aránya viszont leszorítja valamivel mind a két függő osztály arányát a csehszlovák követelés területén; bizonyos egyensúly azonban a kettő között itt is mutatkozik, mert a gazdasági munkáselem a cselédségnek itt is valamivel több, mint a kétszerese. Ettől az egyensúlytól eltérő, feltűnőbb kilengéseket találunk az Ipoly vízvidékén s a gömöri tót-ságnál, ahol jóformán egyforma arányban alkalmaznak cselédeket és napszámosokat, továbbá a sárosi és szepesi vidékeken, ahol a cselédek aránya valamivel meg is haladja a munkásokét. Az itteni gazdaságok nagyobb extenzitásában kereshetjük ennek a magyarázatát. Általánosabb az állattartás, amely állandó alkalmazottak foglalkoztatásával jár.

A másik végletet a ruthén nyelvvidék képviseli, ahol a munkások aránya több mint négyszerese a cselédeknek (19.4% — 4.4%); hihetőleg azért, mert nemcsak kifejezetten mezőgazdasági, hanem erdőgazdasági napszámosok is nagy számmal vannak e gyűjtőnév alatt.

A román megszállás vidékein már szemmel láthatólag kedvezőtlenebb az arány a mezőgazdasági munkások hátrányára, akik több, mint háromszorosát teszik a cselédeknek (24.5 — 8.0%).

Ugyancsak szélsőséges arányok vannak a gazdasági alkalmazottaknak két kategóriája között a délszláv megszállás alatt lévő területeken; itt a cselédek arányszáma 9.2%, a munkásoké 29%.

Hogy példákat idézzünk: Vas vármegye vend szögletében a munkások aránya valamivel több, mint kétszerese a cselédekének (11.6 — 5.7%), a Muraközben a másfélszeresen is alul marad (9.8 — 7.1%), Baranyának a Duna és Dráva közti sarkában szintén alul marad a kétszeresen (22.8 — 13.2%), de már Bácskában és Torontálban jóval több, mint háromszoros a munkások száma.

Természetes a fentiek után, hogy országunk azon nyugati karéjában, amelyet Ausztria óhajtana leszélni, szintén megnvugtatóak az arányok. Ezen a nyugatmagyarországi területen a cselédek aránya 9.8%, a munkásoké 16.2; a Moson vármegyéből követelt területen, ahol kiválóan gondozott uradalmak vannak, a két

arányszám annyira megközelíti egymást, hogy már csak hajszálnyi marad az eltérés; a cselédek aránya 19.7, a munkásoké 20.1%.

Ezekben az összehasonlításokban a birtokosok kisebb-nagyobb szerepe is ide-oda tologatja az arányokat. Tisztább képet nyerünk a birtoktalan osztály helyzetéről, ha a cselédeket és munkásokat egymáshoz viszonyítjuk. Száz cselédre esett mezőgazdasági munkás:

a cseh megszállás területén	210.2
a román megszállás területén	305.0
a délszláv megszállás területén	315.6
az osztrák követelés területén	167.0
a megcsonkított Magyarországon	210.8

Nyugatnak és északnak kedvezőbb szociális helyzete, s a déli és keleti területek szélsőségesebb kilengései látszanak ezekből az adatokból.

A megmaradó területen is határozottan a nyugati vármegyék mutatják a kedvezőbb arányszámokat, a keletiek a munkáselem nagyobb tulsúlyát a cselédséggel szemben. És följegyzésre méltó, hogy kifejezetten agrárvárosainkban (Baja, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Debrecen, Szabadka, Zombor) általában jóval kedvezőbb a cselédség aránya, mint az ezen városokat környező megyei törvényhatóságokban, ami talán a nagyobb kultúrával járó növekvő szoliditással függ össze, de esetleg azzal is, hogy a birtokos mezőgazdasági foglalkozásán kívül egyéb keresetet is üz, s így inkább rá van utalva arra, hogy munkásait állandóbb kötéssel fűzze a birtokhoz. Szembeszökő kivételek Székesfehérvár és Versec, a mezőgazdasági munkások igen szélsőséges arányával (száz cselédre 1222, illetve 1190 munkás); itt azonban a szőlőművelés nagyobb szerepe s annak a szokásos elparcellázott volta magyarázhatja meg, hogy nagy munkástömegek vannak állandó lekötöttség nélkül.

Föl kell jegyeznünk azonban még azt a kedvezőtlen adatot is, hogy az egész ország földművelő népességében (függetlenül a szétdarabolás határaitól) a magyarságban van legtöbb birtoktalan elem, a földművesek 48.4%-a, míg a tótoknak csak 33.6, az oláhoknak 31.5%-a van cseléd- vagy napszámosságban.

VI.

MEZŐGAZDASÁGI TERMELES ÉS ÁLLATLÉTSZÁM.

A magyar föld sohasem termett annyit, mint amennyit kiváló talaja s még kihasználatlan földereje után produkálhatott volna: nem szólva éghajlatunk szélsőségeiről és kedvezőtlen csapadékviszonyainkról, az intenzív művelés számos, azt lehetne mondani, politikai és történelmi akadálya is meggátolta ebben.

Soha, semmi elmaradottságunknál nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt a küzdelmes négy évszázadot, amelyben energiánkat a törökkel, némettel való viaskodás teljesen lefoglalta, s amelyben a szellemi előrehaladás útján egyes nagy elmék lépést tudtak ugyan Nyugattal tartani, de az anyagi boldogulás terén országunk szükségszerűen messze maradt tőlük. Négyszáz esztendő verejtékét a boldogabb nyugati államok földüknek, iparuknak, városi telkeiknek, minden egyéb gazdaságuknak amortizációjába tudták fektetni, amíg a mi energiánk meddő viaskodásokba, nagy fáradságnak fásult kipihenésébe fulladt. A hasznos és dolgozó tőkéknek hatalmas fölöslege gyűlt föl Nyugaton, amíg mi egy tőkénket, a piros vérünket fecséreltük megmaradásunkért. És kifosztva ebből az egy tőkénkből, gyarmatosok maradtunk évszázadokon át, készületlenül, fölszereletlenül, lihegve, futva a világ népeinek, főleg az utolsó ötven évben izgalmassá vált, egyenlőtlen gazdasági versenyt.

Főbb mezőgazdasági terményeink learatott területét a 1911—15. évek átlagában a következő táblázatunkban mutatjuk be. Learatott területről van szó, tehát már az elemi csapások által elpusztított terület leszámításával. Évenként 1—2%-a válik így teljesen meddővé a termő területnek, de inkább kontinentális jellegű éghajlatunk

szeszélyes csapongásai egyébként is nagyon leszoritják termésátlagainkat.

Terület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	learatott területe ezer holdakban					
Cseh megszállás ...	555	377	663	443	215	460
% ₀ -ban ...	9·7	20·0	34·4	23·8	5·1	42·7
Román megszállás	1,575	203	219	552	1,614	125
% ₀ -ban ...	27·3	10·8	11·4	29·6	37·8	11·6
Délszláv megszállás	915	46	78	227	916	36
% ₀ -ban ...	15·9	2·5	4·0	12·2	21·4	3·3
Osztrák követelés ...	81	72	57	41	29	36
% ₀ -ban ...	1·4	3·8	2·9	2·2	0·7	3·3
Fiume ...	0·07	—	0·08	—	0·07	0·09
Összesen ...	3,126	698	1,017	1,263	2,774	657
% ₀ -ban ...	54·3	37·1	52·7	67·8	65·0	60·9
A megcsonkított Magyarország ...	2,626	1,182	912	599	1,493	421
% ₀ -ban ...	45·7	62·9	47·3	32·2	35·0	39·1
Magyarország összesen ...	5,752	1,880	1,929	1,862	4,267	1,078

A buzaterület, amely szántóföldünknek 26%-át teszi, Magyarországon a hat millió holdat megközelíti; felénél kevesebb maradna azonban csak meg részünkre s jóval több, mint három millió holdat elveszitenénk. A jász-kun vidék lenne ezentul legfontosabb buzatermőterületünk: Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében több, mint 300.000 holdon, a szántóföld 44·3%-án természetnek buzát. Békésben a 200.000 holdat meghaladja, Pest vármegyében pedig azon alul marad a buzaterület; amott a szántó 39·6%-át, Pest vármegyében azonban csak 16·8%-át vetik be buzával. Somogy közel 160.000 holddal járul buzavetésünkhöz, utána — csökkenő sorrendben — Heves, Baranya, Borsod, Fejér látnak el leginkább buzával. Sajnos, e terület nagyobb része esik a Tisza mentére, ahol az időjárás szeszélyesebb s a termésingatagabb.

Több, mint másfélmillió holdnyi buzaterületünket szakítja el a román megszállás, főleg a magyar ethnikum déli részének, s azonkívül a Mezőségnek figyelemreméltóbb buzatermelésével.

A délszlávok követelése több, mint 900.000 hold buzaterületünkre teszi rá a kezét; itt Bácska és Torontál jelentik a legérzékenyebb veszteséget.

A cseh megszállás 550.000 hold buzaterületre terjed ki: ennek 60.8%-a azonban a magyar ethnikum földjén terül el. Az Ausztria által követelt vidéken már csak 80.000 hold búzát termelnek, felét a vas megyei németiség körében.

A rozsvetésnek a két millió hold felé járó területéből már jóval jelentékenyebb hányadot mondhatunk magunkénak, 62.9%-ot. Rozstermelésünkben legnagyobb része lesz ezentúl Pest megyének (mintegy 290.000 holddal) és Szabolcsnak, 133.000 holddal. Somogy, Zala, Veszprém, Vas már jóval nagyobb távolban követik csak őket.

Az elszakított rozsterületből a legnagyobb hányad a cseh megszállásra esik, 377.000 hold. A magyar nyelvvidéken terül el ennek nem egészen fele, sok rozst termelnek azonkívül a Nyitra, Vág és Morva völgyében és Sáros és Szepes megyékben is. A román megszállás alatt levő területeken a rozs jóval kisebb szerepet játszik, s alig haladja meg a 200.000 holdat; ennek nagyobb része a magyar nyelvvidékre és a Székelyföldre esik. A délszláv megszállás főleg a vend nyelvvidéken, a Muraközben, s másodsorban a Bácska és Torontál felső részén talált figyelemreméltóbb rozstermelést. Jóval nagyobb a nyugatmagyarországi rozsterület, főleg a vas megyei németiség körében.

Árpaterületünk alig több a rozsnál, s szintén nem éri el a két millió holdat. Veszteségünk azonban a megszállások folytán jóval érzékenyebb: az árpaterület 47.3%-a marad csak imperiumunk alatt. Pest megye elüljár az árpatermelésben is, 126.000 holddal; Jász nem egészen 70, Békés 60, Fejér és Veszprém mintegy 50.000 hold árpát vet. Magyarország árpaterületének jó harmada cseh megszállás alatt van; a magyar ethnikumon kívül, mely nyugati részében híres sörárpánkat

szolgáltatta, a Nyitra és a Morva mellett, valamint Sárosban és Szepesben jelentékenyebb az árpatermelés. A román megszállás vidékein — amelyekre árpatermésünk 11.4%-a esik — a déli magyar nyelvterület, a Székelyföld s a Mezőség válnak ki leginkább árpatermelésükkel. A délszlávok Bácskában és Torontálban nyernének említésreméltó árpatérületet.

A zabvetés kisebb valamivel a rozsnál és árpánál s inkább a zordabb vidékek növénye: veszteségünk ezért a gabonaneműek közül ebből a legnagyobb: a learatott terület 67.8%-a. Magyarországnak visszamaradó belső területén Pest, Somogy, Fejér, Tolna, Baranya és Bácsnak megmaradt felső része leginkább zabtermelő vidékek: összes zabtermelésünk azonban nem egészen 600.000 holdra szorítkozik.

Az elvesztésre ítélt zabterület főleg román és cseh megszállás alatt van. A román megszállás 550.000 holdnyi zabterületéből a Mezőség, a magyar ethnikum déli fele, a Székelyföld s a Marostól délre eső oláh nyelvterület részesedik leginkább; a cseh megszállás alatti 443.000 holdból a Vág felső völgyében, a Morva mellett, a magyar nyelvvidékeken, Sárosban, Szepesben s a ruthén nyelvterületen termelnek leginkább zabot. Bácskában, Torontálban mintegy 207.000 hold zabterület van, a délszláv megszállás többi vidékein jelentéktelen a zabtermelés, s nem nagyarányu Nyugatmagyarországon sem.

A kukorica 4 és egynegyed millió holdat foglal le, s ennek csak 35%-át tudjuk megtartani. A román megszállás területe egymagában erősebben részesedik, 37.8%-kal a kukoricaterületben; 21.4% jut a délszláv megszállásra, a cseh és osztrák követelés szerepe azonban már jelentéktelen. Másfél millió holdnyi kukoricára számíthatnánk ezentúl, s legfontosabb termelő vármegyénk Pest, Békés, Jász, Somogy, Baranya, Fejér, Tolna, Szabolcs, Bács, Bihar, Hajdu és Csanád lennének.

A burgonya területe az egy millió holdat haladja meg valamivel s 39.1%-a maradna meg határainkon belül. Legtöbbet hódít el a cseh megszállás, burgonya-

területünk 42.7%-át; a román követelés folytán 11.5%-ot veszítünk, a délszláv hódítás s az osztrák követelés egyformán 3.3%-os területtől kíván megfosztani. A határainkon belül maradó 420.000 holdnyi burgonyaterületből legerősebben Pest megye részesedik, azután Szabolcs, majd — jóval kisebb mértékben — Somogy, Veszprém, Tolna, Fejér és Zala vármegyék.

Tanulságos azt is figyelemmel kísérni, mekkora hányadát foglalja le szántóföldünknek ez a hat főtermény. Ezeket az adatokat az alábbiakban mutatjuk be:

Terület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	területe a szántóföld %-ában 1918-ban					
Cseh megszállás ---	15.7	10.6	14.7	10.6	5.8	8.5
Román „ ---	27.0	2.7	3.9	8.7	23.9	2.2
Délszláv „ ---	36.4	1.4	3.1	8.1	35.6	1.2
Osztrák követelés	17.4	16.7	11.0	9.3	7.1	7.5
Összes követelés ---	25.2	5.3	7.3	9.2	20.2	4.1
A megcsonkított Magyarország ---	26.0	11.9	8.2	6.5	16.3	4.0
Magyarország összesen ---	25.5	8.2	7.7	8.0	18.5	4.1

Az országos átlagból, amely szerint ezekre a terményekre a szántó 72%-a esik, fölfelé két eltérés van: a délszláv megszállás alatt lévő terület, amelyen a szántó 85.8%-át foglalják le ezek a vetemények, s megmaradó belső területünk, ahol ezek részesedése 72.9%. Legkisebb a szerepük a csehek kezén lévő Felvidéken, 65.9%-os, majd a Romániához kényszerített keleti részekén, 68.9%, s Nyugatmagyarországon 69%.

A búzának és kukoricának uralkodó tulnyomósága a Délvidéken látszik, s aztán a keleti részekén; megmaradó belső területünkön már a kukorica jóval alárendeltebb.

Az ország mindegyik részében a búzáé az elsőség, de Nyugatmagyarországon közel áll ehhez a rozs aránya, északon pedig az árpáé. Legegyenletesebb a

főbb vetemények eloszlása Nyugatmagyarországon, szután a megmaradó belső területen, amely arányaiban az országos átlagtól csak két terménynél mutat nagyobb elhajlást: valamivel több rozstot s kevesebb kukoricát termel.

A szántóföld többi területeit az ipari növények, hüvelyesek, zöldségfélék és a mesterséges takarmányok foglalják le. Ezeknek számra igen nagy, terjedelemre ingadozó sorozatából néhány fontosabb termékkel külön is foglalkoznunk kell. Említésre méltó, mint exportiparunknak egyik igen fontos nyersanyaga, a cukorrépa. A cukorrépatermelés Magyarországon mintegy 200.000 holdon folyt, amiből a szétdarabolá folytán 58.1%-ot elveszítene.

A csehek cukorrépatérületünk 35.2%-át foglalták le, a délszlávok 11.9%-át, a román megszállás területére 7.3%, Nyugatmagyarországra 3.7% esnek.

A 80.000 holdat valamivel meghaladó cukorrépatérületünkben Pest, Fejér, Sopron, Jász, Somogy, Békés, Vas, Veszprém és Csanád vármegyék részesednek leginkább. Jellemző, hogy központi területünkön a cukorrépatermelés kilenctizede közép- és nagybirtokokon folyt, a periferiákon azonban — amik e terménynél a szűkre szabott határainkhoz közvetlenül tapadó magyar nyelvterületek termelését jelentik — sokkal kedvezőbb az arány a kisbirtok javára. Meg van adva tehát nálunk is a valószínűség, hogy a cukorrépa a kiscgazda veteményévé váljon.

Az 50.000 holdat meghaladó dohányültetvényeinknek már 82.7%-a maradt határainkon belül; román megszállás alá esett 9.7%, a csehek ülik meg dohányföldjeinknek 4.5, a délszlávok pedig 3.1%-át. Dohánytermelésünknek több, mint egyharmada Szabolcsra esik, még pedig tulnyomóan nagybirtokra; Pest, Jász és Heves megyékben vannak még 3000 holdon felüli dohányültetvények, szintén többnyire nagybirtokon. Egyéb kisebb termelésű megyékben azonban a kiscgazda is inkább próbálkozott dohánytermeléssel.

A kendertermelés nagyobb része kívül marad határainkon. A különben sem nagy — 70.000 holdon felüli — kenderterület 23%-át tudtuk megtartani, s

Tolna, Csanád, Bihar, Szabolcs, Baranya, Pest, Csongrád lesznek leginkább kendertermelő megyéink. Délszláv megszállással kenderterületeink 34.4%-a veszt el, a román foglalással 26.6, a cseh demarkáció folytán pedig 15.4%. Az elszakításra ítélt vidékeken mindenütt inkább a kisbirtok növénye a kender, az ország belsejében azonban a nagybirtok részesedése erősebb. Valószínű különben, hogy megfigyelésünk nem tudta számbavenni a kisbirtoknak saját használatra bevetett keskeny kendercsikjait.

A káposzta — a kerti termelés körébe eső mennyiségén kívül — 50—60.000 holdat foglal le, de ebből csak 26.2%, mintegy 15.000 hold maradna határainkon belül. Szabolcs és Pest megyéken kívül másutt kisebb arányban termesztik. Káposztaföldjeinknek 44.8%-a a csehek által megszállt Felvidékre esik, 19.7% román megszállás alatt van, a délszláv hódítás területével 6.9%-ot, Nyugatmagyarországon 2.4%-ot veszítenénk. Szabolcsban a nagybirtokon is jelentős káposztatermelés folyik, egyébként azonban ez a termés inkább a kisgazdák produktuma.

Mintegy 100.000 holdat foglal le a köles, s ennek közel kétharmada továbbra is határainkon belül maradt; Pest, Szabolcs és Jász-Nagykun-Szolnokban vetik a legtöbb kölest, de nagy területekben előfordul a Dunántúl is.

A takarmánynövények közül a takarmányrépát lehet elsősorban említeni mintegy 300.000 holdas vetésterülettel, amelynek ismét közel kétharmada az ország belsejére esik. A megszállt vidékek közül cseh uralom alatt van répa földjeinknek 18.1%-a, oláhok kezén 10.5%. A délvidéken viszonylag legkevesebb répát vetnek (2.8%), Nyugatmagyarországon 6%-ot. Pest, Fejér, Somogy, Jász, Baranya, Szabolcs vármegyéink válnak ki leginkább nagy répa területeikkel; a Dunántúl többi megyéjében is figyelemreméltó a termelés, s arányos az itt virágzó állattenyésztéssel.

A csalamádé területnek még nagyobb hányada marad meg határaink között. A cseh megszállás földjén a csalamádé 12.8%-a van, a kukoricatermő keleti és déli részek szintén aránylag keveset hagynak csalamádénak.

Nem egészen 120.000 hold megmaradó csalamádéterületünknek jó tizedét Pest megyében találjuk s nem sokkal kevesebbet Fejérben sem. A dunántuli vidék szerepe ennél a terménynél is kimagasló.

A búkkönyt 575.000 holdnyi területen termeltük, s ennek 58.8%-a továbbra is határainkon belül marad. A megszállott területek közül az északi Felvidéken termesztettek leginkább búkkönyt (18.8%) és keleten (15.6%); a búkkönytermelésnél is a Dunántul emelkedik ki nagy vetésterületeivel, főleg Somogy, Fejér, Tolna, Baranya, de Pest és Szabolcs vármegyék részese is említést érdemel.

Lóherevetésünk a 650.000 holdat meghaladta, de ebből már nagyobb hányad esik a megszállott területekre. Határainkon belül csak 37.2%-a maradna a lóhereföldeknek; cseh megszállás alá 28.8, román megszállás alá 25% került; a délszláv demarkáció és Nyugatmagyarország hereföldjei sokkal kisebb jelentőségűek. A Dunántul, Somogy, Vas, Veszprém, Tolna vetései a legnagyobb területűek, s kívülök Heves, Nógrád és Borsod megyében van sok hereföld.

A 370.000 holdnyi lucernavetésből már ismét jóval nagyobb a részesedésünk, 56.5%-os. A román megszállás vidékeire 18% esik, csehek alá került 17.4%, a délszláv hódítás 5.9%-ot tart lekötve, s Nyugatmagyarország 2.2%-kal részesedik. Lucernaterületünk Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Pest, Somogy, Fejér és Heves megyékben a legnagyobb.

A muhar termelése több, mint 100.000 holdon történik, az ország szétdarabolása folytán azonban ennek csak 46.3%-át hagyták meg. A délszláv megszállás alatt lévő vidékek virágzó lótenyésztésüknek megfelelően 23.4%-kal részesednek a muhartermelésben. Északon 14.6, keleten 13%-os a muharterület. A pestmegyei homokos síkságon foglal le legnagyobb területet a muhar, azután Dunántul, főleg Győr és Fejér megyékben; a Tisza vidékén, a Tiszántul sokkal kevésbé otthonos.

Tanulságos adatokat lehetne idézni az 1918. évi adatok alapján arról, hogy a különböző szántóföldparcelláknak mekkora területe volt a hat főterménnyel beterve s ezeket a terményeket mekkora parcellákban ve-

tették. A birtokreform irányításánál hasznosak lehetnek ezeknek az adatoknak a részletei is; itt, nehogy detailokba merüljünk, csak a fontosabb tanulságokról számolunk be:

A legapróbb parcelláknak, az egy holdon aluli szántóföldeknek, szűkebb határainkon belül legkedveltebb növénye a burgonya, a kukorica, jóval kisebb hányadban a buza, majd a rozs; árpát sokkal kevesebbet, zabot elenyésző csekélységet találunk e kis parcellákon. Az északi Felvidéken a kezdő sorrend ugyanaz: a legtörpébb parcella a burgonyát és kukoricát ülteti leginkább, azután az árpát és rozst; a buza és zab hátrább következik, de nem túlnagy csökkenéssel. A román megszállás alatt sínylő apró parcellatulajdonosoknál a kukorica a leggyakoribb; messze utána jó a buza, ezt követi a burgonya; a többi termények jóval elmaradnak mögöttük. A délszláv uralom alatt szintén a kukorica a legkedveltebb, ezt a buza követi, egyéb terménnyel kevésbé foglalkoznak. Nyugatmagyarországon pedig az ily kis parcelláknál a burgonya és kukorica jár elől, utánuk a rozs és árpa jő.

Nem sokkal bomlik meg ez a sorrend akkor sem, ha az egy holdnál nagyobb törpebirtokokat nézzük: itt is első a házi szükséglet fődözése, s a kisember állattenyésztésének érdeke. Amint azonban a magasabb kategóriák felé haladunk, fokozatosan előtérbe lépnek a különböző vidékek jellegzetes növényei.

A 10—50 holdas szántóföldeknél például megmaradó belső területünkön messze kimagasló a buza-vetés aránya; ezt nagyobb távolságokban követik a kukorica, rozs, árpa, zab, s utolsónak marad a burgonya. Az Északi felvidéken ebben a szántó kategóriában szintén búzát vetnek elsősorban, de mindjárt utána következik az árpa, zab, majd a rozs, s jóval kisebb számban a burgonya, végül a kukorica.

A román megszállás alatt is a buza a főnövénye a 10—50 holdas parcelláknak, de ezt a kukorica követi, majd sokkal hátrább a zab, árpa, rozs s a burgonya.

A délszlávok uralma alatt a buzaterülettel jóformán vetekedik a kukoricáé, nagy távolságban jő utánuk a zab és árpa, a többi termény már alig játszik szere-

pet. Nyugatmagyarországon a buza és rozs majdnem egyforma területet foglal el, valamivel utánuk az árpa következik, a többi termény területe sokkal jelentéktelenebb.

Az 50—100 holdas típusnál a sorrend majdnem teljesen ugyanez, legföljebb nem annyira kiélezettek a távolságok az egyes termények között. Minden magasabb szántóföldkategóriánál javul valamennyire az egyensúly, de a burgonyának következetes háttérbe szorulásával, úgy hogy az előbb idézett sorrend alig módosul, még az ezer holdnál nagyobb szántónál sem.

Egészen más irányú tanulságokat nyújtanak azok az adatok, amelyek az egyes termények parcellanagyságairól szólnak.

Mindegyik terménynél a nagy táblák megmaradó belső területünkön, s másodsorban a Délvidéken szerepelnek leginkább; mintegy 100.000 hold szántónk van egyféle terménnyel legalább ezer holdas darabokban bétve, a periferiákon pedig mintegy 40.000 hold.

A két szélsőség — az áttekinthetetlen nagy, egybefüggő táblák s az egy holdas kis csíkok — között a belső terület mégis kedvezőbb kilátást ad az intenzív termelésre alkalmasabb közép nagyságu szántófölddarabjával, mint az elszakításra ítélt végek.

A korábbi terméseredmények csakugyan produktívabbnak mutatták ezt a területet valamivel, mint a periferiákat.

Az 1911—15 évek átlagában a főbb terményekből a következő termésünk volt:

T e r ü l e t	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Ten-geri	Bur-gonya
	termése ezer métermázsákban					
Cseh megszállás ...	3,862	2,414	5,269	2,492	1,769	23,224
%-ban ...	9.4	19.4	34.9	19.8	4.2	44.9
Román megszállás	9,687	1,204	1,552	3,459	12,886	5,504
%-ban ...	23.6	9.7	10.3	27.5	30.6	10.7
Délszláv megszállás	6,921	309	673	1,927	12,128	1,768
%-ban ...	16.9	2.4	4.4	15.3	28.7	3.4
Osztrák követelés ...	606	480	494	312	281	1,750
%-ban ...	1.5	3.9	3.3	2.5	0.7	3.4

Terület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	termése ezer métermászában					
Fiume	0.3	—	0.3	—	0.4	6
Összes követelés ...	21,076	4,407	7,988	8,190	27,064	32,252
%-ban	51.4	35.4	52.9	65.1	64.2	62.4
A megcsonkitott Magyarország ...	19,942	8,033	7,128	4,398	15,054	19,421
%-ban	48.6	64.6	47.1	34.9	35.8	37.6
Magyarország összesen	41,018	12,440	15,116	12,588	42,118	51,673

41 millió métermászás búzatermésünkből tehát közel 20 millió termett országunk közepén, több, mint a vetésterület nagysága után várható volna. A déli termékeny zóna 7 milliós termésével, valamint a nyugatmagyarországi 0.6 millió métermásza eredmény szintén kedvezőbb a vetésterület nagyságánál; a cseh és román megszállás alatt levő búzaföldek azonban már rosszabb termést adtak.

Burgonyából és árpából valamivel gyengébb volt a termésünk, mint a bevetett terület adatai alapján várhattuk volna; a kukorica, rozs és zab azonban magasabb átlagokat adott. A termésátlagok az említett öt évről a következők:

Terület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	termésátlaga holdankint métermászában					
Cseh megszállás ...	7.0	6.4	7.9	5.6	8.2	50.5
Román megszállás	6.2	5.9	7.1	6.3	8.0	44.0
Délszláv megszállás	7.6	6.7	8.6	8.5	13.2	49.5
Osztrák követelés ...	7.5	6.7	8.7	7.5	9.8	49.3
Fiume	4.5	—	3.2	—	5.9	68.9
Összes követelés ...	6.7	6.3	7.8	6.5	9.7	49.2
A megcsonkitott Magyarország ...	7.6	6.8	7.8	7.3	10.1	46.1
Magyarország összesen	7.1	6.6	7.8	6.8	9.9	47.9

A buzatermésnek országosan 7.1 métermázsás átlaga a megmaradó területen 7.6-ra emelkedett. Ugyanekkor átlagos termés mutatkozott a cseh megszállás alatt levő nyugati magyar nyelvvidéken, sőt az ehhez csatlakozó Nyitra völgyben 8.6-ra emelkedett. Az elszakításra ítélt részek közül még a Bácska, Sopron és Moson megye mutatott magasabb átlagot, a maximum pedig — holdankint 9 métermázsa — Baranyának délkeleti szögletében mutatkozott.

A roszból 8 millió termett belső területünkön, az országos 6.6 métermázsa átlagot 6.8-ra javítva. A cseh által megszállott vidéken ismét a nyugati magyar nyelvterület s a Nyitra völgy adott ennél magasabb átlagot, a délszláv megszállás minden területrésze, a vend vidék és a Muraköz kivételével, keleten a szászlakta vidék s nyugaton Sopron és Moson megyék.

A 15 millió métermázsás árpatermés 47%-a való az ország belsejéből, 7.8 métermázsás átlaggal. Ezt az átlagot a cseh megszállás területén a már említett termékeny vidékeken kívül a Morvavölgy is meghaladta, keleten a szász föld, nyugaton Moson és Sopron megye, a délszláv hódítás területe pedig — újra a Muraköz s a vend vidék kivételével — minden egyéb részletében.

A zab 12.6 millió métermázsa termést adott s ebből 4.4 millió esett a megmaradó Magyarországra, 7.3 métermázsa átlagterméssel. A Felvidéken csak a Nyitra völgy átlaga jobb ennél, keleten a szász földé s a magyar nyelvterület déli részéé, délen a Muraköz s a vend vidék kivételével minden megszállott részé, nyugaton pedig ismét Sopron és Moson megyéké.

A 42 millió métermázsát meghaladó kukoricatermésből 15 milliónyi eredt a belső területekről, holdankint 10.1 métermázsás átlaggal, az országos 9.9-del szemben. Az ennél kedvezőbb termést mutató területek többször ismétlődő sorából ezuttal a szász föld — amelynek klimája nem való tengeri termelésre — kimarad, viszont a Muraköz is előrelép magas átlagtermésével.

Burgonyából az 1911—15. évek átlagában 51.7 millió métermázsánk termett, az ország belső területén 39.4 millió. A termésátlag országosan 47.9 métermázsa,

a megmaradó területen 46.1. Ennél gyöngébb termést a elszakításra ítélt részek közül is csak kevés adott.

A felsorolt termésátlagok mindenesetre az eddigi extenzív művelésre valló alacsony mennyiségek. Németországban az 1911/14. évek átlagában holdankint búzából 12.3, rozsból 10.2, árpából 14.8, zabból 11.3 métermázsa volt a termés, tehát közel kétszer annyi, az Északamerikai Egyesült Államokban pedig még ennél is kétszeresére tudták fokozni a termést.

Bár egyelőre visszaestünk a lehetőségtől, hogy intenzív műveléssel s a termő erő visszapótlásával fokozzuk az átlagokat, idő és tőke kérdése, hogy ezen a téren megkíséreljük a többtermelést.

Megismerve így a termelésnek s a terméseredményeknek a megoszlását, még föl kell állítanunk az ország növénytermelésének és szükségletének végső mérlegét. Kissé kiábrándító lesz ez azokra, akik a növénytermelés eredményéből a legközelebbi jövőben virágzó exportlehetőségeket olvasnak ki, de talán egyuttal munkára buzdító azoknak, akik a mezőgazdasági termelés fejlesztését akarják és meg is keresik hozzá az eszközöket.

Magyarországnak az a területe, amelyet számunkra visszahagynak, egész jelentéktelen kivételek leszámításával, a maga teljességében buza- s rozsfogyasztó vidék. Kenyérmagvak gyanánt tehát csak ezt a kettőt lehet figyelembe venni. Ha a termésből holdankint egy métermázst számítunk le vetőmagra, emberi táplálkozásra pedig az 1909/14. évek kiszámított fogyasztása alapján (35.7 millió métermázsa buza és rozs) fejenként 182.3 kgr-ot számítunk s a magyar őstermelő népesség körében, amely főleg kenyérral él és kevesebb burgonyát s főzeléket fogyaszt, 20%-kal több kenyéradagot veszünk kombinációba, akkor a mérleg következően alakul:

1. Vetőmag	3,809.000 mm.
2. Emberi fogyasztás	16,371.000 „
3. Összes szükséglet	20,180.000 „
4. Buza- és rozstermés	27,975.000 „
5. Fölösleg	7,795.000 „

Ez a fölösleg az 1911/15. évek átlagtermése alapján alakult ki így; ha azonban az 1918. évi rossz termés alapján végeznők a számításunkat, akkor — a kisebb vetőmagszükséglet dacára — fölösleg helyett a kenyérterményekből való mérlegünk 3,618.000 métermáza hiánnyal zárulna.

Addig tehát, amíg termelésünk nem konszolidálódik s amíg a régi készleteknek legalább egy töredéke a csürökben ismét össze nem gyűl, a megcsonkított Magyarország népének kenyérellátása mindig a gazdasági év véletleneitől függ s a rendszeres és nagyobb tömegű kivitelhez fűzött gyors valutajavító ábrándok is nagyon bizonytalanok tehát.

Még kedvezőtlenebb a mérleg az abraktakarmányok terén. Vetőmag gyanánt árpából holdankint 90, zabból 80, kukoricából 15 kgr.-ot számítva, s állattartásra s a legszükségesebb ipari célokra az 1909/14. évi kiszámított fogyasztás alapján az egész országra 66,900.000 métermázsát véve alapul, a mérleg főtételei ebből a három terményből így alakulnak:

1. Vetőmag	1,523.000 mm.
2. Állattartás és ipari célok	28,336.000 „
3. Összes szükséglet	29,859.000 „
4. Termés	26,580.000 „
5. Hiány	3,279.000 „

A kenyérmagvakból való fölöslegünk egy részét tehát arra kell áldoznunk, hogy a takarmánymagvakban való hiányunkat pótoljuk, vagy pedig az ipari feldolgozást kellene nagy mértékben korlátoznunk. Ha pedig kedvezőtlenebb — de mai készlethiányunk mellett, sajnos, nem valószínűtlen — terméseredményeket állítunk be a számításba s a már említett 1918. év adatait használjuk, akkor az abraktakarmányokból való hiányunk oly magasra nő: 14,820.000 mm.-ára, amellyel szemben semmiféle pótlás vagy korlátozás nem volna elég a végzetes deficit eltüntetésére.

Hiába tehát a meghagyott terület magasabb mezőgazdasági kulturája, jó talaja, a mindennapi élet legszükségesebb cikkeiből egyre fenyegetni fog a hiány veszedelme s egy-két sovány esztendő is elég, hogy hét bő termés maradékát fölfalja.

Az agrikultur Magyarország kétségtelenül azért jött erre a bizonytalan sorsra, mert igen sűrű népesség kell eltartania.

Ha azonban a magyar ethnikumnak azokat a területeit visszaképzelnék határaink közé, amelyeket a nemzetiségi elv alapján el sem lehetett volna szakítani tőlünk s amelyek ritkább népességük mellett jó termőföldön vannak, akkor mindjárt enyhébb képet kapunk. Ezeknek a területeknek Magyarországhoz számításával az 1918. év rossz terméseredményei alapján még mindig hiánnyal zárulna ugyan a kenyér- és takarmánymagvakból való mérlegünk, de normálisabb viszonyok közt (az 1911/15. évi átlagtermés szerint) kenyérterményekből fölöslegünk 10,580.000 métermázsára nőne, abraktakarmányból pedig a fönt kimutatott hiány helyett 5,126.000 métermázsa fölöslegre számíthatnánk, többé-kevésbé helyreállítva azt a kiviteli lehetőséget, amely Magyarországon korábban fönnállott.

Ugy látszik, hogy az új szomszédállamok azért voltak kénytelenek negyedfél millió magyart elszakítani hazájától, hogy velük szakadjon el ringó buzavetésük is. A magyar ethnikum elszakított területei az ország földjének 29%-át teszik, de a buzatermésből 33.7, a rozsból 16.9, az árpából 27.4, a zabból 32.9, a kukoricából 36.6%-kal részesedtek; érthető tehát, hogy vonzó erejük miatt tudta legyőzni a wilsoni elvek hatalmát.

Az 1910. évi népességi és termési adatok szerint magyar nyelvterületen minden főre 3.71 métermázsa buza és rozs, továbbá 2.81 métermázsa kukorica esett, a nem magyar vidékeken pedig egy főre 1.56 métermázsa buza és rozs s 1.87 kukorica.

A burgonyából szükségletünket normális években szintén tudtuk fedezni, a kedvezőtlen 1918. év termése azonban e cikkből is 6 millió métermázsa födőzetlen hiányt mutatott, s az elszakított magyar ethnikum területek sem tudtak volna fölöslegükkel kisegíteni. A burgonyának teljes kihasználásában azonban évek

* Szabóky Alajos: Magyarország mezőgazdasági helyzete a nemzetiségek által követelt területek elvesztése esetén.

rosszu sora óta akadályoz a szállítás nehézsége, amely igen nagy értékeket pusztulni enged. A november de-
rekán gyakorta jelentkező fagyok a szállítás alatt lévő
burgonya egy részét hasznavehetetlenné teszik, később
pedig a tél folyamán mindig kockázatosabbá válik a
burgonyaszállítás.

A szállítási nehézségek nagy akadályt gördítenek
gyümölcsünk értékesítése elé is. Gyümölcsstermésünkről
pontos számszerű adatokat nem tudunk idézni. A bőség
és hiány meglehetősen szeszélyes váltakozással következ-
nek egymás után; a bőség éveiben azonban soha sincs
elég gyors szállító vagy elég bő konzerváló berendezke-
désünk s a kedvező gyümölcsstermést nemcsak kivitelre
nem tudjuk eléggé kihasználni, hanem a belföldi nagy
piacok ellátása is hiányos marad.

Meg kell azonban emlékeznünk termelésünknek egy
fontos és valóban exportképes ágáról, a szőlőművelés-
ről, amely a szétdarabolás folytán igen sok értéket veszít
ugyan, de eleget meg is tud tartani. Szőlőterületünk az
új országhatárok szerint a következően oszlik meg:

T e r ü l e t	Összes szőlő- terület kat. holdakban	E b b ő l	
		immunis talaj	nem immunis talaj
Cseh megszállás ---	22,356	3,554	18,802
Román " ---	74,496	5,709	68,787
Délszláv " ---	51,296	13,342	37,954
Osztrák követelés ...	11,380	306	11,074
Fiume ---	35	—	35
Összes követelés ---	159,563	22,911	136,652
A megcsonkított Magyarország ---	373,678	201,204	172,474
Magyarország összesen ---	533,241	224,115	309,126

Hegyi szőlőinknek tehát közel felét elveszítjük, az
immunis talaju homoki szőlőkből azonban 89.8% ke-
zünkön marad, csupán a délszláv követelés területén
vannak nagyobb terjedelmű homoki szőlők.

Szőlőterületünkön az 1911/15. évek termésének átlaga szerint a must mennyisége és értéke így alakult:*

Terület	A musttermés	
	mennyisége hektoliterekben	értéke koronákban
Cseh megszállás	168,575	8,862.217
% ₀ -ban	5·2	6·1
Román megszállás	599,656	25,214.836
% ₀ -ban	18·5	17·6
Délszláv megszállás	390,872	14,834.077
% ₀ -ban	12·0	10·3
Osztrák követelés	105,945	6,276.647
% ₀ -ban	3·3	4·4
Fiume	—	—
% ₀ -ban	—	—
Összes követelés	1,265.048	55,187.777
% ₀ -ban	39·0	38·4
A megcsonkított Magyar- ország	1,978.468	88,555.629
% ₀ -ban	61·0	61·6
Magyarország összesen ...	3,243.515	143,743.406

A három és negyedmillió hektoliter musttermésből tehát majdnem 2 milliót az ország belső területén szüretelték, a románok által megszállt vidékekről nem egészen 600.000 hl. eredt, a délszlávok kezére került magyar földön 400.000 hl.-nél kevesebb termett, a cseh megszállás és Nyugatmagyarország termelése pedig még kisebb arányú.

A cseh megszállás alatt lévő területen a magyar nyelvvidékek 147.000 hl.-t termeltek, a többi részek csak 21.000-et; a románok által előzönlött megyékben is a magyar etnikum adja a bortermés jó két harmadát; ahol a délszlávok vetették meg a lábukat, ott a

* E munka a korona ingadozása miatt óvakodik az értékeknek pénzben való kifejezésétől. Ahol mégis szükséges pénzértéket említenie, ott az olvasó szíveskedjék az időszakokra ügyelni, amelyből az értékadat származik, nehogy téves következésre jusson.

magyar állam óriási fáradságával a deliblati homokpusztaságon létesített ültetvények adják a termés nagy részét. Nyugatmagyarországon Sopron megyében legjelentősebb a bortermés, Ruszt vidékén.

Szűkebb határaink közt Pest, Heves, Zala, Tolna, Baranya, Somogy, Zemplén, Fejér megyékből ered a musttermésnek mennyiségileg legnagyobb része s az értékes tokaj-hegyaljai, egri, pécsi, badacsonyi borvidékek is e határok közt helyezkednek el, bár a Hegyalja egy részét elszakították tőlünk.

A must mennyisége és értéke közti viszonylat mutatja, hogy a délszláv terület szolgáltatja aránylag a leggyöngébb minőségű bort.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a musttermés értéke a maga egészében produktív haszon a nemzet gazdaságára. Ha valamilyen termelési ágánál, úgy a szőlőnél lehet leghatározottabban állítani, hogy a gondatlan kezelés miatt s a fölösleges fogyasztás miatt különösen a kisebb birtokosoknál sok érték megy veszendőbe.

A magyarországi erdőknek fanemek szerint való részletezését az elszakítás után az alábbi számokban mutatjuk be:

T e r ü l e t	Az erdőterület fanemek szerint						
	tölgy- erdő	bükk- és más lomb- erdő	fenyő- erdő	össze- sen	tölgy- erdő	bükk- erdő	fenyő- erdő
	ezer holdakban				%-ban		
sehs megszállás ...	678	1.913	1.264	3.855	17.6	49.6	32.8
%-ban ...	20.0	30.0	40.8	30.0			
román megszállás	1.528	3.438	1.625	6.591	23.3	52.1	24.6
%-ban ...	45.4	54.0	52.4	51.3			
délszláv megszállás	47	115	31	193	24.5	59.7	15.8
%-ban ...	1.3	1.8	1.0	1.5			
sztrák követelés...	39	52	99	190	20.5	27.5	52.0
%-ban ...	1.1	0.8	3.2	1.5			
megcsonkított Magyarország ...	1.091	857	81	2.029	54.0	42.0	4.0
%-ban ...	32.2	13.4	2.6	15.7			
Magyarország összesen	3.383	6.375	3.100	12.858	26.3	49.6	24.1

Legnagyobb a veszteségünk a túlevelű erdők amelyeknek csak 2.6%-át tarthatjuk meg; a cseh a román megszállás a fenyőerdők 93%-át vágja tőlünk. Még az osztrákok követelésében is sokkal több fenyves van, mint országunk központján; Vas megye nyugati részein veszítünk fenyőerdőket.

A tölgyerdőben való részesedésünk még a legkevesebb, de itt sem marad meg harmadrésznyi a régi állományból.

A bükk- és egyéb lomberdők tekintetében szomorú nyesebben maradtunk, s 86.6%-ot veszítünk az idősegen, főleg a román és cseh megszállás miatt.

Magyarország állatállományából a rideg határ megállapítás rendkívül sok értéket elragad. Ha figyelembe vesszük, hogy külkereskedelmi forgalmunkban az utóbbi normális évek alatt az állatok és állati termékek exportja már utólérte a növénytermelésből eredő kivitelünk értékét, s így külföldi fogyasztásunknak egyre növekvő részét lehetett az állattenyésztési produktumaival fedeznünk: még érzékenyebbnek találhatjuk a veszteséget. S ha arra is gondolunk, hogy a háború s az azt követő nehéz korszakok alatt állatállományunk mindjobban leromlott, sőt a román rekvirálások után válságos hiány állott be a korábbi bőőség helyére, akkor az állatokban való veszteségünknek egész gazdasági és pénzügyi életünkre katasztrófálisnak kell minősítenünk.

Az adatok, amelyek alapján megmaradó állatállományunkat megmérhetjük, az utolsó kilenc év változásait mutatják, 1911 tavaszától 1920 tavaszáig. 1920-ban azonban nem a békeszerződés szerinti, hanem a tényleg birtokunkban volt területen végezhetők csak az összeírást, úgy, hogy több viszonyításban az 1911. évi adatokat az 1918. évekkel kell szembeállítani, ami pedig éppen két válságos év ingadozását nem mutatja meg. Csak némely részletben tudunk újabb észlelésről beszámolni, amely az állomány legutóbbi gyors leromlásáról képet adhat.

A szarvasmarhák 1911. évi számáról az új határvonalak szerint a következő táblázat tájékoztat:

Terület	Szarvasmarha ezer darabokban			
	2 éven aluli	2 éven felüli	együtt	magyar fajta
Cseh megszállás	360	1,000	1,360	124
%-ban	20·8	22·5	22·0	6·6
Román megszállás	574	1,492	2,066	916
%-ban	33·2	33·5	33·4	48·9
Délszláv megszállás	128	314	442	183
%-ban	7·4	7·1	7·2	9·8
Osztrák követelés	54	114	168	2
%-ban	3·1	2·5	2·7	0·1
Fiume	0·02	0·3	0·3	—
Összes követelés	1,116	2,920	4,036	1,225
%-ban	64·5	65·6	65·3	65·4
A megcsonkított Magyarország	614	1,534	2,148	648
%-ban	35·5	34·4	34·7	34·6
Magyarország összesen	1,730	4,454	6,184	1,873

Valamivel gazdagabb tehát a szarvasmarhaállományunk, mint a mekkora terület visszamaradna részünkre, de jóval kisebb, mint ahogy népességi arányunkhoz képest arra szükségünk volna. A marhaállományt a területhez s a népességhez viszonyítva, tisztábban látjuk a veszteség mértékét.

Terület	Az állatállományból 1911-ben							
	egy 10 km-re esett				száz lélekre esett			
	szarvasmarha	sertés	ló	juh	szarvasmarha	sertés	ló	juh
Cseh megszállás	21·6	12·1	4·4	18·6	38·0	21·3	7·8	32·8
Román „	20·2	14·5	4·9	33·5	39·2	28·2	9·6	65·2
Délszláv „	21·1	35·0	14·1	32·2	29·5	49·0	19·7	45·0
Osztrák követelés	33·2	22·2	4·8	2·3	42·8	28·7	6·2	3·0
Fiume	16·3	29·2	33·3	1·5	0·7	1·2	1·4	0·1
Összes követelés	21·0	16·1	5·8	27·6	37·4	28·7	10·3	49·1
A megcsonkított Magyarország	23·6	36·4	10·4	26·4	28·7	44·4	12·0	32·2
Magyarország összesen	21·9	12·5	7·1	27·2	33·9	35·1	11·0	42·2

Az 1918. évi adatok szerint két milliót valamivel meghaladó szarvasmarhánk maradna, amiből azonban közel egy millió két évnél fiatalabb állat. 1911. évi összeíráshoz képest 1918-ban ebben az irányban már érezhető volt a hanyatlás: az állomány nagyobb hányada (1911-ben 28.6%, 1918-ban 44.8%) esett a fiatalabb állatokra.

A Dunántúl gondos és virágzó állattenyésztés révén a területhez viszonyítva szarvasmarhával jobban el vagyunk látva, mint az elszakításra ítélt területek bármelyike, kivéve az ugyancsak dunántúli állattenyésztésben legfejlettebb nyugatmagyarországi sávot. Ez mutatja a legkedvezőbb arányokat, négyzetkilométerenként 33.2 darabbal, amely mögött a megmaradó terület is messze elmarad 23.6-os átlagával.

A lakossághoz való viszonyításban azonban állományunk már sokkal elégtelenebbnek látszik: szarvaslélekre 28.7 szarvasmarhánk jut, jóval alacsonyabban, mint bármelyik megszállt területen.

Azon a területen, amelyen 1920 tavaszán az állomány összeírását végre lehetett hajtani, a marhaállomány az 1918. évi adatokkal szemben mintegy 67.000 darabnyi csökkenést mutatott, s az egész létszám az 1911. évinél nem egészen 13.000 darabbal nagyobb. Hogy ez a hanyatlás majdnem kizárólag a megszállás sarcolásaival függ össze, azt mutatják a területi részletek: Nyugaton Baranyában és Somogyban csökken a létszám (szerb portyázások), keleten pedig az összes tiszamenti és tiszántúli vármegyékben, Szatmár kivételével. Maga Jász-Nagykun-Szolnok megye közel 26.000 szarvasmarhával szegényebb, mint egy évtizeddel előbb volt.

A területhez való viszonyításban Vas, Sopron, Győr, Zemplén, Szatmár, Baranya megyék állománya látszik a leggazdagabbnak, s Hajdú a legszegényebbnak, de Csanád, Csongrád, Jász és Pest is igen alacsony arányokat mutatnak. A lélekszámhoz képest Bereg, Szatmár, Győr, Vas, Moson, Veszprém emelkednek ki kedvező marhalétszámukkal, viszont Csanád, Pest, Békés vannak legrosszabbul ellátva. Pest megyében tehát a szarvasmarhatenyésztés minden vi-

viszonylatban igen fejletlennek bizonyul, s minthogy a szomszédos területek sem ellensúlyozzák ezt a nagy hiányt, a fővárosnak rossz tejellátása — melyet újabban nehezít a szegényesebb takarmányozás is — eléggé érthető. A pestmegyei arányokba Budapest nincs beszámítva; a legrosszabbul ellátott megye közepén ott fekszik még egy milliós főváros, nagy fogyasztó igényével, jóformán minden állatállomány nélkül.

Terület	Sertés ezer darabokban			
	1911-ben			1918-ban összesen
	fél éven aluli	fél éven feletti	együtt	
Cseh megszállás ...	364	399	763	734
%-ban ...	12·1	11·8	11·9	10·0
Román megszállás ...	679	807	1,487	1,674
%-ban ...	22·4	23·7	23·2	22·9
Délszláv megszállás ...	330	404	734	1,047
%-ban ...	10·9	11·9	11·4	14·3
Osztrák követelés ...	44	69	113	127
%-ban ...	1·5	2·0	1·8	1·8
Fiume ...	0·07	0·5	0·6	0·1
Összes követelés ...	1,417	1,679	3,098	3,582
%-ban ...	46·9	49·4	48·3	49·0
A megcsonkított Magyarország —	1,602	1,718	3,320	3,729
%-ban ...	53·1	50·6	51·7	51·0
Magyarország összesen ...	3,019	3,397	6,418	7,311

Sertésben a megmaradó terület, mint a fent közölt tábla mutatja, viszonylag jobban van ellátva. Az 1911 és 1918 közötti igen csekély számbeli fejlődés ugyan itt is értékben hanyatlást jelent, mert a fél-évesnél fiatalabb állatok száma nőtt, az idősebbeké pedig csökkent, a sertések szaporasága és gyors kifejlődése mellett azonban — ha abraktakarmányban a fentemlített hiány nem fenyegetne — ez a veszteség gyorsan pótolható lenne. A területhez való viszonyításban az elszakadásra szánt részek közül csak a dél-

szláv megszállás területe közelíti meg sertésben való bőségünket; a lakosság számához viszonyítva még kedvezőbb helyzetben is van.

A tényleg birtokunkban lévő területen 1920-ban 3,314.894 darab sertést irtak össze. Némi növekedés ez az 1911. évi létszámmal szemben, de sok megyénkben csökkenés látszik, ismét a Tiszamentén és a Tiszántúlon. Ugy területi viszonyításban, mint a lakosság számához képest, Pest megye és a szomszédos Esztergom a leggyengébben ellátottak közé tartoznak; Békés és Csanád veszteségeik ellenére is a legvirágzóbb sertés-tenyésztésűek. A városok állatlétszáma különben a sertéseknél már nem rí ki annyira a megyei arányok közül, mint a szarvasmarháknál; a háztartási hulladékok értékesítésével városainkban is folyik némi sertésnevelés. Budapest természetesen ebben a tekintetben is kivétel.

A lovaknak és juhoknak megoszlását az alant közölt adatok mutatják. A háborúnak természetszerű nagy vesztesége volt loállományunknak megfogatkozása.

T e r ü l e t	Ló és juh ezer darabokban			
	L ó		J u h	
	1911	1918	1911	1918
Cseh megszállás	279	200	1,172	993
% ₀ -ban	14.0	12.5	15.2	15.1
Román megszállás	506	351	3,432	3,121
% ₀ -ban	25.3	21.9	44.5	47.5
Délszláv megszállás	296	283	675	634
% ₀ -ban	14.8	17.8	8.8	9.6
Osztrák követelés	24	17	12	12
% ₀ -ban	1.2	1.1	0.2	0.2
Fiume	0.7	0.1	0.03	0.3
Összes követelés	1,106	851	5,291	4,760
% ₀ -ban	55.3	53.3	68.7	72.4
A megcsonkított Magyarország	895	746	2,406	1,817
% ₀ -ban	44.7	46.7	31.2	27.6
Magyarország összesen	2,001	1,597	7,697	6,577

Mutatkozik már ez az 1918. évi összeírásnál is, mely több, mint 400.000 darab csökkenést talált. Központi területünk ennek dacára aránylag megfelelő loállománnyal bír; a délszláv megszállás területileg és a lélekszámhoz viszonyítva is kedvezőbb helyzetű, mert két kiváló lótenyésztő vidéket hódított el tőlünk: a Muraközt és Bács-Bodrog megyét,

1920 tavaszán, amikor a loállomány háborus pusztítása már befejeződött, a tényleg birtokunkban levő területen 717.700 lovat irtak össze, mintegy 125.000-rel kevesebbet, mint 1911-ben. Elvértve egy-két megyében mutatkozik csak némi növekvés (igy különösen Szatmárban, mely minden állatfajtát nemcsak konzerválni, hanem jelentékenyen szaporítani is tudott), a legtöbb helyen azonban csökkenés van, néhol az állomány egyharmada erejéig is. Csanádban, Baranyában, Tolnában, Békésben van a területhez viszonyítva legnagyobb loállomány.

A juhállomány csökkenése korábbi keletű, de a háboruban még fokozódott, s az ország juhlétszáma 1.1 millióval fogyott 1911—1918 között. Leginkább a belső területünkön lévő állomány csökkent, amely már korábban is kedvezőtlenebbül volt ellátva juhokkal. A román megszállás területén a juhállomány aránylag több, mint kétszerese a megcsonkított Magyarországnak. 1911-től 1920-ig mai területünkön 2,293,000-ről 1,476,000-re csökkent a juhok száma; Szatmár kivételével csupán városokban van növekvés. Nógrád, Gömör, Abauj, Bihar, Baranya, Bereg látszanak a leginkább juhtenyésztő megyéknek, tehát az Alföldet övező hegyesebb területek.

Végezetül az állattenyésztés két oly mellékágazatáról érdemes megemlékeznünk, amelyek eddig stagnálóak, vagy lassu növekvésűek voltak, de új helyzetünkben veszteségeink dacára is figyelmet keltőek: a méhészselymentenyésztésről.

A méhtenyésztés a Dunántul s a Tisza mellékén, valamint a Délvidéken volt korábban a legfejlesztettebb, mintegy 30 ezer métermázsa mézet s 1500—2500 métermázsa viaszt produkált évenként. A megcsonkítás

folytán korábbi méztermelésünknek mintegy 32%-át tudjuk megtartani. Valószínű, hogy a háboru alatt az egyre kedvezőbb értékesítési lehetőségek miatt nagyot haladt a méhészet, s bár fontos mézelőterületeket elvesztettünk, a megmaradt vidékek termelése még nagyon fokozható. A beruházás költségei most nagyon ugyan, de az értékesítés hosszú ideig gyümölcsözővé fogja tenni ez a vállalkozást.

A selyemtenyésztő községek közül Arad, Bács, Banya, Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyékben veszítünk sokat; a háboru előtti időknek selyemtermeléséből 22—24% marad meg határaink közt. Minthogy azonban a megmaradó területnek sok vármegyéje igen alkalmas a selyemtenyésztésre, s főleg a Dunántul felső és nyugati megyéiben a fejlesztésnek sok lehetősége megvan, megfelelő szervezéssel a selyemtenyésztés népünk keresetét még nagyon növelheti, s az ipari fejlődésnek is elég teret nyit. Az 1911/15. évek átlagában országosan évenként 12.300 métermázsa selyemgubót termeltünk; ezt a mennyiséget a megmaradt területen belül nemcsak elérni, de fokozni is lehet költségesebb berendezkedések nélkül.

VII.

BIRTOKREFORM. MEZŐGAZDASÁGI POLITIKA.

Zúg már a jelszó évek óta: adjatok földet a rokantaknak, a hadi özvegyeknek, a hadból visszatérteknek és még régebben sir a panasz: adjatok földet azoknak, akik úgy is a földet turják nemzedékek óta, anélkül, hogy verejtékük nekik maguknak gyümölcsözne.

Hetven esztendeje elmúlt, hogy a magyar jobbágy ura lett a földnek, de oly körülmények közt, hogy sem neki, sem volt földesurának nem használt a fölszabadítás. Idegen uralomnak meg nem értő, rossz indulatú árma alatt tette az első kísérleteket az önálló gazdálkodásra; akik tanácsadói lettek volna, a negyvennyolcas reformok lelkes megalkotói, vagy a világban szétzórva szótték az emigránsok nyugtalan álmait, vagy kuriáikban visszavonulva ásták bele magukat a hangtalan ellenállásba.

Síramas közlekedési viszonyok, nehéz értékesítés, súlyos adóteher segítettek megkeseríteni az első örömeiket, amiket népünk érezhetett a maga földjén duzzadó új kalászkok láttára. Tizennyolc keserves év után, amikor a magyarság újra a maga sorsát intézhette, a birtokreform sok fehér illúzióját besározta már az élet.

Az új alkotmányos korszak individuális felfogása nem kedvezett a gyöngék pártolásának; a nyolcvanas évek agrárválsága, s a néhány balsikerű telepítési kísérlet szintén nem volt arra jó, hogy a birtokmegosztás társadalmi bajait orvosolni, vagy legalább vizsgálni megkezdjenek.

Igy gyűlt lassacskán, így halmozódott később a földnélküliek panasza, amelyet a legélesebb hallású társadalmi organizmusunk, a bankszervezet vett észre leg-

előbb, s megkezdte a parcellázást, az utolsó évtizedek egyik legjövődélmezőbb banküzetét.

S miközben álmodoztunk telepítésekéről, a magyar faj biztonságot ígérő elhelyezéséről, parasztságunk ontotta a városba a földhöz nem jutó elemeket, a parcellázások pedig — főntebb már idéztük az adatot — egyre több magyar földet mértek ki a terjeszkedő nem magyar elemeknek.

Fajunknak szerencsétlensége, hogy léicenek legnagyobb problémáit illetetlenül hagyja érni addig, amig az érés nem is érési folyamat többé, hanem már üszkösödés.

Az újabl földbirtokreformot akkor kellett megoldanunk, amikor az idő erre legkevésbbé volt alkalmas, a legsulyosabb termelési válság közepette, s az ország földarabolásának szörnyü izgalmai idején.

Minden előjáték: a háboru katasztrófája, 1918 novemberének földosztási ígérétei, 1919 szocializáló kísérletei csak arra hatottak közre, hogy a szceneria minél komorabb legyen.

A törvényalkotónak valóban óvatosan kellett vigyáznia, hogy miközben födelet épít a kisembereknek, meg ne ingasson olyan szerkezeteket, amelyek nagyot, kicsit egyaránt védtek eddig viharok idején.

A törvénynek indokolása maga is őszintén bevallja, hogy egyelőre le kell mondania a termelés fokozásának a lehetőségéről. A birtokprobléma szociális része ugy elüszkösödött, hogy a másik oldalát, a termelés kérdését nem is szabad nézni akkor, amikor a termelés javítása előfeltétele volna minden gazdasági haladásunknak.

Elmulasztottuk a fejlesztés fokozatos egymásutánjait s most gondozatlanul kell hagynunk az egyik szögletet addig, amig a másikat tatarozzuk.

Nincs miért itt ismételni azt a sok érvet, amit a kisbirtok javára, vagy a nagybirtok mellett föl szoktak hozni. Annál kevésbbé, mert az új birtoktörvény nem törli el a nagybirtokot és nem tudja kiépíteni a kisbirtokok rendszerét.

A birtoktörvénytől várható új helyzethez azonban

mégis kell néhány megjegyzést fűzni, összefüggésben azokkal a változásokkal, amelyeket szerencsétlen országunk megosztása idézett elő.

Amint a birtokviszonyok ismertetésénél láttuk, kisbirtokosaink nagyobb része kívül maradt a ránk erőltetett új határokon, s birtokmegosztásunk szélsőségével csak a délszláv megszállás alatt lévő területek vetekedhetnek. A cseh és román uralom, ahogy olvaszuk, most igyekszik az egyensúlyt megbolygatni, s a magyar földtulajdonosokat expatriálni.

A földnélkülieknek, különösen pedig a törpebirtokosoknak jórésze azonban nem ott él, ahol földigényeit kielégíthetné. Lehet akárhány káros esetet fölhozni, ahol a nagybirtok csakugyan fojtogatja a körülötte lévő, s mozdulatlanságra kényszerített parasztbirtokot: de ezek mégis szörványos, helyi bajok, s a leggyakoribb eset az, hogy ahol a nagybirtokok ezerholdjai elterülnek, ott közvetlen közelben alig van nagyobb mértékű néptömörülés, s így alig lesz tulságos kereslet a föld után.

A múltban, a parcellázási mozgalom lassu folyamata mellett a birtokra vágó fölkerekedett, s kisebb nagyobb csoportokban maga keresett magának másutt földet. Így vetődött el alföldi, sőt dunántúli magyarságunk is Biharnak keleti részeibe, Temesbe, Krassó-Szörénybe.

Ilyen vándormozgalom indulna meg most is, ha a jogos igénylők megfelelő földterülethez akarnak jutni. Ám a lebonyolítást itt kétirányu veszedelem fenyegeti. Az sem kívánatos, hogy tömeges helyváltoztatás történjék, s néhány gazdasági éven át a belső vándorlás áradata hömpölyögjön végig az országon; az pedig félmegoldásnak is kevés lenne, ha a mostani nehéz mozgási viszonyok közt a települni kívánók visszariadva a költözködéstől, inkább a földhözjutás lehetőségéről is lemondának.

Mindenesetre igen nagy és nem gyorsan törleszthető beruházási költségekkel kell számot vetni még akkor is, ha az új birtokos lakóhelyén kapja a földet, s csak a fölszerelést kell bevásárolnia; ezek a költségek azonban a költözködéssel, új hajlék építésével, idegen viszonyok

közt való küzködéssel nagyon megsokszorozódnak. Valószínű, hogy ezek a nehézségek maguk mérsékelni fogják a birtokreform gyors lebonyolítását, s így a termelés érdekeit kevésbé kockáztatják; szükséges azonban ekkor, hogy a lassabb folyamat mellett azoknak a szociális megnyugtatója se maradjon el, akiknek a földhöz való vágyukat legtovább fékezniök kell.

A termelés veszedelme a legközelebbi években mindenestre fenyegető lesz, sőt az volna birtokreform nélkül is. A nemtermelő lakosság fogyasztását tudvalevőleg eddig is inkább a nagyobb birtokok termelése biztosította, jóllehet kenyérmagvakban a kisüzemek szolgáltatták a termésnek közel háromnegyedét. S jellemző a nehézségekre, hogy míg a háboru egész folyamata alatt a termés forgalmának és fölhasználásának szabályozásával megelégedtünk, két évvel a háboru után kormányintézkedéssel kellett beavatkozni a termelés rendjébe is, ha mindjárt csak azzal a szerény rendelettel is, mely a szántó egynegyedének őszi gabonával való elvetését teszi kötelezővé.

Amikor súlyos viszonyok közt jogokat terjesztünk ki, nélkülözhetetlen, hogy másfelől ilyen jogkorlátozó intézkedések történjenek. Addig, amíg a felborult termelési egyensúly — amelynek újabb megbolygatásához majd a birtoktörvény végrehajtása is hozzájárul — magától meg nem találja az utat a helyreilleszkedéshez, ilyen beavatkozásokra föltétlenül szükség lesz. A birtokreform szociális áldásait osztva, a gazdasági rend gyepelőit még erős kézben kell tartani.

A kisbirtok általában inkább állattenyésztő, az ezután születő új kisbirtokoknak pedig nagy szükségük lesz állatokra. Nyilvánvaló következménye ennek, hogy különben is gyöngült állatállományunknak a közeli években való bármily gondos növelése sem emeli nagyra a kiviteli lehetőségeket, hanem a többlet lekötve marad az új kisbirtokok igényei számára. S minthogy kisbirtokosaink közt a mesterséges kaszálók művelése nincs annyira elterjedve, mint a közép- és nagybirtokokon, tudatosan csökkenteni kell átmenetileg a takarmánykiviteli lehetőségeket is, nehogy az annyira fejlesztésre szoruló állatállományt egy-egy száraz év lerontsa.

A növénytermelés főbb ágaiiban a kisbirtok szerepét — az előző fejezetben mondottakon kívül — még az alábbi összeállítás is mutatja :

A szántóföld, a bevetett terület, az ugar megoszlása arányszámokban az 1913—1915. évek átlagában Magyarországon :

Részletezés	100 kat. holdon aluli gazdaságokban	100 kat. holdon felüli
Összes szántóföld	71.9	28.1
Ugar	76.8	23.2
Bevetett terület	71.4	28.6
Őszi búzával	72.8	27.2
Tavaszi búzával	73.9	26.1
Őszi rozssal	69.7	30.3
Tavaszi rozssal	85.8	14.2
Őszi árpával	73.7	26.3
Tavaszi árpával	71.6	28.4
Zabbal	71.1	28.9
Kölessel	38.8	61.2
Tatárkával	84.8	15.2
Szemes tengerivel	79.6	20.4
Burgonyával	84.1	15.9
Cukorrépával	31.0	69.0
Takarmányrépával	64.6	35.4
Őszi repcével	15.4	84.6
Tavaszi repcével	61.3	38.7
Komlóval	86.6	13.4
Dohánnyal	18.2	81.8
Kenderrel	71.4	28.6
Lennel	51.3	48.7
Borsóval	49.8	50.2
Babbal	87.7	12.3
Lencsével	86.5	13.5
Mákkal	65.4	34.6
Dinnyével	72.7	27.3
Tökkel	67.9	32.1
Fejes káposztával	95.9	4.1
Salátával	89.4	10.6
Uborkával	92.0	8.0

Részletezés	100 kat.	100 kat.
	holdon aluli	holdon felüli
	gazdaságokban	
Paprikával	87.0	13.0
Hagymával	77.7	22.3
Paradicsommal	89.9	10.1
Csalamádéval	37.1	62.9
Zabos bükkönnyel	54.1	45.9
Őszi borsó és őszi rozsszal takarmánynak	19.3	80.7
Lóherével	63.4	36.6
Lucernával	65.7	34.3
Seprőcirokkal	26.7	73.3
Egyéb terményekkel	48.2	51.8

Akár közelebbi, akár távolabbi jövő feladatának gondoljuk is a többtermelést, ezen az ingadozó egyensúlyon biztonnyal változtatni kell, s a jövő kisbirtokát a dohány, cukorrépa, s általában a gondosabb egyéni megművelést igénylő növények felé terelni. De vehet-e át tőle majd nagyobb részt a szemtermelésből a nagybirtok, amelytől a mezőgazdasági iparnak művelését, s az ehhez szükséges növények termelését is várjuk? S általában lesz-e elég munkáskéz a nagybirtokon, hogy annak a természetszerű feladatának, amely szerint az inkább állattartó kisbirtokkal szemben a növénytermelés tömegeit kell produkálnia, eleget tessen?

A normális viszonyok kiinduló pontjától kezdve, nyugodt fejlődés és átalakulás során mindez végbe mehetne, óvatosabban ugyan, mint a többtermelést szemrehányóan sürgetők hiszik, de lassu és folytonos következetességgel.

Mikor azonban az eddigi termelés rendje még hiánnyal fenyeget, az állami és közigazdasági deficitek jórésze egyuttal fokozott kivitelre termelést sürget, az új kis parcellák létesítése tartózkodást ajánl, a tőkék hiánya a beruházást nehezíti, a felszerelés elégtelensége sok investálást követel, akkor — a problémák így halmozódása idején — a legkedvezőbb természeti viszonyok közt is csak tétova lépésekkel lehet előre haladni a mezőgazdasági politikának, ma itt, holnap ott

rekesztve el nyulgáttal a minden oldalról betörni készülő árvizet.

S ha meg is kíséreljük jelezni a jövő mezőgazdasági politikának néhány fontosabb feladatát, s ha vázoljuk is azt a sorrendet, amely szemünkben ma logikusnak látszik, ezzel nem merünk egyebet mondani, mint hogy a repedésekre rámutattunk, ahonnan az áradat valószínűségi föltevés szerint leghamarább zuhoghat; minden váratlan esemény új fordulatot hozhat, minden hullám arra kényszeríthet, hogy a csónakot hirtelen más irányba kanyarítsuk. A pillanatnyi veszélyeket elhárítani, ma még csak ez lehet a közvetlen cél; sokat kell csendesülnie a viharnak, míg odáig jutunk, hogy tetszés szerint választhassuk meg: merre, hogyan és milyen partot érjünk el?

Korábban is említettem, hogy az ország közellátásának biztosítása szociális és gazdasági szempontból egvaránt a legsürgősebb feladat, mert későbbi gazdasági erőfeszítésekre csak így állhatunk készen. Nem szabad szépítenünk a dolgot, bármily magas hányad esik is a szemtermelésből a kisbirtokra, nem ez volt, amely az ellátatlanok megélhetését biztosította, hanem a közép- és nagybirtok. A kisbirtoknál minden termés tekintetében bizonyos túlfogyasztás és elkallódás veszedelme forog fenn, a kenyérből pedig a magyar parasztnak egész életberendezkedésénél fogva többet is kell fogyasztania, mint a népesség bármely más rétegének. A kisbirtokos különben, az ellenőrzés lehetetlenségénél fogva, a kenyérgabonából még állataival is többet etet föl, mint a közép- és nagybirtok, amelynek a fogyasztókkal szemben való ilyen visszaéléseit sokkal könnyebb ellenőrizni és megakadályozni.

A közfogyasztás biztosítására legalább két előfeltétel szükséges: hogy a birtokreform végrehajtása kellő óvatossággal, lassu ütemben történjék, s hogy a gabonabeszolgáltatás kötelezettségeit tisztán, világosan oly időben írják elő, hogy a cséplés idején azt végre is lehessen hajtani, s az akció ne rontsa a maga szavahihetőségét azzal, hogy újabb és újabb határidőket tűz ki, újabb prémiumokkal és újabb fenyegetésekkel. Nagy feleslegeket, sajnos, a legkedvezőbb termések

idején sem várhatunk, s így annál kevésbé lehet rózsás előzetes becslések alapján kiindulni a számításból, mert a határmenti gabona kiszivárgása ugy is elkerülhetetlen. Európa mezőgazdasági termelése mindaddig elégtelen marad, amíg Oroszországot újra be nem lehet állítani a termelésre és szállításra képes országok sorába; mindaddig tehát számítani kell arra is, hogy a külföldi magasabb árak vonzóereje kicsalja az itthon ugyan nem fölösleges, de eléggé nem ellenőrizhető gabonát. Minél inkább megtörténik ez, annál inkább kell a közszükséglet biztosításának gondolatát előtérbe helyezni, s óvakodni a túlzott kiviteli ábrándoktól.

Ha az új birtoktörvény végrehajtása megindul, még pedig oly mértékben, hogy bizonyos néprétegek áthelyezésére is sor kerül — ez talán időrendben később következik be, mint az alább mondandók, de az ott tervezett intézkedéseknek bizonyos mértékig előfeltétele — akkor külfönös gonddal kell kiválogatni a nagyobb propagáló erővel bíró vidékek népfölöslegét. Pontosan ki lehet mutatni, mely területek, sőt névszerint mely községek azok, amelyekben a természetes szaporodás teljesen megfelelő, de a helyzet mégsem egészséges, mert a népből folytonos elszivárgás mutatkozik, kétségtelen jeléül annak, hogy a többlet helyben nem talál már megélhetést. Az új birtokos-osztályt ezekből a falvakból válogatva ki (még ha mindjárt csak járadéktelkeseknek is), biztosítani tudjuk a megritkított falvak újra népesedését, s egyuttal az új telepek gyorsabb erőre kapását is.

Mert az agrárpolitikai elmélet akárhogy ajánlja is a családi birtok intézményét, amelyet új törvényünk kodifikált, végelemzésben ez is nem az intézmény erejénél fogva, hanem a gyermeklétszám tudatos korlátozásánál fogva menti meg a birtokot a további elaprózástól. A szülő sajnálván, hogy a másod- és harmadszülött eleshetik a birtokrésztől, inkább meg sem születik a második és harmadik gyermek. Amikor tehát törvényes intézménnyel mozdítjuk elő a népcsökkenést, ugyanakkor legalább a törvény egyéb eshetőségeit kell fölhasználni arra, hogy a kisbirtokba népet vigyünk bele, szaporodni és termelni tudó népet.

Igen sürgős feladat az állattenyésztés előmozdítása is. Ez a törekvés végeredményben oda irányul, hogy az élőállatokból és az állati termékekből való kivitelünket újra legalább a korábbi nivóra emelje; az állati termékeket feldolgozó iparoknál azonban még messzebb tekint, s ezeknek a régi állapotnál is továbbfejlesztését, s kivitelük növelését látja szükségesnek és elérhetőnek. Közben azonban, mint említettem, még azon az akadályon is át kell vergődnie, hogy az új kisbirtokosok udvarát elég állattal népesítse be. A lovak nevelését nem számítva, aránylag rövid idő nagyobb erőfeszítést kívánja csak ez; e rövid idő gondoskodásának azonban egyformán ki kell terjednie minden állatfajtára, s ezért az abrak és szálás takarmányok fokozottabb termelésére is. A földnek az ingatlanforgalmi korlátozások, a gabonának a hatósági ármaximálások miatt nyomottabb ára mellett az állatoknál és állati termékeknél alakulhatott eddig legszabadabban az árképződés, s itt talált a gazda leginkább kárpótlást egyéb termékeinek kötött árával szemben. (Mérséklő tényezőnek legföljebb az hatott közre, hogy Európa élelmezésében a nyugati nagy halfogyasztáson kívül a háboru által nem érintett néhány ország állattenyésztése is inkább szerepet játszik [Dánia, Németalföld, Svájc], sőt maga Anglia sem oly szegény állatokban, hogy oly nagy keresletet mutatott volna, mint a gabona iránt.) Ha a magas állatarak mellett a kivitel útját teljesen megnyitnák, egyszerre sujtva lenne a belső fogyasztás, a hiányzó állatlétszám pótlása, az új kisbirtokok instruálása, s az a további fejlődés, amely a folytatólagos exportnak útját egyengeti. Minél jobban vissza tudjuk szorítani a kiviteli mohóságot, annál inkább szabályozódnak ezek a problémák önmaguktól: néhány év alatt bekövetkezik olyan telítettségi fok, amely az árakat az akkori értékviszonyokhoz mért nivóra szorítja le, ezzel hozzájutatja az új kisbirtokot a megfelelő állatlétszámhoz s így újabb tenyésztési lehetőségeket nyit meg, végül szilárdabb, egyenletesebb, s állatállományunkat többé nem fenyegető rendszeres kivitel indíthat meg.

És itt a juhtenyésztés emelését ismét különösen

hangsúlyoznunk kell. Erre alkalmas nagybirtok- (különösen korlátolt forgalmu birtok) részleteknek a megváltás alól való hosszabb mentesítését kilátásba helyezve, állami és önkormányzati tulajdonban lévő területeknek e célra való kijelölését elrendelve, tenyészanyagot felelősség és ellenőrzés mellett kiosztva, kiszárazdák gyapjutermelő szövetkezeteit támogatva, újra föl lehetne éleszteni ezt a termelési ágat, amely a tejtermékek feldolgozásával s a hussal aránylag olcsó ételmelet, a gyapjuval hosszú időközön át nagy értékű ipari anyagot adhat.

Miből él azonban a nagy- és kisbirtok tovább, ha a gabonát itthon akarjuk fölhasználni, s az állatokkal való takarékoskosságot ajánljuk? Hogyan segít a mezőgazdasági termelés a nemzeti jövedelem fokozásán, amelynek eddig legfőbb forrása volt? És hogyan indulhatunk el a löbbtermelés útján, amelyre oly izgatató sürgősséggel volna szükségünk? Nehéz kérdések, melyek valótán rosszaságával is komplikálódnak, s melyeket súlyosbit az, hogy a délszláv állam minden ingóság berendezkedése dacára is a mezőgazdasági termékek dolgában hamar erős versenytárrsá válhatik, népének ritkább volta és alacsonyabb életigényei folytán.

Hosszu sorozata volna a termelési ágaknak, amelyeknek kiterjesztésével mezőgazdaságunk lukratív munkát végezhet, ha nem lenne oly kicsire szabva a földterület, amelyen működhetik, s nem ritkult volna meg annyira a munkáskéz, amelyet a mezőgazdasági üzem foglalkoztathat. Mindegyik nehéz kérdésre tehát a válaszok közül egyik legelső az, hogy igyekezzünk a földet szaporítani. A meg nem művelt területeknek az utolsó években ijesztőre nőtt aránya hihetőleg gyorsan lepad; de a művelés alá még egyáltalán nem vont földek területét is a minimumra kell apasztani. A Hanság, a Zala folyó mentének mocsarai, a Velencei tó mellett elnyuló nagy nádasok, a Nagyberkek lecsapolatlan területei, a Sárviz mente stb., amennyiben nem alkalmatlan tőzegtalajok, a jövő mezőgazdasági kulturájának még nagyon hasznos szolgálatokat tehetnek, s akkorra már friss vegetációval kellene

boritva lenniök, mire a nagy- és kisbirtok átalakulása lebonyolódik. Lehet, hogy ezeket a talajjavítási munkákat is be tudnók kapcsolni az állami szükségmunkák akciójába; de ha ez anyagi okokból nem történhetnék is meg, a magánvállalkozást bizonyos hosszabb időre szóló, de fokozatosan oldódó, s a köz javát egyre jobban szolgáló fölhatalmazással rá lehetne bírni a végrehajtásukra. Nem kell felednünk, hogy ezek a területek többnyire nagybirtokok tartozékai, s mint kellően nem hasznosított földek a törvény szerint is megváltásra kerülhetnének; akárhány esetben tehát maga a tulajdonos is vállalkoznék — a megváltási idő megfelelő kitolása ellenében — arra, hogy mezőgazdaságilag művelhetővé tegye.

A művelhető területnek ily gyarapítása időben ugyan lassan érik, de éppen ezért elsőrendű teendő volna e munkáknak a megkezdése.

A löbftermelésnek három tényezőjéből — hogy több földet műveljünk meg, többfélét termeljünk, s hogy ugyanazon a területen nagyobb hozamot produkáljunk — az elsőhöz egyedül ez az út vezet el, a másodikat is ezzel közelíthetjük meg, s a harmadiknak a kísérleteihez sem utolsó lehetőség e területeknek eke alá vonása.

Többfélét termelnünk akkor lehetne igazán, ha valamelyik termelési águnkra kimondhatnók, hogy fölöslegesen túlterjeszkedik a gazdaságosság határain túl. Ezt, sajnos, nemcsak nem lehet állítani, hanem a háboru válságai közt bebizonyult az is, mily oktalan volt az a felületes kifogás, mely korábban az egyoldalú szemtermelés vádjával illetett bennünket. Szűkebb területünkön *ma* semmi eddigi terményünk nem korlátozható, s csak akkor, ha az emberi fogyasztásra, vagy ipari felhasználásra szolgáló mezőgazdasági termények mai végzetes hiánya szünőben lesz, lehet megvitatni azt, melyik termény lukratívabb, s a termelési és értékesítési viszonyok melyiknek a nagyobb fokozását ajánlják?

A közvetlen jelenben tehát legföljebb csak annyit lehetne ajánlani, hogy a folyók mentén, s értékesítési központok közelében a zöldségtermelés váljék nagyobb-mérvűvé, s azok az ágak, amelyek egyéb terményektől

nem sok területet vonnak el, a gyümölcsstermelés, méhészet, selyemtenyésztés tudatosan terjesztessék, s az olajos magvak termelésére is nagyobb gondot fordítsanak.

Valamivel távolabbi jövőben az ipari növények termelése volna tovább terjeszthető, minél inkább a kisbirtokon, s főleg a nagybirtok mezőgazdasági ipara számára. A kisbirtok ily irányu többtermelése ugyanis csak akkor lehet eredményes, ha az értékesítésnek a lehetősége minél közelebb kínálkozik. A mezőgazdasági szövetkezeti hálózatnak a kiépítése nem fog oly gyors ütemben történni, hogy mindenütt nélkülözni lehetne a kis- és nagybirtok közötti további gazdasági kapcsolatot. Ahol tehát szövetkezet nem tudja mindjárt átvenni a kisbirtokosnak további feldolgozásra váró terményét, ott legalább a nagybirtok gondoskodik az átvételről és feldolgozásról.

A többtermelést olyan értelemben, hogy az átlagos terméseredményeket növeljük, egyelőre aligha várhatjuk a kisbirtoktól, különösen nem az új kisbirtoktól, hanem elsősorban a nagybirtoktól. Ennek is ki kell tataroznia előbb a válságos évek havariáit, megjavítania gépi felszerelését, újra kezdeni a műtrágya rendszeres használatát, mindig mélyebben belebocsátkozni a nemesített vetőmagvakkal való kísérletezésbe stb. Nagy tőke és sok idő kérdése ez. S ha itt utalni merünk arra az adatra, hogy meghagyott területünk gabonatermését németországi átlagokkal szorozva, évenként átlag 24 millió métermázsra újabb gabonafeleslegre számíthatnánk, ez nem jelenti még azt, hogy remélni is merjük a többtermelésnek ilyen csodatevő hatását, hiszen Németország rosszabb földjét kedvezőbb klimatikus viszonyai eléggé elensúlyozzák. Inkább példa csak ez arra, hogy több évtizedes intenzív munka végül mily értékes eredményekre vezethet, és nyomatékos utalás arra, hogy a többtermelésnek ezt az útját csak nyugodt és zavartalan fejlődés során lehet járni. Minél erősebben megbolygatja a birtokreform a jól gazdálkodó nagyüzemeket, annál távolabb esik tőlünk ez az eredmény, mert az új kisbirtokot saját létének megalapozása hosszú időre leköti.

A kisbirtok többtermelése egyelőre azon fordul meg, hogy a saját fogyasztását mennyire tudja korlátozni az

értékesítésnek csábító lehetősége. Szövetkezeti szervezkedésre gondolunk itt, de olyanra, amely vidékenkint individualizál, s kevesebb terményt karolva föl, azokat minél erősebben megfogja. Ily szövetkezeti szervezkedésnek a keretei — de csak éppen azok — adva vannak a meglévő hitel- és fogyasztási szövetkezetek elég sűrű hálózatában; nem sok értékesítő szövetkezetünk eddig gyöngye eredménnyel dolgozott. Erős szakértelem, a kezdet sok bajától el nem kedvetlenedő kitartás kell ezek létesítéséhez, s alig merjük remélni, hogy az életerős alakulatok gyors egymásutánban kövessék majd egymást. Mégis, rendkívül fontosnak tartanók, hogy vissza nem riadva a falu sok apró nehézkességétől, a terményértékesítés, — amely szükségszerűen az egyöntetű termeléshez s így a többtermeléshez is vezet — szövetkezeti uton minél szélesebb területen meginduljon. A gazda jövedelmének fokozásán, a fogyasztás szabályozásán és nivelálásán kívül sok, ma elkallódó termény kellő felhasználását várnók ettől, s még egyet, ha ugyan megrögzött népszokások ellen ma sikerrel föl lehet venni a küzdelmet: a munkaerőnek a mezőgazdasági üzem javára fordítását a most szokásos piacon való ácsorgás helyett.

Ismét utalok rá, hogy egy évtized mulva egész termelésünk válságba juthat a munkaerő hiánya miatt; egyik ellenszer volna az is, ha a falusi nép nem egyenként lebzselné végig a vásáros napokat egy-egy kosárra való árujával, hanem a szövetkezetre bizná ezt, hogy maga otthon dolgozzék azalatt.

Egyéb kiviteli eshetőségeink csökkenése folytán a bor nagyot nyert jelentőségben, mint egyik legfontosabb export-cikkünk. A belső fogyasztásnak fölösleges nagysága azonban ma még korlátozza a kivitelből várható közgazdasági hasznunkat. E téren az adótételek jelentékeny emelése (a termelő saját fogyasztására visszatartott mennyiségre is) nemcsak közvetlen állampénzügyi hatású volna, hanem közgazdaságilag is hasznos.

Mindezek a megjegyzések talán kissé korszerűtlenül hangzanak akkor, mikor Magyarország állami pénzügyeinek helyreállítását, közgazdasági bajainak orvoslását a mezőgazdaság nagy jövedelmezőségétől várja. Valóban, ha a holnapi szükséglettel egyelőre nem gon-

dolunk, s csak a mának a sanyargató gondjait akarjuk eloszlatni, a magyar mezőgazdaság még van annyira erős, hogy termékeit onthatja a külföldre. De az általános európai válságban akkor annál sötétebb lesz a holnap képe. S minthogy nálunk a birtokreform is oly konvulziót teremt, amely végső eredményében igen jó hatású lehet, átmenetileg azonban fönnakadásokat okoz, csak azt a kiutat látjuk e percben, hogy előbb a belső erőket igyekezzünk gyarapítani.

Erre szolgálna a szemtermés megóvása, az állattálmány konzerválása, a művelhető föld gyarapítása, a szaporább nép telepítése, a szövetségessel megerősített kisbirtoknak az ipari növények felé terelése, a mezőgazdasági iparban elősegített nagybirtoknak többtermelési kísérleteiben való támogatása.

Ha ugy alakulna a jövő, hogy elszakított részeinket hosszabb ideig nem kaphatnók vissza, ezen az uton évről-évre mégis növekednék mezőgazdaságunk produktivitása, s terményeinknek egyre nagyobb piacot biztosíthatnánk.

Az erőt növelő lassu átalakulásnak ezen az utján Oroszország versenyétől sem kellene tartanunk, mert ott a termelő munka ismét csak extenzív módon indulhat meg; míg ha most a kivített nagy mohósággal erőltetjük, meg nem izmosodott s át nem alakulható termelésünk a versenyt később nagyon megsínylené. Az elszakított részekkel való gazdasági forgalmunk is valószínűleg ezen az uton fonódik legsűrűbbé, s amint korábban, hegyvidékünk a maga kincseit mezőgazdaságunk termékeiért örömet adja.

Bölcs óvatossággal visszatartani az expanzív hajlamokat, hogy később energikusabban és maradandóan áradjanak ki: ez hozhat — bár mulólag kétségtelen nélkülözések árán — biztos fejlődést mezőgazdaságunknak, olyan gazdasági kapcsolatokat, amelyek szervezőerővé is acélosodhatnak, s ez hozhat megelégedést azokba a falusi hajlékokba is, amelyek ma még csak az új telepések reményében, s a törvény betűjében vannak meg.

VIII.

BÁNYÁSZAT, SZÉNVÁLSÁG.

A patkó, amiért szent Péter röstellt lehajolni, nekünk ma kincseket ér, és hideg kazánjaink mutatják, milyen válságba sodort a szén hiánya is. Bányászatunk fontosságát azóta érezzük igazán, mióta harmadára olvadt.

A bányászat Magyarország lakosságának csak kis hányadát foglalkoztatja, s amint az alábbi összeállításból látszik, a bányász nép megoszlásában területünk szét darabolása után sem mutatkoznak túlnagy ingadozások.

	A bányászathoz tartozó népesség száma	Az összes népesség %-ában
Cseh megszállás	42.095	1·2
%-ban	20·0	
Román megszállás	79.237	1·5
%-ban	37·7	
Délszláv megszállás	197	0·0
%-ban	0·1	
Osztrák követelés	3.424	0·9
%-ban	1·6	
Fiume	18	0·0
Összes követelés	124.971	1·2
%-ban	59·4	
A megcsontított Magyar- ország	85.438	1·1
%-ban	40·6	
Magyarország összesen	210.409	1·2

A bányász nép a megmaradó belső területen valamivel alacsonyabb arányu ugyan a román és cseh megszállás alá került részekkel szemben, viszont azonban a délszláv megszállás területén, valamint az Ausztria részére reklamált vidékeken egészen jelenték-

telenné válik. A cseh megszállás a Garam mentén, Zólyomban, Nyitrában, Gömörben, Szepesben, s a ruthén vidékeken szakít el tőlünk nagyobb tömegű bányász lakosságot; a románok különösen a Szamos vidékén (Nagybánya környéke), Máramarosban és a Marostól délre eső területen (a krassó-szörényi és hunyadi vas- és széntelepek), s kisebb mértékben a Marostól északra is (főleg aranybányák és sóvidékek) tették rá kezüket értékes bányáinkra. A Marostól délre eső területen 43.747 ember tartozott a bányászat körébe, több mint amennyit régi, de hanyatló felvidéki bányászatunk ma eltart. Ausztria követelése a sopronvidéki nem nagy számú szénbányászokat fenyegeti az elszakítással.

A megmaradó Magyarországon bányásznépünk főleg négy központ körül tömörül: a tata- és esztergomvidéki szénbányászat 23.036 embernek ad kenyeret, a pécsvidéki szén Baranyában és Tolnában 13.405 főnyi bányásznépet tart el, a nógrádi szénmedence Salgótarjánban és környékén 18.177, a borsodi vas- és széntelepek pedig 16.195 főnyi bányászlakosságot gyűjtöttek össze.

Olyan nagyobb bányauzem, amely 100-nál több munkást foglalkoztat, Magyarországon 1910-ben 133 volt, s ebből határainkon belül csak 41 maradna. A központi területek nagyobb koncentrációját mutatja azonban, hogy e 41 üzem 29.883 bányamunkást alkalmaz, míg a cseh megszállás területén 35 vállalatnál csak 10.411, a román megszállásra eső 55 nagyüzemnél pedig 27.363 munkás dolgozott.

A magyarországi bányatermelés értéke 1915-ben 203 millió korona volt; ennek 41.1%-a továbbra is határainkon belül maradna, közel 83.5 millió korona értékben. Nem sokkal nagyobb, 84.25 milliónyi a román megszállás alatt álló területek produkciója; a cseh követelés 34.27 millió bányaterméktől fosztana meg bennünket, a délszláv hódítás pedig 1.2 milliós értéktől.

Nincsenek ide beszámítva az elvesztett ásványvizek és gyógyforrások, ugyszintén a földgáz, amely a jövő regeneráló munkájában egyik legfontosabb se-

gítságunk lett volna. Nem szerepel ebben az adatban elvesztett kőbányáink termelése sem, amiről azonban van hozzávetőleges adatunk. A háboru előtt Magyarországon a nagyobb magánkőbányák közel $2\frac{1}{2}$ millió köbméter követ fejtettek ki, az állami bányák 287.500 köbmétert. A megcsonkított Magyarországon az állami bányák termelőképessége 71.000, a magánbányáké 1.5 millió köbméterre becsülhető, 1920-ban azonban a tényleges kitermelés alig haladta meg a 210.000 köbmétert.

Az elvesztett bányatermékek közül irányítsuk először azokra figyelmünket, amelyek teljesen határainkon kívül maradnának, mindaddig, míg a béke recsegő deszkaváza halomra nem dől.

A 2.5 millió métermázsányi sótermelést egészében elveszítetők; a cseh állam 620.000, Románia pedig 1.9 millió métermázsa évi sóprodukciónkat akarja elvonni. A sárosi sófőzés, s Erdély kisebb sóbányái aránylag jelentéktelenek Máramaros nagy kiterjedésű és gondosan művelt sótelepeihez képest; a termelésnek értékben 90, mennyiségben mintegy 87%-a a máramarosi bányákból került ki.

A sótermelés és sóforgalom képét az 1911—15. évek átlagában az alábbi adatok mutatják:

		1911/15. évi átlag métermázsákban	
A termelt	{	kősó	1,955.696
		iparsó	523.437
		főtt só	55.101
		összes só	2,534.234
A behozott	{	kősó	54
		tengeri só	98.119
		összes só	98.173
A kivitt	{	kősó	171.969
		tengeri só	2.895
		összes só	174.864
Behozatali(-) v. kiviteli(+) többlet	{	kősó	+ 171.915
		tengeri só	- 95.224
		összes só	+ 76.691

Tengerparti vidékeink sószükségletüket az olcsóbb szállítás kedvéért leginkább fölt- és tengeri sóból fedezték, északafrikai kikötőkből, s kisebb mértékben Olaszországból. Kősóból csak szórványosan, s egész jelentéktelen mennyiségeket importáltunk, viszont kivitelre különösen a békeévekben mintegy negyedmillió métermázsányi kősófölöslegünk maradt, amelyet főleg a Balkán-piacokon, s kisebb részben Oroszországban lehetett elhelyeznünk.

Az 1911—15. évek átlagában Magyarországon fejenként 13.3 kg. volt az évi sófogyasztás. Ezzel az átlagos kulccsal szorozva megmaradt belső területünk népességét, közel 997.000 métermázsa évi sószükséglet fedezésére kell elkészülnünk. Az átlagok azonban mindig eltemetnek magukban sok figyelemreméltó részletet. Számolnunk kell azzal, hogy népességünk sűrűbb lesz, mint az 1910. évi arányok mutatják. Számolnunk kell azzal is, hogy az iparnak sószükséglete — amelyről pozitív adataink nincsenek — központi területünkön elég nagy. Gondoljunk arra is, hogy állattenyésztésünk emelése jövő boldogulásunknak igen fontos tényezője, s ez ismét a sószükségletet növeli. Mindenestre jóval felül lesz tehát az egymillió métermázsán az évi sóhiány, amit Magyarországnak a szétszaggatottság átmeneti állapotában valahonnan fedeznie kell.

Ha országunk kerek egysége visszatér, a korábbi fölöslegből továbbra is táplálhatjuk a balkáni szláv népeket; amíg azonban ez meg nem történik, a Balkán felé valószínűleg Románia sófölsége gravitál.

Alighanem Észak és Nyugat felől kell tehát átmenetileg várnunk a sóbehozatalt, ami talán azért is gazdaságosabb lesz, mert kiviteli cikkeink legértékesebbjeit ugyancsak Észak és Nyugat felé reméljük elhelyezhetni.

A só azonban, sajnos, csak éppen megnyitja azoknak a fontosabb bányatermékeknek a sorozatát, amelyekről az idegen megszállások ideje alatt teljesen meg vagyunk fosztva.

Kőolajtermelésünk nagyon csekély volt, de fejlődő; a 65.000 mm.-t meghaladó produkció szűkebb határainkon kívül esik. E mennyiségnek a kétharmadát a nyitra-megyeyi egbelli kut szolgáltatta, 20.000 métermázsa ke-

rült ki a most román megszállás alatt levő vidékekről s 2000 métermázsát meghaladó kis rész a Muraközről.

A nemesak világító anyagnak, hanem energiaforrásnak is alkalmas kőolajból természetesen sokkal nagyobb fogyasztásunk van, hogysen a hazai termelés elmaradása itt lényeges zavarokat okozhatna. Félő azonban, hogy határaink közt maradt kőolajfinomítóiparunk az átmeneti megrázkódtatások alatt sokat szenvedhet.

Kőolajforgalmunkról és a finomításról a háborút megelőző évben a következő adatok tájékoztatnak:

	Behozatal	Kivitel	Behozatali (-), kivit. (+) többlet
ezer métermázsákban			
Ásványolaj nyers	2.888	—	—2.888
Könnyű ásványolaj, finomított v. félig finomított, 770 foknál kisebb sűrűségű	117	55	—62
Könnyű ásványolaj, finomított v. félig finomított, 770—880 fok sűrűségű; ásványegőolaj	341	193	—148
Nehéz ásványolaj, 880 foknál nagyobb sűrűségű	100	127	+27
Ásványkenőolaj	227	114	—113
Az ásványolaj gyártásánál visszamaradt üledék	2	7	+5

Tizenegy kőolajfinomítónk maradt meg, amelyek a békeidőben mintegy 860 munkást foglalkoztattak; a megszállott területre 17 üzem esik, közel 1500 munkással. Ez utóbbiak 1.6, a központi területen lévő finomítók pedig 1.5 millió métermázsra nyersolajat dolgoztak föl.

Bányászati termelésünkben csak ujabban szerepelt a bauxit, az egyre fontosabb aluminium anyaga. Termelése 1915-ben már 590.670 métermázsára rugott s igen fejlődő volt. 1916-ban és 1917-ben már másfél-millió mm. terméke került Németországba kivitelre. Biharmegye keleti felének lekapcsolásával ettől az értékes teleptől is megfosztanak.

De elveszítjük folyóink arannyal vegyült fővénjét, s a szikláinkban kigyózó, arany- és ezüstereket is.

Arany- és ezüstércből, arany- és ezüsttartalmu réz- és ólomércből 3 millió métermázsát meghaladó tömeget aknáztunk ki s ebből több mint 2.52 milliót a román megszállás alatti vidékeken (Nagybánya környéke s a hunyadmegyei aranybányák), közel félmilliót pedig Selmech és Körmöcz vidékén, ahol ma cseh parancsszó hallik. Tiszta aranytermelésünk évenként tudvalevőleg átlag 3500 kgr. volt, ezüsttermelésünk pedig 12.000 kgr.

A rézércnek 105.000 mázsányi termelését szintén teljesen elveszítjük. A román megszállás vidékein (a főlhagyott székelyföldi bányákat nem is említve) a fönti mennyiségnek nem egészen egy tizedét termelik, a többi bánya cseh területen van s a szepesmegyei Iglóhollópatak szállítja az egész termelés négyötödét.

A horganyércnek 1330 métermázsát tevő termelése a román megszállás folytán vész el, antimonérctelepeink pedig, amelyek 114.000 métermázsát termeltek, főleg cseh megszállás alá estek, bár az Ausztriának ítelt vasmegeyi sávon is folyik termelés, s kis töredék a románok által megszállt területről való. Legnagyobb antimonérctelepünk, amely a termelés 55%-át szolgáltatta magyar nyelvvidéken van, a gömörmegeyi Csucsomon.

A kénkovandnak egymillió métermázsán felüli termelése szintén 55%-ában esik cseh megszállás alatt levő területre, a szepesmegyei Szomolnokra; a többi bányákat Románia tartja megszállva, így a jelentősebb zalatnavidékit s a korábban kisebb, a háboru alatt megnövekedett termelőképességű északkeleti bányákat.

Mangánércből sem maradt semmi szűkebb határainkon belül; a 117.000 métermázsányi termelésből közel 55% ered a cseh megszállás vidékeiről (Szepesből és Trencsénből), a többi pedig a románok által visszatartott területen: Arad és Krassó-Szörény vármegyékből.

Amint így közeledünk a vastartalmu bányatermekhez, kezdjük látni ijesztő passzívánkat iparunk legfontosabb anyagában, a vasban.

A vasérc termelése szűkebb határainkon belül is több mint 2 millió métermázsát ér el borsodmegyei bányáink révén, ezek termése azonban gyöngén vastartalmu s az érctelepeknek esetleg gyors kimerülésétől kell tartanunk. Több mint 10 millió métermázsát azonban

gyelőre nélkülözniük kell. A csehek $7\frac{1}{4}$ millió termelő-tépességű bányáinkat tartják vissza (ezek közül 2.34 millió esik magyar nyelvterületre), a román megszállás alatti vidékeken pedig a 3 milliót meghaladja a termés, majdnem kizárólag Hunyad és Krassó-Szörény megyékben.

A vastermelésnek 3.9 millió mázsát tevő mennyiségéből 1.2 millió került ki megmaradó telepeinkről, a többi a cseh és román megszállás fönt említett vidékeire esik. A megmaradó vasipari telepek a vasércet azonban jórészt azokról a gömöri vidékekről szerezték, amelyeket most a cseh tilalomfa zár el előlünk.

A vasnak s a különböző vastartalmu érceknek termelési mennyiségei nem tájékoztatnak vashiányunk mérlegéről; hozzá kell még fűznünk, hogy az utolsó békeévben vasérből 950.000 métermázsát hoztunk be s 5.76 milliót vittünk ki; a behozatalnak mintegy negyede került megmaradó területünkre, a kivitelnek azonban közel két ötöde onnan indult ki. Behozatalunk leginkább Boszniából eredt, kivitelünk Ausztriának most már Csehországhoz csatolt részére irányult.

Nyersvas-behozatalunk 1.58 millió métermázsá volt, kivitelünk mintegy 150.000 mm. Központi területünk 1.2 millió mm. nyersvasat használt föl.

Vasérceinket tehát külföldre szállítottuk s vasszükségleteinket idegen feldolgozású áruból fedeztük, ami részben annak a magángazdasági kapcsolatnak a folyománya volt, amely a cseh és a magyarországi vasművek közt fönállott.

Helyzetünk a jövőben annyival is inkább rosszabbodni fog, mert a vastermelésnél szükséges kokszbán és szénben is nagy hiányunk lesz s a gazdasági terület egysege — ha időlegesen is — megcsorbult.

Vasfogyasztók maradtunk, de érctelepeinket más fogyasztóterület kapcsolta magához.

A szénellátás kérdésének megvilágítása szintén nehéz. Az 1915. évi termelési adatok szerint 10.97 millió mm. feketeszén-termelésünkből majdnem 8 milliót megtarthatunk, az egész termelés 72.8%-át. Ez a termelés kizárólag a pécsi szénvidékre esik, amely ma, sajnos, még nincs birtokunkban; Pécs, s a szomszédos

baranyai járások adják a szén zömét, de Tolna völgy ségi járásában is közel félmillió mázsát aknáznak ki. 3 millió métermázsá kőszéntermelésünket most a román megszállók élvezik; jelentéktelen töredéken kívül ez mind krassó-szörénymegyei termék.

Barnaszén-termelésünk 79.7 millió mm.-ra rugott, s ennek 70.4%-a marad határainkon belül, több mint 56 millió mm. A komárom-, veszprém-, esztergom megyei szénvidék ebből közel 30 milliót produkál, a nógrádmegyei 15, a borsodi 12½ milliót. A hazai barnaszéntelepek jó negyedrésze azonban román megszállás alá került. Legjelentékenyebb itt a petrozsényvidéki termelés, több mint 19 millió métermázsával; kisebb szénbányák vannak még Biharban, a Székelyföldön, s a Maros innenső részén is. A cseh megszállás 2.39 millió mm. barnaszéntől foszt meg bennünket; ennek tulnyomó részét a nyitraibányai telep tárja föl. Több mint 600.000 mm. barnaszén kerül ki végül a sopronvidéki bányákból.

Ezek a termelési adatok hallgatnak az egyes széntelepek gazdagságáról. Valószínűleg e tekintetben is szegényebbek maradtunk; a zsilvölgyi és nyitraibányai szénmedencében a feltárás lehetősége még sokkal nagyobb, mint a központi területünk bányavidékein.

Szénforgalmunk adatai a háború előtt következők voltak:

	Behozatal	Kivitel	Behozatal többlet
	ezer métermázsákban		
Barnaszén	3.106	2.571	535
Kőszén	38.429	457	37.972
Pirszén	6.868	84	6.784
Brikett	49	12	37
Összesen	48.452	3.124	45.328

Barnaszént főleg Ausztriából kaptunk, a most délszláv főnhatóság alá került bányákból, s Boszniából és Szerbiából; kivitelünk majdnem kizárólag Ausztria szomszédos részeire irányult. Kőszénbehozatalunkban Németországé volt a tulnyomó nagy rész, (25 millió mm.), azután az osztrák sziléziai bányák következtek, s

ekély mennyiséggel Anglia is szerepelt; kivitelünket nagyobb részt az Aldunai hajójaratok részére szükséges kőszén képezte. A pirszén főleg az osztrák sziléziai irányból, a brikett Németországból eredt; a kivitel isebb nagyobb ingadozással a Balkánállamok, különösen Románia felé irányult.

Hogy széninségünk mértékéről tájékozódhassunk, terész kombinációkhoz kellene folyamodnunk.

Aki meg akarja állapítani, legalább hozzávetőleg, azt a szénmennyiséget, amelyre Magyarországnak a megmaradó belső területén szüksége van, nem alkalmaszhatja a mai mértéket, mikor vonataink redukált szénmel vergődve közlekednek, mikor a fűtési szénmel koláink és közintézményeink nagy kárára garasosodni kell, s mikor iparunk azzal enyhíti a szénválságot, hogy nem dolgozik.

Minden ilyen kísérlet sok gyöngéje közül nem utolsó az, hogy nemcsak nem tud különbségeket tenni az egyes széntermelő vidékek anyagának eloszlása, s így a különböző kaloriaértékek között, hanem még a kőszén-, koks- és barnaszén-szükségletnek a megoszlását is énytelen együvé foglalni.

Magának a vasuti szén-szükségletnek kiszámítása sem indulhat el a pálya hosszúsága alapján, mert a sík vidékek nagyobb forgalma, s a hegyi pályáknak fokozottabb szén-szükséglete mellett nehéz kellően mérlegetelni a budapesti pályaudvarok rendkívüli nagy szükségletét. A fűtési szén is a lélekszám arányánál sokkal magasabb az ország központján, különösen Budapesten, ahol igen sok közintézmény nagy fogyasztásával kell számolni, s ahol a magánháztartások is kevésbé tudják fával helyettesíteni a szenet. Elég említenünk, hogy 1916-ban, amikor a gázfogyasztást már erősen korlátozunk kellett, a fővárosi gázműveknek a szén-szükséglete 3 millió mm.-át meghaladta (bár ezzel két milliónyi koksot is termelt), oly szénből, melyet csak behozatallal fedezhetünk, s így látjuk, hogy a főváros fogyasztása miatt a megmaradó terület szén-szükségletére nem lehet elég magas kulcsot számításba venni. Ujabb hányadot kellene a fogyasztott mennyiséghez ütnünk azon a címen is, hogy most az alacsonyabb kalóriájú barna-

szénre vagyunk inkább utalva, s végül — ezidőszerint ez a legfontosabb — figyelemmel lennünk arra a tényre is, hogy szénbányáink termelése most talán a felét sem éri el a békeidők átlagának, s ekkor kezd — ha határozott számokba nem is foglalhatóan — kibontakozni előtünk a szénválság nagysága.

Nem kell azt sem felednünk, hogy országunknál főleg azokat a területeit szakították el tőlünk, amelyek fában gazdagok, s szén helyett több üzemben (különösen a fafeldolgozótelepeken) fát fogyasztottak, valamint figyelemmel kell lennünk arra is, hogy nagyobb energiafejlesztésre alkalmas vizierőink is jobbra a demarkáción kívül maradtak.

Vajjon vigasztaló mozzanat-e, hogy nemcsak maga a szétdarabolás sodort ebbe a válságos helyzetbe hanem a széntermelésnek Európaszerte általános esőkénés is, amely a kivitelre képes országokat arra kényszeríti, hogy csekély fölöslegükkel minél takarékosabban bánjanak, s azt minél súlyosabb ellenszolgáltatásért apró adagokban utalják ki a szénre éhes országoknak.

Az általános szénnyomorúság halogatja a termelés rendjének megindulását, s ezzel segít lejebb nyomni a megbénult gazdasági erejű országok valutáját, növelve az általános szegényedést.

Nyilvánvaló, hogy a mi szénhiányunk ebben az általános válságban szinte helyi jelentőségűnek látszik, s a kibontakozás felé igazán csak akkor haladhatunk, ha a szén világválsága enyhülni kezd, s az után a szénmennyiség után, amelyet javult termelési viszonyok mellett is importálnunk kell, nem kapkod annyi más versengő ország.

A megoldás tehát nem tőlünk függ elsősorban; rajtunk leginkább az mulik, hogy mennyire tudjuk eddig üzemeinkben a széntermelést a békeátlag felé közelíteni, s mennyi kilátásunk van arra, hogy újabb föltárásokkal is előmozdítsuk a hazai produkciót?

Gazdasági és szociális intézkedéseknek átgondolt együttese bizonyára növelheti a szénkitermelés mennyiségét. Az átlagos teljesítmény egyes bányáinkban meg lehetőségen eltérő; lehetnek helyi okok, amelyek a kisebb eredményt okozzák: szolgáljon a nagyobb például arra

hogy a hátráltató okot kiküszöbölve, a kisebbet is emelni tudjuk.

Új föltárások ma a befektetéshez szükséges tőke hiánya miatt, nehezebben indulhatnak meg, s lassabban válhatnak a termelésnek figyelemreméltó tényezőivé. Sajnos, ugyanezt kell mondanunk a vízierők hasznosításáról, amely szintén hatalmas lökeerőt igényelne, vagy az energiák központosításáról, amelynek kétségtelen megtakarításai csak nagyobb anyagi áldozatok után kezdenének mutatkozni. A megnyitásra váró földgázkutakat, mint ma még csak a jövő reményeit, egyelőre egészen figyelmen kívül kell hagynunk.

Minthogy azonban csak a legnyomasztóbb kényszer diktálhatja azt, hogy szénben, illetve munkaenergiában karkodjunk, s a gazdasági fejlődés iránya csak az lehet, hogy minél több erőfejlesztő anyagot használjunk föl minél nagyobb munkateljesítményre, számot kell vetnünk azzal, hogy a szénnek a világválsággal összefüggő rendkívüli hiánya mellett, s ha ez el is mulik, szenterületünk elégtelensége miatt milyen vonatkozásokban gondolhatunk a fogyasztás korlátozására, s milyen lehetőségeket képzelünk az erőtermelés fokozására?

A fogyasztás a mai inség mellett már is korlátozódott. A vasutak megritkított járatai, a gyárak sűrű — némely iparágban állandó — szünetelései, s a közintézmények és magánháztartások fűtési nehézségei a legkiáltóbb példák erre. Vasutaink minél nagyobb teljesítőképességét annál inkább kívánnunk kell, mert azok az áruk, amiket közvetítenek, ma sokkal kevésbé vannak egyenletesen, s a szükséglethez képest elosztva, mint békés időkben: a vasuti forgalom meg-megakadása csak fokozza a gazdasági élet zavarait. Az iparban a legnagyobb szénfogyasztást a vasipar és gépipar, a téglagyártás, élelmezési ipar s a vegyészeti ipar mutatja; nagyvállalataink hozzávetőleges szénszükséglete 40.7 millió métermázsa, kokszzükséglete pedig 2.7 millió. A főlisorolt iparágak helyzetéről a következő fejezetben részletesebben megemlékezünk: legyen itt elég hangsúlyozni azt, hogy a legtöbb energiát fogyasztó iparok bármelyikének csonkulása is igen érzékeny veszteség volna, sőt a téglagyártás kényszerű szünetét súlyosan érezzük,

az élelmezési iparágak fejlődésébe vetett hitünk alapja a későbbi gazdasági kibontakozás reményének, vegyészeti iparunk pedig megcsonkításunk folytán annyira meggyöngült, hogy csak növelésére gondolhatunk, nem pedig a megmaradt néhány üzem elsorvasztására. A fűtési szén mai kényszerű korlátozása sem az a kívánatos állapot, amelynek hosszú ideig való elhuzódását szeretnők; egész nemzedékek kulturája megsínyli, ha iskoláinkban még tovább tartanak a csonka évek, s az egyébként is legyöngült lakosság életerejé csökken, ha sokáig fűtetlen szobákban didereg. Mégis, a mult gondatlan fogyasztásával szemben a fűtési szénnél továbbra is el lehet érni megtakarításokat: iskolákban s egyéb közintézményeknél megfelelő órabeosztással, háztartásokban, hivatalokban a hely jobb kihasználásával s a fűtött helyiségek korlátozásával a békeidőbeli mértéknél jelentékenyen alább lehet szállítani a fogyasztást ami azt a jövőbeli mérlegünket, amikor kisebb termelési hiánnyal küzdünk, némileg javíthatja. Olyan iparágak decentralizálása pedig, amelyek több munkáskezet igényelnek, s kevésbé szorulnak nagy energiámennyiségre, valamit szintén enyhíthet a hiányon, s jövőbeli iparfejlesztésünknek is egyik vezető gondolata lehet, hogy az olcsóbb energiákkal is beérő iparágakat növelje.

E gondolat azután visszavezet bennünket a vizerők kérdéséhez. Egy ismert szakértőnk, Hoor Tempis Mór, Magyarország összes mechanikai energia szükségletét 1913-ra 4000 millió kilowattóra becsülte; a szűkebb Magyarországon szerinte 2330 millió kilowattóra lenne a szükséglet, 58.3%-a az egésznek. Ugyanesak az ő számítása azonban az 500 kw.-nál nagyobb, megépített és megtervezett vizerőket a demarkációs vonalon belül csak 130 millió kilowattóra, a kisebb s a még meg nem tervezett vizienergiákat 150 millióra teszi, míg az elszakított területen 5370, illetőleg 7350, együtt 12.720 milliós vizerőre lehetne számítani. Csakugyan belső területünk vizeinek alig van oly esése és bővize, hogy nagyobb energiatermelésre lehetne gondolni.

Az apró energiák jobb kihasználása azonban, s ha lehet, egyesítése szintén hozhat valami enyhülést a

szénhiányba, ha természetesen oly iparágak fejlesztésére gondolunk, melyeknek anyaga könnyen hozzáférhető, szervezetük egyszerű, s energiaigényük nem nagy. Németország műszaki körei a kisebb szél- és vízimotorok szaporításának kérdésével foglalkoznak; nálunk régebbi kezdeményezésre lehet gondolnunk, a mecenzéfi kapahámorokra s a nagyszobenyvidéki posztómalmokra. Vizimalmaink — mihelyt a gabonafogyasztás korlátozása fölszabadul — ugysem versenyezhetnek a gazdaságosabban őrlő nagy malmokkal, (sőt ez utóbbiakat kárpótolni kell a délvidéki gabona esetleges elmaradásáért) — mint energiatermelők készen állanak, csak belső berendezésüket kell a választott alkalmas iparágra átalkítani, vagy ugyanazon víz mentén esetleg erőátvitellel összegyűjteni energiájukat. Talán nem érdektelen tehát itt bemutatni apró vízi és szélműveink energiaerejét egy régebbi — 1906. évi — felvétel alapján.

Terület	Turbinák	Felül	Alul	Szélkerekék
		esapó vízkerekék		
Összes lőereje				
Cseh megszállás	2974	13,008	6641	4
%-ban	35.6	31.0	22.1	0.0
Román megszáll.	2695	20,590	12,524	64
%-ban	32.3	49.1	41.6	1.8
Délszláv megszáll.	254	36	875	1519
%-ban	3.0	0.0	2.9	41.9
Osztrák követelés	349	655	1187	65
%-ban	4.2	1.6	4.0	1.8
Fiume	—	—	22	—
Összes követelés	6272	34,289	21,249	1652
%-ban	75.1	81.7	70.6	45.5
A megcsonkított Magyarország	2073	7,647	8827	1975
%-ban	24.9	18.3	29.4	54.5
Magyarország összesen	8345	41,936	30,076	3627

Természetesen, csekélység mindez, s a Balatonban, lán Tihanynál létesítendő nagyobb turbinákkal, vagy a

tervezett Sió-csatorna mesterséges esésével sokkal nagyobb munkaerejű vizierőket is lehetne produkálni; de a szénhiány arra késztet, hogy minden meglevő berendezésünket igyekezzünk kihasználni.

Ez fordítja a figyelmet Magyarország tőzeglápjai felé is, amelyek kitermelése legalább a közelebbi környék fütési, malom és mezőgazdasági energia szükségletét tudná többé kevésbé kielégíteni. Az ország tőzegállományáról László Gábor munkája közöl bővebb adatokat. Ezek szerint Magyarország tőzeglápjai 966 km² területet foglalnak el, a tőzeg térfogata 1235 millió köbméter, s a melegfejlesztőképesség tekintetében a Hanyás, a Nagyberék s a zala-somogy megyei lápcsoport tőzegei a legértékesebbek.

A lápvidékek közül az ecsedi láp s a Hanyás részben kiesik területünkől, a Szernyi mocsár, az erdélyi árvamegyei, s egyéb kisebb felsőmagyarországi lápok teljesen határainkon kívül maradnak. Eddig tudomásunk szerint csak a hanyásági tőzegipari társulat termelt nagyobb mennyiségű tőzeget s azt Ausztriába szállította.

Ezek az apró lehetőségek egy-egy árnyalattal talán csak enyhítenek a helyzetet, de nem változtathatnak azon a tényen, hogy a termelés helyreállta után is szénhiánnyal fogunk küzdeni.

Ha azonban kihasználjuk az apró lehetőségeket is, nagyobb biztonsággal fordíthatjuk jövőbeli szénimportunkat az ipar s a vasutak szükségletére.

Amíg a szén európai válsága tart, ennek a súlya a mi erő kifejtésünket is akadályozza; ha a nagy zökkenőn valahogy átestünk, szénszükségletünket egyéb terményeink árán megvásárolhatjuk a külföldről, — s a hazai termelés nivóemelkedését föltételezve — végeredményben igazán nem kell attól a problémától félnünk, ha a megcsonkított Magyarország szénbehozatala azért fog nőni, mert ipari fejlődése így kívánja.

IX. IPAR.

Magyarország népének vékony ipari rétege évtizedről-évtizedre jobban izmosodott. A kereső iparosok aránya az egész dolgozó népben az utolsó három évtizedben a következőleg alakult: 1890: 12.3%; 1900: 13.8%; 1910: 17.4%. Ez az iparosodási folyamat — ha nem is egyforma ütemben — az ország minden részében előre haladt. A központi területek — élükön Budapesttel — elüljártak az iparfejlesztésben: a Duna-Tisza közének dolgozó ipari népessége 1890-től 1910-ig 18.2%-ról 26.9%-osra nőtt. Az északnyugati felvidéken, a Duna balpartján 1890-ben a dolgozó nép 13.1%-a kereszte iparral kenyerét, 1910-ben már 18.2%. Északkeleten (a Tisza jobb partján) 11.9%-ról 16.2%-ra nőtt husz év alatt az iparosok aránya; Erdélyben pedig 8.2%-ról 11.8%-ra, s az ipart a központi területek (vagy mint Erdélyben, a magyar végek) magyarsága vitte szét az országban. Fajunk külföldi mesterek és előmunkások tanítványa lehetett az ipar ügyességében, de a saját értelmével és akaratával fejlesztette azt tovább, s ültette ki és növelte olyan vidékeken is, ahová már mesternek és tanítónak ment ő maga. Ahol nem magyar nyelvterületen e század első tizedében a magyar-
ság fejlődött, ott a fejlődés mértékének magyarázatát főbbnyire az iparnak, s az iparban foglalkozó magyarság-
nak növekvése adja meg. Íme néhány szembeötlő példa:

	Magyarajku volt % -ban az összes népességből az ipari népességből			
	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben
Selmecbánya t.jv.	19.9	41.8	23.3	53.3
Nógrád vm.	70.5	75.6	73.8	78.1
Nyitra vm.	18.9	22.0	20.2	26.3
Turóc vm.	4.2	10.0	4.7	12.3
Zólyom vm.	7.3	12.4	9.0	14.6
Sáros vm.	6.3	10.4	14.5	24.5

	Magyarajku volt az összes népességből		% -ban az ipari népességből	
	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben
Szepes vm.	6.3	10.8	9.3	16.4
Ung vm.	30.2	33.2	51.2	54.4
Zemplén vm.	53.1	56.5	68.9	72.6
Krassó-Sz. vm.	4.8	7.3	8.5	13.2
Temes vm.	9.3	11.9	9.9	12.1
Nagyküküllő vm.	11.8	12.4	17.4	19.4
Szolnok-Doboka vm.	19.9	20.7	52.4	54.2
Magyarország összesen	51.4	54.5	58.8	62.8

Az 1910. év általában kedvező ipari konjunkturában találta országunkat, s közel két esztendő még a fejlődés időszaka volt; csak 1912 vége — a balkáni háború kitörésének ideje — állította meg, s fordította később kissé vissza ezt az irányzatot. Így az 1910. évi adatokat nagyjában jellemzőnek találhatjuk a világháború kitörésének idejére is. Iparos népességünk ez adatok szerint Magyarország szétdaraboltságában a következően alakul:

Terület	Az iparral foglalkozó kereső népesség megoszlása				20-nál több segéddel dolgozó iparvállalatoknál alk. munkások száma
	önálló	tisztviselő	egyéb segédszemélyzet	összesen	
Cseh megszállás	68.559	4.304	157.255	230.118	80.057
%-ban	17.2	13.2	18.2	17.7	20.4
Román megszáll.	95.827	4.902	166.363	267.092	67.827
%-ban	24.0	15.0	19.2	20.6	17.3
Délszláv megszáll.	40.524	947	50.147	91.618	8.968
%-ban	10.1	2.9	5.8	7.0	2.2
Osztrák követelés	9.755	361	28.533	38.649	8279
%-ban	2.4	1.1	3.3	3.0	2.1
Fiume	1.497	517	7.830	9.844	5.881
%-ban	0.4	1.6	0.9	0.8	1.5
Összes követelés	216.162	11.031	410.128	637.321	171.012
%-ban	54.1	33.8	47.4	49.1	43.5
A megcsonkított Magyarország	183.138	21.655	454.972	659.765	221.927
%-ban	45.9	66.2	52.6	50.9	56.5
Magyarország összesen	399.300	32.686	865.100	1,297.086	392,939

Az ország központi területei tehát a nagyobb iparosodás s a nagyobb koncentráció képét mutatják. Az iparosok aránya jóval magasabb, mint amekkora hányadot a népességből általában megtarthatunk: az önálló iparosoké azonban nem sokkal haladja meg a népességi arányt, nyilvánvaló jeléül, hogy a kisipar apró existenciái ezen a területen gyéribben vannak képviselve. A segédszemélyzet sokkal tulnyomóbb, különösen pedig azok, akik 20-nál több segéddel dolgozó, tehát terminológiánk szerint gyárnak minősíthető üzemben vannak alkalmazva. Ez az utóbbi arány, végül pedig az, hogy az ipari tisztviselőknek kétharmada esik erre a területre, mutatják az itteni üzemek nagyobbfokú koncentrációját.

Útalhatunk itt arra, hogy míg a lekapcsolásra szánt területeken száz önálló iparosra 190 alkalmazott esik, Magyarország átlagában 225, addig a megmaradó központon 248. A segéd nélkül s legfeljebb egy munkással dolgozó vállalatok tekintetében a periferiák járnak elő magasabb arányukkal, de már a két munkást s fokozatosan az összes többi, magasabb létszámot alkalmazó üzemkategóriák a központi területen fordulnak elő növekvő tulsullyal.

Azok a nagy ipari üzemek, amelyek 100 munkásnál is többet foglalkoztatnak, feltétlenül a megmaradó Magyarországon a legjelentősebbek; arányuk az egész ország adataihoz képest 54.3%-os, az ily üzemekben alkalmazott munkások létszámához képest pedig 56.1 százalékos, jóllehet nagy vállalataink közül sok helyezkedik el a periferiákon a nyersanyag termelőhelye körül (Nógrád, Szepes, Gömör, Hunyad megyék stb.), vagy a kereskedelmi forgalom szempontjából alkalmas pontokon (Fiume, Brassó, Pozsony, Zsolna stb.), másfelől pedig az iparban szegény, kifejezetten agrárjellegű vármegyék csaknem egészükben szintén a központi területéhez kapcsolódnak.

A legnagyobb ipari koncentráció természetesen Budapest mutatkozik, ahol a kereső iparosok a dolgozó népesség 44.1%-át teszik s az ipari segédszemélyzet a kereső iparosok 77.1%-át. Itt a gyári jellegű vállalatokban a segédszemélyzet 76.4%-a dolgozik, sőt a 100-nál

nagyobb munkáslétszámú üzemekre is 51.3% jut. Mégis a kisipari üzemek sem hiányoznak a fővárosból, sőt Budapest vállalatainak 51.1%-a segéd nélkül dolgozik, újabb 36.2% legfeljebb öt segéddel s csak 3.5% esik a husz alkalmazottnál népesebb üzemekre. Budapest után Pest megye, a városok s Borsod és Nógrád megyék mutatják a legerősebb ipari tömörületeket. Még a nagyobb vállalatok híjával levő megyékben is jóval meghaladja azonban az ipari segédszemélyzet száma az önállókét, kivétel csupán Hajdu s azon löredék vármegyék közül, amelyeknek kisebb része maradt határainkon belül: Bács, Abauj, Bereg, Bihar, Szatmár.

Az iparosodás tekintetében a központi területen kívül legértékesebb az, amelyet most a csehek tartanak megszállva. Iparos népességünk 17.7%-a esik ide, a munkások 18.2%-a, a gyáripari alkalmazottak 20.4%-a. A segédszemélyzet aránya az önállókhöz képest még ezen a területen is magasabb az országos átlagnál, a száz főnél népesebb üzemek száma a központi magyar terület után a leggyakoribb s ezek az üzemek a megmaradó Magyarország vállalatai után átlag a legnagyobbak is.

Főként a magyar nyelvterület azonban itt is az, amely industrializálódásával kiválik. A nyugaton levő magyarság (Pozsonnyal) fejlett és egyenletesen megoszló iparosnépességet jelent ugy a kis-, mint a közép- és nagyüzemekben; a keleti megyék magyarsága a második a sorban, amely élénkebb ipart tudott teremteni; a középvállalatoknak még fokozódó szerepével. A Garam völgyén főleg a nagyüzemeknek van erősebb szerepük, amit mutat az egész országban legszembeötlőbb arányszám, hogy itt száz önálló iparosra 432 alkalmazott jut. Figyelemreméltó még a Vágvölgynek iparosnépe és a Szepességé.

A román megszállás vidékére iparosnépességünknek ugyan nagyobb hányada esik, 20.6%, de a megszállt nagy területhez képest ez mégsem oly jelentős, sőt az összes népességből itt jut legkisebb rész, 12.7% az iparüzőkre. S még ez az ipar is inkább kisipari keretek felé hajlik; az önállók közül 24.0% él ezen a vidéken, a munkások közül 19.2%, s a 20 munkásnál töb-

bet foglalkoztató üzemekben 17.3%. Száz önálló iparosra csak 173 munkás jut, a vállalatoknak közel kétharmada segéd nélkül s közel kétötöde egy segéddel dolgozik. Nagyüzemek természetesen erről a vidékről sem hiányoznak, de a vállalatok átlagos munkáslétszáma is kisebb már.

A népességi arányhoz viszonyítva, a román megszállás területén a szászföld a legiparosabb, de közvetlenül utána a magyar nyelvterületek válnak ki s még a székelység sorában is jóval több az iparos, mint a egyes nyelvvidékeken vagy az oláhság sorában. Különösen a Marostól északra eső oláhság közt fejletlen az ipar. Nagyobb iparostömegek vannak a magyar nyelvterület déli részén (Arad, Temesvár stb.), a Szamos mentén (Kolozsvár stb.) s a Marostól délre eső oláh vidéken (Hunyad, Krassó-Szörény).

Népességi arányához képest nagy részt vesz ipari termelésünkben Nyugatmagyarország, ahol leginkább a sopronmegyei rész jellegzetesen iparos: a nép 29%-a iparüző. Az ország központi területéhez hasonlít annyiban, hogy itt is csekély szerepe van a segéd nélkül dolgozó apró iparvállalatoknak (száz önálló iparosra 296 alkalmazott jut), s a kisiparnak fejlettebb üzemmegkötésűi jobban vannak képviselve: a koncentráció olyan fokáig azonban nem jutnak ezek a vállalatok, mint az ország központján.

Legkevesebb iparos az elszakításra ítélt területek közül a délszláv megszállás, ahol a nép 14.7%-a iparüző, de ez az arány a Muraközön leszál 11.4, a vend nyelvterületen 8.8%-ra s csak a Bácska déli részén emelkedik közel 20-ra. Magyarország iparosságának 7.0%-a él ezen területen, az önállóknak 10.1, a segédeknek 5.8, a gyári alkalmazottaknak azonban csak 2.2%-a. Ez adatokból is látszik, hogy itt ismét tipikus kisipari néppel van dolgunk. Csakugyan az egész országban itt a legalacsonyabb a segédszemélyzet aránya: száz önállóra 124 munkás jut. A Muraközben, s a vendek közt szám szerint is kevesebb az ipari munkás, mint a mester.

Az ipar jövő eshetőségeit vizsgálva, a kisipar helyzetén kevesebb tündönni valónk van. Ha a nagyforgalom utját barrikádok zárják is el, a helyi forgalom és üzlet

kevesebb akadállyal küzd. A kisiparos megélhetésében kisebb szerepet játszik az investíció, az anyagkérdés és a piac helyzete, s nagyobb fontosságu a saját munkáereje, s a közvetlen megrendelések, amiknek érvényesülését a demarkáció kevésbé akadályozza.

Figyelemre méltóbb a gyáripár válsága, melyet az anyagihiány s a gazdasági széttagoltság földézett.

Az utolsó békeév adatai alapján gyáripárunkról (ideértve egyfelől azokat a vállalatokat, amelyek munkáslétszámuk alapján, másfelől azokat, amelyek a használt motorikus erő folytán, s végül azokat is, amelyek tömegcikkeknek készletre való termelésével emelkednek ki a kisipari típusból), a következő képet festhetjük:

Terület	Az iparte- lek száma	Az iparte- leken használt motorok lőereje	Az évi leg- nagyobb munkás- létszám	Kifizetett munkabér ezer koro- nában	A termelés eladási értéke ezer ko- ronákban
Cseh megszállás	817	173.815	98.238	66.525	618.979
%-ban --- --- ---	19.3	21.7	22.0	18.1	18.2
Román megszáll.	927	153.667	92.650	61.930	614.895
%-ban --- --- ---	21.9	19.3	20.8	16.8	18.1
Délszláv megszáll.	301	39.862	15.378	8.449	148.043
%-ban --- --- ---	7.1	5.0	3.5	2.3	4.4
Osztrák követelés	132	12.773	11.303	7.232	52.007
%-ban --- --- ---	3.1	1.6	2.5	2.0	1.5
Fiume --- --- ---	35	19.003	8.498	12.237	74.237
%-ban --- --- ---	0.8	2.4	1.9	3.3	2.2
Összes követelés	2.212	399.120	226.067	156.373	1,508.161
%-ban --- --- ---	52.2	50.0	50.7	42.5	44.4
A megcsonkított Magyarország	2.029	398.929	219.725	211.381	1,887.930
%-ban --- --- ---	47.8	50.0	49.3	57.5	55.6
Magyarország összesen --- ---	4.241	798.049	445.792	367.754	3,396.091

A 4241 gyártelep közül határainkon belül maradna 2029, a gyárak 47.8%-a. Az itt alkalmazott 5958 motor, összesen 399.000 lőerővel, a 220.000 főnyi munkáslétszám több, mint 53 millió munkanappal s 211 millió

korona munkabérrel, végül az 1888 millió eladási értékű*) termelvény mind arra vall, hogy a megmaradó gyárak voltak a nagyobb teljesítményűek és értékesebbek. A gyárak számában csak 47.8%-kal részesedtünk, a lőerők számában már 50.0%-kal, a munkások számában 49.3, s a munkanapokéban 51.8%-kal, végül a termelés értékében 57.5, valamint a munkabérekben 57.5%-kal. Gyáraink számukhoz képest tehát nagy erőkifejtésre képesek, munkásaik rendszeresen voltak foglalkoztatva. Már itt előre kell bocsátanunk, (amire később esetenként visszatérünk), hogy a határainkon belül maradt gyárpar arra a gazdasági egységre volt alapítva, amely elszakított területünkkel összefűzött. A számok tehát, amelyeket idézünk, gyáraink békebeli teljesítményeit mutatják, nem pedig azt, hogy ma is ily teljesítményre képesek volnának. Tegyük hozzá, hogy az 1919/20. évi oláh megszállás gyárainkat nemcsak anyagaiból és készleteiből fosztotta ki, hanem igen sok értékes gépi felszerelését is elhordta.

Budapest gyárparája közel egymilliárdnyi (987 millió K) értéket állított elő, s utána Pest vármegye következik, a főváros környékén lévő gyárközségek révén, 210 millió termelési értékkel. Borsod megye 94, Győr város 71, Debrecen 57, Szeged 53, Heves 33, Miskolc 29, Vas, Nógrád és Zemplén megyék egyenként 27 millió körüli termeléssel a legfontosabb ipari területeink közé tartoztak; a 20 milliót meghaladta még Komárom, Somogy, Sopron és Zala vármegyék nagyipari termelése.

Ha nem is gyárainak számával, s értéktermelésének nagyságával, de motorerejével, munkásainak számával s a bérösszeg magasságával a központi terület után a vonatkozásban is az a vidék következik első sorban, amely most cseh megszállás alatt van. Több mint 98.000 munkás, 619 millió értéket állít elő ezek-

*) Az eladás értékét legfőljebb az iparágak szerinti részleteknél lehet szó szerinti értelmezésben pontosnak tekinteni, mert az összes ipari termelésben számos oly áru van, amely további feldolgozásra is kerül, s eladási értéke az első, a második stb. feldolgozásnál is külön van számítva.

ben a gyárakban. A magyar ethnikumon belül folyik a legértékesebb ipari munka: 36.000-nél több munkás jó negyedmilliárdnyi értéket termelt, főleg a nyugati részekben. Említést érdemel a felső Vág völgy ipari termelése 114.5 millió értékkel, a Garam völgyé 96.8, s a Szepességé 70.6 millióval.

A román megszállás területén több a gyár, de a motorikus erő szerepe kisebb, kevesebb a munkás, azok gyöngébben vannak foglalkoztatva s keresetük is aránylag alacsonyabb, s ennek megfelelően valamivel kevesebb a termelés értéke is. A 615 milliós termelési értékéből 316 millió esik a magyar nyelvvidékekre; a Marostól délre eső iparos megyék 172 milliót produkáltak, a Kolozsvárt is magába foglaló vegyes nyelvterület 69 milliót.

A délszláv hódítás gyártelepei átlagban kisebb energiájúak, termelésüket csekélyebb s rendszertelenebbül foglalkoztatott munkáslétszámmal végzik, de kevesebbet is juttatnak munkabérekre. A 148 milliós termelésből a Duna-Dráva szöglete, s Bácska és Torontál veszik ki leginkább a részüket (munkabér és termelési érték közt ez utóbbi helyen legkedvezőtlenebb az arány).

Fiume elvesztését az ipari termelés szempontjából már fájón érezzük: kikötővárosunk gyáraiban 8500 munkás 74 milliónál több értéket állított elő. Nyugatmagyarország 11.300 gyári munkására már csak 52 millió értékű ipari termelvény esik, s ez összegből 39 millió jut a sopronmegyei csikra, 10 millió Vas és 3 millió Moson németajku vidékeire.

Tovább haladunk ipari helyzetünk fölismérésében, ha az eddigi általános adatokat részleteikre bontjuk, s főiparcsoportok szerint vizsgáljuk a megmaradt és veszni induló ipari kultúra sorsát. Erről az 1913. évi adatok alapján a következő lapon lévő tábla tájékoztat.

Magyarország nagyipari termelésének ez adatok szerint közel felét, 1650 millió koronát, az *élelmezési és élvezeti cikkek gyártása* szolgáltatta. Ennek az iparnak a termeléséből a szétdarabolás következtében 42.7%-ot veszítenénk el.

A gyári ipari termelés megoszlása iparágak szerint.

Terület	Vas- és fémipar	Gépgyártás	Kő-, agyag- stb. ipar	Fa- és csontipar	Bőr-, sörte- stb. ipar	Fonó- és szövőipar	Ruházati ipar	Papírosipar	Ételmezei stb. ipar	Vegyészeti ipar	Sokszorosító ipar	Az összes
	termelés eladási értéke ezer koronákban											
Cseh megszállás	135,194	12,362	26,667	45,213	25,032	70,190	1,965	28,193	230,174	43,039	950	618,979
%-ban	26.9	4.1	22.1	24.3	32.0	36.4	6.1	56.9	14.0	18.7	2.0	18.2
Román megszáll.	111,181	25,531	15,946	89,805	7,088	24,759	4,689	7,640	283,776	41,112	3,368	614,895
%-ban	22.2	8.3	13.2	48.2	9.0	12.8	14.4	15.4	17.2	17.8	7.0	18.1
Délszlávmegszáll.	735	2,590	4,578	7,486	333	6,699	1,539	—	116,524	7,202	357	148,043
%-ban	0.1	0.8	3.8	4.0	0.4	3.5	4.8	—	7.0	3.1	0.8	4.4
Osztrák követelés	2,265	1,185	2,275	1,954	581	12,271	—	869	26,985	2,995	627	52,007
%-ban	0.5	0.4	1.9	1.0	0.8	6.4	—	1.8	1.6	1.3	1.2	1.5
Fiume	—	13,098	—	515	130	346	—	2,150	47,518	10,187	293	74,237
%-ban	—	4.3	—	0.3	0.2	0.1	—	4.3	2.9	4.4	0.6	2.2
Összes követelés	249,375	51,766	49,466	144,973	33,164	114,265	8,193	38,852	704,977	104,535	5,595	1,508,161
%-ban	49.7	17.9	41.0	77.8	42.4	59.2	25.3	78.4	42.7	45.3	11.6	44.4
A megcsonkított Magyarország	252,388	250,680	71,164	41,295	44,975	78,712	24,127	10,690	945,306	126,029	42,564	1,887,930
%-ban	50.3	82.1	59.0	22.2	57.6	40.8	74.7	21.6	57.3	54.7	88.4	55.6
Magyarország összesen	501,763	305,446	120,630	186,268	78,139	192,977	32,320	49,542	1,650,283	230,564	48,159	3,396,091

A román megszállás alatt álló gyárak 283.8 millió korona értékű termelvényt állítottak elő; ennek túlnyomó része, 151.2 millió a magyar nyelvterület déli feléről került ki, majdnem 50 millió pedig az északi részen megszállt magyar vidékekről. A Székelyföld 18.7 milliós, a Mezőség és Szamosmenti terület 28 milliós termelését kell még számításba vennünk, hogy lássuk, mennyire elsőrendű ennél az iparcsoportnál a magyar ethnikum termelése, s mily jelentéktelen a periferiáké. A román megszállás alatt lévő területek itt csak három iparágban mutathatnak föl ezer főnél nagyobb munkáslétszámot: a dohánygyártásnál (3644), amely azonban mesterségesen telepített a végekre, hogy munkaalkalmakat juttasson a szegény népnek, a malomiparnál (2513), amely már főleg a magyar vidékek ipara, s a cukorgyártásnál (1574). Az ezret megközelítő még a szesz- és sörgyárak munkáslétszáma.

Azon a területen, amelyet most a csehek tartanak megszállva, élelmezési ipari termékeinknek 14%-a készült, a 230 milliót meghaladó összegben. Ebből azonban közel 134 millió tisztán magyar nyelvvidékről került ki, 29 millió a Nyitrának s a középső Vágnak a magyar róna felé lejtő völgyéből, 28 millió Sáros és Szepes megyékből (főleg dohány és sör). Cukorgyártásunk a cseh megszállás vidékein nagyarányú volt, 7890 munkással; a dohánygyártás 4948 munkásnak adott kenyeret, 1335-en foglalkoztak a malomiparban, 1214-en a cukorka-, csokoládé- stb. gyártásnál (Pozsony); a sörgyártás s pótkávé- és konzervgyártás érdemel még említést, 832, illetve 574 főnyi munkáslétszámmal.

A délszlávok mezőgazdaságilag nagyjelentőségű területekre tették rá a kezüket, úgy, hogy itt az élelmezési ipar is figyelemreméltó, a 116 millió koronát meghaladó értékkel (az összes egyéb nagyipari termékek csak 32 millió értéket képviselnek). Leginkább Bács-Bodrog vármegye, azután Torontál és Temes megyék veszik ki ebből a termelésből a részüket, a Muraközre s a vend területre egész kis hányad marad. Itt azonban már csak a cukorgyártás játszik nagyobb szerepet

(2366 munkás), s a malomipar (1571 alkalmazott): minden egyéb élelmezési iparág sokkal szűkebb keretek közt mozgott. A cukoripar még az osztrákok által követelt területen is említésreméltó, 1394 munkásával; egyéb élelmezési cikket itt alig produkálnak s az összes termelés értéke valamivel alul marad a 27 millió koronán.

A megmaradó magyar terület az élelmezési ipar valamennyi ágában elüljárt. A munkáslétszám szempontjából legnagyobb volt a cukorgyártás, azután a dohánygyártás, mind a kettő 10.000 főt meghaladó alkalmazottal. A malomiparban 7122 munkást talált az 1917 őszén végrehajtott összeírás, mert a liszttermelés ekkor a nagy kereskedelmi malmoktól részben már átterelődött a kisebb vámörülő malmokhoz. A sörgyártásnál 3583 munkás volt ekkor, s 1000—2000 között a cukorka-, a tészta-, szalámi-, szeszgyártásnál, közel ezer a tejtermékek előállításánál, stb. Budapesté volt az elsőség az élelmezési ipar termékeinek feldolgozásában: a főváros gyárai több, mint 503 millió K értéket állítottak elő. Az értéktermelés nagysága szerint a megmaradt területen Debrecen következett 49.5 millióval, azután Pest megye 45.2, Szeged 35.2, Győr 32.2, Heves megye 30.1, Miskolc 24.1 és Zemplén 23.9 millió K-val.

Az élelmezési ipar jövőjét nemcsak eléggé biztatónak tekinthetjük, hanem egyik igen fontos tényezőnek a megcsonkított ország további iparosodása szempontjából. A fűtőanyagok tekintetében fönnállanak ugyan itt is azok a komoly aggodalmak, amelyeket fönt általában minden ipari fejlődésre mondottunk. A feldolgozásra kerülő anyag azonban az ajánlott ökonomikus mezőgazdasági termeléssel az eddig jóval felülhaladó mértékben is rendelkezésre állhat, s minthogy Európa élelmiszerválsága még hosszú évekig eltarthat, az ipari feldolgozás és konzerválás mezőgazdasági termékeinket értékben nagyon megnövelve vetheti piacra. Bár az új délszláv állam malomipari berendezéseit most szaporítja s arra el lehetünk készülve, hogy Jugoszlávia, s kisebb mértékben Románia is nemcsak mezőgazdasági termékeinknek, hanem mezőgazdasági iparunknak is

igyekeznek versenyt támasztani, valószínűleg még nagy malmaink sorsán sem kell aggódnunk, tekintve kész berendezésüket s a hozzájuk vivő vízi út olcsóságát. A versenyt azonban mindenesere ezek sanylik majd meg legjobban. A tésztagyártás, növényi konzervgyártás, borleparlás, husipar terén azonban termelésünk még rendkívül fokozható akkor is, ha a mezőgazdaság produkciójában nem állana be érdemleges fejlődés. Különösen a konzervgyártás (főleg a gyümölcskonzerveké) fejlődhetik, mert a munkabéreknek s a fuvarozási költségeknek hosszú ideig várható magassága mellett a gyümölcserősejtés egyáltalán nem kielégítő. A dohánygyártásnak — ha az elszakított területek hamar vissza nem kapcsolódnak — új hajlékokra lesz szüksége, sőt a gyártás még fejlesztendő is, mert a legutóbbi évek kísérletei azt mutatták, hogy az eddig csak néhány jellegzetes vidékre koncentrált dohánytermelés nagyon kiterjeszhető. A dohánygyártás, de az élelmezési iparnak számos ága megbírja a decentralizálást, s ezzel az energiahiány is csökkenthető, mert egyébre kevésbé hasznosítható kisebb vízierőket lehet így foglalkoztatni.

A cukorgyártás fejlődése a szénellátás átmeneti nehézségein kívül főleg attól függ, hogy a cukorrépatermelésben a birtokviszonyok eltolódása folytán milyen helyzet alakul ki.

Egyelőre kérdéses, hogy a sörgyártás, — mely Budapesten és környékén az utolsó békeévben több mint másfél millió hektolitert termelt, — teljes üzemképességgel működhet-e, s megcsökkent árpatéületünk az állattenyésztés és zsirszükséglet sérelme nélkül adhat-e elég nyersanyagot sörgyárainknak? Mégis a sörtermelés kilátásait a jövőben nem gondoljuk kedvezőtlennek.

Fontos és sürgős feladat a burgonyakonzerválás ipari meghonosítása, mert ebből az értékes tápszerünk-ből most sok elvész a késedelmes szállítások, s az ebből eredő fagy és rothadás miatt.

Másodszorban a *vas- és fémipar* termékeiből produktunk eddig legtöbb értéket, közel 502 millió koronányit, azután a gépipar termelvényeiből több mint 305 milliónyit, a kettő tehát együttvéve is alig fele az élelmezési ipar termelési értékének. Az idegen megszállá-

sok nem egyformán érintik e két ipari csoportot, mert vas- és fémipari telepeink termelésének 50.3%-a maradna meg csak határainkon belül, a gépipari termelésből azonban 82.1% esett a központi területekre. Mégis szükséges párhuzamosan foglalkoznunk e kettővel, mert mindegyiknek jövő sorsa attól függ, hogy vasanyagot mily mértékben használhatnak, s kokszhoz és szénhez — amelyekből e két iparág megmaradó területünkön eddig hozzávetőleg évi 16—17 millió métermázsát fogyasztott (közel harmadfél millió métermázsát kokszot) — mennyire jutnak?

A cseh megszállás alatt levő terület a vas- és fémipar terén 135, a géptgyártás terén 12 millió korona értéket produkált. A gépipari termelés túlnyomó nagy részben magyar nyelvterületen ment végbe (8.4 millió K), a vas- és fémipar terén azonban a Garamvölgynek volt elsősége (66.9 millió K), azután a szepesi vasműveknek (31 millió), majd a magyar vidékek következtek (28.4 millió), s még a gömöri tót terület 6.9 milliós termeléssel. Érdemes kiemelni a vas- és acélművek szerepét (4541 munkás), a vaskohókét (2135 munkás), a zománcedénygyártást 2749 munkással, a kazán-, vagon- és gépgyártást 1240, továbbá a vas- és acélöntődéket, lemezhengerműveket, s a kovácsolt áruk gyártását 1000 körül ingadozó munkáslétszámmal.

A román megszállás területén szintén a vas- és fémipar az elsőség 111.2 milliónyi produkcióval, míg a gépgyártás nem egészen 26 milliós értéket állított elő. Ez utóbbi a magyar nyelvterület déli részén legfejlettebb (főleg Arad és Temesvár) 11.5 milliós értékkel, azután a Marostól délre eső vidéken (Hunyad, Krassó-Szörény) 6.4 millióval. A vas- és fémipari termelés túlnyomó része (104.5 millió) ez utóbbi említett két vármegyéből kerül ki. A gép- és vagongyártás itt 4445 munkást foglalkoztatott, a kohókban és öntődékben két-kétezer munkást találtunk, a vas- és acélművekben a lemezhengerművekben az ezret meghaladó munkáslétszámot.

Nyugatmagyarországon s a délszláv megszállás alatt levő területeken a vas- és fémipar szerepe már sokkal jelentéktelenebb.

A megcsonkított központi terület a vas- és fémipar termékeiből 252.4 millió K értékűt állított elő, a gépgyártás terén pedig 250.7 millió értékűt termelt. A gépgyártás négyötöde (199.7 millió érték) Budapesten folyik, s minthogy a vas- és fémipar termékeiből is 72.5 milliót a fővárosban állítanak elő, Budapest a legközvetlenebbül van érdekelve e két rokonipar jövő sorában. A vas- és fémiparban Borsod (90 millió), Pest megye (65 millió) és Nógrád (15.6 millió) visznek még nagyobb szerepet. A gépiparban Pest megye 19.7 és Győr város 15.3 millió termelése után a következő Vas megye már csak 2.7 milliót állított elő, de kisebb összegekkel hozzájárult a gépipari termeléshez majdnem minden megmaradt megyénk és városunk.

A gyári munkás létszámból is következtethetünk a megmaradó területen folyt nagy termelésre. A vas és fémipar 68.134 nagyvállalati munkásából 43.478 dolgozott itt, tehát majdnem kétharmadrész, a gépipar 49.105 munkásából pedig 42.201, tehát 85.9%. Maga a kazán-, gép-, vagon- és hajógyártás közel 30,000 embert foglalkoztatott, a vas- és acélművek közel 16.000-et, az elektrotechnikai cikkek gyártása 6000-et, az épület- és műlakatosság 3500-at, a kovácsolt áruk és szerszámok gyártása 2400-at stb.

Az ország vasérc és vasszükségletét — az eddigi nagyobb gyárak üzemképességét figyelembe véve, tehát messze alul a helyreállítási munkák szükségletén s a kisipar által kívánt anyagon — az új határok szerint való megoszlással, az alábbi adatok mutatják be:

Az anyag megnevezése	A megcsonkított Magyarország	A cseh megszállás	A román megszállás	A délszláv megszállás	Az osztrák követelés
	területén ezer métermázsákban				
Vasérc...	4,024	4,462	5,017	—	—
Nyers és ócska vas	4,583	2,303	1,597	6	6
Vas és acél-félgyártm.	4,056	2,001	1,661	17	178

Ha összevetjük e számokat a vastermelésünkről és forgalmunkról az előző fejezetben közölt adatokkal, lát-

juk, hogy megmaradó területünk a leghiányosabban van ellátva nyersanyaggal. Románia a megszállással fontos értelepeinkhez jutott, de onnan aligha várhatunk anyagot. Az új délszláv állam Bosznia termeléséből bocsáthatna talán rendelkezésünkre vasércet és nyers vasat. Egyedül Csehország az, amely gömöri és szepesi értelepeink anyagából vas- és gépiparunkat kiegészíthetné.

Am a vasműveinkbe és gépgyárainkba fektetett tőke oly rendkívül nagy, s ezen iparágakban dolgozó munkáslétszám is oly értékes eleme ipari munkásainknak, hogy ezeket az üzemeket pihentetnünk nem lehet. Ez idő szerint — ahhoz képest, hogy mikor mennyi vasat kapunk feldolgozásra — részint kivitelre való termelés, részben bér munka folyik a gyárakban, részben az állami, különösen a vasúti rekonstrukciós munka, ez utóbbi délszláv és romániai megrendelésre is. A vasanyag, amely időnkint rendelkezésünkre áll, cseh területen kívül szórványosan Lengyelországból érkezett, sőt Triesztből is angol, sőt amerikai származásúak is. Ezek az óriási fuvarfételekkel küzdő szórványos szállítások csak ideiglenes segítséget nyújtanak. A javítási ipar egyideig szintén ad némi foglalkoztatást anélkül, hogy számottevőbb anyagszükségletet kívánna. A vámsorompók megnyitása észak felől valószínűleg hozzájárulna vas- és gépiparunk további táplálásához, különösen a mi szepesi és gömöri vastelepeinkről. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy ez iparágak helyzete Európaszerte szorosan összefügg a szén- és vasbányászat csökkenésével, s hogy Nyugatnak óriási kereslete a nyersanyagot igyekszik minél inkább magához szívni, s a vastermelésben és gépiparban erősebb, szénben azonban jóval gyöngébb Ausztria pedig berendezett ipartelepeit szintén minden lehető eszközzel foglalkoztatni kívánja.

A mostani átmenet nehézségeinek elmúltával is a hazai vasérctelepek elvesztése miatt alig remélhetünk a vas- és gépipar terén többet, mint hogy a korábbi nivóra nagy áldozatok árán újra felemeljük termelésünket. További fejlődésnek föltételeit egyelőre nem látjuk a horizonton, még annak a figyelembevételével sem, hogy a

magunk rekonstruáló munkájánál is minél nagyobb termelésre volna szükségünk, sőt annak a feltételezésével sem, hogy a Balkán piac előbb-utóbb újra megnyílik termékeink előtt. Különösen a földbirtokrendezéssel kapcsolatban néznők fájdalmasan, ha a mezőgazdasági gépek szükségletéből — amelyekért eddig is oly sokat adóztunk a külföldnek — nem a hazai gépgyártás fedezhetné az öt illető nagyobb részt.

A termelés értékét tekintve, *vegyészeti* iparunk válik ki ezután 230.6 milliós produkciójával, amelyből 54.7% került ki megmaradó területünkről. Az elszakított részek közül a cseh és román megszállás részesednek nagyobb összegekkel (43, illetve 41.1 millióval), azután Fiume következett a 10 milliót meghaladó értéktermelésével, (főleg kőolajfinomítás), majd a délszláv hódítás 7.2, s végül Nyugatmagyarország nem egészen 3 millióval.

A cseh megszállás alatt levő területen a magyar vidékek közel 23 milliós értéket termeltek, azután a rutén szögletnek 7, s a felső Vág völgynek 6 milliós produkciója említésre méltó. Legnevezetesebb iparág itt a falepárolás 2840 munkással, a robbantószergyártás 1117 munkaerővel s a gyufagyártás és keményítőgyártás egyaránt 7—800 munkással.

A románok által megszállt területen a magyar vidékek 16 millió fölül értéket állítottak elő a vegyészeti ipar terén; figyelemre méltó még a Marostól délre eső vidék 12.7, s a Mezőség s a Szamos mente 6.7 milliós termelése. Itt is a falepárlásnak van legnagyobb szerepe 2612 munkással, azután az aszfalt- és kátránytermelés 1000 munkással, a gyufagyártás, műtrágyagyártás, kőolajfinomítás s a hazánkban nagyban egyedül e vidéken üzött szódagyártás méltó még az említésre.

Megmaradó központi területünkön a gyertya- és szappangyártásnak, a növényi olajgyártásnak, gyógyszergyártásnak, aszfalt-, kátrány-, gyufa-, enyv-, festék-, műtrágya-, keményítőgyártásnak és kőolajfinomításnak van nagyobb jelentősége. A falepárlás teljesen hiányzik termelésünkéből, s a szódagyártás is alárendelt szerepű.

Budapest 66.7 milliós termeléssel járult hozzá vegyészeti iparunk produktivitásához: Pestmegyében 25.7, Győr városban 14, Komárom megyében 8.2, Zemplénben 2.2 millió volt a termelés; figyelemreméltó még Szeged, Debrecen és Pécs szerepe.

Vegyészeti iparunk két igen fontos nyersanyagot kénytelen egyelőre nélkülözni, a fát és a kőolajat. Falepároló-telepeink jórésze ugyan az új határokon kívül esik, viszont azonban a falepárlás termékeit egyéb ipari üzemeknél kellene igénybevevünk. Arra kevésbé gondolhatunk, hogy csekély erdőterületünk mellett falepároló-ipart teremthessünk, inkább az a valószínű, hogy a politikai határokon egyelőre kívül esett telepeink nálunk keresnek piacot termékeiknek s a gazdasági vonzóerő hatalmasabb lesz a határsorompóknál. Ugyanennél az oknál fogva föltehető, hogy kőolajfinomítóink, amelyekről főntebb részletebben megemlékeztünk, szintén nem maradnak egészen foglalkoztatás nélkül s a nyerstermék megtalálja az utat a finomítóhoz.

Több vegyészeti iparágnál pedig — ha a gépi berendezés egyelőre nagy tőkét kíván is, s ha a tüzelőanyag kérdése hátráltatólag hat is — határozottan föllendülést kell várnunk a közeli vagy távolabbi jövőben, attól függetlenül, hogy politikai határaink az Alföldet szelik-e vagy a Kárpátok gerincén vonulnak. Azokra az iparágakra áll ez főleg, amelyek elég könnyen megszerezhető anyagból nagy értéket produkálnak, s amelyeknek a termékei iránt állandóan nagy a kereslet. Elég említeni főleg a növényi olajok gyártását, a gyufa-, gyertya-, szappangyártást, a keményítőgyártást, az aszfalt-, kátrányelőállítás, festék- és lakkgyártást, gyógyárak készítését. A műtrágyagyártás szintén nagy jövőjű, ha most átmenetileg úgy látszik is, hogy mezőgazdaságunk nem fokozhatja mindjárt az intenzitást. A tengerentuli foszfátföld szállításának újabb megkezdése, a nitrogénnek a levegőből való nyerése, s a fejlett mezőgazdasági kémiai ipar egyéb vívmányainak a meghonosítása mind biztató kilátásuak.

Általában mezőgazdasági termelésünk fokozódása egyre több anyagot nyújthat a vegyészeti iparnak és mindig többet vásárolhat is onnan. S minthogy köz-

ponti területünk szakerőkben is sokkal többet adhat, mint az elszakított részek, s a közlekedési viszonyok tekintetében is igen nagy előnye van, ez a terület a vegyészeti ipar jövő fejlődése és elhelyezkedése szempontjából azon a határon belül, amelyet a nyersanyag elérhetősége megszab, valószínű elsőbbséggel bír.

A fonó- és szövőipar termelése Magyarországon közel 193 millió koronát képviselt, ennek azonban csupán 40.8%-a maradna határainkon belül. Fonó- és szövőipari berendezésekkel aránylag a cseh megszállás alatti terület van legjobban ellátva; ezek a telepek több, mint 70 millió K értéket állítottak elő, a román megszállás közel 25 milliónyi évi termelést hódított el. Nyugatmagyarországon 12 milliót meghaladó termelés folyt, a délszláv megszállás 6.7 milliós termelésű üzemeket választott el tőlünk.

A csehek által megszállt területen két nagy gyárunk, a zsolnai és a rózsahegyí a Vág felső folyásánál van, s ennek a résznek a termelését 40.8 millió K-ra emelte; a magyar nyelvterület nyugati részén 18.5, keleti felében pedig 3.8 millió értékű textilárutermelés folyt, az Ipoly mentén 3.3, a Garamvölgyben 2.9 millió értékű. A gyapjufonás a legnépesebb gyári iparág, hatodfélezer munkással; a pamutipar több, mint 4000 alkalmazottat foglalkoztatott, mintegy 2600-an dolgoztak a len- s kenderiparban, s 1500-an a textiltermékek további feldolgozásánál.

Római megszállás alatt a magyar nyelvterületen 14 milliós textilipari termelés folyt, a szászok lakta vidéken a 4 milliót meghaladja, s a Marostól délre eső területen 8.6 milliót ér el a fonó- és szövőipari termelés. Ezer munkásnál többet (de ezeröttszáznál kevesebbet) foglalkoztatott a gyapjuipar, pamutipar, len- és kenderkikészítés, a kötő- és szövőipar. Nyugatmagyarországnak Ausztria részére követelt csikjában Sopron 10.4, Vas pedig nem egészen 2 millió értékű termeléssel részesedik. Legnagyobb szerepe itt a jutaiparnak volt, azután a gyapjufeldolgozásnak, majd a textiltermékek további kikészítésének.

A délszláv állam Bács-Bodrog és Torontál megyében 5½ millió, Temesben több, mint egy millió terme-

lésü textilipari üzemeket foglalt le. Ezeknek zöme főleg a kenderkikészítésre esik, a gyapjufeldolgozás már egészen lényegtelen szerepü.

A megmaradó terület fonó- és szövőipari termeléséből Budapestre 25, Pest megyére 21 milliós érték esett, s említésreméltó még Szeged 10.7, Vas 4.6, Győr város 4.1, Székesfehérvár 2.8 s Veszprém megye 2.6 milliós értéket termelő ipara.

Központi területünknek legkisebb részesedése volt a gyapjuiparban, melynek 8500 alkalmazottjából csak 600 esik ide. A pamutfeldolgozásban 2600 munkást foglalkoztattunk, a kenderiparban 2400-at, a jutaiparban közel 2000-et, selyemiparunk egy része is erre a területre esett, de már a leniparban ismét csekély volt a részesedésünk. A textiltermékek további feldolgozásában ismét vezető helyre kerültünk, különösen a kötő- és szövőiparban.

Magánfőljegyzések szerint a megcsonkított Magyarországon 30.000 pamutorsó, 13.000 posztó- és 5000 takaróorsó, azonban 3300 pamutszövőszék, 525 posztó- és 100 takarószövőszék van.

A magyar textilipar mindig csekély hányadát tudta fedezni a szükségletnek s behozatali többletünk a textilipari termékekből állandóan magas volt, amit az alábbi adatok is mutatnak. Behozatali többletünk volt a fonó- és szövőipari termékekből ezer kornokban:

1901—1905. átlag	327.654
1906—1910. „	420.904
1911-ben	450.295
1912-ben	440.737

Abban az irányban tehát, hogy szükségleteinket ellássuk, még szinte korlátlan volna a további fejlődés lehetősége. A pamut- és jutafeldolgozás növelését — pedig behozatalunkban ezek játsszák a főszerepet —, nem szólva a berendezkedés nehézségeiről, a nyersanyag behozatali eshetőségei erősen befolyásolják. Kérdés, hogy a nagy valutakülönbségek miatt a közeljövőben ezekhez a cikkekhez oly könnyen hozzáférhetünk-e, hogy eddigi gyári berendezéseinken túl újabb

üzemeket is elláthassunk. A gyapjuipar fejlesztését korlátozza az a hanyatló tendencia, amely juhtenyésztésünkben évtizedek óta általában mutatkozott, s amelynek során különösen megmaradt területünk juhállománya fogyott. Bármily biztosra vesszük is, hogy politikai elkülönzésünk nem lesz tartós, az elmúlt válságos évek elég tanúságot nyújtottak arra, hogy a gyapjutermelést fokoznunk kell, s gyapjuiparunkat is fejlesztenünk. Ugy a gyapjuiparban, mint a pamut- és jutaiparban, főleg a fonóipar nagyobb kiépítésére kell törekednünk. A kenderipar szintén fejleszthető még addig a határig, amíg a nyersanyagtermelést fokozni tudjuk, sőt a háziiparszerű feldolgozás nagyon fokozható volna, hiszen ez nem más munkától vonja el az erőket. Még nagyobb mértékben áll ez a selyemiparra, amelynek növelése attól a szervező erőtől függ, amellyel a selyemtermelést a Dunántúl s az Alföld falvaiban tovább tudjuk terjeszteni. A kötő- és szövőipar a fonalak gyártásával párhuzamosan fejlődhetik, a szalag-, paszomántáru-, himzés- és csipkegyártás előfeltételei szintén nem romlottak meg.

A fonó- és szövőipar termékei oly nagy mértékben lekötötték eddig is kiviteli értékeinket, hogy ezt a nagy passzivitást, amennyire lehet, csökkenteni fontos gazdaságpolitikai cél. A fejlesztés mellett szól, hogy sok nyersanyag kikerülhet hazai termelésünkből is, továbbá az, hogy ez az ipar aránylag kisebb hajtóerőt igényel s így a szénválság kevésbé érinti, végül az, hogy a női munkaerőt — amelyben nem oly nagy a hiányunk — jobban tudja értékesíteni. A legnagyobb tömegű textilanyagokban és cikkekben ugyanis állandó külföldi behozatalra leszünk szorulva, azokban az ágakban kell tehát az importszükségletet lehetőleg korlátozni, amelyeknél a hazai anyag és munkaerő ezt lehetővé teszi.

A ruházati ipar termékeit jelentékeny részben kisüzemekben állítja ugyan elő, de gyári termelése is meghaladta a 32.3 milliós értéket. A ruházati iparban — Budapest nagy termelése révén — a megmaradó belső területé volt a vezető szerep; az eladási érték 74.7%-a esett az ország központjára. A román meg-

szállás alatt lévő terület 14.4%-kal részesedik, a csehek kezére került vidék 6%-ot meghaladó, a délszláv megszállók közel 5%-os hányaddal, Nyugatmagyarországon azonban számottevő gyári produkció egyáltalán nincs a ruházati ipar termékeiből.

A román megszállás 4.7 milliós termeléséből 4.2 millió a magyar ethnikum körében folyik; a legjelentősebb ág a cipőgyártás (főleg Temesvárott), amelyben közel 1700 munkás foglalkozott, s azután a kalapgyártás, amely majdnem 600 munkásnak adott kenyeret.

A Felvidéknek a 2 milliót megközelítő termelésén a magyar nyelvvidék, a Vág- és Garamvölgy körülbelül egyformán osztoznak; itt a szabóipar a legnépesebb, aztán a cipőgyártás, fehérneműkészítés és a szücsárúk gyártása. A délszláv megszállás területe a kalap- és cipőgyártásban termel legtöbbit, s a termelés eléggé megoszlik a különböző vidékek közt.

Magyarország központi területén a ruházati iparnak minden fontosabb ága a nagyobb gyári üzemekben is képviselve van. Legnépesebb a szabóipar, több mint 3000 gyári munkással; azután a cipőgyártás, a fehérneműgyártás, posztó- és szalmakalapkészítés, szemfedélgyártás, kezyüipar, esernyő- és napernyőkészítés, művirág- és disztollgyártás stb. mind kisebb-nagyobb tömegét foglalkoztatja a gyári munkásoknak. A 24 milliós termelési értékéből 17 milliót Budapest nagyipara állított elő; a vármegyék közül Tolna, Pest és Békés, a városok közül Pécs, Győr, Szeged, Miskolc termeltek még említésreméltó, de mindenütt egymillió koronán aluli mennyiséget.

A ruházati ipar foglalkoztatását a mostani mesterséges elkülönítés bizonyára csökkenti átmenetileg, amihez hozzájárulhat az is, hogy a tömegcikkék vásárlását a nehéz megélhetési viszonyok korlátozzák. Ellensúlyozóul azonban már itt is elő-előfordul a bérmunka, amelyet a valuta-diszparitás előmozdit.

Válságos gazdasági viszonyok közt a ruházati ipar sok termékénél — ahol az egyéni ízlés, a divat, a fényűzésre való hajlam nagyobb szerepet játszik — valószínűtlen és kockázatos a továbbfejlődés; a fontosabb és tömegfogyasztásra alkalmas termékeknél

azonban lehet törekednünk arra, hogy a készáruk behozatalát korlátozva, a külföldi anyagok értékét hazai munkabérrel növelve adjuk át a fogyasztásnak. A ruházati iparra még inkább illik az, amit a fonó- és szövőipari termékekről mondtunk, hogy a kisebb hajtóerősükséglet, s a női munkáskezek könnyebb értékesíthetősége indokoltta teszi, hogy behozatalunk csökkentésére a hazai termelést fokozni igyekezzünk.

A *faipar* gyári termelése Magyarországon 186.3 millió K. értéket állított elő, ebből azonban csak 22.2% esett központi területünkre. A termelésnek közel fele, 48.2%-a a román megszállás alá került, 24.3%-kal részesednek a cseh megszállás alatti részek, délen és nyugaton azonban már alig van súlya a faiparnak.

A román megszállás minden vidékén jelentékeny faipari munka folyik; az elsőség azonban a Székelyföldet illeti, ahol mintegy 28 millió koronányi az évi termelés értéke, főleg Háromszék megyének Romániával határos erdőségeiben. A 24 milliót elérte a gyergyóvidéki s a gyimesi szoros mentén folyó termelés, s a 15 milliót meghaladta a Petrozsény közelében, szintén a határ mentén üzött faipar produkciója is. A magyar nyelvvidék 12 milliós termelése is említésre méltó még. A román megszállás alatt túlnyomóan fűrésztelepek munkája folyt, közel 39.000 munkással; a faipar egyéb ágai közül a butorgyártás, hajlitott fabutorkészítés, nádszövetek készítése említhető még; ezek a telepek azonban együttvéve sem foglalkoztattak 3000 munkást.

A csehek a Felső-Vág völgyben fosztottak meg a legértékesebb, közel 13 milliót termelő faiparunktól; de 8 milliót meghaladtak a Bereg felső részén lévő fűrészek termékei is, 7 milliót a Garamvölgy faipara, s ugyanannyit a magyar nyelvvidékeken lévő üzemek termelése. Itt is erős túlnyomósága volt a fűrésztelepek szerepe, közel 10.000 munkással; a többi ágak azonban szintén eléggé képviselve voltak, különösen a hajlitott fabutorgyártás és egyéb butor- és asztalosipar, a hordó-, bot-, parkettagyártás, gazdasági eszközök és apró áruk gyártása, melyek együttvéve több, mint 4000 nagyipari munkásnak adtak kenyeret.

Délszláv megszállás alatt nem egészen ezer fűrészgyári munkás dolgozott, s ezenkívül a butorgyártás, a celluloid-, nád- és szalmafeldolgozás folyt nagyipari jelleggel; a termelésből Torontál és Bácska veszik ki leginkább a részüket.

Nyugatmagyarországon Vas megyében fűrésztelepek dolgoznak, s apróbb faárukat is készítenek gyárilag.

Országunk központi területén a hajlitott fabutorgyártás kivételével a faipar minden ága képviselve van, legerősebben a butor- és asztalosipar, azután a nád- és szalmafeldolgozás, kocsigyártás, gazdasági eszközök készítése, parkettgyártás, hordó-, bot-, képkeretkészítés stb. Ez a sokoldalú hasznosítás azonban legnagyobb tömegében ismét Budapesten történt, ahol 20.6 milliónyi értéket termeltünk a faiparban és rokonágaiban. A 4 milliót meghaladta Pest, a 3 milliót Jász-Nagykun-Szolnok megyék termelése, s egy millió felüli értéket állítottak még elő Somogy, Vas, Csongrád és Hajdu megyékben, továbbá Szegeden.

Fahiányunk a legsúlyosabb gazdasági veszteségeink közé tartozik, különösen az átmenet azon nehéz idejében, amikor a belső rekonstrukcióhoz szükséges faanyagot politikai, valutáris és közlekedési akadályok választják el tőlünk, vagy teszik súlyosan drágává. Erdőink elvesztése ezenkívül kereskedelmi mérlegünket is nagyon rontja, mert fakivitelünk elmaradását a mai helyzetben alig tudjuk más áruval pótolni. Függetlenül azonban a fahiánynak általános közgazdasági jelentőségétől, iparunkban általában nagyon érezhető lesz a hiány, mint tüzelőanyagnak s ezenkívül a faszénnek a hiánya is. Fafeldolgozó iparunk is nagy válságon megy át a faanyag hiánya folytán; s kérdéses, hogy butorgyártásunk megtarthatja-e majd korábbi pozícióját. Szenvedni fog a hordógyártás is, s az építőanyagokat gyártó faipar, bár ez utóbbival valószínűleg fönn fogja tartani továbbra is az összeköttetést két hatalmas fa-kereskedőcéggel, a Vág és a Duna, amelyek az usztatott fát továbbították eddig, s amelyeknek olcsó fuvarával más vállalkozó alig tud versenyezni. Leginkább azoknak a ma kisebb jelentőségű ágaknak épségben való

fönmaradására, s esetleg fejlődésére lehet kilátásunk, amelyek a nádnak, szalmának, ciroknak, füzvesszőnek stb. feldolgozásával foglalkoznak, másfelől azonban a faanyag művészibb kikészítésére, faragására törekvő ágak fejlődésére is. Az egyszerűbb asztalosipar helyett a műbutorkészítés terjedése inkább meg fogja bírni a fabehozatal költségeit, sőt az iparművészeti munka szervezésével nemcsak Kelet felé tarthatnók meg eddigi piacainkat, hanem Nyugaton is terjeszkedhetünk.

A kő-, agyag- és üvegipar termelése sokkal nagyobb mértékben folyt központi területünkön, főleg egy ma, sajnos, tétlenségre kárhóztatott iparágnak, a téglagyártásnak a révén. 120.6 milliós termelésünk 59%-át mondhatnók továbbra is a magunkénak; 22.1% esnek a csehek által megszállt területre, 13.2% arra a vidékre, amelyet a románok özönlöttek el. A délszláv megszállás területén már sokkal kisebb arányu termelés folyt, 3.8% erejű, s jelentéktelen a nyugatmagyarországi ipar is.

A csehek magyar vidéken több, mint 10 milliós értékű termelést hódítottak el; kiemelkedik még a Felső-Vág vidékén levő 6.6 milliós, s a Gömörben folyó 5.7 milliós termelés. Cseh megszállás alá került üveggyáraink legnagyobb része, közel 2800 munkással; a téglagyártásban ez a terület közel 5000 munkással részeseedik, a kőiparban 2500-zal, s azonkívül a mészegetésnél, cementgyártásnál, magnezitgyártásnál, agyagáruk előállításánál stb. van nagyobb szerepe.

A román megszállás a kő- és agyagipar terén a magyar nyelvvidéken több mint 3 millió termelőképeségű vállalatokat nyert, s 2—3 millió közt ingadozott az évi termelés értéke a Mezőségen s a Szamos mentén, a szász földön, valamint az oláh nyelvterületnek a Maros által elválasztott mindkét felén. A megszállás egy speciális iparágtól foszt meg bennünket: a gipszgyártástól; egyébként a kőgyártás, téglaiipar, üveggyártás stb. szintén mind eléggé képviselve vannak ezen a területen is.

A délszláv hódítás főleg a Bácskában ragad el értékesebb ipartelepeket, Nyugatmagyarországon a sopron-megyiek a legnagyobb termelőképességűek; kevés

ment- és kőiparon kívül azonban mindkét területen inkább a téglagyártás viszi a legnagyobb szerepet.

Ez a legkiemelkedőbb iparág megmaradó területűn is, ahol közel 19.000 munkásnak adott kenyeret; ezután a kőipar következik, több, mint 4000, a cementgyártás 3500 munkással, majd a mészégetés, üvegyártás, üvegcsiszolás, a különféle agyagárak készítése, műipar stb. Ez iparágak természetéből folyik, hogy a nyersanyag lelőhelyéhez igazodnak, s így a koncentráció sem jelentkezik oly élesen; a nálunk termelt 71.2 millió értékűből a fővárosra csak 18.8 millió jutott, Esztergom vármegye (cementgyár és kőfaragóipar) egyenlőre 11.7 milliót állított elő, Pest megye 6.2, Komárom 5.2, Nógrád 3.3, Borsod 2.9, Zala 2.6 milliót, ezenkívül a vármegyéknek egész sora van, amely egy milliónál magasabb összeggel részesedett a termelésben.

Területünk megcsonkítása kétségtelenül ennek az iparnak is fontos létérdekeit támadja meg, de a veszteség itt aránylag mégis kisebb mértékű. Megmaradt üvegyáraink küzködnek az anyag- és főleg a szénhiánnyal, s üvegyiparunk, amely eddig sem volt nagy jelentőségű, eléggé összezsugorodik. A központi területnek kőben való szegénysége a kőipar eddigi méreteit szabdalja szűkebbre: a mészhányó az építkezéseknél esz nagyon érezhető. A mi formailag megmaradt, a téglagyártás, a tüzelőanyag hiányát súlyosítja.

Mégis valószínű, hogy mészkőben gazdagabb hegyeinkben (a budai és pilisi hegyek, a Mecsek stb.) az ipari célokra alkalmas kőnek és márványnak újabb felfedezése még nagyon lehetséges; építési kőünk — ha most nem is elég hozzáférhetően — többhelyütt akad. A téglagyártás szünetelése csak átmeneti jellegű lehet, s bár az árunak tartós drágasága nem engedi az építkezés olyan fellendülését, hogy ez viszont a termelést nagyobb és olcsóbb munkára serkentse, a kibontakozás akadályai bizonyára nem legyőzhetetlenek.

A bőr-, sörte-, szőripar termékeiből — melyek Magyarországon 78.1 millió K eladási értéket képviseltek — megmaradó területünkre esik 57.6%. Aránylag magas a cseh megszállás alatt levő vidékek szerepe, 32%-kal,

messze mögötte marad a román megszállást selymítő terület 9%-os termelése.

A csehek uralma alá vont vidéken a magyar nyelvű terület nyugati részén volt a legélénkebb ez az ipar 12.3 milliós termelésével; kiválik még a Felső-Váidéke, ahol főleg a bőrgyárak 8.6 millióra emelték a termelést, s azután a Vág középső folyása, 3.5 millió értékkel. A bőrgyártás itt a legvirágzóbb iparág, közén 1400 munkaerővel; a sörite-, szőr- és tollipar több, mint 800 munkást foglalkoztatott, s a viaszosvászonkészítés is 100-nál többet.

A román megszállás vidékén a szászoklakta föld válik ki leginkább, 3.5 milliós termelésével; a Szamos mentén 1.4 millió értéket állított elő. A bőrgyártáson kívül, mely 600 munkásnak adott kenyeret, itt leginkább a bőrdiszmü- és bőrdyártás érdemel említést, mintegy 140 munkaerővel.

A délszláv hódoltság alá került terület a bőrparban alig részesedik; Nyugatmagyarországon Sopron megyében folyik a félmilliót meghaladó értékű gyári produkció. A bőrgyártáson kívül Sopronban a ruggyantaágyártásnak is van némi szerepe.

Az ország központi területe a bőrgyártásban közén 2000 munkást foglalkoztatott, a sörite-, szőr- és tolliparban mintegy 1600 embert, a ruggyantaárak készítésében közel ezeret, s figyelemreméltó volt — bár kisebb arányú — a bőrdiszmükészítés s a viaszosvászonágyártás is. A központosság ezeknél az ipartelegeknél már erősebben mutatkozik: Budapest 14.8 milliós termelés mellett az upesti nagy bőrgyárak révén Pest megye 21.6 millióval szerepelt, Győr város 3.2, Pécs 2.1 millióval egyéb törvényhatóságok termelése alig számottevő.

Bőrgyártásunk szintén nehézségekkel küzd most: a cserzőanyagok s a só hiányával; minthogy azonban a közel múltban is nagy nyersbőrkitelünk volt, föltehető, hogy a gazdasági forgalom szabályozottabb működésével ezeknek a teljesítőképessége csorbitatlanul visszaáll, sőt a bőrárakban való nagy szükségletre való tekintettel még fejlődhetik is. A bőr finomabb kidolgozásában iparunk növelésének lehetőségei éppen úgy megvannak, mint a butoripar művészibb irányjaiban. A

ggyantaárugyártás kérdése kizárólag a tengerentuli nyersanyag beszerezhetőségén múlik; a gyártás azonban e cikkben annyira megsokszorozza a nyersanyag értékét, hogy legalább az eddigi nivón való föntartását mindenestre lehetők tartjuk.

Sokkal vigasztalanabbak a kilátásaink egyelőre a papír- és papíráruipar kérdésében. A közel 50 milliós évi termelésből (amely különben távolról sem tudta felezni szükségletünket) megmaradó területünk csak 1.6% erejéig részesedett, 56.9% esett arra a területre, mely most cseh megszállás alatt van, 15.4% a románok által előzönlött földre, Fiuméra is jutott 3%-nyi, Nyugatmagyarországra már csak 1.8%.

A csehek a Felső-Vág mentén kerítették hatalmukba a legértékesebb papíripari berendezéseket, évi 7 milliós produkcióval; a magyar nyelvterület keleti részén 6.6 milliós termelés folyt, a Garam völgyében 3 milliós. Közel 4400 munkás foglalkozott közvetlenül papirosanyag- és papírgyártással, s mintegy 440 papírrukészítéssel és könyvkötéssel.

A román megszállás papíripari termeléséből a Mátyásföldtől délre eső oláh nyelvvidék 6.4 millió értékűt állított elő, a többi részek szerepe jelentéktelen. Itt 1700 munkás foglalkozott a papírgyártásban, s mintegy 60 a további feldolgozásnál. Délszláv hódoltság alá egy papírgyárunk sem került. Nyugatmagyarországon, Sopronban van némi papírárufeldolgozás.

Szűkre szabott határaink közt a papírgyártás megfelelő nyersanyag hiánya miatt egészen jelentéktelen, legfeljebb 140 munkást foglalkoztató; a további feldolgozás azonban jóval nagyobb arányú, s mintegy 2500 munkásnak adott kenyeret. Ez a termelés legnagyobb részét Budapesten összpontosul, s az itt termelt 9.7 millió K értékkel szemben a vidéki ipar eredményei egészen elenyészőnek.

A megfelelő erdőségekben való hiányunk kizárttá teszi, hogy a papírgyártás terén egyelőre valamilyen föntartásra való alakulást hozzunk létre; arról azonban szó lehetne, hogy a kellőleg nem gyűjtött s elkallódó hulladékpapír szervezett gyűjtésére, megőrlésére s így durvább minőségű papírosfajták előállítására gondoljunk.

Ha azonban a kukoricaszárnak a papirgyártásban való felhasználása komoly lehetőség, akkor ezt a lehetőséget idején megragadva, olyan papiripart teremthetünk, amely a mostani kényszerhelyzetet jórésztben szabad mozgássá változtathatná át. Nem szabad ugyanis félednünk, hogy a papirgyártás nemcsak ipari kérdés, nem csupán a kereskedelmi mérleg kérdése, hanem a kultúrával is a legszorosabb kapcsolatban van. Bár mennyire helyes is a nehéz viszonyok közt szerzett papirban való okos takarékoság, a kultúra terjesztésének érdekei mégis megkívánják, hogy ez a béklyó ne szorítson erősen és maradandóan.

A sokszorosítóipar pedig egyenesen a kultúra terjesztésének az eszköze, s ezért érthető, hogy központi területünk ebből vette ki legerősebben a részét, a termelés 88.4%-át állítva elő; magának Budapestnek a 39 millió koronát meghaladó termelése is 81%-át teszi az egész ország sokszorosító ipari tevékenységének. Csak természetesen tehát, hogy az idegen megszállás alatt sinylő vidékeken is ott magaslik ki a sokszorosító ipar szerepe, ahol a magyar kultúrának meleg, tiszta műhelyei voltak. Így érezzük kiemelkedni a cseh megszállás területén Pozsony és Kassa kulturális felsőbbbségét, ahol a sokszorosító ipar is legélénkebb volt, a románok által megszállt vidéken Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár nagy szellemi és nyomdai munkásságát, amelyek mellett Nagyszében is csatlakozik, ezért válik jelentéktelenné a sokszorosító ipar terén a délszláv hódoltság. Nyugatmagyarországon pedig érezhetővé Sopron műveltsége. Az ország megmaradt területén Budapest vezető fákllyája mellett Szeged, Pécs és Debrecen hintik szét a legerősebb fényt.

A sokszorosító ipar helyzetét vizsgálva nemcsak azon kell tünődnünk, hogy a megszükitett fogyasztó terület mellett iparunk milyen kedvezőtlenebb konjunkturák közé kerül, hanem az a legfájdalmasabb kérdés merül föl, hogy az elszakított vidékek hogyan juthatnak újra a megszokott szellemi táplálékhoz; Prága, Bukarest és Belgrád minden sajtóművészete sem ér föl az a hatással, mint mikor egy elszakított magyar városkába ritka vendégként, csempészve belekerül valamelyik

budapesti ujságnak egy-egy régi száma. Akik szomjuhozadják a híreket mirőlünk s akiknek irunk mi, valamennyinek, bárha nem is tudjuk, mint kerül el hozzájuk a szavunk: mikor és hogyan fogunk egymásra találni a közös kultúra forrásából ivó, szétkergetett szomjazók?

Tán a legjobb eszköz arra, hogy újra találkozzunk, a mai szétszakításnak durvasága, s a szellemi érintkezésnek ily merev eltiltása. Ha kevésbé feszülne a húr, esetleg később pattanna szét.

Amiket főntebb az egyes iparágak helyzetéről és eredményeikről mondtunk, azok természetesen mind csak relatív értékűek. A szén- és vasinség Európaszerte nyomja a termelést, a fahiány pedig a mi helyzetünket még külön is megnehezíti. A szén szerepét illetőleg a különböző iparcsoportokban ki kell emelnünk, hogy a megcsonkított Magyarországon 100 mm. szénfogyasztásra aránylag a ruházati iparban esett legmagasabb termelési érték, 62.500 K, azután a papiriparban, s a fa- és csontiparban, 35.000 K (ezek azért járnak elül, mert szén helyett inkább fát használtak tüzelőül), majd a bőriparban (12.000 K), az élelmezési iparban (10.000 K), a gépgyártásban (9000 K), a vegyészeti gyáraknál s a fonó- és szövőiparban (6000 K), a vas- és fémiparban (2000 K), s végül legkevesebb az agyagiparban (1000 K). A megszállt területeken ezek az átlagszámok annyiban módosulnak, hogy ott a faipar főleg erdőségekben folyik s szenet még kevesebbet fogyaszt, a ruházati ipar pedig sokkal jelentéktelenebb.

A világgazdaság rendes menetét a szén- és vashiányon kívül egyéb rendellenesség is bolygatja. Tengerentúl a nyersanyagok ára csökken már, de az európai jó valutájú államokban nem fokozott termelés a felelet, hanem terjedő munkanélküliség. Ránk nézve még bonyolultabb a helyzet.

Ott vannak ugyanis a szigorú forgalmi sorompók, amelyeket ellenünk fölállítottak, s amelyek hirtelenében megzavarják az áttekintést. Nem ítélnéjük meg, hogy az ipar — amely most sorompón innen és túl is termelési nehézségekkel küzd — hogyan találja meg később a számítását az áruk elhelyezését illetőleg?

Nem kell minden ipartelepünket, amelyet politikailag elszakítanak tőlünk, a gazdasági összeköttetések tekintetében is elveszítettnek tekinteni, mert a mesterséges korlátozások dacára is, az áru előbb-utóbb kifürkész az utat oda, ahol legkedvezőbben érvényesülhet. De nem szabad minden korábbi piacunkat sem maradandónak tekinteni, mert a fejlett és régen amortizált cseh ipar elhódíthat termelésünk elől olyan fogyasztó területeket, amelyekre eddig gondtalanul számítottunk.

Viszont az ország megkisebbedése, s az államnak, a legnagyobb ipari patronusnak meggyöngült anyagi ereje az itthon való értékesítés sok lehetőségétől is megfoszt s ezzel veszélyezteti az ipari munkásság helyzetét is.

Nehogy munkaerőt legyünk kénytelenek exportálni, ami a legnagyobb veszteség volna, az ipari termelés terén éppen a kiviteli törekvések kívánatosak, ellentétben a mezőgazdasággal, amelynek termékeit a jövőbe néző szemmel egyelőre inkább visszatartandónak gondoljuk.

Két általános vezető elv látszik csak olyan erejűnek, amely alkalmasint túléli a politikai villongások szeszélyes és önkényes alakulásait. Az egyik, hogy az árukban való nagy hiány az ipar termelőképességét s így fejlesztését is biztosítja hosszú időre mindazokban az ágakban, amelyekben nem játszik közre valanul lehetetlenítő mozzanat (pl. vashiány); az a törekvés tehát, amely az ipar további lehetőségeit keresi, s a pillanatnyi rossz konjunkturától nem riad vissza, az ország javára szolgál s ipari termelésünk fölöslegével meg fogja szerezhetni a szükséges nyers anyagokat. A másik az, hogy az ipari munkás megélhetését a kelleténél nagyobb centralizáció nehezítette, sőt kereseti alkalmait is gyengítette. S minthogy az energiákkal való szükséges takarékoság mellett megélhetése is jobban és állandóbban volna biztosítva, a vidék nagyobb indusztriálizálása is fontos feladat, olyan módon, hogy a nyersanyag forrásaihoz közelebb települjenek az üzemek, lehetőleg háziiparszerű mellékágakkal, melyek a vidék népét télen segítik, s az ipar új nemzedékét nevelik. Vidéki városaink világító berendezéseinél is bizonyára sok helyen nincs eléggé kihasználva a termelt energia s középüzemeket elláthatnának hajtóerővel.

X.

KERESKEDELEM.

Azt a hosszabb-rövidebb utat, amelyet az áru születésétől haláláig, a termelőtől a fogyasztóig megtesz, a kereskedelem egyengeti. Hogy a kereskedelem — ha kisebb részét foglalkoztatja is az ország lakosságának — egyre növekvő, mutatja az utolsó évtizedek fejlődése: 1890-ben a kereső népességnek 2.7%-a tartozott a kereskedelemhez, 1900-ben 2.8%, 1910-ben pedig már 3.6%, számszerint 278.104 ember. Már ez a szám is magasabb a kelletténél. Az árucserre szüksége nem nőtt olyan mértékben, mint a közvetítők aránya.

A magyar kereskedelemnek Budapest a központja, s az ország megmaradó belső területén 4.6%-os volt a kereskedők aránya, míg az elszakított vidékeken 3.1%-os, sőt a Romániához csatolt területen 2.6%-os. A kifejezetten oláh és tót ethnikum esvén legtávolabb a forgalom utjaitól, itt súlyed legalacsonyabbra a kereskedő népesség szerepe is.

Az ország belsejében végbemenő árucseréről nem sok följegyezni valónk van. Ennek az alakulását eddig sem tartották számon, s a kisforgalom valószínűleg tovább járhatja a maga utjait czentul is, az ország területének szétdarabolása dacára.

Annál fontosabbnak tekinti minden állam a külső kereskedelem alakulását, s népének vagyonosodását, a nemzeti munka eredményes voltát itéli meg a külkereskedelmi mérlegből. Magyarország külkereskedelmi mérlege a háboru előtt nem volt kedvezőtlen, s bár számszerűleg ujabban passzivitást mutatott, ez sem volt rossz irányu: kivitelünk majdnem kizárólag évi termelésünk fölöslegeiből alakult, behozatalunkban pedig szükségleteink kielégítésén kívül mindig nagy szerepe volt a beruházási tárgyaknak, gépeknek és

egyéb olyan felszereléseknek, amelyek a további termelés fokozását segítették elő. Külkereskedelmi mérlegünk végső adatai — millió koronákban — a háború előtt a következően alakultak:

	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet	Kiviteli
	millió koronákban			
1901—1905. év átlaga	1.242·7	1.338·9	—	96·2
1906—1910. „ „	1.685·7	1.625·6	60·1	—
1911. „ „	2.082·2	1.830·5	251·7	—
1912.	2.212·1	1.962·8	249·3	—
1913.	2.075·3	1.904·8	170·5	—

Mint hogy azonban a külső kereskedelem adatait csak egy összegben kísértük figyelemmel, nem gondolva oly területi részletezésre, amely megfelelne a most ránk kényszerített határoknak, s másfelől azokat az országokat is, amelyekkel élénkebb árucserét folytattunk, így különösen Ausztriát egy földrajzi fogalomnak tekintettük, nem gondolva arra, hány darabra fog később szétesni, igen bajos arra pontosan felelni, miként is alakulhat a megcsonkított Magyarország külkereskedelmi forgalma a jövőben.

Ha kísérletet teszünk is a múlt adatainak szétválasztására, több hibaforrással kell számot vetnünk. Az egyik az, hogy valamely hazai földadóállomás még nem jelenti szükségképpen az áru származását, csupán gyűjtő- és továbbítóhelyét: különösen pedig a leadóállomás nem jelentheti az áru rendeltetését, mert — Budapest a legszembeötlőbb példa — a külföldi áru többnyire nagy tömegben érkezik egy állomásra, s ez osztja azután szét azt a legkülönbözőbb részek felé. A másik az, hogy a szétDarabolás folytán külkereskedelmünk sok vonatkozásban kénytelen-kelletlen egészen más irányokat nyerhet: amit eddig ugyanazon a gazdasági területen megkapott a fogyasztó, azt ezentul esetleg másutt kell keresnie, ott, ahol a hozzájutás könnyebb, a kompenzálás kevesebb nehézséget okoz stb. Különösen kivitelünk szervezete alakulhat egészen más módon az ország megcsonkítása folytán. Mezőgazdasági termékeink útja Nyugat felé vezetett, s így országunk nyugati részei szolgáltatták a kivitel nagyobb részét, mert kárpótlást találtak a határhoz

távolabb eső, hozzájuk azonban mégis közelebb fekvő központi vagy még inkább déli vidékek termésfőlegéből. Egy és ugyanazon gazdasági területen belül ez a helyettesítés könnyen megtörténhetett: mihelyt azonban megvan bontva az ország egysége, az áruk kicserélésének ez a rendje is csorbát szenved.

Minden adat tehát, amit itt felsorolunk, elszakított és megmaradó területünknek a múltban való külkereskedelmi szerepét is csak az előrebocsátottak főtartásával világíthatja meg, anélkül, hogy a jövő alakulásra néhány kisebb részleten kívül következtetéseket mernénk vonni.

Kivitelünknek eddig a mezőgazdasági termelés volt a legbőségebb forrása, nevezetesen az állattenyésztés és a növénytermelés.

Az állattenyésztés termékeiből a szarvasmarhákivitt kell elsősorban említenünk, amiből 1913-ban 347.318 darabot vittünk ki. A főfogyasztó Ausztria volt, mely 20.000 drb híján az egész mennyiséget átvette, főleg a mai Ausztria, sokkal kisebb részben annak cseh és olasz uralom alá került területei számára. 132.000 darabot megmaradó központunkról indítottak utnak, de elég nagy a cseh és román megszállás területéről exportált mennyiség is. Az állatszállítás körülményességénél fogva természetesen mindegyik területről a régi Ausztriának azon darabja felé irányult a küldemény, amely a földadás helyéhez legközelebb feküdt. Marhabehozatalunk — 11.400 drb — Ausztrián kívül Boszniából volt, s tenyészcélokra Svájcól és Németalföldről, inkább a Felvidékre, mint az ország közepére.

A sertés kivitel 893.192 darabot tevő mennyiségét jóformán kizárólag Ausztria vette át, főleg a mai Ausztria, kisebb hányadban a cseh uralom alá került rész. A kivitelnek mintegy fele ugyan a megcsontított Magyarországról indult ki, ahol az iparszerű hizlalás folyt, azonban a sertés s a kukorica is a délszláv megszállás vidékéről való, másik felében Horvátország s a román megszállás alá került vidékcink részesednek erősebben.

Ló kivitelünk 46.567 darabnyi mennyiségéből több,

mint felerésztt a mostani Ausztria vásárolt, de több ezer darab jutott a cseh és lengyel részekre is, továbbá Romániára, Német- és Olaszországra. A megmaradt magyar terület közel 27.000 lovat exportált, a cseh, román és délszláv megszállás alá került lótenyésztő vidékeink egyenkint 4—5000 darabot szállítottak közvetlenül.

Baromfitenyésztésünk termékeiből az eleven szárnyas 6.3 millió darabbal került külföldi piacra, kétharmadában Ausztriába (a mai Ausztriába, s a cseh részre), egyharmadában Németországba; Svájc, Olaszország szintén vásároltak kisebb tételeket. Közel négy-millió darabot megmaradó központi területünkön adtak fel, bár ez nemcsak termelő-, hanem gyűjtőhely gyanánt is szerepelt; Horvátország és a cseh megszállás alatti magyar terület egyenkint több, mint félmillióval részesedett még kivitelünkben. Szárnyasból közel kétmilliónyi behozatalunk is volt, főleg Szerbiából, s elsősorban központi területünkre.

Leölt szárnyast közel 140.000 mm.-át vittünk ki, elsősorban a mai Ausztria használatára, azután Németország, Anglia számára s a cseh és olasz uralom alá került osztrák tartományokba. A kivitel kétharmada központi területünkről indult ki; említésreméltó még a délszláv megszállás alatti vidék közvetlen exportja is, amely mögött jóval elmarad a cseh és román uralom alá került vidékeink szerepe.

Tojáskivitelünk 354.000 mm. volt, megmaradó területünknek mintegy 30%-os részesedésével; kiemelkedik még a délszláv és a román megszállás alatt levő terület. A kivitel felerészben Ausztriába, (főleg a mai Ausztriába) harmadrészben Németországba irányult; kisebb mennyiségeket vittünk ki Svájcba és Nagy-Britanniába.

Disznózsirból és szalonnából 225.000 métermázsát vittünk ki, legnagyobb részét Ausztriába, annak német és cseh vidékeire. Az export leginkább központi területünkről indult ki, természetesen nagyrészt a most délszláv megszállás alá került vidékek árujából.

Friss húsból 134.000 métermázsát adtunk el, s ebből 100.000 mm. került a mai Ausztriába, nem egészen

10—10.000 annak cseh és olasz kézre jutott részeibe. A kivitel fele ugyan központi területünkről való, de (a román megszállás kisebb szerepe mellett) elszakított részeink mind közvetlenül is hozzájárultak az exporthoz.

A hozzánk érkezett 69.000 métermázsza friss hus fele Szerbiából való, azután Ausztria lengyel része, Románia, s a bécsi piac szállítottak legtöbbet, főleg Budapestre, kis mértékben a nyugati határszélekre.

Az állattenyésztés termékeinek mérlege ezek szerint legtöbb vonatkozásban azt mutatja, hogy központi területünk vitte az árugyűjtésben a főszerepet. Bár legfőbb fogyasztónk Bécs volt, Ausztria mai területe és Csehország is nagyobb importot igényelt.

A növénytermelés eredményeiből elsősorban a gabonaneműek érdemelnek említést, amikből 13.5 millió métermázsát szállítottunk külföldre. Németország, Bosznia, Nagy-Britannia mellett sok egyéb európai állam szerepel vevőink közt, de 12.4 millió Ausztriába irányult és pedig elsősorban a mai Ausztria területére, s azontul egy és két millió métermázsza közt ingadozó mennyiségekkel Ausztriának cseh, lengyel és délszláv uralom alá került részeibe. A kivitelből 7.9 millió métermázsát központi területünk indított utnak, 3.5 milliót a nyugati határhoz közel eső, a cseh megszállás alá került részek küldtek a mai Ausztriának s a cseh és lengyel tartományoknak. A gabonakivitelnek értékben és tömegben legjelentékenyebb tétele a buza volt, 5 millió mm.-ával, azután az árpa 2.8, rozs 2.6, kukorica 1.8, s a zab 1.3 millióval. Az árpa 2.8 milliós kivételéből 1.8 millió a cseh megszállás alatt lévő területünkről irányult. A gabonabehozatal 2.7 milliós volt, főleg Romániából (1.8 millió), azután Argentínából, Ausztriából, Boszniából, Bulgáriából.

Liszt kivitelünk a 8 millió métermázsát haladta meg s kisebb mennyiségekkel minden piacot fölkeresett, de 7.2 milliót Ausztria részére szállított, főleg a mai Ausztriának (2.6 millió) azután a cseh és lengyel uralom alá került vidékeknek (2.2, illetve 1.4 millió). Budapesti nagy malmaink révén a kivitel zöme (5.1 millió) központi területünkről indult ki; a cseh, román és délszláv megszállás alatt álló vidékeink a félmillió mé-

termázsát egyenkint meghaladó kivitelüket Ausztria cseh, lengyel és német részei közt osztották szét.

Látjuk tehát, hogy a gabona- és lisztkereskedelem központja eddig Budapesten lévén, a mult adataiból nehéz megállapítani, milyen lesz a jövő árucseréje. Csehország fölvevő képessége nagy, Ausztria szükséglete még sokkal nagyobb. Ha lesz saját fölöslegünk, annak elhelyezése nem nehéz, nagyobb kérdés azonban, hogy Budapest kereskedelmi fölényét a Duna mennyire segít megtartani.

A hüvelyesekből való 522.000 métermázsás kivitelünk sokfelé oszlott el; Ausztriára (még pedig főleg annak olasz és német részeire) 153, Németországra 106 ezer mm. jutott. A kivitelből 162.000 mm. került ki központi kereskedelmünkől, kisebb a részesedése a cseh és délszláv uralom alá került vidékeinknek; az utóbbiak Ausztriának olasz részeire szállítottak sokat.

Friss gyümölexportunk — amelynek mennyisége annyira ingadozó — 1913-ban 376.000 métermázsát tett, kétharmadában Ausztria, egyharmadában Németország javára. Ausztriába főleg a német s azután a lengyel részekre szállítottunk. Központi területünk szerepe ezeknél a szállításoknál, amelyeknek közvetlenül a termelés helyéről kell történniök, nem olyan tulnyomó. A román megszállás alatt levő vidékeink főleg alma-kivitelükkel válnak ki. Behozatalunk közel 200.000 métermázsájából az almára jut legnagyobb rész s leginkább a mai Ausztriából érkező áru.

Friss zöldségből és főzelékfélékből közel 800.000 métermázsát exportáltunk (ennek majdnem fele hagma volt) ismét több európai állam felé, amelyek közül újra Németország válik ki, közel 136.000 és Ausztria 547.000 métermázsányi vásárlással. Ez utóbbit főleg a mai Ausztria vette, de nagyobb mennyiség került még a lengyel és cseh uralom alá jutott osztrák részekre is. Szállításunknak több, mint fele központi területünkről való, ez látta el a német kivitel legnagyobb részét s az osztrák export felét is. Cseh és délszláv megszállás alatt sinylő területeink részesedtek még erősebben a kivitelben, többnyire a mai Ausztria részére. A 132.000 mé-

termázsa behozatal Ausztriából (főleg a déli tartományokból), Olaszországból, Németalföldről s Egyiptomból érkezett, központi területünkön kívül leginkább a cseh megszállás vidékeire.

Mezőgazdasági iparunk legfontosabb terméke a cukor. 2.4 millió métermázsa fogyasztási és 1.7 millió mm. nyers cukrot osztottunk szét a világ minden tája felé, főleg Brit-Indiába, a Levanterra, s Angliába, s jóformán semmit Ausztriába. Cukorbehozatalunk 278.000 mm. volt, leginkább Ausztriából, a cseh vidékekről s központi területünk után főleg a csehek által megszállt megyéinkbe. Cukoriparunk mai válságos helyzete után közelben legerősebb versenytársunk a cseh cukoripar lesz.

Söriparunk termékeiből 85.000 métermázsa került kivitelre, központi területünkön kívül leginkább Horvát-Szlavonországból. A kivitel fele Ausztriába irányult, a horvát termelést inkább Bosznia vásárolta. A sörbehozatal 575.000 mm.-ja legnagyobb részét a mai Ausztriából, egyötödrészben Csehországból került hozzánk, központi területünkön kívül Horvátországba, s a cseh megszállás vidékeire.

Szesztermelésünkől 155.000 mm. került külföldre, kisebb mennyiséget vett át Szerbia, a többít Ausztria, főleg a német, kisebb mértékben a cseh és lengyel rész. Az export nagyobb fele központi területünkről való s ez látta el a szerb és német-osztrák szükséglet nagyobb részét; jelentékeny hányad ered a csehek által megszállt vidékeinkről, amely a volt Ausztriának német, cseh és lengyel részre szállított. A szeszbehozatal csekély mennyisége Ausztriából eredt s inkább a csehek által megszállt megyéink felé irányult.

Borkivitelünknek az egy millió métermázstát meghaladó tömegét majdnem kizárólag az osztrák kereskedelem vette át, még pédig tulnyomóan a mai Ausztria, kisebb mértékben a cseh részek. A kivitelnek több, mint fele központi területünkről eredt s utána a délszláv és román megszállás alatt álló területek részesedése említésreméltó. A borbbehozatalnak 440.000 métermázstát tevő mennyisége majdnem teljesen osztrák eredetű, leginkább tengeren jött Isztriából és Dalmáciából.

A növényi termékekből említésreméltók még az olajos magvak, amelyekből 120.000 métermázsányi kivitelünk főleg az ország központjából s majdnem kizárólag Ausztriába irányult, ennek német, délszláv és cseh részeire. Behozatalunk 360.000 métermázsás mennyisége nagyrészt tengerentuli termék, az európai államok közül csak Románia, Oroszország s Bulgária szerepelnek kisebb mennyiségekkel.

Heremagvakból 56.000 métermázsát szállítottunk külföldre, Németországon kívül főleg Ausztriába, ennek is leginkább cseh, azután lengyel és német részeire. A kivitel fele központi területünkről történt, mindegyik irányba, másik fele a cseh és román megszállás alatt levő vidékeinkről. A behozatal 29.000 métermázsája olasz, osztrák és francia eredetű.

Mezőgazdasági termelésünk fontosabb termékei közül még a nyers bőrok szerepelnek nagyobb tétellel külső forgalmunkban, mintegy 145.000 métermázsával a kivitelben és 155.000-rel a behozatalban. A kivitel Németországon kívül főleg Ausztria felé irányult, inkább a német, kisebb mértékben a cseh részek felé. Központi területünk után a cseh megszállás alatt levő részek exportáltak legtöbbet, ez utóbbiak Ausztria közelfekvő német és cseh piacaira. A behozatal sokfelől áradt, de több, mint fele Ausztriából, annak lengyel, olasz és német részeiről. Központi területünk egyéb országokon kívül főleg Németausztriából szerezte be a nyers bőrt, a cseh megszállás alatt levő börgyáraink pedig lengyel földről.

A mezőgazdasági termékek forgalmának egyéb részleteire nem térve ki, itt még csak egy figyelemreméltó adatszoportot akarunk idézni. Ausztria Nyugatmagyarország egy részét kívánja elvenni tőlünk, élelmiszerekből való válságának enyhítésére. Külső kereskedelmi adataink pedig éppen arról tanuskodnak, hogy a legfontosabb élelmicikkeknek igen jelentéktelen hányada került Nyugatmagyarországból Ausztriába. Egyedül a nagy távolságokra nem küldhető tej az, melynek Ausztriába szállított mennyiségéből közel 12% Sopron, Moson és Vas megyékből eredt. Az Ausztria felé irányuló egyéb mezőgazdasági termények közül a

zabkivitelnek 1.8, a buzakivitelnek 3.6, az árpakivitelnek 2.6, a rozskivitelnek 7.8, liszt kivitelnek 0.2, szarvasmarhakivitelnek 6.1, sertéskivitelnek 1.0, burgonyakivitelnek 1.2%-a származott csupán az említett területekről, ezek egy része is (különösen az élőállatok) Sopron közvetítő kereskedelme folytán; a zsir- és szalonnakivitelben pedig ezek a területek egyáltalán nem vettek részt. Ausztria élelmezését tehát nem ezek látták el, hanem központi kereskedelmünk, mely az országnak élelmiszerekben gazdag délvidékéről gyűjtötte az árufelesleget.

Hosszu sorozata következik most azoknak a cikkeknek, amelyekből vagy mindig behozatalra szorultunk, vagy megcsonkításunk tartamára szűnik meg korábbi kivitelünk.

Ezek sorába tartozik a fa. Megmunkálatlan épület- és műfát 2.9 millió métermázsát szállítottunk ki, nemcsak Európa majd minden államába, de tengerentúltra is. Legjobb vevőnk Ausztria volt, főleg a cseh részek, továbbá Németország. Kivitelünknek több, mint fele a cseh megszállás területéről irányult Ausztria cseh tartományai felé; a szlavóniai fát inkább Németország vásárolta, keleti erdőségeink fája pedig Románián át indult útjára. Ugyancsak Románia szolgáltatta többnyire drótkötélpályán a magyar fűrészgyár határmenti romániai erdőségeiből a 2.4 milliós behozatal közel felét. Ezenkívül Bosznia szállított nagyobb tömegeket horvát megyéinkbe, Ausztria lengyel része Felvidékünkre s Német-Ausztria országunk központi területeire.

Bárdolt fából 1 millió mm. kivitelünk és 870.000 mm. behozatalunk volt. A kivitel a világ minden táját fölkereste, de főleg Francia- és Olaszországban s Ausztria német és cseh piacain talált vevőre. Ebből a kivitelből is nagy rész a cseh megszállás alatti vidékeinkről való. A behozatal majdnem kizárólag Ausztriából eredt, elsősorban a német, azután a délszláv és a lengyel vidékekről; az elhelyezés tulnyomóan központi területünkön történt.

Kiviteli többletünk legnagyobb volt a fűrészelt fából: az 5.2 milliós kivittel nem egészen 2 milliós behozatal áll szemben. Ez a kivitel már tulnyomóan a ro-

mánok által megszállt vidékeinkről ered, kisebb része van benne a cseh uralmat selymő részeinknek; igen sokféle oszlik el, leginkább Olaszország és Ausztria vásárolták, főleg ennek német részei. A behozatal Ausztriának délszláv, lengyel és német részeiről, továbbá Boszniából való; legnagyobb hányada központi területeinkre irányult s azután a délszláv és cseh uralom alá került földünkre.

A textilanyagok és áruk nagy tömegénél főképpen az érdekelhet bennünket, hogy központi területünk kereskedelmi közvetítése mekkora szerepü volt.

A pamutból való szövőfonalak 98.000 métermázsás behozatalából, mely majdnem kizárólag Ausztriából érkezett, kétharmad részben annak német s egyharmadban cseh vidékeiről, központunk vett át legnagyobb részt, azután a keleti részek, majd Horvátország s a cseh uralom alá került vidékek. A 70.000 métermázsás kivitel kisebb részben a Balkán-államok felé irányult, nagyobb részben Ausztria cseh vidékeire, még pedig felvidéki fonógyárainkból.

A pamutzöveteknek 460.000 métermázsás behozatala — értékben egyik legnagyobb tétele kereskedelmi mérlegünknek — majdnem kizárólag Ausztriából érkezett, háromnegyedében a német és egynegyedében a cseh részekről. Bécsnek a közvetítő szerepe itt nagyon szembeötlő. Központi kereskedelmünk vásárolt több, mint 300.000 métermázsát, az elszakított részek kisebb hányadokat, amelyek közül a Felvidék behozatala érdemel említést azért, mert ez nagyobb részben a közeli cseh vidékekről való. Kivitelünk 56.000 métermázsás mennyisége a Balkán és Levante s egyéb európai államok kisebb beszerzésein kívül főleg Ausztriába s leginkább ennek német területeire irányult.

A pamutból való kötött és köttszövött áruk (behozatal 52.000, kivitel 7000 métermázsás) majdnem kizárólag Ausztriából s főleg ennek német részeiről valók; központi területünk nagy vásárlásain kívül legfőbb a Felvidék részesedése említésreméltó, amely a cseh föld kereskedelmével is összeköttetést tartott fenn.

Lenből alig volt számottevő külforgalmunk, lenfonálból azonban mintegy 30.000 métermázsát hoztunk

be, főleg a cseheknek jutott osztrák tartományokból s leginkább cseh megszállás alatt levő vidékeinkre ; megmaradó központunk már csak másodsorban részesedett.

Kenderkivitelünk 137.000 métermázsá volt, amelynek közel felét Németország vásárolta, leginkább délszláv megszállás alá került vidékeinkről, egyharmadát Ausztria, szintén jobbra délvidékünkről. Központi területünk kenderkivitele azonban szintén számottevő volt s az említetteken kívül más piacokat is felkeresett. 39.000 métermázsás behozatalunk főleg Olasz- és Oroszországból, elsősorban központunk felé, kisebb részben a délvidékre irányult. A kenderfonál inkább behozatalunkban szerepelt, ott is csekélyebb mennyiséggel. Fontosabbak azonban a len- és kenderszövetek, amelyekből közel 30.000 métermázsát importáltunk Ausztria német és cseh vidékeiről. Ez utóbbi áruk kis része Felvidékünkre irányult, kereskedelmünk azonban a behozatal legnagyobb részét az ország központja felé terelte. Az 5700 métermázsás kivitel főleg a mai Ausztria területén helyeztük el.

Jutabehozatalunk kizárólag tengerentuli eredetű s a központi területen s Nyugatmagyarországon lévő feldolgozó telepeinkre irányul. Jutaszövetekből és jutaszakokból behozatalunk 134.000 métermázsára rug, egy tizede Angliából, a többi Ausztriából jött, főleg a német részekről, kisebb részben az északi és déli vidékekről. 57.000 métermázsás kivitelünk Nyugatmagyarországból és központi területünkről indult ki s a Balkán-államon kívül Ausztriát, főleg annak német részeit kereste föl.

Gyapjuból és gyapjuhulladékból 65.000 métermázsás kivitelünk körülbelül kétszerese a behozatalnak. Leginkább Ausztria cseh részeit kerestük fel s a kivitel elsősorban központunkból indult ki, nagyobb szerepe még csak a Felvidéknek van. A behozatal több irányból jött ; Romániának, Németországnak volt benne legnagyobb szerepe s főleg a csehek által megszállt vidékünkre irányult. Gyapjufonálból közel 20.000 métermázsányi behozatali többletünk felében cseh területről eredt, elsősorban megmaradó országunk s csak kisebb részben Felvidékünk számára.

Gyapjuszövetekből behozatalunk a 130.000 méter mázsát meghaladta; kis német és angol szállitmányokon kívül felerészben Ausztria német, felerészben cseh területeiről. Tulnyomóan központi kereskedelmünk vette át, az elszakított részek közül a Felvidéknek volt csak jelentősebb behozatala. Kivitelünk leginkább tiszt gyapjuszövetekből állt, a behozatal egy tizedéig ért csupán, főleg a Felvidékről s Ausztria cseh és német vidékei felé tartott.

Selyemből és selyemfonálból való csekély kivitelünk mellett közel 9000 métermázsa selyem- és fél-selyemszövetet hoztunk be, majdnem kizárólag Ausztriából.

Férfiruhákból való 27.000 métermázsa behozatalunk főleg a mai Ausztriából s a cseh tartományokból inkább országunk központja felé törekedett s innen indult ki a csekély kivitel is; a női ruhák útja ugyanez volt, bár a kész ruhák importja itt természetesen sokkal kisebb.

A konfekcionált áruk sorából a kalapokat érdemes említeni, amelyek a behozatalnál és kivitelnél több országot érdekelnek, de a nagy behozatali többlet főleg Ausztriából eredt, továbbá a fehérneműeket, amelyek ugyaninnen érkeve, elsősorban szintén központi területünk kereskedelmét gyarapították.

Külső forgalmunknak jelentékeny tétele volt a papíros, melyből 630.000 métermázsanál többet hoztunk be, majdnem kizárólag a mai Ausztriából és tulnyomóan központi területünk részére; a 168.000 métermázsa kivitel viszont főleg cseh megszállás alatti gyárainkból való s Ausztria német, cseh és lengyel részein kívül sok egyéb államban igyekezett elhelyezkedni. Papírárukban is főleg Ausztriának adóztunk, ahonnan azonban megszállt területeinkre is történtek közvetlen szállítások; kivitelünk inkább az ország központjáról származott, részben a felvidéki papírgyárakból.

Bőrbehozatalunk 132, kivitelünk 57 ezer métermázsa tett. Az import főleg Ausztria német részéből a megcsontított Magyarország felé irányult; a kivitelben központi területünkön kívül északi Felvidékünk és Horvát-Szlavonországek is részesedtek s bár Európa sok

államában helyeztünk el kisebb mennyiségeket, exportunk zömét Német-Ausztria felé küldtük. Bőrárunkban 58.000 mm. behozatal mellett 12.000 mm. kivitel tudunk elérni. Behozatalban és kivitelben egyaránt az ország központjáié volt a főszerep; amíg azonban a behozatal főleg Ausztriából eredt, addig a kivitel Németországban és a Balkán-államokban is elhelyezte áruit.

Az üvegárak behozatalában Ausztria szerepe majdnem kizárólagos; öblösüveget főleg a cseh tartományokból, táblaüveget ugyaninnen s a német részről is hoztunk be; a szétosztást legnagyobbbrészt központi területünk kereskedelme végezte. Táblaüvegből alig volt kivitelünk; öblösüvegexportunk felvidéki üvegyárainkból s az ország központjából történt.

A nyersvasnak szerepét főntebb már érintettük; országunk megvesonkításában a központi területek vasianyaga nagy szükségletet idéz elő, amelyet megszállt területeinkről most fedezni nem tudunk.

A vasgyártmányok közül említésreméltó a pléh-dény, melynek behozatala Ausztria német és cseh részeiről főleg központi területünk felé irányul s ugyanakkora (54.000 mm.) kivitele — országok szerint igen nagy megoszlással — cseh megszállás alatt lévő gyárainkból történik. Szerszámokat, csavarokat, szegeket (ez utóbbiakat legnagyobb sulyban) főleg Ausztria német részeiből szerzünk s leginkább az ország központján vesszük át. Szerszámkivitelünkben azonban a cseh és román megszállás alatti területeink is eléggé részesednek s áruinkat főleg Románia felé irányítjuk; a szegek és csavarok kivitele majdnem kizárólag országunk központi területéről Ausztria és a Balkánállamok felé haladt.

A gépipar termékei közül a stabil-gőzgépek behozatala érdekelhet bennünket; ez 28.100 métermázsát tett, főleg cseh vidékről ered s leginkább központi kereskedelmünk felé irányul. Az egyéb hőmotorok 54.000 métermázsányi behozatalában német és amerikai gyártmányokon kívül főleg osztrák áru szerepel, de már inkább a német részekről s újra az ország központja felé gravitálva.

A mezőgazdasági gépek nagy mennyiségéből (236.000 métermázsá) központi területünkön kívül a cseh által megszállt vidék is nagyobb tömeget vásárolt; a behozatalban Németország s Anglia kisebb, Amerika nagyobb mennyiséggel szerepel, de Ausztria német és cseh részei ismét messze előljártak. Kivitelünk Ausztrián kívül főleg Romániát és Oroszországot kereste föl s legnagyobb részt az ország központjáról.

Textilipari gépeinket Ausztria, Németország és Anglia szállította, leginkább a csehek által megszállt Felvidékünkre, de nagy mennyiségben az ország központjára is. A csekély kivitel cseh és román megszállás alatti vidékeinkről eredt. Varrógépbehozatalunk (39.000 métermázsá) elsősorban Ausztriából s azután Németországból és Angliából származott, főleg központi kereskedelmünk javára; kivitelünk is innen indul ki Ausztria és Bosznia felé.

A vegyészeti ipar termékeiből kell még néhányat emlitenünk, így a keményítőt, amelyből jelentéktelen behozatalunk mellett 200.000 métermázsát meghaladó kivitelünk volt, majdnem felében a Felvidékről, főleg Ausztria cseh s azután német vidékeire. Az ország központján kívül még a délszláv megszállás alá került részek is sokat exportáltak.

A festékárukból viszont csekély kivitel mellett a behozatal volt erősebb, 28.000 mm., kis részben Németországból, jobbra Ausztriából, főleg a német részről s leginkább központi területünk javára.

Csekély szappankivitelünk Ausztria és Bosznia felé irányult, országunk központjáról s Nyugatmagyarországról; ennek közel tizszerese azonban a 150 000 métermázsát meghaladó behozatal, mely tulnyomóan Ausztria német részéről eredt s központi területünket keresve föl elsősorban, sokat elhelyezett az északi Felvidéken is.

19.000 métermázsányi gyufabehozatalunk főleg Ausztria német részéből Magyarország központja felé tartott, a 35.000 mm. kivitel azonban nagyrészt a Felvidékről eredt s Ausztria lengyel, cseh és német részei felé irányult.

A köszönnék, ásványolajnak forgalmi adatait már ismertettük; behozatalunkban nagyobb szerepü még a hantolt rizs, kávé, dohány, foszfát föld, kivitelünkben a mezőgazdaságnak több terméke.

A felsorolás, bár csak a legfontosabb áruk útját igyekezett ismertetni, szükségszerűen egyhanguvá vált, mert a behozatalnál majdnem mindig Ausztria német és cseh részeit kellett említenie, a kivitelnél pedig központi területünkön kívül — amely az egész országról gyűjtötte s az egész országba osztotta szét az árut — többnyire csak iparos Felvidékünket. A Felvidéknek a csehekkel való kereskedelmi összeköttetése eddig is élénk volt; egyéb megszállt területeink sokkal kevésbé érintkeztek gazdaságilag azzal az állammal, amelyhez most csatolták őket, mert alig volt kieserélni, illetőleg esetleg kínált árujukért kapni valójuk.

A békés idők forgalmi viszonyaiba a háboru már nagyon energikusan beleavatkozott. Közvetlen kereskedelmi összeköttetésünk ugyan korábban kevés árunál terjedt messzebb Ausztriánál és Németországnál, amelyek a háboru alatt sem zárták el sorompóikat előttünk. De a szükséglet óriási volta mellett mindnyájan kifogytunk áruinkból s piacunkon megjelentek — gyéren kínált, de kapva-kapott behozatalukkal (jórészt élelmiszerekkel) az északnyugati semleges államok: Németalföld, Dánia, Svédország, Norvégország s növekedett a szerepe külső forgalmunkban Svájcnak és Törökországnak is.

A kielégítetlen keresletet sok vonatkozásban a fogyasztás korlátozásával kellett megfizetnünk, bár nem lehet tagadni, hogy némely cikkben — nem csupán hadiárukat értve — a fogyasztás nem várt módon emelkedett.

A kereskedelem útjaiba kénytelen volt beleavatkozni az állami akarat is. A maximálások, a vonakodó kínálatnak lefoglalással való fenyegetése, a gyámoltalanabb keresletnek hatósági uton való ellátása mind olyan új alakulatok, amelyek a háborus évek kereskedelmi forgalmát az eddig ismert tényezőknél sokkal erősebben befolyásolták.

Az állami gyámkodásnak a külső kereskedelem fölött még élesebben meg kellett nyilvánulnia akkor, mikor a forradalmak után teljesen kifosztott piacot talált, s óriási szükséglet s fizetési eszközünknek nagy disz-
 áziója mellett keresnie kellett az állami jövedelmek fokozását.

A legujabb külső forgalom, mely az állam ellen-
 őrzése, szomszédaink blokádja, de rendkívül nagy
 szükségleteink nyomása alatt alakult ki, az 1920. év
 első felében nagyjában a következő képet mutatta:

Uj szomszédaink közül a délszláv állammal és Ro-
 mániával elég jelentéktelen volt az összeköttetésünk.
 Csehország azonban úgy a maga területéről, mint a
 megszállott magyar vidékekről megindította a kereske-
 delmi forgalmat s Ausztria ezuttal is szívesen vállal-
 kozik a kereskedelmi közvetítő szerepére. Kezdünk
 hozzájutni Lengyelország termékeihez is. Németország
 és Olaszország sűrűn szerepel kötéseinkben s a nyugati
 államoktól is ered szórványosan néhány küldemény.

Behozatalunk árui közt sajnosan látjuk azokat az
 élelmiszereket is, amelyeket korábban mi adtunk a kül-
 földnek. Ime: 24.000 métermázsza cukor, majdnem ki-
 zárólag Csehországból, 18.000 mm. buza Argentínából,
 10.000 mm. liszt az Egyesült-Államokból, ugyanonnan
 30.000 mm. disznózsir és szalonna, 22.000 mm. gyü-
 nölcsiz, részben cseh megszállás alatt lévő saját terü-
 letünkről, részben Ausztriából, Csehországból és Olasz-
 országból. Halak, hántolt rizs, csokoládé, cukorka stb.
 egészítik még ki élelmiszerbehozatalunkat. Talán itt
 említhetjük a sót is, melynek 456.000 métermázsás be-
 hozatala német eredetű.

A gyarmatárunknak 6000 mm. behozatala főleg
 Olaszországból ered s ugyanonnan 67.000 mm. déli-
 gyümölcs sietett elhelyezkedni.

Az ipari gyártmányok közül a papír és papírlemez
 100.000 mm. mennyiségben érkezett leginkább Ausztriá-
 ból, cseh megszállás alatt lévő területeinkről, de Svéd-
 országból is.

Textilárukból is nagyobb mennyiségekre szorul-
 tunk, pamutszövetekből közel 25.000 métermázsát,
 gyapju- és félgyapjuszövetekből közel 6000 métermá-

zsát, pamut kötött és köttszövött árukból közel 2200 métermázsát importáltunk legnagyobb részben Ausztriából, kisebb részben Csehországból, pamutszöveteket Olaszországból is.

Kalapokból közel 175.000 darabot, felsőruhákból 1500 métermázsát kaptunk leginkább Ausztriából.

Bőrcipőt 4000 métermázsát kaptunk, főleg Ausztriából, öblösüveget 23.000, tükör- és táblaüveget 15.000, porcellánárut 6000 métermázsát, legnagyobb részben Csehországból, Ausztriából s cseh uralom alá került magyar vidékeinkről.

Vascsővet 18.000, egyéb vasárut 150.000 métermázsára mennyiségben importáltunk. Gépeket, készülékeket 60.000 mm. mennyiségben hoztunk be Ausztriából, Németországból és Csehországból.

Gyertyabehozatalunk a 10.000 métermázsát meghaladta, gyufát 7000 és szappant 9000 métermázsát meghaladó mennyiségben szereztünk be. A gyertyánál Ausztria, Lengyel- és Olaszország áruit vásároltuk, szappanból osztrák és olasz, gyufából osztrák, cseh és svéd gyártmányt.

Fabehozatalunk közel 650.000 mm. volt, ennek majdnem fele tűzifa, legnagyobb részben cseh megszállás alatt lévő erdeinkből. A 46.000 mm. kőszén majdnem kizárólag cseh területről jött, a 38.000 mm. gázkösz Csehországból és Ausztriából.

A hazai iparunk munkájához szükséges anyagok közül az ásványolajtermékekből 60.000 mm.-t szereztünk be, legnagyobb részben lengyel földről, jóval kisebb mértékben osztrák és román területről. A paraffinbehozzal (7000 mm.) Trieszten át, továbbá lengyel földről eredt.

Talpbőrt 6500 métermázsát hoztunk be, főleg Ausztriából, ugyanonnan 12.000 mm. nyers ólmat, a 7000 mm. szóda legnagyobb részét, a 23.000 mm. marónátront is (bár ebből olasz árut is vettünk) s a 20.000 mm. rézgálic felét. A rézgálicnál még Csehország és Olaszország, a közel 10.000 métermázsára kénnél kizárólag Olaszország voltak szállítóink.

Nyersón, sósav, kalciumkarbid, festékek, firniszek, gipsz stb. egészítik még ki ilyen rendeltetésű behozatalunkat.

Kivitelünkben természetesen a mezőgazdaság termékei viszik a főszerepet, itt is érdemes azonban külön foglalkoznunk azokkal, amelyek további feldolgozást már nem igénylenének s azokkal, amelyeket kénytelenek voltunk kiszállítani, mert nem volt módunkban itthon feldolgozni.

Kivitelünk legjelentékenyebb tétele a bornak félmillió métermázsát meghaladó tömege. Négyötödét Ausztria közvetítette; sokat küldtünk a cseh megszállás alá került területeinkre is s vevőink közt szerepel még Svájc. Megindult az ásványvízkereskedelem is, s a 18.000 métermázsát meghaladó kivitel sok irányban tapogatózva, Németalföldön, Németországban és Ausztriában tudott elhelyezni legnagyobb tételeket.

Szállítottunk külföldre paprikát (2800 mm.), friss gyümölcsöt (28.000 mm.), főleg Ausztriába, hagymát (50.000 mm.), szintén leginkább Ausztriába s odairányult 11.000 mm. burgonyakivitelünk tulnyomó része is. Közel 30.000 mm. heremagvat helyeztünk el, jobbra Németországban, a 10.000 mm. cirokmagvat Ausztriában. Száritott gyógynövény 2000, cirokszalma 3500 mm.-val szerepel kivitelünkben, rendeltetés szerint eléggé szétoszolva. A takarmányneműek közül a 3000 métermázsás bükkönyszállitmányt Németország és Ausztria, a 6300 mm. olajpogácsát Németország, az 5000 métermázsás száritott répaszeletet Ausztria vette át s ugyanoda jutott közel 90.000 métermázsas szénakivitelünk nagyobb hányada is, bár Svájcba is jelentékeny mennyiséget küldtünk.

Allatkivitelünk nagyon kicsiny volt.

Azok közül a mezőgazdasági és egyéb anyagok közül, amelyek további feldolgozásra alkalmasak lettek volna, említhetjük az Ausztriába küldött 19.000 mm. katánggyökeret, 42.000 mm. nyersbőrt, amelyből Németországba s megszállt északi Felyvidékünkre is nagyobb mennyiség jutott. Állati szőrből és fosztatlan ágytollból való kivitelünk főleg Németország felé irányult, nyers gyapjukivitelünk, mely 15.000 mm.-nál több volt, a cseh megszállás alatt lévő magyar területre, Németországba és Ausztriába irányult, ócskavasat (50.000 mm.) főleg Olaszország és kisebb részben Csehország,

csonthulladékot (22.000 mm.) Csehország, bőrhulladékot Felvidékünk és Ausztria, papírhulladékot (11.000 mm.) Ausztria, rongyot és üvegcserepet Ausztria és Csehország vásárolt.

Ipari munkánk eredménye a sör, melyből Ausztria 15.000 mm.-át meghaladó mennyiséget vett át, a cognac, a fabutor, amelyből 8000 mm.-át szállítottunk Ausztriába és Olaszországba, a cement, amelyet Ausztrián kívül Csehország, Németalföld és Németország vásárolt, az Olaszországba küldött 12.000 mm. parketta-deszka, a Franciaországba szállított vasszerkezetek s a villamos izzólámpák, amelyeket Ausztrián kívül több európai piacon el tudtunk helyezni, továbbá kapcsolókészülékek, dinamógépek, kénsavas káli, enyv, festékek, fehérnye és albuminoidok.

Eladtunk azonban — leginkább Csehországba — különféle használt gépeket is.

Nem a legjobb benyomásokkal fejezhetjük be ezt a szemlét újabb áruforgalmunk fölött; a kifosztott ország kereskedelme ez, mely aggodalmasan gyűjt össze mindent, amit még eladhat s kapkodva szerez be olyan árukat, amikhez hozzájuthat.

Mégis jól esik belőle látni legalább azt, hogy megindul a kereskedelmi kapcsolat oly országokkal is, amelyektől hosszú ideig el voltunk zárva s amelyekkel azelőtt részben közvetítő útján érintkeztünk.

A termelő és fogyasztó országokkal való közvetlen érintkezés vágyának mindig benne kell lennie a magyar kereskedelemben, ha most a forgalmi lehetőségek igen szűk sorompói közt kénytelen is járni.

A kereskedelem szabadságában, amely most oly sűrűn hangoztatott jelszó, ez idő szerinti a behozatal terén még az állami beavatkozás lényegben a legkisebb akadály; a szabad mozgást régi leköttöttségek, külső és belső politikai okok, valutadifferenciák sokkal inkább korlátozzák, legfőképpen pedig az áruforgalom örök törvénye, amelyet ma ugy lehet megszővegezni, hogy rendkívül nagyra növekedett kereslettel szemben csekély és közömbös kínálat áll.

A termelési válságból kell kibontakoznunk, hogy a kereskedelem újra könnyebben mozoghasson s akkor

megkötöttsége is lassankint feloldódik. Szeretnők újra látni a beruházási cikkek felénk való tódulását, szeretnők mindazt, amire szükségünk van, fölöslegeinkkel kifizetni, szeretnők érezni, hogyan szövögeti a magyar kereskedelem összeköttetéseinek szárait a legtávolabb fekvő fontos országokkal is.

Ezeket a vágyakat azonban nem a kereskedelem fölszabadításának elvi kijelentései hozzák közelebb hozzánk, hanem a termelő munka, amely Merkurnak végre is szárnyakat ad, hogy kedvére járja be a világot.

XI. KÖZLEKEDÉS.

Magyarország gazdasági tényezői közül az utolsó ötven évben a közlekedésügy fejlődött a legrohamosabban. Mindig akadt gyors és merész kéz, mely az ujtásokat sietett átültetni hozzánk, — hamarább és energikusabban, mint a gazdasági haladás egyéb vonatkozásaiban, — és nemcsak az ország kedvező földrajzi fekvése segítette ezeket az intézményeket megerősödni, hanem termelésünk bősége s népünk gyorsan növekvő vállalkozó hajlama.

Több, mint félmillió ember (586.227) élt már 1910-ben Magyarországon a közlekedésből; ezek 51.8%-a azon a központi területen, ahol az ország főközlekedési vonalai összefutottak; román megszállás alá került a közlekedésből élő népesség 20.4%, a cseh megszállás területén élt 18.7%. A közlekedéshez tartozóknak az összes népességhez való viszonyítása mutatja legjobban, hogy az ország egyes vidékein ez a foglalkozás mennyire jelentős. Országos átlagban a lakosság 3.2%-a fűződik a közlekedéshez; a megcsonkított Magyarországon 4.1%-ra emelkedik az arány, a békeszerződéssel elszakított részekben pedig csak 2.6%-ot ér el. E részek közül a cseh megszállás területén legsűrűbb a közlekedésben dolgozó nép, az országos átlagot is megközelítő 3.1%-ával: Fiume város azonban minden eddig említett arányt meghalad 15.7%-os közlekedésben élő népességével, ezzel is sejtetve, hogy közlekedésünknek micsoda fontos lehetőségét veszítettük el a fiumei kőpartokhoz csapkodó tenger hullámaiban.

Közlekedési hálózatunk sűrűbb vagy gyérebb voltát — még ha az utvonalak hosszára nem is lennénk figyelemmel — megítélhetjük a közlekedésből élő nép magasabb, vagy alacsonyabb arányából. Így — csak az

elszakításra ítelt területekről beszélve egyelőre — kíválnak sűrűbb forgalmi népességükkel a cseh államhoz kényszerített magyar nyelvvidékek, különösen azok nyugati része, a Garamvölgy, a Szepesség, továbbá a Bácska, a Muraköz, Moson és Sopron megyék nyugati sávjai, a román megszállás alatt lévő magyar nyelvterületek és a szászoklakta föld; ellenben feltűnően alacsony a közlekedéssel foglalkozók aránya az Ipoly mentén, Zemplén és Ung északnyugati részeiben, Máramarosban, Beszterce-Naszódban, a Székelyföldön, a Marostól északra eső hegyvidéken s Vas megye nyugati határszélén is.

Közlekedési hálózatunkból, mint fentebb már utaltunk rá, kiesett a legfontosabb, a legszabadabb és legfüggetlenebb, a tenger. Kálmán király bölcs előrelátása vezetett el hozzá nyolcszáz évvel ezelőtt: sok viszontagság után az utolsó ötven év erőfeszítései eljuttatták járalainkat az Atlanti-tengerhez, sőt rendes összeköttetést kezdtünk a Csendes-Óceán partvidékeivel is. Egyelőre mindezt törölnünk kell a lehetőségek közül s hajórajunkról is nehéz megállapítani, mely értékes része hová, kinek jutott. Fiumében fog-e újra föléledni a magyar kereskedelmi tengerészet, vagy Triesztben, esetleg Spalatóban, tán Szalonikiban, vagy éppen a Fekete-tengeren, arról ma még tervezni sem lehet. Minden ország gazdasági élete keresi a kivezető utat a forgalom szabadsága, a tenger felé s ezt előbb-utóbb a megcsontított Magyarország is meg fogja találni. Amely érdeke gazdasági területünknek, hogy minél olcsóbb, rövidebb, éa barátságosabb úton jusson a tengerhez, úgy érdeke lesz nem egy kikötőnek, hogy megfelelő gazdasági hátteret biztosítson magának, amely forgalmát táplálja.

Amíg e két érdek nem tud találkozni, addig a tengerhez vivő sinpáraink elvesztését fájjalva, ennek a szomorú témának zárómondatául még azt a pár adatot kell följegyeznünk, hogy kereskedelmi tengerészetünk hajóállománya 1914-ben, a világháború kitörésének évében 549 volt és pedig 412 vitorlás, 1837 tonnatartalommal, továbbá 137 gőzös, 147.906 tonnatartalommal.

A belső hajózás lehetőségei szintén nagyon csekélyre zsugorodtak. Korábban 6011 km. hajózható viziutat tartottunk számon, amiből 2511 km. hosszúságban

gőzösök is járhattak. Most, hogy Dunánk Szobnál kezdődik s a békeszerződés végrehajtása után sem fog Baján túlra terjedni, a hajózható víziutak hossza csak 2128 km. marad, gőzerővel pedig legfeljebb 1022 km. hosszúságot járhatunk be.

A hajózható vizekből csak a következő töredékek maradnak meg:

a) Gőzhajóval az év legnagyobb részében szabadon járható utak:

1. A Duna az Ipoly torkolatától a délszláv állam határáig (ide számítva a győri és szentendrei mellékágakat is)	343 km.
2. A Tisza Szegedtől Szolnokig	192 „
3. A Körös Szarvasig	30 „
4. A Balaton	80 „

b) Részben hajózható vonalak:

1. A Tisza Szolnoktól Vásárosnaményig	352 „
2. A Maros Makóig	25 „

Ezekén kívül mint hajózható határfolyók szerepelnek a Duna (a jobbparton) a cseh felső határtól az Ipolyig 159 s a Dráva (a balparton) Podgajcától Barcsig 78 km. hosszúságban.

A Ferenc-csatorna összekötő vonala teljesen kiesik hatalmunkból.

A Duna és Tisza között évtizedek óta tervezett újabb csatorna most kezd életbe vágó kérdés lenni, mikor anyagi erőink legkevesebbé alkalmasak ilyen vállalkozáshoz. A Tiszavölgy termékei — különösen a távolabb fekvő Szabolcs és Szatmár megyékre gondolunk — a nagy torlódás miatt vasuton sokszor nehezen s késedelmesen jutnak el akár Budapestre, akár a továbbító nyugati állomásokra; a csatorna közvetítése nemcsak a gazdasági élet forgalmát szabályozná jobban, hanem áldásos könnyítést szerezne a vasutnak is.

Hajózó vállalataink forgalma természetesen nincs oly szűk határok közé szorítva, mint a magyar folyók fölötti impérium. A Duna nemzetközi jellegét a békeszerződés biztosítja s ha a dunai kérdések intézésében meglehetősen alárendelt szerepre szorultunk is le, ha-

jóink kihasználhatják a folyami ut előnyeit. A belső forgalom lebonyolítása azonban csak akkor történhetik rendszerességgel és haszonnal, ha a hajózható folyamrészek közt meg van a teljes összefüggés.

A belső hajózásnak s a vasutnak kapcsolata különben régebben — amikor az összeköttetés lehetősége nem volt így megcsorbulva — szintén nem volt eléggé megszervezve. A hajóállomásokhoz vezető vasuti vágányok, közös raktárak hiányoztak. Gőzössel nem járható vízzeink forgalma (Kapos, Sió, Rába) élénkebb lehetett volna és lehetne, ha a szállítást bizonyos rendszerességgel s a vasuti továbbfuvarozáshoz közvetlenül kapcsolódóan létesítették volna.

Vasuti hálózatunknak és kiépített utainknak hosszáról az alábbi adatok tájékoztatnak:

Terület	A vasutak hossza	Az állami A törvény- Az állami és utak hossza hatósági törv.-hatós.		
		kilométerekben		
Cseh megszállás ...	3.833	2.548	6.931	9.479
%-ban	19.5	23.1	21.2	21.7
Román megszállás ...	5.263	4.552	7.946	12.498
%-ban	26.6	41.3	24.5	28.6
Délszláv megszállás ...	1.834	490	2.510	3.000
%-ban	9.3	4.4	7.7	6.9
Osztrák követelés ...	468	272	995	1.267
%-ban	2.4	2.5	3.0	2.9
Fiume	5	3	85	88
%-ban	0.0	0.0	0.3	0.2
Összes követelés ...	11.403	7.865	18.467	26.332
%-ban	57.8	71.3	56.7	60.3
A megcsonkított Magyarország ...	8.320	3.163	14.134	17.297
%-ban	42.2	28.7	43.3	39.7
Magyarország összesen	19.723	11.028	32.601	43.629

Csak kevéssel volt a 20.000 kilométeren alul a magyar sínhálózat hossza s a töredék, amit megtarthattunk belőle, alig haladja meg a 8000 kilométert, vala-

mivel emelkedve fölül a népességi arányon, amelyben részesednünk még megengedték. A cseh és román megszállás területe lakosságához viszonyítva gyöngébben van ellátva vasúthálózzal, a délszláv uralom alatt lévő terület s Nyugatmagyarországnak határsávja pedig jóval kedvezőbben, mint a megcsönkített Magyarország, amelynek sűrű népességéhez, különösen pedig nagyra-nőtt városaihoz képest a megmaradt vasúthálózat csekélynek mutatkozik.

Nehéz is azt az összehasonlító formulát keresni, mely az ország nagy népességű és nagy gazdasági forgalmu közepének megfelelő vasuti erőviszonyokat tudná bemutatni. A sínhálózat hosszúsága alig irányadó erre; a vonatforgalomnak adatai egyáltalán nem számíthatók ki oly pontossággal, hogy meg lehetne állapítani, mennyi esik ebből a megcsönkített Magyarország javára, mennyi az elszakított részekre. Hiszen a gazdasági kapcsolat oly erős volt, hogy a központ s a végek egymást segítve, önmagukat táplálták s a Budapestre befutó vonatok hosszú sorai egyszerre szolgálták mindkét fél érdekeit.

A vasutakban való nagy veszteségünk inkább abból tűnik ki, hogy a központi gazdagabb vidékek tőkeerejéből sokszor igen súlyos gazdasági áldozatok árán (emlékezzünk csak vissza a magyar keleti vasut történetére) építettük ki a rendkívül költséges hegyi pályákat a szegényebb, elmaradottabb vidékek javára, hogy azok bekapcsolódhassanak az egész ország elevenebb gazdasági életébe. A nekünk maradó sík terület olcsóbb előállításu, nagy forgalmu vonalainak jövedelmén túl is komoly állami költségeket kellett fordítanunk a kevésbé jövedelmező s igen nehéz terepviszonyu vasutak építésére, amelyeknek gazdasági hasznát most idegen államok élvezik.

És élvezik a magyar vasutaknak azt a fölszerelését, amely sokkal nagyobb arányban volt szükséges a központi területek forgalmának lebonyolításához, mint az elszakított részekének.

A magyar vasuti park 1913 novemberében 4949 mozdonyból, 8718 személykocsiból, 3537 podgyáskocsiból, 105.837 teherkocsiból állott, amivel szemben 1920-

ban mintegy 1549 mozdony, 2284 személykocsi, 749 podgyáskocsi és 18.010 teherkocsi állhatott rendelkezésünkre, forgalmunk lebonyolításához megközelítően sem elégséges állomány s a vonalhosszusághoz való arányításban is jelentéktelen kis töredék.

Amíg a vasuti vonalak 57.8%-át vesztítettük el, a mozdonyoknak 68.7, a személykocsiknak 73.8, a podgyáskocsiknak 78.8 s a teherkocsiknak 83%-át ragadták el tőlünk, holott a nép nagyobb sűrűségéhez s a forgalom intenzivebb voltához képest szállítási eszközeink nagyobb hányadát kellett volna itt hagyni, mint ahogy a vonalak hosszúságában részesedünk.

Vasuti hálózatunk megcsökkentése, fölszerelésünk legnagyobb részétől való megfosztás mellett közlekedésügyünk egységét abban sujtották legvégzelesebben, hogy a forgalmi csomópontokat határaink megállapításánál következetesen az új államoknak adták, hogy egymásra utalt vidékeink ne tudjanak érintkezni egymással s vasuti vonalaink ésonkán, befejezetlenül meredjenek a mesterséges határok felé.

Ime a sorozata azoknak a kisebb-nagyobb központoknak, amelyek újabb vasuti vonalak szálait eresztik szét s amelyeket azért kellett elveszitenünk, mert vasuti központokká fejlődtek: Párkány-Nána, Csata, Ipoly-ság, Losonc, Füleek, Feled, Pelsőc, Szepesi, Bárca, Alsó-mihályi, Csap, Bátyu, Beregszász, Királyháza, Szatmárnémeti, Gilvács, Nagykároly, Érmihályfalva, Székelyhid, Biharpüspöki, Nagyvárad, Ujszentanna, Arad, Perjámos, Nagyszentmiklós, Valkány, Horgos, Szabadka, Regőce, Pélmonostor, Csáktornya. Ha Nyugat-magyarország határszélét is el kellene veszitenünk, újabb 6—7 fontos csomópont esnék áldozatul.

Nyilvánvaló, hogy Párkány éppen úgy magyar vidéken van, mint Szob s Lökösháza sem füződött erősebb kapesokkal Magyarországhoz, mint Arad: a szétágazó mellékvonalak tették Párkányt s a többi csatlakozó állomást kívánatosabbá s ez tulajdonképpen az összes érv is elszakításuk mellett.

Ha a határok átlépésénél nagyon lényeges könnyítések nem történnek, Magyarországnak tulajdonképpen új határain belül körvasutat kellene építenie, hogy a

csonka vonalakat összekapcsolja s így a levágott vérző tagokat bekötözze.

Igaz, hogy a határon kívül felejtett csomópontok így is, úgy is nagyon csökkenni fognak jelentőségükben s igaz, hogy ezzel az érátvágással, amit a határmegállapítás cselekedett, a gazdasági élet veszt, a megcsonkított Magyarországé úgy, mint a szomszéd államoké, főképpen pedig a közvetlenül érdekelt és kizárólag magyar vidékéké, de ennek a tanulságait már későbbi, higgadtabb vérü idők krónikása fogja levonhatni.

A vasut- és uthálózatnak a területhez és népességhez való viszonyítását az alábbi adatok mutatják be :

T e r ü l e t	A vasutak hosszából esik		A közutak hosszából esik	
	száz km.-nyi területre	százezer lélekre	száz km.-nyi területre	százezer lélekre
Cseh megszállás ...	6	107	15	265
Román „ ...	5	100	12	237
Délszláv „ ...	9	122	14	200
Oszttrák követelés ...	9	119	25	323
Fiume ...	24	10	419	177
Összes követelés ...	6	106	14	244
A megcsonkított Magyarország ...	9	111	19	231
Magyarország összesen ...	7	108	15	239

A népességhez való arányról már szólottunk ; a területi viszonyításban a tanulság az, hogy a pályaépítésre alkalmas sík vidékeken körülbelül egyforma sűrű a vasuthálózat (ugy Magyarország központi területén, mint a délszláv uralom alá került vidéken s Nyugatmagyarországon), a lakatlanabb s csak a folyó völgyekben megközelíthető vidékeken, tehát a cseh és a román megszállás területén pedig ritkább.

Vasúthálózatunk megcsonkítása s a folyamhajózással való kapcsolat megrontása annál súlyosabb ránk nézve, mert — nem említve a most külön gátló akadályul szolgáló szénhiányt is — gazdasági életünk berendezkedése

mellett az év bizonyos hónapjai igen nagy feladatok elé állítják közlekedési szerveinket s ekkor minden kis eltolódás súlyos anyagi károkat okozhat: az év más részében pedig nincsenek teljesen kihasználva forgalmi vonalaink.

A gabona- és lisztszállítást oly gyors egymásutánban követi a kukorica, cukorrépa, burgonya szállítása, s e közben oly parancsolóan lép fel a tűzifa szétosztása, másfelől időhöz van kötve a közutak burkolatához szükséges köanyag fuvarozása is, hogy vasutaink korábbi teljesítőképessége mellett is gyakran merültek föl forgalmi késedelmek.

Ha az ország nem volna annyira kifogyva készleteiből s ha a gabonaraktárak hálózata szervesen ki volna építve, akkor meg lehetne kerülni a nehézségeket s a romlandó anyagok számára betakarításuk idejére főtartva a szállítási eszközöket, a többinek szétosztása oly időben történhetnék, amikor a vasut kevésbé van igénybe véve.

Egyelőre ily gazdaságos kihasználására csak részben lehet gondolni, mert a terményekre a fogyasztásnak rögtön szüksége van. Mégis, az elmúlt évek tanulságain okulva, a télen kitermelt vagy a megszállott vidékről vásárolt tűzifának szállítását lehetőleg a tavaszi hónapokra kellene áttolni s különösen ügyelni arra, hogy a cukorrépa s a burgonya, mihelyt szállításra képes állapotban van, azonnal továbbbittassék. A közgazdaságot milliókra menő károsodástól, a közéletmezést igen súlyos gondoktól mentené meg a forgalomnak ily tervszerű irányítása, amelyet esetleg némi tarifakedvezményrel is elő lehetne mozdítani a szállításra legalkalmasabb időszakokban s amelynek keretében később, a kenyérmagvakban való nagyobb bőségünk idején bele kellene illeszteni a gabona- és lisztszállítást is.

Attól, hogy egy másik fontos tömegárunknak, a szénnek ily tervszerű elosztása, s készletek gyűjtésével a vasut szempontjából legalkalmasabb időben való fuvarozása is megtörténhessék, a közeljövőben aligha lehet szó.

A közlekedés hálózatának szétágazóbb fonalai, a közutak még nagyobb mértékben kiesnek impériumunk

alól. A kiépített állami és törvényhatósági utaknak 43.630 kilométernyi hosszúságából csak 39.7% marad a megcsonkított Magyarország területén; az állami ut-hálózatnak 28.7, a törvényhatóságiaknak 43.3%-a.

A kétféle uttípusnak ezt a nagyon eltérő arányát az magyarázza, hogy az állam a nehezebb építésű, fontosabb vonalakon vezető utak gondozását — röviden szinte azt lehetne mondani, a drágábbakat — vette magára, a könnyebbeket, a kevésbé jelentőseket a törvényhatóságoknál hagyta. Közrejátszott ebben az elhatározásában az is, hogy állami utnak minősített olyanokat is, amelyeknek főtartására a törvényhatóságok anyagi eszközei elégtelenek voltak. Így történt, hogy a perifériáknak ut-hálózata — ismét a központi vidék nagyobb adózóképesességéből — javarészt igen jól megépített állami ut s különös gonddal készültek éppen azok az utszakaszok, amelyek hágókon és szorosokon át a szomszéd államokba közvetítették az átjárást, az ország központi vidékei pedig gyérebb szövésű ut-hálózattal maradtak s inkább törvényhatósági utakkal.

A területhez való viszonyításban körülbelül ugyanazok az arányok alakulnak ugyan ki, aminőket a vasut-hálózatnál láttunk, hogy a síkvidéket az utak jobban át és átszelik, mint a nehezebb járásu hegyvidéket, a népességhez való viszonyításban azonban ut-hálózatunk csak a délszláv megszállás alatt lévő vidékekénél jobb. Ez utóbbiak alföldi jelegűek; nálunk is az Alföld ut-hálózata van leggyöngébb állapotban.

Az utak építéséhez szükséges kőanyag nagyobb részét elvesztettük s arra egyelőre nem is gondolhatunk, hogy az ut-hálózatnak itt számszerűleg még nem is említett további erezeit, a községi és közdülő utakat jobb karba hozhassuk. Az Alföld termékei pedig ezeken át jutnak a forgalom nagyobb vonalaihoz s a nemcsak számban megcsökkent, de teljesítőképességben is gyöngült igaerő most sokkal nagyobb nehézségekkel küzd az áru szállításában, mint eddig, jóllehet a fogyasztó sűrűségében várja az árut, mint korábban.

Talán célravezető volna közutainkon is bizonyos tervszerű erőegyesítő szállítóberendezés, esetleg gépkocsikkal, hogy a szekéren, igás állatokkal való fuva-

rozás annál gyorsabban és könnyebben folyhasson olyan utvonalakon, ahova egyéb jármű az áruszállítás egyenetlensége s az ut kiépítetlen volta miatt nem hatolhat be. Némely külföldi államban a vasuti vállalatoknak szinte versenytársaivá váltak a közuti fuvarozások gépjárműveken. Nálunk nem versenyre kell gondolni, hanem a szállító berendezések egybekapcsolására s kölcsönös támogatására. Ha egymással párhuzamosan futó vasutvonalak egyes állomásainak összekötésére vagy egy központból kiinduló sugárszerű vonalaknak távolabbi pontokon való összekapcsolására is alkalmassá lehetne tenni a közuti közlekedésnek bizonyos menetrendszerű szervezetét, ez a vasuti áruszállításnak is javára válna, mert rendszeresebben és gyorsabban juttatná be az árut a vasuthoz, a kocsik kihasználását jobban előmozdítaná s az amugy is számra kevés, de sok dolgot igaerőt odaterelné, ahová igazán való, a kisebb utak forgalmának lebonyolítására s a mezőgazdasági üzemekbe.

Közlekedési szervezetünk egy fontos — s az újításokban szintén soha hátra nem maradó szerve, — a posta- és távirada-intézmény — szenvedett legkevésbé az ország szétdarabolása folytán. Ez természetes is, mert a postának nincsenek külön utjai, a vasutat s a közutakat használja a saját forgalmának lebonyolítására. A posta befektetései tehát nem annyira a megtett út hosszától, mint az egyes helyeken mutatkozó forgalom nagyságától függenek. Ez a forgalom pedig a népesség számával nő, annak nagyobb tömörülésével s a postát jobban igénybevevő gazdasági kulturájával viszont a berendezéseket jobban kihasználhatóvá s intenzívebbé teszi.

Ezért van az, hogy mikor 4324 postahivatalunk közül 1837-et tarthatunk meg, ez 42.5%-ot jelent s mikor 4972 táviradahivatalunkból 2092 marad meg, ez 42.1%-os részesedést jelent, valamivel nagyobbat, mint amekkora a népesség számából országunknak visszagyott hányad.

Hogy megmaradó posta- és táviradahivatalaink a nagyobbak s azokon át forróbban lüktet a magyarság szellemi és üzleti életének élénksége, azt számokkal igazolni nem is kell.

XII.

TÖKESZERVEZET.

Végigpillantva a magyar gazdasági élet értékein, meg kell világítanunk még azt a kérdést is, hogy mekkora tőkeszervezet segít ezeket az értékeket valóban termékennyé, gyümölcsözővé tenni, s országunk szét-darabolása micsoda rombolásokat visz végbe a tőke-áramlás finom erezetén? Ez a munkánk azonban csak töredékes lehet. A magyar tőke, a már említett végzetes okból, a korábbi századok zivataros erőpazarlása miatt nem halmozódhatott föl úgy, hogy elégséges legyen gazdasági életünk állandó táplálására; idegen tőkék vegyültek hitelszervezetünkbe, főleg osztrák eredetűek, s nem tudjuk kimutatni, mekkora a részese-désük. A magántőkéknek a gazdasági vállalkozásokban való szerepe számszerűen nem ismeretes előttünk; a magyar földnek, legfőbb erőforrásunknak eladósodásáról csak néhány vázlatos adatot nyújthatunk. Tőkénk a hitelintézetekben, bankokban, takarékpénztárakban és szövetkezetekben vannak leginkább megszerelve; ezenkívül a kereskedelmi és ipari részvénytársaságok gyűjtöttek össze nagyobb tőkeerőt, de részben a bankszervezet segítségével s a kettőnek egybefonódása szintén ismeretlen mértékű. Az utolsó évtizedekben pedig a hitelintézeteknél úgy, mint a termelő részvénytársaságoknál hazai, de velünk ellentétes irányú tőkecsoportosulásokat is tapasztalhattunk, a nemzetiségi intézetekét, amelyek nem erőink gyarapítására, hanem azok elforgácsolására törekedtek. Igyekezünk kell mindezekkel a jelenségekkel számot vetni, hogy — ha a kép, amit nyújtani kívánunk, nem is lesz teljes és könnyen áttekinthető — minden félrevezetéstől és homálytól is mentes legyen.

A magyarországi hitelintézetek számáról és tőkejéről a következő adatok tájékoztatnak:

Terület	A hitelintézetek		
	száma	saját tőkéje	idegen tőkéje
		millió koronákban	
Cseh megszállás	723	172·1	772·7
% ₀ -ban	15·1	7·0	6·0
Román megszállás	1.651	428·0	1.488·5
% ₀ -ban	34·5	17·5	11·6
Délszláv megszállás	443	105·3	375·4
% ₀ -ban	9·3	4·3	2·9
Osztrák követelés	102	17·0	110·1
% ₀ -ban	2·1	0·7	0·9
Fiume	9	14·3	57·5
% ₀ -ban	0·3	0·6	0·4
Összes követelés	2.928	736·7	2.804·2
% ₀ -ban	61·3	30·1	21·8
A megcsonkított Magyarország	1.852	1.708·0	10.036·1
% ₀ -ban	38·7	69·9	78·2
Magyarország összesen	4.780	2.444·7	12.840·3

Magyarország hitelszervezetének 2.4 milliárdos saját tőkéjéből tehát közel 70% esik a megmaradó központi terület tőkegyűjtő intézeteire. S ezek, a multban legalább, amikor a gazdasági kapcsolatoknak semmi gátja sem volt, jobban vonzották magukhoz az idegen tőkét is. Több, mint tízmilliárdnyi idegen tőke bizalma kereste föl ezeket az intézeteket, 78.2%-át téve az összes hazai hitelintézetek fölszivott tőkéjének. Központi területünkön kívül legerősebbek a hitelintézetek a románok által megszállott vidéken, ahol nemcsak az Alföld szorgalmának gyümölcsét forgató nagyvárad, aradi, temesvári pénzüintézetek vannak, hanem Erdély tőkegyűjtő szervei is Kolozsvárott és Marosvásárhelyt, valamint a takarékos és fejlett hiteléletű szász faj nagyszabeni és brassói pénzüintézetei is: sőt itt kezdett lassan szétágazni az oláh nemzetiségi hitelszervezet újabb keletű növénye is.

A népességhez viszonyítva, a délszláv uralom alá került intézetek valamivel gazdagabbnak látszanak, s a felvidékiek és a nyugatmagyarországiak legkevésbé tőkeerősek. Az intézetek saját tőkéjéből ugyanis Magyarországon általában egy lakosra 134 K esett; az ország központi területén ez az átlag 228 K, a délszláv megszállás alatt álló intézeteknél 70, a románoknál 81 korona, a cseh megszállás alatt azonban 48, s Nyugatmagyarországon 43 korona.

A hitelszervezés két főcsoportja, a közkereseti társasági és a szövetkezeti alakulás oly erősen elválik egymástól, hogy a hitelintézetek adatainak egybefoglalása helyett indokoltabbnak látszik e két típussal a továbbiakban már külön foglalkozni. A bankok és takarékpénztárak működési iránya közt Magyarországon oly kevés a különbség, hogy bátran egybefoglalhatjuk őket, hozzájuk csatolva a számra kevés földhitelintézet adatait is. Az intézetek számát és tőkéjét ebben a csoportosításban ezek az adatok világítják meg:

Terület	A bankok és takarékpénztárak				
	száma	saját tőkéje	idegen tőkéje		
			összesen	e b b o l	
				takarék- betétek	zálog- levelek
millió koronákban					
Cseh megszállás	286	152·2	717·2	631·8	—
%-ban	16·0	7·0	5·9	11·2	—
Román megszáll.	603	390·2	1,356·8	843·6	265·7
%-ban	33·7	18·0	11·2	15·0	7·0
Délszláv megszáll.	188	85·0	308·8	259·7	—
%-ban	10·5	3·9	2·6	4·6	—
Osztrák követelés	32	9·7	94·3	88·9	—
%-ban	1·8	0·5	0·8	1·6	—
Fiume	6	11·7	56·8	28·6	—
%-ban	0·3	0·5	0·5	0·5	—
Összes követelés	1,115	648·8	2,533·9	1,852·6	265·7
%-ban	62·3	29·9	21·0	32·9	7·0
A megcsonkított					
Magyarország	673	1,515·6	9,552·6	3,782·2	3,516·5
%-ban	37·7	70·1	79·0	67·1	93·0
Magyarország					
összesen	1,788	2,164·4	12,086·5	5,634·8	3,782·2

Az ország megmaradó részének a központi helyzetnél fogva is nagyobb tőkegyűjtő ereje tehát itt még feltűnőbben kidomborodik, mint az összes hitelintézetekről szóló adatoknál láttuk. A 9.5 milliárdot meghaladó idegen tőkében, mely központi intézeteink felé áramlott, a takarékbetétek s a záloglevelek körülbelül egyformán a 3 és félmilliárdot meghaladó összeggel szerepelnek. A záloglevélüzlet nagyobb aránya az, amely központi területünk passzív üzletkörét leginkább megkülönbözteti az elszakított részekétől: csupán a román megszállás területén találunk alig egy-negyedmilliárdos tételt a záloglevéltárcában, főleg szász pénzügyintézeteknél. A délszláv hódítás területe, s Nyugatmagyarország határszéli csikja meglehetősen kis terjedelmű önálló hiteléletre mutatnak: ezeknek a gazdasági kapcsolata eddig is sokkal szervezettebb volt az ország központjával.

A cseh megszállás által elvágott hitelintézetek tőkéjének fele a magyar nyelvterület városaiban halmozódott föl, s ezenkívül a Felső-Vág mentén látunk nagyobb koncentrációt, már bizonyos nemzetiségi színezettel is, továbbá a Garam mentén s a Szepességben, ezek azonban a magyar, vagy megmagyarosodott gazdasági vállalkozás alapításai. Az idegen tőke, amelyet ez intézetek magukhoz vonzottak, majdnem kizárólag takarékbetétek alakjában jelentkezik.

A magyar tőkeszervezkedés még nagyobb erejű volt a románok által előzönlött vidéken. E terület bankjainak 390.2 milliós saját tőkéjéből a máramarosi és beszercei oláhság csak 6.7, a Marostól északra eső oláh nyelvterület 17.9 milliós tőkeerőt képviselt. A Maroson aluli részben már sok a magyar tőke is, a szászoklakta földön az ő tőkeerejük a tulnyomó, a többi területen pedig majdnem kizárólag magyar alapítások szolgálták a hitelszükségletet. A szász intézetek a záloglevélüzlettel aránylag jóval nagyobb idegen tőkét tudtak magukhoz vonzani; ezeknél a betétüzlet kisebb szerepet is játszik.

A délszláv megszállás a Bácska felső részén lévő nagyobb városokban talált csak fejlettebb hiteléletet, Nyugatmagyarországon pedig Sopron város mutatko-

zik élénk, s az idegen tőkét is jobban vonzó központnak, de a vas megyei németységnek aránylag sok kis hitelintézete több tőkét halmozott föl.

Az ország visszamaradó központi területén természetesen Budapest tőkeszervei viszik a vezetőserepet — az 1.5 milliárdos saját tőkéből 1.1 milliárd, a 9.5 milliárdos idegen tőkéből 8 milliárd a budapesti intézetek vonzókörébe gyűlt. A városok közül Debrecen, Szeged és Miskolc, a vármegyék közül Pest, Békés, Jász és Szabolcs említésreméltók nagyobb — de Pest megyét kivéve, a 100 millió alul maradó — tőkegyűjtőerejükkel. Valószínű azonban, hogy az utolsó években a vidéki tőkeszervek is inkább izmosodtak, mert maga a vidék fejlődött, s a helyi alakulások iránt a bizalom nőtt.

A hazai bankok aktiv üzletágainak alakulásáról az alábbi számok tájékoztatnak :

T e r ü l e t	A bankok és takarékpénztárak vagyona				A bankok, takarékpénztárak nyeresége
	össze- sen	e b b ö l			
		váltó- tárca	jelzálogos kölcsön	érték- papirtárca	
m i l l i ó k o r o n á k b a n					
Cseh megszállás	883·4	290·7	222·4	99·2	14·0
% _o -ban	6·1	9·7	4·8	5·5	7·5
Román megszáll.	1,773·0	631·3	449·7	209·3	26·1
% _o -ban	12·3	21·1	9·9	11·6	14·0
Délszláv megszáll.	401·9	186·6	51·8	49·4	8·0
% _o -ban	2·8	6·2	1·1	2·7	4·3
Osztrák követelés	105·3	12·9	52·7	18·2	1·3
% _o -ban	0·7	0·5	1·1	1·0	0·7
Fiume	69·9	3·4	13·8	13·8	1·4
% _o -ban	0·5	0·1	0·3	0·8	0·7
Összes követelés	3,233·5	1,124·9	790·4	389·9	50·8
% _o -ban	22·4	37·6	17·2	21·6	27·2
A megcsonkított Magyarország	11,204·8	1,863·4	3,801·5	1,421·2	136·5
% _o -ban	77·6	62·4	82·8	78·4	72·8
Magyarország összesen	14,438·3	2,988·3	4,591·9	1,811·1	187·3

Az összes bankvagyonnak a 14.4 milliárdot meghaladó összegéből megmaradó területünk 11.2 milliárddal részesedett, s így 77.6%-os erejű. A váltótárca szerepe legkisebb az ország belsejében s legerősebb tulajdonossággal a román megszállás alatt lévő területek pénzügyintézeteinek mérlegeinél található. Az értékpapír-üzletben már az átlagosnál valamivel magasabb arányban részesedünk s a román megszállás területeit kivéve, ez az üzletág a többi elszakított részen is eléggé kultivált. A jelzálogos kölcsönök viszont az ország belsejében kötnek le legtöbb tőkét; a másik szélsőséget, a jelzálogüzlet leggyöngébb képviselőjét a délszláv megszállás alatt lévő területen s a nyugatmagyarországi csíkon találjuk, abból a már említett okból, hogy ez a két vidék közvetlenebbül kapcsolódott be az ország központi hiteléletébe.

Ha még megemlítjük, hogy a vagyonmérlegben a nyereség az ország belsejében lévő intézeteknél a legkisebb, kialakul előttünk az a kép, hogy a központi terület intézeteinek bizonyos előkelőbb szoliditása volt meg, kisebb nyereséggel, több hosszú lejáratu hitellel, nagyobb tőkefelszívó erővel, s mert a záloglevélüzlet fejlett, mégsem tulságos lekötöttséggel.

Gazdaságilag egységes területen ez természetes és helyes elrendezkedés is: a végeken lévő kisebb pénzügyintézetek előőrsei és gyűjtői a központi nagy szervezeteknek. Az előőrseknek a mobilitásukat meg kell őrizni, a nyereséget gyors lebonyolításu kis üzletekben fölhajtani, s az erős központokra bizni a nagy tőkebefektetést kívánó, s kései gyümölcsöket ígérő nehezebb üzleteket. Ha azonban a hitelszervezet összefüggő hálózatában megszakítják a kapcsolatot, ez mind a két félnek árthat: az előőrsek biztonsági érzetüket veszíthetik, a központi szervezeteknek tápláló csatornái működnek rosszul.

A nagy magyar bankok siettek külföldi tőkeforrásokat nyitni, hogy a nagy pénzszükséglet és a valutaadósságok terhei mellett az elszakadás veszedelmét, s működésük sugarának megrövidítését kevésbé érezzék; aggódnunk kell azonban a határainkon kívül esett kisebb intézetek sorsán, amelyeket a kapcsolat

elvesztésén kívül a súlyosabb gazdasági helyzet válsága is fenyeget.

Érdemes még megemlíteni, hogy az elszakított területeken a váltótárca nagysága determinálja többnyire az elért nyereség kulcsát is; azokon a vidékeken azonban, ahol kifejezetten nemzetiségi pénzüzetek vannak, a nyereség hányada valamivel alább száll, vagy legalább is elburkolva használtatik föl propagatív célokra. Ha ebben a föltevésben lapozzuk át a megszállt területek pénzüzeteinek adatait, sajnálunk kell, hogy éppen a magyar nyelvvidékek intézetei értek el viszonylag legnagyobb nyereséget, s a jelzálogos kölcsönök sulya itt meglehetősen csekély. A szász intézetek a jelzálogüzlet magas arányával, a váltótárca csekély szerepével s a nyereségnek okos korlátozásával tűnnek ki. Nyugatmagyarország bankjainak szintén megfelelő harmóniát találunk az egyes üzletágak között.

Ne siessünk azonban a következtetések levonásával, mielőtt meg nem ismerkednénk a hitelintézeteknek másik, erőben ugyan sokkal szerényebb, de elterjedtségüknel fogva annál jelentékenyebb csoportjával, a hitelszövetkezetekkel.

A hitelszövetkezetek, bár országos hálózatba vannak is kapcsolva, mégis inkább a helyi tőkeigényeket szolgálják, idegen értékek alig sietnek a támogatásukra, úgy, hogy valóban a helybeli és szomszédos érdekelttség vagyoni erejének a kifejezői. Ezeknek jövő sorsát az ország szétválása talán kisebb mértékben fogja befolyásolni, s erejét az országos érvesztés kevésbé csökkenti, mint ahogy a kisiparos, kiskereskedő is kevésbé szenved a nagy kapcsolatok meglazulása folytán. A hitelszövetkezeteknél is megérezni azonban a magyar központi medeneében lakó nép szerényebb rétegének fejlettebb gazdálkodását s ehhez képest nagyobb vagyoni erejét.

Ahogy a következő tábla mutatja, a szövetkezetek száma tekintetében is meglátszik már a különbség a megmaradó Magyarország javára: hitelszövetkezeteink 39.4%-a marad magyar földön, holott községeinkből számszerint csak 27.5%-ot tarthatunk meg.

Terület	A hitelszövetkezetek			
	száma	saját tőkéje	idegen tőkéje	
			összesen	ebből takarékbetétek stb.
millió koronákban				
Cseh megszállás	437	19.9	55.5	38.0
%-ban	14.6	7.1	7.3	14.5
Román megszállás	1,048	37.9	131.6	73.4
%-ban	35.0	13.6	17.6	28.0
Délszláv megszállás	255	20.2	66.6	33.9
%-ban	8.5	7.2	8.8	12.9
Osztrák követelés	70	7.3	15.8	14.1
%-ban	2.4	2.6	2.1	5.3
Fiume	3	2.6	0.8	0.6
%-ban	0.1	0.9	0.1	0.2
Összes követelés	1,813	87.9	270.3	160.0
%-ban	60.6	31.4	35.9	60.9
A megcsonkított Magyarország	1,179	192.3	483.5	102.9
%-ban	39.4	68.6	64.1	39.1
Magyarország összesen	2,992	280.2	753.8	262.9

Igaz, hogy Alföldünk falvai lazán tömörültek, de népesekek, azonban az elszakított területen is vannak ily nagy — jórészt magyar, ritkábban vegyes nyelvű — községeink. S a Felvidék keskeny völgyei gyakori, de apró tömörülésre kényszerítették ugyan telepeseiket, de viszont a Dunántulnak nyugati részében éppen oly sűrűek az apró községek.

Ami azonban hitelszövetkezeteink mérlegét illeti, ott már egyszerre hatalmas felsőbbiséggel ugrik elő a megmaradt területek szövetkezeti mozgalmának az ereje. A szövetkezetek 1051.7 milliós vagyónállapotából, mint a következő táblázatos összeállítás mutatja, 687.9 millió K. esett 1915-ben az új határokon belüli szűk vonalra, ahol a szövetkezeti alakulatok legnagyobb részének országos központja is fennállott, s csupán 363.8 millió Magyarországnak elszakadásra ítélt többi részeire.

Terület	A szövetkezetek vagyona				A szövetkezetek nyereisége
	Összesen	e b b ő l			
		váltó-tárca	jelzálogos kölcsön	érték-papírtárca	
millió koronákban					
Cseh megszállás	76·5	13·4	8·1	4·0	1·1
%-ban	7·3	8·5	6·4	7·9	6·1
Román megszállás	171·7	40·0	22·8	10·1	2·2
%-ban	16·4	25·4	18·1	20·0	12·3
Délszláv megszállás	88·6	19·8	21·3	4·4	1·8
%-ban	8·4	12·6	17·0	8·8	10·1
Osztrák követelés	23·6	2·9	8·3	2·2	0·5
%-ban	2·2	1·9	6·6	4·4	2·7
Fiume	3·4	0·7	—	0·1	0·06
%-ban	0·3	0·4	—	0·3	0·4
Összes követelés	363·8	76·8	60·5	20·8	5·6
%-ban	34·6	48·8	48·1	41·4	31·6
A megcsontított Magyarország	687·9	80·5	65·4	29·5	12·0
%-ban	65·4	51·2	51·9	58·6	68·4
Magyarország összesen	1,051·7	157·3	125·9	50·3	17·6

Bár ismeretes a királyhágotntuli szászoknak gondos és fejlett szövetkezeti élete (amely magyar földön egvedül ragaszkodott a Raiffeisen-típus szerényebb ke-reteihez), valamint a román szövetkezeteknek az utóbbi évtizedekben nemzetiségi célzattal való gyorsütemű szaporítása, s a Felső-Vágvölgyben központosult tót pénzüntézet mozgalom, mégis az elszakadásra ítelt területen is főleg a magyarajku vidékek azok, amelyeknek hitelszövetkezetei legforgalmasabbak és legnagyobbak.

A cseh államhoz ítelt terület 76 milliós hitelszövetkezeti vagyonaából 36 milliót meghaladó rész tiszta magyar nyelvterületre esik; a románok követelésénél 172 millióból 90 millió magyar falvak filléreiből verődött össze; a délszláv állam zsákmányában is 55 millió körül jár a magyar nyelvterületeknek szövetkezetekben összekuporgatott pénze.

Hogy a magyar népben már ennyire fölébredt a szövetkezetek iránti hajlandóság, az rendkívül fontos szociálpolitikai szempontból is, mert megcsonkított államunk megváltozó társadalmi rétegződése mellett a kis exisztenciák önségélye, a szövetkezeti mozgalom, az egyensúly megóvásának egyik nem kicsinylendő eszköze lesz. Ebben a tekintetben a fejlődés lehetősége nagyon megvan, mert egyes szomszédos vármegyéink községei elég eltérő számban kapcsolódtak be a szövetkezeti mozgalomba; Pest vármegyén kívül Somogy-nak a szövetkezeti mozgalma a legélénkebb.

Szövetkezeteinknél a takarékbetét-gyűjtés kisebb jelentőségű üzletág, s feltűnően nagyobb a veszélyeztetett perifériákon, mint a magyar állam visszamaradó központi területén, amelyen egyéb hitelintézetek egész hálózata szitta föl magába a tőkefölöslegeket.

Hogy szövetkezeteink kevés idegen tőkét forgatnak, az közismert dolog. Az idegen tőkének a saját tőkéhez való aránya az új határokon belül aránylag még a legkisebb (a 280 millió saját tőkéből a megmaradó területre 192.3 millió esik (68.6%), a 753 milliónyi idegen tőkéből csak 64.1%), ez viszont elég közel áll az összes vagyon arányához, amely 65.4%-os.

Szövetkezeteink aktív üzletágai közül — s ez főképpen az északi és keleti elszakadó részekre, valamint a megnyirbált Magyarország hitelszövetkezeteire is áll — a váltótárca a legjelentékenyebb, bár összesen 157, az új határokon belül 80 milliót tevő összegével általában nem nagyarányú. Kisebb a jelzálogos kölcsönök szerepe 126, illetve 65 milliós tételével.

Összegében csekély mindenütt az értékpapírtárca, mindössze 50 milliónyi, ebben azonban a magyar vidéknek már aránylag jóval nagyobb a részvétele. 1915. évi adatokról van szó, amikor már a harmadik hadikölcsön-címlet is kibocsátás alatt állott; nem lehetetlen tehát, hogy a különben nem nagy összegnél a kilengést a felvidéki cseh agitáció okozta.

Szövetkezeteinknek 17.6 milliónyi évi nyereségéből 12 millió esett az új határokon belüli részekre, az összes nyereség 68.4%-a. Minthogy a megcsonkított Magyarország a szövetkezetek összes vagyonának

65.4%-át birja, az üzletév nem volt ezeknél sokkal jobb, mint az ország többi részében.

Később két ellentétes irányu változás befolyásolta általában hitelintézeteink, különösen pedig szövetkezeink anyagi boldogulását. A hadikölcsönök gyűjtése, s e kötvények hirtelen elértéktelenedése veszteséget okozó volt; a falusi nép megerősödése, s a gabonán kívül az egyéb termények jobb értékesítése pedig javította a szövetkezetek anyagi erejét.

A hitelszervezetünkről nyújtott vázlatos kép fontos kiegészítője az, hogy beszámoljunk nemzetiségi pénzügyintézeteinkről, amelyek csak az utolsó évtizedekben fejtettek ki olyan élénk működést, hogy a közfigyelmet — sajnos, csak ezt, egyebet semmit — magukra irányították. A működés természetesen a hitelintézetek szürke munkaruhájában folyt, minden külön zászló, s megkülönböztető jel nélkül: a nemzetiségi irányzatot többnyire a vezető emberek magatartásából, az intézmény ügykezelési nyelvéből, klientélájának köréből lehetett csak megállapítani.

Az 1789 magyarországi bank és takarékpénztár közül az 1915 végi állapot szerint 1468 volt magyar, 95 német, 36 tót, 156 oláh, 30 szerb, 3 olasz és egy cseh. Az átlagos tőkeerő tekintetében messze elől jár a magyar intézetek tőkéje, azután az olaszoké: az előbbieket 1.4, az utóbbiak 1.2 millió átlagos tőkéjük. A német intézeteknél az átlag 630, a tótoknál 500, oláhoknál 350, szerbeknél 285 ezer koronára száll le. A terjeszkedő jelleget mutatja azonban az alakulás időpontja. 1900 előtt alakult 12 tót pénzügyintézet, 1900 óta 24; az oláh intézetek közül 57 keletkezett 1900 előtt s 99 azóta; a szerb intézetek közül 6 alakult a múlt század végén s 24 az új század elején.

A hitelszövetkezetek sorában a nemzetiségi intézetek már 1890 óta nagyobb mértékben szaporodtak; a fejlődés menete elég tanulságos azonban akkor is, ha — mint fentebb — az 1900. évet jelöljük meg választóvonal gyanánt. A tót szövetkezetek közül ugyan 14 való a múlt század végétől, s 10 alakult 1900 óta, de már a szerb szövetkezetek között csak 5 régebbi alaku-

lás van, s 7 keletkezett 1900 óta, az oláh szövetkezetek sorában pedig 17 régiebb alakulással szemben 84 új intézet van. S a kifejezetten nemzetiségi szövetkezetek átlagos tőkeereje rendszerint nagyobb, mint azoké a magyar szövetkezeteké, amelyek az országos központi hitelnyújtó erejére támaszkodnak. A tót szövetkezetek saját tőkeereje átlagosan 74.000 K, a szerbeké 69.000, az oláhoké 20.000 K, s ezzel szemben a központi kötelekben élő magyar szövetkezeteké 28.000 (igaz, hogy a kötelekben kívül állóké 322.000), a Raiffeisen-rendszerű szász szövetkezeteké 12.000, a kötelekhez nem tartozó egyéb német szövetkezeteké 111.000 korona.

S bármily csekély is végösszegében az elszakított területeken lévő szövetkezetek jelzálogüzlete, mégis feltűnő, hogy a nemzetiségi pénzüintézetek és szövetkezetek mily tudatosan ütték a jelzáloghitelpolitikát. Egy 1907. évi tanulmányos összeállítás mutatja, hogy a tót intézetek, ha nem is nagy összegekkel, behálózták az északnyugati Felföld majdnem minden vármegyéjét. Még tervszerűbb volt az oláh intézetek politikája, amelyek 1907-ben, amikor számuk és tőkeerejük is még sokkal csekélyebb volt, az országnak 26 vármegyéjére kiterjesztették már jelzálogüzletüket. Békés nem tartozott e 26 megye közé, hanem Pest szerepelt helyette, ahová szintén folyósítottak jelzálogkölsönt; a többi 25 vármegye azonban egytől-egyig ugyanaz, amelyeket 1918 őszén az oláhok a maguk imperiuma alá követeltek.

Vajjon ezek az adatok csak keserű szemrehányást jelentenek-e magunknak, vagy pedig ujjmutatást is a jövőre?

A jelzálogos kölcsönöket, mint a hazai tőkeszervezet egyik legfontosabb teljesítményét, érdemes még az új határok szerint való megosztottságukban is áttekinteni.

Az összes hazai hitelintézetek 3.6 milliárdnyi jelzálogköveteléssel bírtak Magyarország területén az 1915. év végén; ehhez járult az Osztrák-Magyar Bank 237 milliós jelzálogkövetelése, úgy hogy közel 4 milliárdnyi az ezen tőkeszervezetek által a hazai ingatlanokra nyújtott kölcsön. A hitelintézetek követelésének 56.2, a jegybank kölcsönének 61.5%-a terheli az ország

központi területét; a román megszállás hatalmas területe valamivel több, mint 700 milliós jelzálogterhet fordít, a csehek uralma alá került vidéken mintegy 460 milliányi a jelzálogkölsön, 414 milliót ér el a délszláv megszállás területén, 75 milliót Nyugatmagyarország határterületein. Külföldi pénzüzetek, hazai nem nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és magánosok kötelezései természetesen nem szerepelnek ezekben az adatokban.

Hogy a jelzáloghitelt nyújtó tőkeszervezet elhelyezkedése, s az általa megterhelt ingatlanok fekvése között milyen az összefüggés, azt a következő érdekes viszonyszámok jellemzik:

A megterhelt ingatlanok területi csoportosítása	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Oszttrák követelés	Összes követelés	A megcsonkított Magyarország
	pénzüzetek által nyújtott jelzálogkölsönök %-okban					
Cseh megszállás...	44.3	4.8	—	—	49.1	50.9
Román „ ---	0.2	49.9	1.5	0.0	51.6	48.4
Délszláv „ ---	0.4	12.8	9.1	0.1	22.4	77.6
Oszttrák követelés	1.5	1.0	—	32.1	34.6	65.4
Összes követelés	12.4	26.0	2.9	1.5	42.8	57.2
A megcsonkított Magyarország	0.8	2.8	1.8	1.7	7.1	92.9

Az ország központi nagy tőkecsoportjai adják tehát a megszállott területek jelzálogos kölsöneinek is 57.2%-át, megmaradó területünk földterhei pedig csak 7.1%-os arányban erednek a megszállott vidékek pénzüzeteitől. A csehek által lefoglalt vidéken a jelzálogos kölsönök 50.9%-a a központ hitelszerveitől ered, a román megszállásnál ez az arány 48.4%-ra száll le, s itt csekély viszonylagos többségre emelkedik az ugyancsak román megszállás alatt levő pénzüzetek kölsöne. Bár fentebb említettük ugyan az oláh hitelpolitika tervszerűségét, ez a magas arány mégsem az ő terjeszkedésükre vezethető vissza, hanem a megszállott magyar városoknak és a szászoknak jelzálog-

üzleteire. Abban az adatban, hogy a délszláv megszállás területén a magyar központ nyújtotta jelzálogos hitel után sorrendben nem a helyi intézetek következnek, hanem — bár nagy távolságban — a román megszállás alatt lévők, elsősorban a temesvári pénzügyi intézetek nagy szerepét ismerhetjük fel.

Szűkebb határainkon belül lelemésztesen szintén előfordul az, hogy a jelzálogos terhek megszállott területekről erednek, legtöbbször szomszédos nagyobb városokból, amelyet az új határmegszabás váratlanul elszakított, de gyakran elég távoli vidékekről, annak a bizonyosságként, hogy mily élénk volt országunk egységén belül a gazdasági élet forgalma. Igen jellemző például, hogy a pestmegyei ingatlanok, amelyek részben elég tőkeforrás kínálkozott volna közvetlen közelben is, 2.2 millió cseh megszállásból eredő és 5.1 millió román megszállás területéről való jelzáloggal vannak megterhelve. Somogy megye földjét a központi tőkeerőkön kívül nemcsak azok a közeli pénzügyi intézetek találják hitelre érdemesnek, amelyek most délszláv hódoltság alatt sinylődnek, vagy Ausztriának vannak átítelve, hanem még a román megszállás alatt lévő pénzügyi intézetek is több, mint egy millió koronás jelzálogkölcsonben részesítették.

Végeredményben azonban nem nagy az az összeg, amelyért a központi terület a megszállott vidékeknek tartozik; a cseh uralom alá került hitelforrások 17 milliót nyújtottak (leginkább Nógrád megyének), a román megszállás területéről 55.5 millió jelzáloghitel ered (főleg Békés és Csanád megyék részére), a délszlávok által elfoglalt városok hitelintézetei 36 milliót nyújtottak (elsősorban Baranyának), az Ausztria részére követtelt sávon pedig 35 milliónyi jelzálogkövetelés mutatkozik, legnagyobbbrészt vasmegyei ingatlanok ellenében.

A periferiák tehát az itt felsorolt adatok szerint erősebb függésben vannak a központtal szemben, de ezt az utóbbi területet is át és átjárja a végekről kiinduló gazdasági munka vékony erezte.

Ugyanezt a benyomást nyerhetjük akkor is, ha a tőkeszervezetnek egyéb tényezőit kezdjük vizsgálni, a

ipari és kereskedelmi részvénytársaságokat, valamint szövetkezeteknek még nem ismertetett egyéb típusait.

Az ipari részvénytársaságok tőkéit, s azok eredetét az alábbi összeállítás mutatja be:

T e r ü l e t	A befizetett részvények, elsőbbségi kötvények millió K-ban	E részvényekből és kötvényekből érték szerint		
		Magyarországban van elhelyezve	Ausztriában	Németországban
érték szerint millió K-ban				
Cseh megszállás ...	100·7	61·9	22·0	2·2
0/0-ban ...	9·5	7·9	11·6	9·3
Omán megszállás ...	85·0	66·6	11·5	2·0
0/0-ban ...	8·0	8·6	6·1	8·3
Csehszláv megszállás	16·1	13·4	2·8	0·0
0/0-ban ...	1·5	1·7	1·6	0·0
Osztókövetelés ...	13·3	6·2	6·8	0·3
0/0-ban ...	1·3	0·8	3·6	1·2
Összesen ...	15·7	9·1	1·6	1·3
0/0-ban ...	1·5	1·2	0·8	5·2
Összes követelés ...	230·8	157·2	44·7	5·8
0/0-ban ...	21·8	20·2	23·7	24·0
Megcsonkított Magyarország	828·5	621·6	144·3	18·3
0/0-ban ...	78·2	79·8	76·3	76·0
Magyarország összesen	1,059·3	778·8	189·0	24·1

Az egy milliárdot valamivel meghaladó befizetett tőkéből tehát 78.2% esik a szűkebb határainkon belül lakult társaságokra, s a legiparosabb északi felvidékre csak 9.5% jut. A külföldi tőkének részvételéről is annak itt már adataink, de nem aggasztóak; 189 millió volt Ausztriában elhelyezve a részvényekből és elsőbbségi kötvényekből, 24 millió Németországban s mintegy 67 millió egyéb külföldi, főleg nyugati államokban. Egyes esetekben természetesen, ha például annak idején osztrák eredetűnek jelzett tőke cseh származású, s esetleg olyan ipartelepénél koncentrálódik, mely ma cseh megszállás alatt áll, a külföldi eredetű

tőke csakugyan idegenként, s ellenségesen helyezkedhetik velünk szemben. A korábbi tőkeérdekeltségnek az új határmegállapításnak ilyen összetalálkozása azonban valószínűleg ritka, ámbar éppen a cseh által megszállt s az Ausztria részére követelt területen található aránylag több külföldi tőkét.

A cseh megszállás alatt lévő ipari részvénytársaságok 100.7 millió befizetett tőkéjéből 48.5 millió a magyar nyelvterületre esett, s itt volt legnagyobb az osztrák és német tőke érdekeltsége is, főleg Pozsony vállalataiban. A Vág felső folyásánál tömörült ipartőke szervezete már inkább hazai forrásból eredt (37 millióból 27 millió), bár itt a nemzetiségi jelleg valószínűbb.

A román megszállás még inkább magyar ipari részvénytársaságokat érintett; a magyar nyelvvidéken több, mint 48 millióval, a Szamos mentén, Mezőségen s a Székelyföldön több, mint 26 millióval alakult vállalataink voltak, úgy hogy mintegy 10 millió tőkeérték esett csak a többi megszállott részre. Az idegen tőkének a szerepe itt már sokkal jelentéktelenebb. Dél-szláv megszállás alá került ipari részvénytársaságaink tőkeereje 16 milliónyi, Bácskában és Torontálban volt nagyobb szerepük, itt-ott az osztrák tőke erősebb részesedésével. Nyugatmagyarországon a sopronmegyei alakulatok már nagyobb osztrák tőkével létesültek úgy hogy itt a részvények többsége idegen kézben van.

A megcsonkított területünkön maradó ipari részvénytársaságok közül a budapestieknek van legnagyobb külföldi érdekeltsége: a 688 millió tőkéből 120 osztrák s 16 német eredetű. Az osztrák tőke Győrött, Pest és Zala megyékben, a német tőke leginkább Veszprémben helyezkedett el.

A részvénytársaságok vagyonmérlegéből elsősorban az immobiliák érdekelnek bennünket, bár a részvénytársaság székhelye s a gyári telepek területileg igen lávóeshetnek egymástól, s akadhat nem egy társaság, mely a megcsonkított központon van, ingatlanai pedig az elszakított részekben szétszórva. A mérleg főbb adatait a következő számok mutatják be:

Terület	Vagyon					Nyereség	Veszteség
	Összesen	Gyártelek és épületek	Gyári berendezések, felszerelés.	anyag-készlet	áru-készlet		
	millió koronákban						
Cseh megszállás	329·6	61·2	76·1	28·7	33·8	18·7	3·1
%-ban	9·9	8·7	10·1	10·4	11·1	13·1	6·2
Román megszáll.	228·7	49·8	50·8	29·0	31·9	8·7	3·3
%-ban	6·8	7·1	6·8	10·6	10·5	6·1	6·7
Délszláv megszáll.	43·0	10·1	11·8	3·0	6·5	2·3	0·4
%-ban	1·3	1·4	1·6	1·1	2·1	1·6	0·8
Osztrák követelés	36·3	9·4	6·4	2·6	4·7	2·6	0·2
%-ban	1·1	1·3	0·9	0·9	1·5	1·8	0·5
Fiume	50·9	10·7	7·2	3·7	4·6	1·1	1·9
%-ban	1·5	1·6	0·9	1·4	1·5	0·8	3·8
Összes követelés	688·5	141·2	152·3	67·0	81·5	33·4	8·9
%-ban	20·6	20·1	20·3	24·4	26·7	23·4	18·0
A megcsonkított Magyarország	2,648·4	561·1	597·7	208·3	224·0	109·5	40·8
%-ban	79·4	79·9	79·7	75·6	73·3	76·6	82·0
Magyarország összesen	3,336·9	702·3	750·0	275·3	305·5	142·9	49·7

Az összes vagyonnak 3.3 milliárdot tevő összegéből tehát központi területünk erősebben részesedik, mint a befizetett részvénytőkéből; megfelelően nagyobb a szerepe a gyári telkek és épületek, továbbá berendezések és felszerelések értékében, ellenben kisebb az anyag- és árukészletek tekintetében. A nyereséggel dolgozó vállalatok sorában kisebb nyereséget ért el, a veszteséges üzemeknél nagyobb veszteség terheli. Egy látszik, hogy mint a hitelszervezeteknél is, a központi terület fejlettebb gazdasági életében az ipari alakulatoknak is nagyobb a bonitása annyiban, hogy kevésbé hajszolják a nagy nyereségeket. A veszteséges üzemek nagyobb részesedése is érthető: az élénkebb gazdasági versenyben gyakoribb az eleső gyöngye fél, de gyakoribb lehet az olyan vállalkozás is, mely beruházásokra törekedve, a holnap nagyobb hasznát keresi inkább.

A cseh megszállás területén a felső Vág-völgyi ipartelepek nemcsak aránylag nagy vagyonukkal tűnnek ki, hanem értékes gyári berendezésükkel, nagy anyagkészletükkel, s elég nyereséges üzleteikkel is; a magyar nyelvvidéken lévő társaságok a befizetett tőkéhez arányítva, szerényebb mérlegadatokat mutathatnak föl. A románok által megszállt vidékeken a magyar nyelvterület részvénytársaságai szintén kisebb nyeresűek, s itt az ingatlanok s beépített értékek aránya sem nagy; erősebben kidomborodik azonban az anyag- és árukészlet szerepe.

A hazai ipari és kereskedelmi részvénytársaságokat nemzetiségi megoszlásuk szerint, a következőképp osztályozhatjuk: magyar volt 1313 részvénytársaság, 1288 millió befizetett részvénytőkével, 46.7 millió elsőbbségi kötvénnyel és 4260 millió vagyonnal. Hogy a magyar vállalkozások szilárdabb alapítások voltak, mutatja az is, hogy míg a társaságok számában 97.4, addig azok tőkéjében 99.3, vagyonában pedig 99.5%-kal részesednek. Oláh jellegű részvénytársaság 14 volt, de csak 1.5 millió tőkével és 3.7 milliós vagyonnal; ennél nagyobb súlyu nemcsak a 12 tót alapítás 5.2 milliós tőkéjével és 13.2 milliónyi vagyonával, hanem a 7 száz vállalat is, 2.1 milliónyi tőkével, s 8.6 milliós vagyonnal. A sorozatot 2 szerb társaság zárja be 140.000 korona tőkével, s az 1 milliót valamivel meghaladó vagyonnal.

Országunk megcsonkítása tartamára a nem magyar részvénytársaságok természetesen határainkon kívül esnek, sőt a magyar társaságoknak megszállott területen lévő telepeit is részben naturalizálni kellett.

A szövetkezeteknek azon típusai közül, amelyek nem csupán hitelközvetítéssel foglalkoznak, hanem a termelés, beszerzés, vagy értékesítés szolgálatába állítják tőkeszervezetüket, elsősorban a fogyasztási szövetkezeteket kell említeni, amelyeknek hálózata az országban legsűrűbb volt, s amelyek nagyrésze a Hangya központban összefoglalva, egyre növekvő forgalmat bonyolít le.

Fogyasztási szövetkezeteink száma 1915-ben 1803 volt. Országunk belső területére 721 esik ezek közül; a

Felvidéken 555 fogyasztási szövetkezet volt, kevésbé jelentős a mozgalom a román megszállás alá került részeken, ahol csak 457, még kezdetlegesebb a délszláv megszállás alatt, ahol 27 szövetkezet működött; Nyugatmagyarországon 43-ról vannak adataink. A megmaradt szövetkezetek izmosabb voltára jellemző az üzletrészek száma, s az árucikkek forgalma, amely így alakult:

	Üzletrészek száma	Eladott árak ezer koronában
Cseh megszállás	252.758	39.013
Román megszállás	121.840	20.896
Délszláv megszállás	10.971	1.758
Osztrák követelés	18.147	3.880
A megcsonkított Magyarország	433.462	74.689
Magyarország összesen	837.178	140.236

A tejszövetkezetek szintén az ország központjában — különösen Dunántul, s itt is leginkább Baranyában — fejlődtek ki legjobban; a szövetkezetek 436-nyi összes számából megmaradó területünkre 257 jut, a románok által megszállt vidéken 70 van, cseh uralom alatt 46, délszláv megszállás alatt 30, Nyugatmagyarország határszélein 33. Ugy a megmaradó területnek, mint a Dunántul nyugati részeinek hasonlíthatatlanul nagyobb tejtermeléséről és ügyesebb értékesítéséről tanuskodnak a beszállított tejről, s az eladott termékek áráról szóló alábbi adatok:

	Beszállított tej hektoliterekben	Termékek eladása 1000 K-ban
Cseh megszállás	2.861	1.564
Román megszállás	2.812	1.694
Délszláv megszállás	2.031	933
Osztrák követelés	4.456	2.949
A megcsonkított Magyarország	16.389	7.877
Magyarország összesen	28.549	15.017

Egyéb szövetkezeteink száma 1915-ben mindössze 1008 volt, 202.036 üzletrésszel, 12,4 millió tőkével. Ezek között 793 mezőgazdasági, 163 ipari, 14 kereskedelmi és 38 egyéb szakszövetkezet volt. A tőkeerőt s a résztvevő tagok számát tekintve, mindegyik típus az ország

központi medencéjében fejlődött eddig legjobban; számszerint azonban a mezőgazdasági szakszövetkezetek a román és cseh megszállás területén sűrűbb hálózatot alkotnak.

A szövetkezeti mozgalomnak ezek a differenciáltabb alakjai különben legfeljebb a jövő tőkeszervezésben játszhatnak komolyabb szerepet, mikor a kistermelők között is jobban utat tör magának a munkamegosztás és az erőegyesítés gondolata. Gazdasági helyzetünk arra utalna, hogy ez a jövő mielőbb beköszönjön; ismerve azonban azokat a nehézségeket, amelyek az ilyen speciális szövetkezeti alakulatok megerősítésével járnak, alig remélhetjük, hogy az ezekkel járó sok aprólékos gond, s az első befektetések késő gyümölcse mellett ma sok kitartó apostola akadna ennek a munkának.

A szövetkezeti mozgalom mégis szétziláltságunk nehézségében is fejlődik, s az egyszerűbb típusok alakulása és megerősödése egyengetheti az utat a nehezebb formák megteremtésére is. Az Országos Központi Hitelszövetkezet 1919. augusztus 1. óta 109 új szövetkezetet vett föl a kebelébe a megcsonkított Magyarország területéről, az Iparosok Orsz. Központi Szövetkezete — amely mint összefoglaló szervezet, maga is új alakulás — 26 szövetkezetet létesített, a Hangya kötelékébe tartozó fogyasztási szövetkezetek száma pedig 820-szal gyarapodott. Ez a fejlődés kívánatos irányu, mert az apró erők egyesítése a munka intenzitását mindig növeli.

Sokkal nagyobbak látszik azonban, sőt szinte aggodalmas arányu a tőkeszervezésnek az az újabb folyamata, amely az említett időpont óta az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, s a hitelintézetek szaporodásában s tőkeemelésében megnyilvánult. Az új társaságok köztudomásulag nemcsak Budapesten, hanem a vidéki központokban is szinte lázas sietséggel jönnek létre.

Az 1919 folyamán alakult részvénytársaságok száma 267-re, az 1920-ban alakultaké 370-re tehető.

Részben a korábban meglévő, részben az új társaságok közül 415-ről ki tudjuk mutatni, hogy mennyi-

vel emelték alaptökejuket. Ezekről adataink a következők:

	Korábbi alaptöke	Fölemelt töke
	ezer koronában	
Mezőgazdasági részvénytársaságok	84.150	148.300
Ipari	966.970	2,008.988
Kereskedelmi	95.860	266.520
Közlekedési	25.810	46.372
Vegyes jellegű	189.593	351.630
Hitelintézeti	1,095.585	1,898.901
Összes tökeemelő részvénytársaságok	2,457.968	4,720.711

Ezeken kívül pedig 206 olyan részvénytársasági alakulatról tudunk, mely a hivatalos lapban közzétett hirdeteménye szerint szintén fölemelte a tőkéjét, de vagy a korábbi alaptöke, vagy az emelés összegét nem tüntette ki.

Ha a tőkecsoportosítás modern formáinak történetét nem is kísérhetjük vissza a régebbi háborúk idejéig, az újabbaknál általában tapasztalható volt, hogy a helyreállítás vágya mennyire hajtja az embereket az új alapításokba.

Ne nézzük ezt csupán a nyereségesítő lázas mohóságának. Van benne valami örök ösztönszerűség, ugyanaz, amely a fecskét arra készíti, hogy a legnagyobb viharban, amely a fészket letépte, újabb szalmaszálért röpüljön, s ha sikertelenül is, de igyekezzen a dühöngő széllel szembehelyezni a maga kis makacs fészekrakó energiáját.

Az emberiség békevágyának is szimboluma ez az alapítási láz, s a hit az új alakulások maradandó voltában. De rejtőzzék mögöttük naiv hit vagy számító haszonkeresés, abban mind megegyeznek, hogy a pénztőkét — ma a legértéktelebb jószágot — igyekezzenek megszervezni reális értékekért.

A francia-porosz háború után az alapítások mohóságáért keserves leckepezést fizettetett a hirhedt fekete szombat. A szerencsétlenségeknek lehet ismétlődniök, a könnyelműségeknek azonban nem szabad. Ki jósolhatná meg, hogy gazdasági életünknek kiégett ta-

lajában, amelyet termékeny eső oly régen nem öntözött, melyik mag fog gyökeret eresztetni, s melyik csira szárad el meddón?

Az olyan új vállalkozások, amelyek a termelő erőt akarják friss munkára serkenteni, talán igen sokszor kudarcot vallanak, mert arra törekszenek, ami ma a legnehezebb, s beruházásokkal kell kezdeniök, ami a legköltségesebb; de még bukásukban is valószínűleg használnak a gazdasági életnek, ha az utat a munka felé kissé egyengették. Olyan áldozatokká válnak, mint a szakadékba ugró Marcus Curtius; elvesznek, hogy mások boldogulhassanak.

Félő azonban, hogy ezeknek a száma kisebb, s a legtöbb új alakulás azt a nyereséget igyekszik kihasználni, amely az áruk folytonos közvetítéséből kerekedik ki, s minthogy — részben ennek következtében is — az árak folyton emelkednek, újra és újra közvetít, tőkét és hitelét messze meghaladó üzletekbe bocsátkozik. Ezek a halak — amelyek a táplálékban sem válogatósak — esetleg nagyra nőhetnek a mostani háborgó vizeken is, s tán egy tengerrengés sem árthat meg nekik. Végső eredményben azonban a tőkeszervezetnek mégis ártalmasabb fajtái, s nem a közgazdaságot gyarapítják, hanem az erők eloszlását teszik egyenlőtlené.

A tőkeemelések megítélésénél szintén irányadónak tekintjük ezt a két vezető szempontot. Mégis tagadhatatlan, hogy az üzletvitel drágulása a tőkeemelések egy részét indokoltnak mutatja, s azok a reális értékek, amelyek a korábbi vállalkozásokban hosszabb ideje fölhalmozódtak, a fölemelt tőkének is nagyobb biztonságot nyújtanak. Nem mindig megnyugtató azonban, hogy a tőkeemelések a külföldi tőkének oly előnyös elhelyezkedést kínálnak s ez az elhelyezkedés ismét többnyire csak az áruüzlet jövedelemezőségébe kapaszkodik, s a régi banküzlet szokásos ágait ma eléggé elhanyagolja.

Az a reménység, hogy a külföldi tőke nagyobb beözönlése politikai védelmet is nyújt, elég csalóka, mert a hozzánk forduló tőkék a külföldi pénzpiacok nagy forgalmához képest sokkal csekélyebbek, hogysen külpolitikai változásokat befolyásolhassanak. Az a vágy

azonban, hogy tőkében mindig szegény országunkat a termelés előmozdításában külföldi erő segítse, nagyon indokolt, s a termelni vágyó külföldi tőkék mindig szívesen látott vendégek lehetnek; csupán az aggasztó, ha a külföldi kis tőke azért kívánczik ide, hogy az áru születése és fogyasztása közti rövid időben nyereséggel megrakodva, azzal hazai kaptárába röpüljön vissza.

Tőkeszervezetünk ma hiányosan végzi régi funkcióit, s egyébként a többi gazdasági szerveknél egészségesebbnek látszó állapota mellett ez az, amely bizonytalanná teheti helyzetét is.

A nagy üzletkötések szédítő összegei mellett a kisebb gazdasági existenciák hitellel való ellátása, a valóúzet ujjabb fölkarolása, ha nem sok nyereséget, de bőven elég biztosítékot nyújt, még gazdasági válságok idejére is. Minél jobban vizsaternek intézeteink a régi üzletágakhoz is, annál közelebb jutnak a termelő gazdasági élethez, amely válságok idején a legjobb erő tartalék.

XIII.

AZ ÁLLAM PÉNZÜGYEI.

Szerény milliók dölyfös milliárdokká nőttek az állam költségvetésében és terheiben, amíg a háboruban szenvedtünk s mikor a nagy erőfeszítésnek összeroppadás lett a vége, a megcsonkított kis Magyarországnak kellene felelősséget vállalnia a mult adósságaiért, a békeszerződésnek frivol számlájáért s kikotornia tarisznyájából az utolsó kölcsönvett filléreket is a ma és holnap óriási szükségleteire.

Az ország megcsonkításából s a békeakta lehetetlen és számbelileg még meg sem határozott követeléséből eredő pénzügyi helyzetünk válságos voltát több oldalról megvilágították már. Az a bizodalom, hogy a békeszerződés pénzügyi részeiben annyira tulzott és vérengző, hogy nem is lehet végrehajtani, talán nem alaptalan; a koldusnak azonban mindig szomorú vigasztalás az, hogy annyira szegény, hogy nincs mit elvenni tőle.

Élni akarunk, fejlődni és újra erősödni; nem az a célunk, hogy állandó fizetéseképtelenséggel tengődjünk, hanem, hogy nagy fáradságunk magunknak gyümölcsözők s követ köre rakva, újra megtámasszuk zilált hajlékunkat.

Számszerűen azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy a magyar állam jövedelmeiből mennyi vész el az új határok folytán s terheiből mennyit lehetett volna igazságosan áthárítani a hódító új szomszédokra. Az állami számadások korábban sem gondoltak sokat a pénzügyi eredményeknek földrajzi tagolásával, az új határmegosztás vakmerő kanyarulataival pedig igazán nem számolhattak előre. A pénzegység változó érték-mérő ereje pedig úgy is alkalmatlanná tette volna az összehasonlításra a különböző időleből eredő beruházások s egyéb kiadások összegét.

Néhány adatot mégis föl kell említenünk, hogy az ország állapotairól e munka egyéb részeiben rajzolt kép az állami pénzügyek sötét árnyalatával is teljesebb legyen.

Ahogy a gazdasági fejlettség és vállalkozó kedv terén a magyarság volt mindig az első ebben az országban, úgy az adóteherből is sokkalta jobban kivette a részét, mint — a német kivételével — a többi itt lakó faj. Egy békés időbeli összeállítás (1904) a 24 éven felüli férfiak egyenesadó szolgáltatásáról a következő tájékoztatást nyújtja :

Anyanyelv	Az egyenesadó koronákban	%-ban
Magyar	64,084.926	62.1
Német	16,812.688	16.3
Tót	6,383.932	6.2
Oláh	9,010.580	8.7
Ruthén	848.676	0.8
Horvát	898.715	0.9
Szerb	3,611.519	3.5
Egyéb	1,532.599	1.5
Összesen :	103,183.635	100.0

A kép távolról sem teljes, mert a jogi személyek adózása nincs belefoglalva, s az általános jövedelmi pótdadó sem, amiket szintén a magyarok és németek fizetnek leginkább. A magyarságnak ebből a magasabb adóterhéből természetesen nem az következik, hogy a megcsonkított Magyarország adóviselő képessége volna valami nagy s az elszakított részeké igen csekély. Igaz, hogy a legnagyobb vállalatok Budapesten összpontosultak s ezeknek adója még csak növelte a magyarság teljesítő képességét ; de a legnagyobb árnyékok is ideestek s a városi és falusi szegény napszámosok is nagyobb részben a megcsonkított központi területen maradtak.

Az új szomszédállamok pedig ügyes körültekintéssel hasították ki területüket úgy, hogy nemcsak magyar nép, hanem magyar vagyon és teherbíróképesség is kerüljön hozzájuk. Erdély népeességi arányából például a magyarságra 34.3, a németekre 8.7, az oláhokra pedig 55% jutott ; a 24 éven felüli férfiak egyenesadó-

jából ellenben a magyarságra 41.2, a németekre 17.4 s az oláhokra 40.8%. A magyar és német vállalatok adójának figyelembevételével az oláhságnak az adózásban való részvétele még alacsonyabb hányadra zsugorodna, úgy, hogy egy szakértőnk szerint nyugodtan lehetne állítani, hogy az Erdély lakosságának több, mint felét képviselő s az állami kiadásoknak valószínűleg felét igénybevevő oláhság az állami terhekhez legföljebb, ha egy harmadrésznyivel járult. A kép alig változnék, ha az északi Felvidékről vennők a példát.

Az egyenesadó-, fogyasztási adó- és jövedelmi adóeredményeket bizonyos hozzávetőlegességgel még megkisértjük az alábbiakban az új határmegoszlás szerint is részletezni. Az adatok nem egyöntetűek, mert nem ugyanazon évről valók; amíg azonban a fogyasztási adónak s a jövedelmi adónak, e két rugalmasabb adónemnek eredményei az újabb időkből s egymáshoz közeleső évekből származnak, addig az egyenesadó-eredményeknél kevésbé hiba az, hogy régiebb keletűek, mert ezeknél nagyobb fejlődés nem történt. Adataink a következők:

T e r ü l e t	Egyenes adó	Fogyasztási adó	Jövedelmi adó
	eredményei ezer koronákban		
Cseh megszállás	24,244.6	65,188.5	2,943.7
% _o -ban	14.2	22.0	11.6
Román megszáll.	32,792.2	56,950.0	2,606.8
% _o -ban	19.3	19.3	10.3
Délszláv megszáll.	20,183.0	13,258.4	1,177.1
% _o -ban	11.9	4.5	4.6
Osztrák követelés	4,980.2	6,864.1	838.9
% _o -ban	2.9	2.3	3.3
Fiume	739.6	2,566.5	312.6
% _o -ban	0.4	0.9	1.2
Összes követelés	82,939.6	144,827.5	7,879.1
% _o -ban	48.7	49.0	31.0
A megcsonkított Magyarország	87,429.0	150,425.9	17,581.7
% _o -ban	51.3	51.0	69.0
Magyarország összesen	170,368.6	295,253.4	25,460.8

Ez az összeállítás mindegyik adónemnél a megcsonkított Magyarország sokkal erősebb teherviselését mutatja. Szándékosan nem említünk itt teherbíró képességet, mert hiszen a fogyasztási adók aránylag súlyosabban nehezedenek a kis emberekre, különösen azokra, akik városi keretben kénytelenek életszükségleteiket ellátni: ezek aránya pedig a megmaradó központi területen jóval nagyobb. A központi terület erősebben megadóztatott voltát különben még tisztábban látjuk, ha az itt felsorolt adónemek összegét a népesség számához viszonyítjuk. Az egész Magyarországon ez adókból az egy főre eső teher 26.90 korona. Ezt az átlagot természetesen a tisztán városi jellegű Fiume lépi túl legmesszebb, egy főre eső 72.66 K adójával. A megcsonkított Magyarország lakóira 34.13 K adóteher esik fejenként s ezen alul marad minden egyéb követelés. Nyugatmagyarország módos népe is csak 32.32 koronát fizet fejenként, a csehek által megszállt területen a városi népnek s a nagy ipartelepeknek adójával sem jut egy főre több, mint 25.83 K, a délszláv megszállás vidékén a föld gazdagsága dacára is 23.09 K az adóteher, az ország keleti felében pedig leszál 17.54 K-ra.

Érdemes még följegyezni egy adatcsoportot, amely a magyar közgazdaságnak az Ausztrián kívül fekvő államokkal való követelési és tartozási összegeit tünteti föl. Ezek az adatok kevéssel a háboru befejezte előtt, 1918-ban gyűltek össze; hézagosak s főleg abban hiányosak, hogy a legtöbb gazdasági szállal hozzánk fűződött Ausztria mérlegét nem tartalmazzák. Valószínű, hogy a mai napig az így fennállott terhek és követelések egy része ki is egyenlítődt, magyar intézeteknek külföldi eredetű tőkeemelése és más leszámítolások folytán. Mégis, mint a magyar közgazdaságot föltétlenül terhelő számlát, amelynek súlya akkor a legnagyobb, amikor inkább hiteleket keresünk, semhogy régi követelések rendezésére volna tőkénk, a főbb összegeket itt ismertetjük:

A bennünket terhelő külföldi tartozások összege 2101.4 millió K-t tett, a mi követeléseink azonban csak 620.3 milliót. A velünk szemben fönnálló követelések legnagyobb tételeit képezik a külföldön elhelyezett bel-

földi kötelezvények 690.8 millió K-val, a pénztartozások 642.0 millió K-val, értékpapírok 478.8 millióval. Saját követeléseink több, mint fele a pénzkövetelések 365.4 milliós tételére esik, ezenkívül említésreméltó az értékpapírok 72.6, ingóságok 69 és árukövetelések 57 millió koronája.

A megcsonkított Magyarország állami pénzügyi helyzetét körülbelül az 1920. év végének megfelelő állapot szerint a következő főbb adatok jellemzik:

Az ország államadóssága 61.4 milliárd koronára tehető, amiből 8 milliárd a háboru előtti időből származik, 32.7 milliárd adósság keletkezett a háboru alatt és 20.7 milliárddal növekedett a passziva a háboru befejezése óta. Ez az utóbbi összeg — amelyet jobb lesz minimumnak tekinteni — valamint a háboru alatt felvett adósság — kizárólag a megcsonkított Magyarországot terheli. A háboru előtti adósságterhen a szomszéd új államoknak is megfelelően osztozniuk kell, de az még nagyon bizonytalan, mikor és hogyan lehet velük meg egyezni a szétosztás igazságos, arányos kulcsában.

A háboru óta fölvetett kölcsönök majdnem kizárólag Magyarországon vannak elhelyezve, vagy az Osztrák Magyar Banktól vétettek föl; a háboru alatt kis részben, a háboru előtt nagyobb hányadban szerepeltek a külföldi kölcsönök is, amelyeknek összegét hozzávetőleg 6—7 milliárdra lehet becsülni.

1920 őszén közel 12 milliárdnyi magyar felülbélyegzésű bankjegy és 1.4 milliárd értékű postatakarékpénztári pénzjegy volt az országban forgalomban; a határainkon kívül keringő pénzjegyek összegéről és arról, hogy ezek közül minket mennyi terhel, nincs tájékoztató adatunk.

A megcsonkított ország első költségelőirányzatát az 1920/21. pénzügyi évre állította össze, azzal a jó szándékkal, hogy 8.4 milliárdnyi rendes kiadása fedeztesse a 8.8 milliárdra számított rendes bevételekből, míg az átmeneti kiadásoknak 10.8 milliárdos s a beruházásoknak 1 milliárdos tétéleivel szemben csak 1.7 milliárdnyi rendkívüli bevételt tudván remélni, végeredményben 9.7 milliárdnyi lenne a hiány.

A rendes kiadások közt az állami adósságok kamatterhe 1.4 milliárddal szerepel, a kereskedelemügyi igazgatás (ahová a vasuti üzem is tartozik) 2.1, a pénzügyi igazgatás 1.1, a hadügyi 1.2 milliárddal. Az átmeneti kiadásoknak súlyos tételei az aranyforintos vagy idegen valutára szóló kölcsönöknél fölmerülő árfolyamkülönbözetek 2.1 milliárddal, a cukor, ásványolaj beszerzés s a mesterséges édesítő szerek vásárlása közel 1 milliárddal, a tisztviselők természetben való ellátásának költségei 2.8 milliárddal, stb. A beruházások legnagyobb részben az államvasutak teljesítőképességének megjavítására vannak tervbe véve.

A hiány összege magában nem volna meglepő, hiszen Csehország első költségvetése is 10 milliárdos deficittel áll elő s a szintén megcsonkított (bár összefüggő egészet soha nem alkotó) Ausztria sem tudja háztartását 12.5 milliárdos névleges hiányon alul előirányozni, amely azonban főleg az élelmezési kölcsönök nagy valutakülönbségei miatt már eddig is több mint kétszeresére nőtt.

Félő, hogy a mi költségeloirányzatunk föltevésői is azon a rövid időn belül, amennyi a pénzügyi év végéig hátra van, nem valósulhatnak meg s legalább a rendes kezelés mérlegét illetőleg rózsaszínűbbek a valónál. A szükségletek ugyanis nagyobbak és terhelőbbeknek bizonyultak a reméltnél, az adóeredmények gyér beszoigáltatásán pedig még látszik az elmúlt forradalmi időszakok nyoma. Az átmeneti kiadások mértéke bizonytalan; ezek jórésze azonban olyan, hogy, ha az egyik évről eltolódik, a következőt talán még jobban fogja sújtani.

Az 1920/21. évi kísérleti költségvetés azonban távolról sem tudja államháztartásunk reális képét mutatni. A beruházások az egészséges gazdasági élet folytatásához szükséges mértéken alul vannak szoritva, a kiadások egy része fölött még az új viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudó s tultengő bürokratizmus szelleme lebeg, más részük, főleg a jóléti kiadások még nincsenek egész fontosságuk szerint méltatva, a bevételek előirányzata kedvezőbb föltételezésből indul ki, mint az

ország gazdasági viszonyainak akkori mély pontja az valószínűvé tette.

Pénzügyi helyzetünket az is bizonytalanná teszi, hogy nem ismert nagyságu terhek várnak ránk a jövőben, részben a békeszerződésből folyólag, részben azért, hogy gazdasági termelésünk minél szélesebb alapon megindulhasson.

Ez a bizonytalanság azonban nem a mi külön végzetünk csupán s föl sem oldódhatik addig, amig az európai válság valamilyen irányban enyhülni nem kezd. Hogy régebben dus jövedelmet hajtó állami üzemek a háboru alatt fokozatosan kimerülvén, súlyosan veszteségesekké váltak (pl. a magyar államvasutak 1918/19-iki éve 0.9 milliárd hiánnyal végződött), az többé-kevésbé közös sorsa a hadviselt államoknak. A saját szerencsétlenségünk az állami pénzügyek terén az ország megcsonkításából s pénzünk lejárt hiteléből ered. A megcsonkítás nemcsak a több helyütt említett erőforrásokat vette el tőlünk, hanem korlátozta a központi nagyüzemek és vállalatok működési körét is, tehát leszállította ezeknek s az általuk táplált sok kisebb szervnek a teherviselő képességét.

Penzünknek a külföldi piacokon nyomott értéke, amely sokkal alantabb áll a belső vásárló képességnek, részben már is oda vitt bennünket, hogy olcsó bérmunkásai lettünk a külföldnek, helóta félek, akik a mindennapi megélhetésért erőnk javát adjuk oda. Igaz, hogy a bérmunka rendszeréhez jobbnak híján ragaszkodunk, sőt azt egyelőre keresnünk is kell, de örömmel megválnánk tőle, ha iparunk saját munkája a mi szempontunkból fölöslegessé, pénzünk javulása a külföld szempontjából drágává tenné.

Hosszu volna nyomon kísérni a korona utolsó évekbeli szerencsétlen történetét és meddő kísérlet lenne a pénz világpiacán tisztára mosni ezt az annyira befejeített pénznemet.

Allami pénzügyeinknek újabb és biztatóbb fejzelet a magyar mezőgazda és iparos fogja megírhatni, talán lassan meginduló újabb értéktermelésével.

XIV.

EGYHÁZ ÉS ISKOLA.

Pázmány Péter hiába istápolta Nagyszombatot, Honterus hiába prédikált Brassónak, s az egy Istent valló Dávid Ferenc mártírvére hasztalan hullott Torda piacára: a régi magyar egyházak köröskörül idegen kézre kerülnek, s velük nemcsak mai kulturális értékek, hanem sok százados tradíció és történelmi emlékek távolodnak el szemeink elől.

Egyházaink szervezetét keresztül-kasul hasogatják az új határvonalak. A római katolikus egyház négy püspökségének egész területét elveszíti: az ősi Nyitrát, azután a besztercebányai, szepesi és az erdélyi egyházmegyéket. Érintetlenül csupán a veszprémi és a székesfehérvári püspökség s az egri érsekség marad. Pécs, Vác, Kalocsa, Győr, Szombathely s a pannonhalmi főmonostor plébániáik nagyobb felét megtarthatják; de már csak kisebb töredékek maradnak meg az esztergomi egyházmegyéből, s öt olyan püspökségünk-ből, ahonnan a plébániák zömével együtt magának a főpásztornak a székhelyét is elszakítják. Ezek Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad, Szatmár és Temesvár, a csanádi püspökség székhelye. A római katolikus plébániák szétzilálását az alábbi összeállítás mutatja be:

Egyházmegye	A r. ka. h. plébániák száma Magyarországon megmaradó elszakított egész területén		
	88	393	481
Esztergom	—	112	112
Besztercebánya	154	88	242
Győr	—	148	148
Nyitra	151	15	166
Pécs	94	—	94
Székesfehérvár	118	70	188

Egyházmegye	A r. kath. plébániák száma Magyarország megmaradó elszakított egész területén		
	megmaradó	elszakított	egész területén
Vác	141	2	143
Veszprém	251	—	231
Pannonhalma	13	2	15
Eger	202	—	202
Kassa	46	154	200
Rozsnyó	18	81	99
Szatmár	13	86	99
Szepes	—	166	166
Kalocsa	88	47	135
Csanád	32	214	246
Erdély	—	241	241
Nagyvárad	30	50	80
A zágrábi érsekség magyarországi egyházai	—	22	22
Összesen :	1419	1891	3310

A plébániák több, mint felét veszítjük tehát, s a 3310 paróchia közül csak 1419 maradna határainkon belül.

A református egyház vesztesége látszólag kisebb, mert a reformátusok inkább az ország közepén tömörülve éltek, s nem oszlottak szét annyira az egész országban, mint a katolikusok. Egy református egyházkerület, az erdélyi (amely a legnagyobbak egyike volt, s történelmi emlékekben a leggazdagabb), teljes egészében elvesz; a tiszáninneni és tiszántúli kerületek érzékeny veszteséget szenvednek, de lelkeszségeik több, mint felét megtarthatják; a dunamelléki és dunántúli kerületek megnyirbálása már jóval enyhébb. A református egyház veszteségeinek számszerű képét az alábbi adatok mutatják:

Egyházkerület	Az anyaegyházak száma		
	a megmaradt Magyarországon	az elszakított területeken	Magyarországon összesen
Dunamelléki	246	34	280
Dunántúli	214	86	300
Tiszáninneni	217	142	359
Tiszántúli	331	250	581
Erdélyi	—	566	566
Összesen :	1008	1078	2086

A lelkészségek felénél itt is valamivel kevesebb maradna tehát meg a megcsonkított Magyarországon.

Az ágostai evangélikusok inkább a határmentét, s a hegyvidéket lakják, s ezért veszteségük is felültebb. Az erdélyi egyházkerület — amely a legnagyobb volt — itt is elvész minden lelkészségével. Kicsi hányad marad meg a dunáninnyi és a tiszai egyházkerületből is, csak a bányai és a dunántúli egyházkerületek esorbultak meg kevésbé. Az ágostai evangélikusok 913 lelkészségéből azonban több, mint kétharmadrésznyi idegen uralom alá kerül, mint ahogy az alábbi adatokból is látszik:

Egyházkerület	Ág. ev. plébániák száma		
	Megmaradó	Magyarország elszakított területén	egész
Dunáninnyi	35	131	166
Dunántúli	131	33	164
Bányai	105	58	163
Tiszai	15	162	177
Erdélyi	—	243	243
Összesen :	286	627	913

A kis unitárius egyház Erdély hegyei közt elszórt 111 anyaegyházával hiába keres összeköttetést azzal a négy árván maradt lelkészségével, mely országunk központi területén fekszik.

A két görög felekezet egyházi szervei közül alig marad meg valami határainkon belül. A hajdudorogi görög-katholikus püspökség székhelye és 83 plébániája (a budapestin kívül 7 Biharban, 7 Borsodban, egy Csánádban, 3 Hajduban, 37 Szabolcsban, 14 Szatmárban és 13 Zemplénben) továbbra is magyar fennhatóság alá tartozik, 80 plébánia azonban már kívül esik határainkon. Az eperjesi püspökség 20 plébániája hozzánk tartozik (Abauj, Borsod és Zemplén megyékben), de 162 elszakad; a munkácsi püspökség 320 plébániájából egy, a nagyváradinak 125 egyházából 3 marad az ország belső területén. Egész terjedelmükben elszakadnak a gyulafehérvári püspökség (669 plébánia), a

lugosi (165) és a szamosujvári (492), valamint az e négy plébánia, amely a kőrösi püspökség szervezetébe volt eddig is beillesztve.

Az orthodox görög egyháznak egy püspöksége — amely különben is a legkisebb volt, s a magyarság közt élő szórványokat foglalta magában — a budai gör.-kei. püspökség az, amely 49 plébániájából Baranya lefoglalt részeinek kiürítése után 42-öt tarthat meg, s csak 7 esik határainkon kívül. Az aradi püspökség 18 plébániája van központi területünkön s 570-et a határmegállapítás elszakít; a temesvári püspök 5 plébániája megcsonkított területünkre esik, 74 pedig az új határokon kívül; a hácsi püspökség plébániáiból 4 marad meg, 61 vész el. Teljesen határainkon kívül esnek azonban a verseci püspökség 75, a karánsebesi 326, s az erdélyi 954 plébániája.

Ez a néhány adat nemcsak a veszteségek mérvét mutatja, hanem azt is, hogy a görög felekezeteknél milyen egyenlőtlenül voltak az egyházmegyék beosztva, s némelyikben mennyi apró plébánia halmozódott föl. Arad, Temesvár, Versec, Karánsebes oly közel fekvők, s a négy püspökség paróchiáinak száma közt oly nagy eltérések vannak (bár együttvéve sem nagyszámúak), hogy más felekezet az egyházkormányzati magasabb szerveknek ezt a fényűző berendezését nem igen tudta megengedni magának.

Hogyan alakul az egyházi kormányzat szervezkedése akkor, ha határaink szétszaggatása esetleg hosszabb időre szólna, nem tudjuk. Amint azonban itthon legkonzervatívabb felekezetünknel, a római katolikusoknál is kezdenek az autonómia körvonalai kibontakozni, úgy mindenesetre számítanunk kell rá, hogy új határainkon kívül az egység visszatértéig is fajnunk megnyeri templomaiban az autonómiának azt a legcsekélyebb mértékét, hogy saját nyelvén hirdethetik előtte az ígét. Erdélynek arra a 8088 főnyi görög keleti vallású népére gondolunk itt elsősorban, mely nem is tud más nyelven, mint magyarul, s amely nem tudta megérni, hogy a Sepsiszentgyörgyön vagy Kolozsvárott oly régóta tervezett görög keleti magyar vikáriátus életbelépjen s oltalma alá vegye őt.

Békeszerződésünk értelmében is jogunk van ily autonómiát sürgetni, s ez annál inkább szükséges, mert az orthodoxiának merevsége minden szabad fejlődésnek gátja.

Ha az egyházi változásokhoz csak néhány panaszszót fűztünk, s az elszakadt hívőket csak ott féltjük inkább, ahol ellenséges s meg nem értő egyházkormányzati szervek alatt élnek, az iskolaügynél annál fájdalmasabb feljajdulásra van okunk. Amit e téren veszünk, az szomorú valóság, amit a megszállások első percétől éreznünk kellett. Azok a kulturális áldozatok, amelyeket állami létünk kezdetétől hoztunk, s az utolsó félszázad alatt bőkezűségünkkel szinte tetszegeve megtetértünk, nagyrészt hiábavalókká válnak. A különböző fajú iskoláknak éppen a végek körül majdnem palotaszámba menő épületei, a kulturális támogatás címe alatt a kezdetleges felekezeti oktatásnak pazar támogatása — ez mind ellenünk használtatik majd föl — s a magyar központ nagyobb teherviseléséből eredt áldozatok hivalkodó nyereségei lesznek a komoly kultúrára kevésbé alkalmas, de a diszes kereteket mégis teljesen kihasználó szomszédoknak.

S abban az iskolában, amelyet mi építettünk, a magyar gyermeket idegen szóra kényszerítik; a régi barátságos tanterem gyűlölt kinzókamrává válik, mert kikergették belőle azt a szellemet, mely kultúrát, meletget árasztott szét.

A mult mégis ad valami vigasztalást. Abból a nemzedékből lett nálunk a legizzóbb magyar, amely a mult század ötvenes éveiben németül volt kénytelen tanulni az iskolában. A kulturérzésen elkövetett kényszer kegyetlen bosszuálló s az iskolaévek ritkán váltanak ki közömbös érzelmeket: az iskolát áldani szokta az ember, vagy — gyűlölni.

Népoktatásunknak legalsó tagozata, a kiseddóvás, három típusu intézetben helyezkedik el: a rendes kiseddóvo-intézetekben, továbbá az állandó és a nyári menedékházakban. Ezeknek megoszlását az ország megszaggatott területei szerint a háboru előtti utolsó iskolaévről a következő összeállítás szemlélteti:

T e r ü l e t		Kisded- óvók	Állandó és nyári menedék- házak	A fejsorok intézetek együtt
Cseh megszállás	Intézetek	498	74	57
	Óvónők	523	19	54
	Magyar gyermekek	12.947	1.566	14.513
	(Nem magyar „	26.855	2.726	29.581
Román megszállás	Intézetek	549	247	79
	Óvónők	597	64	66
	Magyar gyermekek	26.011	7.849	33.860
	(Nem magyar „	21.762	9.189	30.951
Délszláv megszállás	Intézetek	284	25	30
	Óvónők	296	9	30
	Magyar gyermekek	9.825	365	10.190
	(Nem magyar „	21.086	1.884	22.970
Osztrák követelés	Intézetek	58	5	6
	Óvónők	71	1	7
	Magyar gyermekek	589	21	610
	(Nem magyar „	4.992	269	5.261
A meg- csonkított Magyar- ország	Intézetek	828	378	1.206
	Óvónők	993	101	1.094
	Magyar gyermekek	73.039	28.844	101.883
	(Nem magyar „	16.085	2.418	18.503
Magyar- ország összesen	Intézetek	2.229	729	2.958
	Óvónők	2.500	194	2.694
	Magyar gyermekek	122.636	38.645	161.281
	(Nem magyar „	92.085	16.486	108.571

A 2958 intézetből tehát csak 1206 marad határainkon belül, 1752 azonban kisiklik joghatóságunk alól, 1600 tanerő sorsa válik bizonytalanná, s 60.000 magyar gyermek alighanem elesik a magyar nyelvű kisded-óvástól. Az elvesző intézetek fele eddig állami költségen állott fenn, különösen a nagyobb költséggel járó rendszerű kisdedóvók. Az állami kisdedóvók különösen nagy számmal voltak a Felvidéken s az ország keleti felében. A Felvidéken 13.000 magyar gyermeken kívül 27.000 nem magyar ajku élvezte az áldásukat, a román megszállás területén 26.000 magyar és közel 22.000 nem magyar ajku.

A nem magyar gyermekek közül azonban több mint 30.000 német ajku (az osztrák követelés területén)

kivül is), s ezek is hiába várják anyanyelvük fölcsendülését az iskolában.

Legfontosabb oktatási intézményünknek, az elemi iskoláknak széteszlása a következő módon történik:

T e r ü l e t	A z e l e m i i s k o l á k					
	összes száma	közül állami	tanítói- nak	magyar anya- nyelvű	nem ma- gyar anya- nyelvű	egy ta- nitóra esett tanuló
				tanulóinak	tanulóinak	
s z á m a						
Cseh megszállás	4.280	953	7.143	119.652	300.837	59
Román "	4.928	1.306	8.490	180.018	300.874	57
Délszláv "	897	266	2.671	50.346	113.959	61
Osztrákkövetelés	402	51	867	4.619	41.765	53
Fiume " " " " "	20	7	148	629	4.420	34
Összes követelés	10.527	2.583	19.319	355.264	761.855	58
A megcsonkított Magyarország	6.402	919	15.934	752.233	101.789	54
Magyarország összesen " " " "	16.929	3.502	35.253	1,107.497	863.644	56

A közel 17.000 elemi iskolából tehát 6402 maradna meg a mi kulturánk terjesztésére; az elveszett iskolák negyed része állami intézmény volt. 19.319 elemi iskolai tanító marad határainkon kívül, s több mint 350.000 magyar gyermek oktatása ezentúl nélkülünk történik, 132.000 német gyermek oktatása szintén idegen nyelven. A román uralom, amely az eddigi hírek szerint legkimételetlenebb a magyar iskolákkal szemben, 180.000 magyar elemi iskolás gyermeknek diktálja ezentúl a maga alacsonyabb kulturáját.

Bár a magyar állam az összes iskolafajokat egyre növekvő pénzbéli segítségben részesítette — amelynek részletezése terünket tulságosan igénybe venné —, az állami segítség magas összegét különösen ki kell emelnünk az elemi iskoláknál, amelyek nagyrésze községi vagy felekezeti, — tehát teljesen autonom igazgatás alatt állott, s amelyek közül igen sok állami segítségben részesült, függetlenül attól, hogy milyen a tanítás nyelve.

A nem magyar tannyelvű népiskolák államsegélyét az 1913/14. évben — amikor tehát hadi pótlékok még nem növelték a segély összegét — az alábbi összeállítás tünteti föl:

tanítási nyelve	A nem magyar tanítási nyelvű népiskolák				
	összes száma	közül állami segélyes	személyi államszegélye ezer	dologi államszegélye az 1913/1914. évben ezer koronákban	összes
Német	448	182	281	16	298
Tót	365	307	408	23	431
Oláh	2170	1480	1778	6	1785
Ruthén	47	40	45	—	45
Szerb	269	31	40	—	40
Vend	3	3	7	2	9
Olasz	12	1	3	0.1	3
Cseh	2	2	1	—	1
Egyéb	4	2	3	0.1	3
Mindössze:	3320	2048	2566	47	2615

Egy évtizeddel korábban ezek az iskolák 678.000 K állami segítségben részesültek; a háboru előtt 2.6 millióra nőtt a segítségük s főleg oláh iskolák vették igénybe a támogatást. A háboru folyamán sokszorosán fokozódott az állami segítség, az elszakítás pillanatáig.

Az oláh iskolák és egyházak segítése évenként az államnak már 14 milliójába került.

A hiába való áldozatok különben nem olyan fájoak, mint az a kérdés, hogy az elszakított területeken gyermekeink hogyan jutnak ezentul magyar oktatáshoz. Kétségtelenül az idegen főnhatóság zaklatásainak kitéve, de a felekezeti jogokra hivatkozva mégis talán föntarthatják magyar oktatási nyelvüket ezentul is azok az elemi iskolák, amelyek a magyar felekezetek kezén voltak. Nem érdektelen tehát a veszendőnek indult területen ezeknek az eddig is magyar nyelvű is-

	R. kath.	Ref.	Ág. ev.	Unit.
	jellegű magyar tanítási nyelvű elemi iskolák száma			
Cseh megszállás	1468	278	340	—
Román megszállás	393	325	7	28
Délszláv megszállás	219	26	24	—
Osztrák követelés	179	1	24	—
Összesen:	2259	630	395	28

koláknak a számát is áttekinteni, a görög szertartásuak kivételével, amelyek sorsát leginkább kockázatottnak tartjuk.

Az elszakított tizezer iskolából tehát több, mint 3000-nek talán meg lesz a lehetősége ezentul is arra, hogy véreinket magyaroknak nevelje. Részletekbe azonban már nem bocsátkozunk; félő, hogy ezek az iskolák legnagyobb részt kis falusi intézetek, egy-két tanítóval és csekély tanulószámmal, a városi nagyobb intézetek már korábban inkább állami vagy községi kezelésbe kerültek.

Az elemi iskolai típus fölé emelt iparos- és kereskedőinas-iskolák tekintetében már csak az intézetek számát illetőleg látszik nagyobbnak a veszteségünk; az ipar és kereskedelem erősebb koncentrációja folytán a tanulók száma sokkal magasabb az ország központi területén. Így is az intézetek 109.660 főnyi tanuló létszámából közel 22.000 magyar ajkú s mintegy 12.000 német tanuló vész el gondozásunk alól, s itt már a felekezeti jelleg sem segít, mert ennek az iskolatípusnak fenntartói közt a felekezetek ritkán szerepelnek. Legtöbb magyar tanulót a román megszállás folytán veszítünk, mert az iparos városok ezen a területen a leggyakoriabbak. A fontosabb adatok a következők:

T e r ü l e t	Az iparosinas-iskolák			A kereskedőinas-iskolák		
	összes száma	tanítóinak száma	magyar tanulóinak száma	összes száma	tanítóinak száma	magyar tanulóinak száma
Cseh megszállás ---	110	542	5.017	14	60	399
Román " ---	145	956	11.254	29	144	1.106
Délszláv " ---	63	407	3.459	10	47	248
Osztrák követelés... ---	6	33	389	1	5	42
Fiume --- --- --- --- ---	1	17	15	1	8	5
Összes követelés ---	325	1.955	20.134	55	264	1.800
A megcsonkított Magyarország ---	308	2.857	49.996	44	291	3.450
Magyarország összesen --- --- ---	633	4.812	70.130	99	555	5.250

Valamivel kisebb tanulólétszámot mutathat egy másik fontos iskolafajunk, a polgári iskola. A fiuközépoktatás terén egyéb — a magasabbrendű tanulásra is előkészítő — iskoláink voltak, a leányoktatás azonban — a felsőleányiskolák meglehetősen ritka hálózata miatt — nagyrészt a polgári iskolák földadata maradt. Ezért van, hogy a polgári leányiskolák jóval népesebbek voltak, mint a fiúiskolák s jobb gyermekanyaguk is volt, s ezért érint érzékenyen, hogy a megszállott területeken lévő polgári leányiskolák elvesztésével, több mint 19.000 magyar, s 4500 német növendék, a fiúiskolákban 13.500 magyar s közel 4000 német gyermek kerül ki gondozásunk alól. Különösen a cseh és román megszállás vidékein aránylag sokkal nagyobb, (majd kétakkora) a polgári leányiskolák száma, mint a fiúiskoláké, s jó harmaddal több a magyar ajkú tanulók részesedése is. A fiúk és leányok polgári iskoláit egybevéve, veszteségünk mérlege a következően alakul:

T e r ü l e t	A p o l g á r i i s k o l á k				
	Összes száma	köztül állami	tanítói-nak	magyar	nem magyar
				t a n u l ó i n a k	
s z á m a					
Cseh megszállás... ---	114	43	849	11.431	5.879
Román " ---	120	52	979	15.624	6.130
Délszláv " ---	49	19	357	4.523	3.925
Oszták követelés ---	8	4	64	822	556
Fiume ---	4	2	58	284	775
Összes követelés ---	295	120	2.307	32.684	17.265
A megcsonkított Magyarország ---	237	78	2.330	56.312	2.834
Magyarország összesen ---	532	198	4.637	88.996	20.099

A kilenc óvónőképző intézetből négy maradna meg határaink közt; négy van román megszállott vidéken, egy Nyugatmagyarországon. A négy visszamaradó intézet tanulóinak száma azonban kétszerese az elszakításra szánt intézeteknek, s az utóbbiak 220 növendéke közül is 178 magyar nyelvű volt.

Férfitanítóképzőt 33-at veszítenénk (18-at a román, 11-et a cseh megszállás területén) s csak 17-et tarthatnánk meg, az így elveszített tanerők száma 342-öt tesz, s a 3108 határainkon kívül eső tanulóból 2165 fiu magyar ajku. A tanítóképzést átmenetileg korlátozni kell a menekült tanítók elhelyezhetése, majd pedig a csökkenő tanköteles létszám miatt; később azonban a tanulók számának növelésére kell törekedni.

Leánytanítóképző viszont 22 esnék határainkon kívül (11 a román, 6 a cseh megszállás vidékein), de 20 megmaradna központi területünkön, nagyobb tanulólétszámmal, mint az elszakított intézetek. 246 tanerő volna a veszteségünk, s a 2688 növendék közül 2232 magyar ajku.

Érthető, hogy a központi területen, amelynek sok nagyvárosi iskolájában a női tanerőket is jobban lehet értékesíteni, aránylag több tanítóképző volt a leányok, mint a fiuk számára; a megoszlás mégsem egészen arányos, s tudjuk, hogy a multban is fölösszamu tanítónői diplomára vezetett. Ha területünk megcsontítása soká tart, a kirívó aránytalanságot meg kell szüntetni, s a leánytanítóképzők számát csökkenteni.

A felsőkereskedelmi iskolák közül annyi vész el, amennyi meg is marad: 27—27. A megmaradók azonban fejlődöttebbek, 6895 tanulóval, míg az elszakított részekben lévő kereskedelmi iskolákba 4347 növendék járt, s ezek közül 3145 volt magyar. Jellemző az állami áldozatkészségre, hogy a 19 állami felsőkereskedelmi iskola közül 14 az elszakított részekre esik, ezek fele a csehek által megszállott vidékekre. Központi területünkön a kereskedelmi iskolák községi jellege a tulnyomó, a tanulóknak, tanerőknek több, mint fele a községi iskolákhoz tartozik, a főváros népes kereskedelmi iskolái révén.

Fájó veszteség középiskoláink nagyobb részének elszakítása, annyival is inkább, mert sok van köztük olyan, mely több százados tisztas hagyományra tekinthet vissza a magyar kultúra terjesztésében.

A fiuközépiskolák tekintetében veszteségünk mérlege a következő:

T e r ü l e t	Gim- náziumok	Reál- iskolák	Fiu közép isk.	Ebből állami isk.	A taná- rok	A ta- nulók	A ta- nulók közül magyar
	ö s s z e s s z á m a						
Cseh megszállás	36	7	43	13	655	12.702	10.112
Román "	51	9	60	19	942	19.544	12.888
Délszláv "	10	1	11	5	191	3.823	1.900
Osztrák követelés	4	1	5	1	75	1.296	1.038
Fiume --- ---	1	1	2	1	27	431	128
Összes követelés	102	19	121	39	1890	37.796	26.076
A megcsonkított Magyarország	85	15	100	38	1664	38.535	36.760
Magyarország összesen --- ---	187	34	221	77	3554	76.331	62.836

Veszteségünk 121 középiskola, amelyek közül 39 volt állami intézet. A visszamaradó 100 tanintézet azonban népesebb, bár tanerőinek száma aránytalanul kisebb; a tanárszemélyzet munkaereje a központi terület nagyobb iskoláiban jobban föl van használva. 1890 tanerőt veszítünk, s a 37.796 határainkon kívül maradó diákból 26.076 magyar fiu, 3000 pedig német. A délszláv megszállás alá került iskolákban a növendékeknek csak a fele magyar; sokkal magasabb az arányuk a román s különösen a cseh megszállás alatt lévő intézeteknél és Nyugatmagyarországon.

A leányközépiskolák száma általában alacsony volt; 43 intézetünkől 23-at tarthatunk meg, azonban a 21 állami iskolából csak hetet. A cseh megszállás 6, a románoké 9 intézetet vesz el tőlünk; ezeknek — valamint a többi elszakított intézeteknek is — tanulólétszáma aránylag csekélyebb, mint a fiuközépiskoláknál, de általában sokkal magyarabb is, úgy hogy a határainkon kívül eső intézetek 3140 tanulójából csak 463 leány volt nem magyar ajku.

A középiskolák adatainál elidőzhetünk kissé hosszabban is, mert az ország vezető elemeit képezik ki. A középiskolai tanulók 82.6%-a volt magyar anyanyelvű, jóllehet a hazánkban divó egyéb nyelvek közül csak a tótnak nem volt saját középiskolája, a németek 9, az oláhok 6, a szerbek egy középiskolát

tartottak fönn (megfelelő állami, sőt építési segéllyel) a maguk nyelvén. Különösen jellemző azonban, hogy délvidéki nemzetiségeink tömegesen járaták Szegeden magyar középiskolába fiaikat, olyanok is, akik az országban találhattak volna a saját nyelvükön oktatóiskolát. A magyar kultúra tehát vonzóerejű volt, minden kényszer nélkül is, s nem az iskola tette magyarrá a gyermekeket (hiszen középiskoláink hűségesen kimuttatták a nem magyar ajku tanulóik számát, s magyar iskola bizonyítványával kezében indított ellenünk harcot sok nemzetiségi agitátor), hanem legföljebb az élet konvertálta az iskolában szerzett magyar nyelvismeretet abban, akinek későbbi sorsában erre az előfeltételek megvoltak, eleven magyarsággá.

A középiskolánál magasabb fokozatokat már nem szükséges számokba sorakoztatni, maga a megnevezés is rántal a veszteség nagyságára. Hogy a kolozsvári egyetemnek 45 éven át gyűjtött gazdag fölszerelése, s az egyetemi telep költséges építkezései ma idegen próbálkozásnak szolgálnak túldiszes keret gyanánt, hogy pozsonyi egyetemünk földönfutóvá vált, még mielőtt igazán berendezkedett volna, hogy Selmec ősi akadémiája menekülésével kihaltta tette a régi bányavárost, Kassán és Kolozsvárott jól berendezett gazdasági tanintézeteket kellett hagynunk, három jogtanító intézetet teljesen elveszítettünk: a kassait, mármaroszigetit és nagyváradit, a negyedik pedig, az eperjesi, Miskolcon keresett ideiglenes hajlékot: az mind közismeretű. Mindenki érezheti, mekkora veszteség ezeknek a kulturális áldozatoknak idegen kézre jutása, s mekkora hátrány, hogy a megszállott vidékek tanulni vágyó magyar fiatalságára is elvesztek ezek az intézmények.

Még néhány szót az iskoláztatás eredményéről; arról, hogy az iskolai műveltség fokozatait a népesség egyes rétegei milyen arányban érik el?

A legegyszerűbb műveltség fokmérőjénél, az írás és olvasás ismereténél, mint általánosan ismeretes, az inkább tömörülten lakó német ajkuak valamivel előnyben vannak a magyarság fölött, melynek egy része az iskoláztatásnak nehezen hozzáférhető tanyákon szét-

szórva él. A magyarság után a tótok következnek, majd a horvátok, a legalacsonyabb műveltségi arányt pedig a szerbek, főleg pedig az oláhok és ruthének mutatják. Az elemi oktatást ugyanis korábban főleg a felekezetek intézték, s a görög felekezeteknek csekély kulturérzéke mély nyomot hagyott az általuk gondozott nép szellemi színvonalán. Azóta terjed inkább ezek közt a fajok közt az írás-olvasás ismerete, mióta az állami tanfelügyelet s az állami iskolák segítették a népet kiemelni a görög felekezeti oktatás alacsony mértékéből. Így is kedvezőbb a magyarországi oláhok nép-műveltsége a románabelieknél, ami kitűnik nemcsak a gyermekek, hanem a katonák magasabb arányú írni-olvasni tudásából, a tankötelesek komolyabb iskoláztatásából, az iskolák (oláh nyelvű iskolák) nagyobb számából stb.*

Ezek a jellegzetes eltérések azért nem ütköznek ki élesebben Magyarország szétkapcsolt részeinek vizsgálatánál (legfőljebb csak az egyes nyelvvidékek adatainál), mert mindegyik hódító nagyobb tömegű műveltebb magyart és németet is ragadott magával. Az arányok így sem érdektelenek. A hat évnél idősebb népességben írni és olvasni tudott:

A cseh megszállás területén	67.8%
A román megszállás területén	51.5 „
A délszláv megszállás területén	68.9 „
Az osztrák követelés területén	86.1 „
A megcsontított Magyarországon	80.2 „
Magyarországon összesen	68.7 „

Magában Erdélyben a magyarság között az írni-olvasni tudók 59.9%-kal szerepelnek ugyan, az oláhok közt azonban csak 27.9%-kal. A délszláv megszállás területén szintén a magyarok és németek javítják az arányt.

A magasabb műveltségi fokozatok megoszlására vonatkozó adatok már nem annyira közismertűek, s azért ezeket bővebb részletezéssel mutatjuk be. A

* Kovács Alajos: Életképes-e a román uralom Magyarország keleti felében?

középiskola legalább négy osztályát elvégzettekről az alábbi számok tájékoztatnak:

T e r ü l e t	A középiskola 4 osztályát végzettek száma	E b b ő l							
		magyar	német	tót	román	rutén	horvát	szerb	egyéb
s z á z a l é k o k b a n									
Cseh megszállás	108.550	78·9	13·6	5·6	0·3	0·3	0·1	0·1	1·1
Román „	145.681	69·2	15·2	0·1	13·9	0·0	0·1	0·9	0·6
Délszláv „	34.160	64·4	18·3	0·6	1·7	0·1	0·2	13·5	1·2
Osztrákkövetelés	10.489	75·6	21·7	0·1	0·1	—	1·2	0·0	1·3
Fiume — — —	5.599	24·6	12·2	0·0	0·3	0·0	12·6	0·5	49·8
Összes követelés	304.479	71·4	15·1	2·1	7·0	0·2	0·4	2·0	1·8
A megcsonkított Magyarország	368.660	92·7	5·2	0·2	0·4	0·0	0·3	0·3	0·9
Magyarország összesen — — —	673.139	83·1	9·7	1·1	3·4	0·1	0·3	1·0	1·3

A magyarságnak a szerepe itt már döntően az első helyre kerül, s országos összegben a németek is a népességben elfoglalt arányuk alá hanyatlanak, csupán egyes elszakított részeinken alkotják a tanult elem nagyobb hányadát az ott szereplő egyéb nemzetiségekkel szemben. Felőtli azonban, hogy míg az elemi műveltség tekintetében kedvezően álló tót faj a középiskola alsó négy osztályát végzettek közt oly alacsony aránnyal részesedik még a saját ethnikai területét magába záró cseh megszállásnál is, addig az általában alacsonyabb kulturájú oláhság a román megszállás területén a 4 középiskolát végzettek közt elég magasra tudja fölemelni az arányát. Ennek a magyarozatát abban találhatjuk, hogy a tótság vallási tekintetben nem alkot külön szervezetet, az oláhság azonban a görög felekezetek elzárkózó organizmusában él, papjait fölös számmal, s tanítóit is maga neveli, s ezeknek a lömege emeli magasabbra a 4 középiskolát végzettek arányát.

A műveltség magasabb lépcsőfokán, a középiskola teljes befejezésénél adataink következően alakulnak:

Terület	A középiskola 8 osztályát végzettek száma	E b b ő l								
		magyar	német	tót	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	
		százalékokban								
Cseh megszállás	39.379	83·5	9·5	4·9	0·5	0·5	0·1	0·1	0·9	
Román "	53.141	68·6	13·0	0·1	16·7	0·0	0·1	0·9	0·6	
Délszláv "	12.229	71·0	12·7	0·7	1·4	0·1	0·2	13·0	0·9	
Osztrák követelés	4.083	79·8	17·4	0·1	0·1	—	1·5	0·0	1·1	
Fiume	2.121	25·3	12·5	0·0	0·3	0·0	12·8	0·1	49·0	
Összes követelés	110.953	73·7	11·9	1·9	8·3	0·2	0·4	1·9	1·7	
A megcsonkított Magyarország	140.581	93·1	4·6	0·2	0·6	0·0	0·3	0·3	0·9	
Magyarország összesen	251.534	84·5	7·8	0·9	4·0	0·1	0·4	1·0	1·3	

A fejlődés ismét arról tesz tanuságot, hogy a magasabb kulturát megkívánó élethivatásokban a magyarság föltétlen elsőbbségben van. Meglátszik ez nemcsak az országos arányokon, hanem minden egyes lezárításra szánt területnél, kivéve azt, amelyet a románok tartanak most megszállva. Ezen a vidéken, bár annyi nagy városunk magyar intelligenciája tartotta fenn benne a kulturát, aránylag kevesebb magyar van a teljes, mint a félközépiszkolát végzettek közt, s az oláhok aránya — bár még mindig csak 16·7%-os — növekvő. Ismét a főntebbi magyarázatra kell utalnunk, azzal a megtoldással, hogy ebben a kategóriában a 8 középiszkolát, vagy azzal egyenrangú intézetet végzettek foglaltatnak, tehát a tanítóképzőt végzettek is. S a gazdasági és gyakorlati pályán működő sok magyar és szász ember, akik a polgári iskolát befejezték, hogy nagyobb ismeretekkel láthassanak a termelő munkához, ezen a rostán mind kiesett; az oláh tanító és pap azonban mind benn maradt. Érthető tehát, hogy az oláh műveltség ezekből a számokból is bizonyos egészen telen megoszálással tűnik ki: alul vékony rétege az irni-olvasni tudóknak, följebb egyre több iskolai bizonyítvány, mely a tanítói és papi stábumokra képesít.

Ha ezek után azt vizsgáljuk: mik a jövő kilátásai a határainkon belül megmaradt magyar kulturának, a jogos kívánalmak végtelenjét s a gazdasági okokból elérhető minimum szegényes csekélységét látjuk egymásba ütközni.

Az egyén szempontjából az a kulturális színvonal, amelynek elérésére kell törekedni, szinte határtalan, mert nincs a műveltségnek az az újabb és újabb adagja, ami ne volna hasznos és lelket nemesítő. Jólétben élő nemzet számára szintén magasabbra szabhatjuk a kötelező kulturális színvonalat: a közművelődésre helyes megfontolással kiadott milliók igen gyümölcsözők.

De az életfenntartás nehézségeivel küzdő szegényebb országnak még a kultúra terén is szeme előtt kell tartania azt a közgazdasági axiómát, hogy a lehető legkisebb fáradsággal igyekezzen elérni a lehető legnagyobb eredményt. S ha már nem áldozhat a kultúrára annyit, amennyit szíve szerint akarna, meg kell elégednie olyan, valamivel alacsonyabb mértékkel, aminőt legjobb tudása szerint még asznothajtóan nyújthat.

Talán nem tévedünk, ha ezt az alacsonyabb mértéket a következőkben körvonalazzuk: minden eszközt és áldozatkészséget meg kell ragadni arra, hogy a nemzet zömének, az alsóbb néprétegeknek műveltségi színvonala fokozatosan, de folyton emeltessék, de minden olyan kísérletet távol kell tartanunk, amely az iskolázás idejét fölöslegesen kinyújtja, s a produktív munka megkezdésének időpontját ok nélkül későbbre tolja ki.

A részletek hosszú sorozata nem idevaló; egy-két példa azonban megvilágítja, hogyan kell érteni ezt a kettős kulturális irányt.

Az alsóbb néprétegek műveltségi színvonalának emelése körül különösen az alföldi tanyai magyarságra gondolunk, amely még nincs eléggé ellátva iskolával. Ez az intelligens, kultúrára annyira alkalmas nép, olyan környezetben, ahol az élet élénk versenye nagyobb szellemi fölfegyverzést kívánna meg (hiszen ha a tanya maga ki is esik az utból, mégis a legélénkebb forgalmi vonalaknak, legnagyobb városainknak közelében van) részben még el van zárva az elemi művelődés lehetőségeitől is. Gazdasági szempontból is fonák-

nak látszik, elhanyagolni ezt a vidéket, ahol a föld termő erejének minél nagyobb kihasználása, a művelésnek minél okszerűbb volta, tehát a földművelőknek minél nagyobb intelligenciája az érdekünk.

A másik végletben azonban óvakodni kell az iskoláztatás túltengésétől, amelyre nálunk újabb időben nagy hajlandóság mutatkozott. Egyes, a gyakorlati pályákra nevelő iskolafajok ambíciója, amellyel a fölvetelhez kikötött előképzettséget mindig magasabb fokban szabta meg, fölöslegesen meddővé teszi a munkában tölthető éveket. A középiskolák mentesítése legalább a felsőbb osztályokban a szakiskolákba készülőtől, s a szakiskoláknak gondos átvizsgálása abból a szempontból: melyikhez kell csakugyan teljes középiskolai tanfolyam, melyikben emelték az utolsó évtizedekben az előképzetség kívánalmait és mily okon, melyikben lehet leszállítani az előzetes iskolázás mértékét és mennyivel: ez a műtét nem volna kultúraellenes, hanem sok, újabban ráaggatott költséges cícomától szabadítaná meg iskolaszervezetünket, s hamarább vezetné ki az ifjúságot a termelő munkába.

Márad még a kulturpolitikának egyéb feladata bőven, az iskolakereteknek minél nemesebb tartalommal való megtöltése, s iskolán kívül a szellemi élet valódi kincseinek minél pazarabb szétosztása körül.

XV.

ÉRTELMISÉG ÉS MUNKÁSSÁG.

Azokon a megjegyzéseken kívül, amelyeket a népességi és szociálpolitikával kapcsolatban elmondtunk a tisztviselőkről és munkásokról, ennek a két, súlyos válsággal küzdő társadalmi osztálynak a helyzetét néhány szóval még meg kell világítanunk.

A Balkán háborút megelőző évek nemcsak az ipari fejlődés kedvező esztendei voltak, hanem a munkásság életszínvonalának emelése és politikai súlyának növelése tekintetében is emlékezetes időszakok. Jól szervezett sztrájkokkal sikerült magasabb munkabéreket kieszközölni, amik jobb megélhetést biztosítottak; a politikai küzdelmekben — noha parlamenten kívül — a munkásság befolyása nőtt.

A Balkán háború az ipari pangásnak idejét hozta el, amikor a munkásság is jobbnak látta munkabeszüntetésekkel nem kockáztatni az addig elért sikereket; a háború folyamán pedig a bérek folytonos emelkedése dacára sem tudta (sem nálunk, sem egyebütt) a korábbi életszínvonalat fentartani. A munkásság politikai befolyása pedig, mint tudjuk, később hirtelen nőtt akkorát, aminőhöz az éres természetes folyamata mellett el nem juthatott volna és ezért mélyebbre is süllyedt vissza, mint ahol korábban állott.

A tisztviselő-osztály helyzete a gazdasági és politikai átalakulások ezen ideje alatt mindig kedvezőtlenebb volt, s a század elején megindult általános drágaság, mely a háborúig lassu fokozatokban, később gyors iramban fokozódott. a tisztviselő életfentartását egyre nehezebbé tette.

A háború kitörésekor a tisztviselő életstandardja már jóval alacsonyabban állott, s a társadalmi tagozódásban ez az osztály lejjebb csuszott; folytatnia kellett a hanyatlást mindmáig, mert az állam gyöngülő erejé-

hez mért bevételei távolról sem tudtak lépést tartani súlyosbodó terheivel.

Az a hetyke szó, amely a magyar értelmiség súlyos válságára nem tudott más megoldást ajánlani, mint a kivándorlást, meggondatlanságában is komoly problémát vetett föl, amely probléma, sajnos, a munkáselem feje fölött is lebeg, s amellyel más háboruvesztes államokban aggodamasan foglalkoznak már.

Gazdasági szerkezetünk megbénult voltát, s a gyógyulás igen lassu folyamatát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy akkor, amikor munkáskézben megfogyatkoztunk, s a jövőben újabb csökkenésre kell elkészülnünk, a kivándorlás gondolata egyáltalán szóba is jöhet.

Azzal tisztában vagyunk, hogy mindent el kell követni a kivándorló hajlam visszaszorítására, de ehhez tisztában kell lennünk azzal is, micsoda tényezők éleszthetik a kivándorlás kedvét, s így micsoda ellenségek ellen kell küzdenünk.

A külső tényezők közül kettő a fontos: egyik az, hogy munkáskézre, s értelmiségre is a kedvezőbb viszonyok közt lévő külföldön szükség van, különösen a megvagyonosodott, s ipari berendezkedésre készülő Délamerikai Államokban, amelyek közül nemcsak a legfejlettebb Argentína, hanem Brazília és Chile igyekeznek magukhoz vonni az európai elemet. A másik az, hogy a hajótér kérdése sokkal kedvezőbben alakult, mint ahogy a tengeralatti háboru után várni lehetett volna, s a versengő hajósvállalatok már is kivetik hálójukat a legkivánatosabb tömegcikk, az ember után.

Igaz, vannak a kivándorlástól elriasztó külső tényezők is; nemcsak az, hogy egyes államok (Anglia s az Északamerikai Unió) határozottan vonakodnak egyelőre befogadni más elemeket, s a győztes népek idegenkedése a legyőzöttekkel szemben még alig észrevehetően enyhült, hanem azok a valutáris különbségek is, amelyek az elutazást s az első elhelyezkedést rendkívül nehézé teszik, s az újabban Nyugaton is fölmerült munkanélküliség, melynek megoldását még nem ismerjük.

A belső tényezők sorában az európai általános nyomorúságon, a ma még mindig tartó munkahiányon, a lakás és táplálkozás nehézségein kívül, mint különleges ok szerepel egyfelől az expatriálás, mely Magyarország megszállott területeiről is annyi családot kergetett a bizonytalanságba, másfelől pedig egy, a válságos időket jellemző pszichológiai tényező, az, hogy az ismert rossz után bizonyos kalandvágy is kergeti a nyugalomból közel hét év óta kibolygatott embereket egy, még ismeretlen, de talán jobb helyzet felé.

A külső tényezőkkel szemben jóformán csak annyit lehet tenni, amennyire a rendőri beavatkozások eljuthatnak: a kivándorlásra való csábítást megakadályozni, csalogató, félrevezető ígéretekkel a kellő értékükre leszállítani.

A belső okokkal szemben még nehezebb a küzdelem, bár minden vonalon folyik; az itthoni élet tűrhetőbbé, biztatóbbá tétele a kivándorlás láza ellen a legjobb orvosság.

Mily mértékben lehet itt az általános gazdaságpolitikai intézkedéseken kívül az értelmiség s a munkásság sorsát külön is biztosítani?

Értelmiségi osztályunkban tultermelés mutatkozott már akkor is, amikor Magyarország politikai egységét semmi veszedelem nem fenyegette, s a közszolgálati pályák legalsó lépcsőfokára is egyre nehezebb volt fölkapaszkodni.

De mert ugyanabban az időben, mint fentebb említettük, a tisztviselő-osztály már komoly anyagi nehézségekkel is küzdött, úgy vélték a két külön bajon segíteni, hogy egybekeverték az orvosszert: megnyitották a létszámszaporítás zsilipjeit, s hogy a tényleg szolgáló tisztviselőket magasabb fokra emelhessék, elhelyezték alattuk az ujonnan kinevezetteknek újabb panaszokra jogosult rétegét.

Sem az igazgatásnál, sem az állami üzemelnél távolról sem volt szükség olyan személyszaporításra, mint aminő a háborút megelőző évtizedben történt.

Az állami alkalmazottak száma 1904-ben a következően alakult:

Fizetési osztályba tartozók	24.400
Államvasuti fizetési rendszerűek	15.603
Tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokok	10.470
Összes tisztviselők	50.473
Altisztek, szolgák, napszámosok	164.451
Összes alkalmazottak	214.924

Az 1914/15. költségvetés pedig már így állapította meg a létszámot:

Fizetési osztályba tartozók	30.751
Államvasuti fizetési rendszerűek	24.381
Tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokok	17.362
Összes tisztviselők	72.494
Altisztek, szolgák, napszámosok	242.934
Összes alkalmazottak	315.428

A növekvés tehát a tisztviselőknél 10 év alatt 43.6%-ot, az összes alkalmazottaknál 46.8%-ot tesz. Ha kiemeljük még, hogy csak az államvasutaknál az 1904. évi alkalmazottak száma tíz év alatt 46.229 fővel, tehát 58.5%-kal nőtt, amit az üzem fejlődése aligha tehetett indokolttá, s hogy a fizetési osztályba sorozott tisztviselők sorában a legnagyobb igényű főiskolai képzettségűek száma 23.4%-kal növekedett, akkor sejthetjük, hogy ez az orvosság csak növelte a bajt. A kétségtelenül növekedett igazgatási munka a tisztviselők intenzivebb kihasználására kellett volna, hogy vezessen, s e helyett extenzív tisztviselőszaporításra vitt.

A háború a kisegítő alkalmazottak számának nagy növelését hozta magával, a forradalmak a bürokratizmust újra csak növelték, úgy hogy Magyarország megcsönkítése az államtól kenyeret váró személyzetnek még soha nem tapasztalt óriási létszámát találta.

Az 1920/21. évi költségvetés — egyelőre természetesen csak elvileg — megkísérelte a tisztviselők számát az adott területi helyzethez mértén megállapítani, igen bölcsen óvakodván minden elhatározó lépéstől s a következmények levonásától.

Az összehasonlítás a meg nem szállott terület alkalmazottairól a következő adatokat mutatja:

	1914/15- évi költségek	1920/21. évi költségvetés szerint
Tisztviselők	48.776	52.410
Tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokok	13.766	4.269
Altisztek	32.241	28.778
Szolgák	3.710	1.685
Munkások és egyéb alkalmazottak	233.427	89.871
Összesen	331.920	177.013

Ez a mérleg 6 év alatt jelentékeny csökkenést mutatna, ha nem volna még így is a tisztviselők számában 4000 főnyi emelkedés, s ha a csökkenés nem ott mutatkoznék, ahol az államnak szüksége van ugyan munkaerőre, de nem kap, mert nem tud nekik eleget nyújtani: az altiszteknél, szolgáknál, munkásoknál. A látszólagos apadás a létszámban ezek szerint nem javulást jelent, hanem egyenesen aggasztó tünet: bizonyos munkanemeket az állam nem tud ellátni, mert alkalmazottai más, jobb megélhetést kerestek. A tisztviselő-gárda, a maga egyoldalú képzettségével kénytelen görcsösen ragaszkodni az államnyújtotta törekeny szalmaszálhoz, mert e nélkül — kevés kivétel leszámításával — nem tudna boldogulni.

Am ehhez a tisztviselő-létszámhoz, amely magában is túl nagy, föltétlenül hozzá kell számítani azokat is, akiket a megszállott területről kiűldöztek, vagy akik ott eddig hősiesen kitartva, ezután fognak elcsüggedni és hazavágyakozni.

Elméletben csakugyan helyes álláspont, ha azt izenjük az idegen uralom alá kerülteknek, hogy maradjanak helyükön, s onnan használjanak a megcsontított Magyarország érdekeinek. A valóságban azonban egyetlen emberünktől sem lehet rossz néven venni, ha az üldözésekbe, elhagyatottságba belefáradva, meggyöngül az energiája, haza menekszik és itt kér jogot a tovább élhetéshez.

Tájékoztatásul az alábbiakban bemutatunk egy összeállítást a tisztviselők azon kategóriáiról, akiket a magyar államnak, mint menekvőket számításba kell

vennie, mert nem üzemeknél vannak alkalmazva, ahol talán még tovább is működhetnének, hanem kizárólag oly ügykörökben, amelyeket a megszálló idegen uralom alatt többé el nem láthatnak. Nagyjában ez lehet a minimális száma azoknak, akiket a megcsonkított Magyarország tisztviselőin kívül foglalkoztatnunk, vagy legalább is ellátnunk kell. Az adatok az 1910. évi állapot szerint a következők:

A foglalkozás megnevezése	Cseh megszállás	Román megszállás	Dél-szláv megszállás	Osztrák követeles	Fiume	Összesen
Allami tisztviselők	1.926	2.843	525	155	105	5.554
Megyei tisztviselők	915	1.406	255	98	—	2.674
Bírák és ügyészek	493	854	210	43	9	1.609
Elemi isk. tanítók	2.121	2.795	795	90	46	5.847
Polgári fiúisk. tanítók	185	198	82	26	16	507
Polgári leányisk. tanítók	175	220	74	9	12	490
Középisk. tanárok	276	391	95	32	44	838
Kereskedel. isk. tanárok	65	14	27	6	14	126
Óvónők	345	408	98	25	4	880
Tanítóképző int. tanárok	76	87	19	—	—	182
Összesen	6.577	9.216	2.180	484	250	18.707

Bizonyos, hogy a tisztviselő-létszámnak így közel egyharmadával növekvő mennyiségét az állam nem álltathatja sokáig a jövő reménységeivel, hanem olyan nagyobb mérvű ellátásban kell részesítenie őket, amiről szintén bizonyos, hogy az állam pénzügyi erejét fölülhaladják.

Igen valószínű, hogy a tisztviselőknek gyakorlati pályák felé terelése csak kis hányadban sikerül, s a részben tartott, részben tervezett átképző-tanfolyamoknak nem lehet számottevő eredménye, mert a gyakorlati pályák ma még több rátermettséget, előképzettséget kívánnak, s valóban azok komolyságát becsülnők le, ha azt hihetnők, hogy a tisztviselő az íróasztala mellől rögtön kész emberként mehet oda át.

A magas tisztviselői létszámnak olyan kihalásra ítéltése, hogy a köteles szolgálati idő betöltése után az idősebbeket nyugdíjba küldik, a fiataloktól az előmenetel gyér eshetőségeit vonják meg, az állam pénzügyi érdekei szempontjából is veszedelmesen rossz

politika volna, mert igen sok munkára képes, sőt tapasztalatánál és hosszú gyakorlatánál fogva munkára igen alkalmas embert fölszabadít, s a nyugdíj elég súlyos terhét viseli.

Az állami igazgatás érdeke pedig föltétlenül ellenszól annak a másik sorompónak, amelyet alul kívánának fölláttatni, s az új nemzedéket addig be nem eresztetni a tisztviselő-létszámba, amíg a mostani személyzetfölszám föl nem szívódik.

A közszolgálat ugyanis folytonos tanulást, tapasztalatgyűjtést kíván meg; amint felsőbb fokon munkavezetőkre van szükség, úgy alsó fokon mindig kell friss, ifjú gárdának lenni, amely tanulja az igazgatás tennivalóit s fokról-fokra haladva érik hasznavehető tisztviselővé.

Sajnos, az állami alkalmazottakról készülő százalékos nyilvántartás mellett még alig kísérelték meg annak az összeállítását, milyenek a tisztviselők halandósági viszonyai, s hogyan alakul munkaképességük végső határa a különböző munkanemekben. Számításunkban tehát egyetlen adatra vagyunk utalva, arra, hogy az 1914/15. évben az államvasutak alkalmazottainak a leszámításával 1196 tisztviselő, 1143 özvegy, 1310 árva után állapították meg a nyugdíjat. Fölteve, hogy a nyugdíjjogosultság az altisztelnél és szolgáknál bezáródik, s mellözve az összehasonlítás néhány kisebb-nagyobb aggodalmát (pl. hogy a nőtlen alkalmazott halála után senki sem kap nyugdíjat, az árvák közül pedig többen részesülhetnek ellátásban ugyanazon tisztviselő után), ez adatok szerint az állami alkalmazottak létszámából évenként közel 1% dől ki. A fogyatékn azonban, amelyet az új nemzedékből évről-évre pótolni kell, rendes körülmények közt jóval nagyobb lehet, mert 1914/15-ben korlátozták a nyugdíjazásokat.

Eddig nagyobb volt a pótlás a kelletnél és könnyelműbb az állami állások rendszeresítése; ha ezenül, — a fölső személyzetre való tekintettel — egyelőre a szükségesnél kisebb hányad pótoltatik is a kezdő fiatal-ságból, ennek egészen nem szabad elmaradnia, különben a bürokratizmus sötét folyosói még járatlanabbak és homályosabbak lesznek.

Az állami tisztviselőfölöslegnek azt a részét, amely társadalmi alakulásokban nem tud elhelyezkedni, két irányban lehetne hasznosítani.

Az egyik a községi igazgatásnak jobb megszervezése és munkaerővel arányosabb ellátása, mert eddig is az tette nehézkesé és eredménytelenné az igazgatást, hogy több volt a rendelkező közép- és felsőfoku közeg, mint a végrehajtó alsófoku tisztviselő, s a végrehajtás körülményességét és nehéz voltát a rendeletet könnyen megtervezők nem is sejtették. A községi igazgatás számbelileg is sok embert helyezhet el, ennek az erősítés közelebb hozza az adminisztrációt a néphez, s a tisztviselőnek könnyebb megélhetést biztosít, mint a budapesti nyomorgás.

Hogy ennek nevelő hatása is lehet olyan értelemben, hogy a tisztviselő gyermeke közelebről látván a gazdasági életet, kevésbé kapaszkodik az eddig egyetlen lehetőségnek látott íróasztali életpályához, az szintén megfontolást érdemlő érv.

A másik fölhasználás a fölöslegnek oly hivatalokba való irányítása, amelyek a közönséggel folyton érintkezésben vannak. A termelő munkából rendkívül sokat von el a hivatalokban való ácsorgás, várakozás, sorbaállítás; néhány új munkaerő beállítása oly hivatalokba, amelyeknek küszöbeit sokan koptatják, a közigazgatásnak hasonlíthatatlanul többet használna, mint amennyibe kerül az illető tisztviselők ellátása.

A menekült tanító-személyzet egy része az alföldi tanyákon legalább mint vándortanító nyerhetne alkalmazást.

A tisztviselők fölös nagy tömegét átmenetileg mégis tartanunk kell, annál is inkább, mert az intelligenciában rejlő értéket megbecsülhetetlenül eldobálni nem tanácsos.

Legbiztosabb — bár későn ható — orvosság a túltermelés korlátozása, anélkül azonban, hogy az új nemzedék elől tartósan elzárják a tisztviselőpályán való boldogulás lehetőségét.

Mindegyik megoldási mód mellett azonban még elintézetlen a legnagyobb kérdés: a tisztviselők megélhetésének, ha nem is a régi, de jóval magasabb szín-

vonatra emelése. Összefügg ez az állam teljesítőképeségeinek egyéb irányu emelkedésével, következésképpen egész közgazdaságunk nagyobb erőkifejtésével is; nehéz volna elképzelni, hogy ezt az egyetlen óriási terhet az állam magára vállalhassa most, egyéb gondjainak a féltételével.

De a jövő igazgatásának a jósága mindenesetre attól függ, hogy a tisztviselői kar mennyire menekszik meg az anyagi gondoktól, s a közzolgálati pálya mennyi vonzóerővel bír az értelmesebb elemekre. Már is sok súlyos veszteség érte a közzolgálatot gyakorlottabb és hasznavehetőbb munkaerőinek a távozásával, s ha a pénzügyi megoldás sokáig késik, ez a fordított selejtezés még tovább folyik. Gyöngébb munkaerőkből többre van szükség, hogy ugyanazt a szolgálatot elvégezzék, s így — nem szólva az anyagi és prestigebeli károkról, amelyek az államot a tisztviselők szellemi színvonalának süllyedésével érhetik — végeredményben a budget is súlyos kárát vallja a megoldás tulságos halogatásának.

Kevésbé röghöz kötött, s ha dologhoz jut, aránylag jobban hasznosíthatja munkaerejét a tisztviselőnél a munkás; gazdasági pangásunk mai helyzetében azonban igen egyenlőtlenül van foglalkoztatva, s az egyiknek jólétet biztosító magas órabérei mellett a másik tétlenül nyomorog.

A mezőgazdasági munkás helyzete korábban is bizonytalan volt, s a nyár állandó munkaalkalmait a tél hosszú szünete váltotta föl; az ipari munkás a nagyobb válságokat megérezte ugyan, de keresetének egyenletessége mégis inkább biztosítva volt, mindaddig, amíg a szén- és anyaghány iparunk egy részét szünetelésre kényszerítette.

A tanult munkásnak az az önérzete, hogy szakmáján kívül (vagy alul) álló munkát nem vállal, a szociális segítség szempontjából elég gyöngye eredményüvé tette az állami szükségmunkák rendszerét, amely különben gazdasági produktivitas szempontjából sem volt minden irányban átgondolt terv.

A valóságban azonban a korábbi — pedig mulóbb természetü — ipari válságok idején is megtörtént, hogy

a munkaalkalom kedvéért rokonszakmák emberei összekeveredtek, s mindenki ott igyekezett elhelyezkedni, ahol tanultságát az adott viszonyokhoz képest még legjobban tudta gyümölcsöztetni. (Szembeötlő példája volt ennek a századfordulón előállott ipari válság, amikor érdekesen lehetett megfigyelni a munkanemek közötti vándorlást.) Valószínű tehát, hogy azoknál a munkásoknál, akiknél a szükség komoly, az önérzet ezuttal is kevésbé lesz rideg, s elfoglalják azokat a munkahelyeket, amelyek képességeiknek még leginkább megfelelnek, s amelyekre — ha ők nem vállalkoznának — alacsonyabb rendű elem tódul.

Énnél az önérzeti vitánál — amelyet kár volna a kelletténél jobban kiélezní — sokkal súlyosabb dolog az, hogy akárhány szakma intelligens, tanult munkásait ezidőszerint tényleg nem lehet megfelelően foglalkoztatni s nincs is kilátás rá, hogy hamarosan a javukra változzék a helyzet.

Már pedig a tanult munkások gárdája nagyon értékes és nehezen pótolható eleme a nemzeti termelésnek, s ha kivánni lehet is tőlük, hogy balsorsunk nehéz éveiben mindnyájunkkal együtt szenvedjenek, igyekezni kell, hogy e szenvedés pohara ne legyen telibb és keserűbb, mint másoké.

A szezszerü kivándorlás gondolatát, amellyel Németországban annyit foglalkoznak, igyekezzünk magunktól elhárítani. Kérdés, talál-e a munkás határainkon kívül olyan foglalkozásra, amelyből itthon maradt családját is eltarthatja, s amely anyagiakban kárpótolja ennek a nem közönséges helycserének egyéb gondjait? És van-e okunk a társadalom egyetlen osztályának a közvetlen segítségéről lemondani akkor, amikor az elvesztett nagy értékek visszaszerzéséről álmodozunk?

Még közelebb fekvő gondolat, hogy az iparban munkához nem jutók a mezőgazdaság munkáshiányán segítsenek. Ipari munkáslétszámunk egy-két évtized alatt nőtt nagyra s ugyszólván kizárólag a mezőgazdasági munkástömegeből toborzódott; a visszatérés tehát — az átmeneti nehézségek idejére — nem lehet nehéz és ellenszenves.

A munkáskérdés megoldására ezenkívül abban az irányban szeretnénk valamilyen kivezető utat, amely irányban — kezdetben elvéve, később gyakrabban — a magyar ipar eddig is igyekezett tengődését biztosítani, a külföld részére való bér munkával.

A bér munka — abban a negatív irányban is, hogy mi végeztettünk olcsóbb ipari munkát a külföldön — a háború előtt is szokásos volt, de sohasem szervezett.

Ujabbán a valutaviszonyok a külföld figyelmét is felhívták arra, hogy a magyar termékek viszonylagos olcsósága mellett az árut kedvezőbben lehet értékesíteni, ha azt itt készítik el.

S ha általában nem rokonszenves is a gondolat, hogy munkásaink teljesítőkéességét a külföld nagyobb haszna kedvéért eladjuk, még mindig helyesebb, ha itthon dolgozunk a külföld számára, mintha a munkaerőt szállítjuk oda nekik.

Már a kereskedelem terén is fölvetődött a gondolat*, hogy a magyar kereskedővilág bér munkát végezzen a külföld részére, pedig a kereskedelem egész gazdasági szerepével és pszichológiájával ellenkezik ez.

Az iparban sokkal kevésbé kockázatos az ily kísérlet. Bér munka folyik mindaddig, amíg az jövedelmezőbb, mint az önálló termelés kockázatos kísérlete; de megszűnhetik a bér munka, mihelyt elég hasznot ígér a saját felelősségre való termelés.

Az ipari munkásnak pedig nemcsak az az érdeke, hogy tanultságának megfelelő s megélhetését biztosító foglalkozáshoz jusson, akár közvetlenül a munkaadójától ered az, akár kerülőúton, idegen megbízásból, hanem az is, hogy ipara a válságon átvergődve, újabb katasztrófák felé ne bukdácsoljon.

A bér munkának olyan általánosítása azonban, amely az ipari munkásság nagyobb részének javára válhat, csak élénken mozgó szervezés útján történhetik meg. A bér munka nem lehet pillanatnyi jótétemény, amelyet bármikor el is vonhatnak iparunktól, hanem

*) A budapesti kereskedelmi és iparkamara emlékirata 1920.

a megbízásoknak oly rendszeres egymásutánja, amely sem az iparost, sem a munkást nem sodorja kényszerhelyzetbe.

Igaz, hogy a Nyugaton növekvő munkanélküliség újra akadálya nálunk a bérmunkának, s a válságokkal küzdő európai termelés még sok kellemetlen meglepetést tartogathat számunkra.

Bármennyire közhellyé válik is azonban már, hogy az ország jövő boldogulásának a termelő munka az előfeltétele, s bárhogy igyekeztünk is kimutatni e könyv több részében a munkás megtartásának és védelmének a szükségét, itt mégis újra kiélezzük ezt. Egyes munkásszervezeteknek attól a törekvésétől, hogy hatalmi tényezőként szerepeljenek más társadalmi rétegekkel szemben, teljesen független az a tisztánlátás, hogy tanult, jól foglalkoztatott, jól kereső és megelégedett munkásokra szükségünk van.

Az értelmiség és a munkásság, a közelmúltban legtöbb megpróbáltatásnak kitett ez a két társadalmi osztály, a közeljövő munkájában annyira érdekelve van, hogy ezek gondját apasztani kell, szervezetüket megerősíteni, s úgy védeni őket, hogy ha jó még valaha napfény erre a szerencsétlen országra, ez a két réteg valahogy árnyékban ne maradjon.

XVI.

VÁROS ÉS FALU.

A város és a falu harca, amely apró határvillongásokban majdnem állandóan megnyilvánul, néha élesebben és szenvedelmesebben is kitör s ma éppen oly korszakot élünk, amikor egyéb sebeink gyógyítgatásán kívül a duzzogó város és falu békéjét is egyengetnünk kell. E könyvben többször volt már szó arról, hogy aránylag kicsi területen sűrű nép lakja megcsonkított országunkat s bár sok értékes városi tömörülésünket elszakították, köztünk maradt az ország fővárosa, a nemrég 20 millió lakosu államhoz képest — sőt sokban azon túl is — berendezkedett központ.

Egyfelől tehát a még mindig lappangó idegenkedés a falu és város közt, másfelől az a sok oldalról megnyilvánult aggodalom, vajjon Budapest nem lesz-e tulajdos nagy fej az összezsugorított kis testhez, indokolttá teszik, hogy néhány adattal ezt a kérdést is megvilágítsuk.

Nem merünk Anglia példájára hivatkozni, melynek nagy ipara és világkereskedelme a népnek több mint egyharmadát százezer lakónál nagyobb hatalmas városokba zsufolta össze, de talán nincs miért az ellenkező végletbe esnünk s elfogadnunk az entente-hatalmakhoz a románok által ellenünk beadott memorandumnak azt az érvelését, hogy a románok alkotják Erdély legdolgosabb népességét, mert teljes számukból 95% lakik falun és csak 5% városban.

Kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődésnek s az egyszerűbb tipusról a tagozottabbra való átmenetelnek szükségszerű velejárója, hogy a népesség kisebb centrumai is szaporodnak és nőnek, de egyidejűleg a központi szerv is izmosodik.

A gazdasági fejlődés Magyarország visszamaradó részén a legelőrehaladottabb, természetes tehát, hogy itt a legélénkebb a városi élet is.

Magyarország lakosságának megoszlását városi és falusi népesség szerint az új határok alapján az alábbi adatok mutatják be :

Terület	Th. jogu	Rend. tan.	Falvakban
	városokban		
él a népességből			
Cseh megszállás	159.956	293.346	3,122.383
%/o-ban	7·3	18 6	21·6
Román megszállás	321.107	361.454	4,582.883
%/o-ban	14·6	22·9	31·6
Délszláv megszállás	206.971	111.009	1,181.233
%/o-ban	9·4	7·0	8·2
Osztrák követelés	33.932	46·8	353.891
%/o-ban	1·6	0·3	2·4
Fiume	49.806	—	—
%/o-ban	2·3	—	—
Összes követelés	771.772	770.417	9,240.390
%/o-ban	35·2	48·8	63·8
A megcsonk. Magyarország	1,423.945	808.399	5,249.610
%/o-ban	64·8	51·2	36·2
Magyarország összesen	2,195.717	1,578.816	14,490.000

Könnyebben áttekinthető lesz a kép, ha a megoszlást viszonyszámokban is bemutatjuk :

Terület	Th. jogu	Rend. tan.	Falvakban
	városokban		
él száz lakós közül			
Cseh megszállás	4·5	8·2	87·3
Román „	6·1	6·9	87·0
Délszláv „	13·8	7·4	78·8
Osztrák követelés	8·6	1·2	90·2
Fiume	100·0	—	—
Összes követelés	7·2	7·2	85·6
A megcsonk. Magyarország	19·0	10·8	70·2
Magyarország összesen	12·0	8·7	79·3

Központi területünk a törvényhatósági városok népének 64·8%-át tarthatja meg, a rendezett tanácsuk 51·2%-át, a falusi népességnek azonban csak 36·2%-át.

Az egyes megszállott területekkel való összehasonlításra alkalmas az az adat, hogy száz lakó közül mennyi él falun s mennyi a városok főntemlitett kétféle típusában, szintén a központ népét mutatja leginkább város-lakónak, azután a délszlávok által megszállott területet (amely egyik legnagyobb városunkat, Szabadkát is elhódította), majd a román, a cseh megszállás vidékét s legfalusiasabbnak Nyugatmagyarország határcsikját.

Még élesebb lenne a különbség a központ s a periferiák városalakása közt, ha közvetlenül a határon nem választották volna el tőlünk Pozsonyt, Kassát s több alföldi nagy városunkat. Ez utóbbiak különben bizonyosságai annak is, hogy tulnyomóan agrikultur környezetben is fejlődhetnek egymástól nem nagy távolságban erősen városias jellegű központok.

Ha a város-jelleget nem a közigazgatási szervezetben, hanem a népesség számában keressük, akkor a megcsonkított Magyarországot még inkább város-lakónak kellene tekintenünk, mert történelmi okok tömörülésre kényszerítették az Alföld tisztán agrikultur lakosságát is s az 5—10.000 lakóju, sőt ennél is sokkal népesebb községek legnagyobb részt a megmaradt területen vannak.

A községi szervezettel, de legalább tizezer lakóval bíró tömörülések száma és népessége a következő:

Terület	Tizezer lakónál népesebb községek		
	száma	lakóssága	magyarságának aránya
Cseh megszállás	2	20.355	19·0
0/0-ban	3·3	2·3	
Román megszállás	7	93.660	33·1
0/0-ban	11·5	10·6	
Délszláv megszállás	9	113.194	54·7
0/0-ban	14·7	12·9	
Osztrák követelés	—	—	—
0/0-ban	—	—	—
Összes követelés	18	227.209	42·6
0/0-ban	29·5	25·8	
A megcsonk. Magyarország	43	655.041	87·5
0/0-ban	70·5	74·2	
Magyarország összesen	61	882.250	76·0

Térjünk ki még ezek kiegészítéséül arra az adatra, hogy Magyarország városi lakosságából 76.6% volt 1910-ben magyarajku és 88.1% beszélt magyarul. A cseh megszállás városaiban a tót nép csak 28%-os, a román megszállás városaiban az oláhok 17.7%-kal szerepelnek, a délszláv megszállás alatt pedig a város-lakók közt 22.6%-nyi szerb van: a magyarság a szintén város-lakó németekkel együtt igen nagy többségben van mindenütt. A megszállt területek városi lakos-sága is tehát vagy magyar elemekből tevődött össze, vagy a gazdasági kultúra forgalmi nyelvéhez simult. Minél előrehaladottabb és szervezesebb volt ez a folya-mat, annál ellentállóbbnak mutatkozhatik majd más nyelv ráerőszakolásával és más hatalom terjeszkedő vágyával szemben.

Ezért — bár a város a falu hajótöröttjeit is magá-hoz vonta s bár sok családra maga az gazdasági ha-nyatlást jelentett, hogy kénytelen volt városba vonulni — nincs miért azon aggódni, hogy városiasodtunk. Az elszakított részeknek erőssége lesz a megpróbáltatás idejében, hogy magyar városai vannak, a megcsonki-tott Magyarország városai pedig — látszólag Budapest kivételével, amelyről azonban később szólunk — egy-egy vidék természetes központszükségletének az ered-ményei, amelyeknek akkor éreznők igazán a hiányát, ha nem volnának.

Ha Budapestet a megcsonkított ország népességéből leszámítjuk, még akkor is városiasabb a megcsonkított Magyarország, mint az elszakított részek bármelyike: a vidéki városok fejlődése pedig bizonyára nem szol-gáltatott okot a város és falu között támasztott ellen-tétekre.

Ausztria viszont mai új alakulatában sokkal vá-roσίαςabb a megmaradt Magyarországnál: míg nálunk városi szervezetben a nép 20.7%-a él, ott 38.5%. Ez az utóbbi adat már az 1920. év elején tartott új osztrák népszámlálás eredményeiből való s csökkenést mutat 1910-hez képest, amikor a nép 39.8%-a volt város-lakó. Csökkent általában az ország népessége is, de erősödött a falusi elem. Nálunk 1920 tavaszának a népességről szóló fejezetben említett adatai nem mutatnak ilyen

hanyagló irányzatot, sőt városi népességünk növekedésére vallanak.

Kérdés azonban — s ez a kérdés aggaszt sok embert — melyik adat mutatja a jövő fejlődés határozottabb irányát: az osztrák-e, amely a sokkal korábban ismertté vált békének szinte már kezdi levonni a gazdasági következményeit s amelyet tömeges menekülések nem lendítettek ki annyira, vagy a magyar számlálás eredménye, mely ingatagabb alapon, ránk nézve még bizonytalanabb korszakban s a menekülők folytonos áramlása közben született meg.

A kérdés, ridegebben megszövegezve, így szól: el tud-e tartani a megcsontított, erőforrásaitól megfosztott ország oly nagy fővárost, aminő az eddigi volt, nagyobb hatalomra, nagyobb területre és gazdaságra alapozva?

Az osztrák számlálás adatai már-már nemmel felelnek, mert Bécs lakossága csakugyan csökkent 9.33 százalékkal, sőt hanyatlott a német fővárosnak, Berlinnek a lakossága is.

Figyelnünk kell azonban arra, hogy Ausztriának akkora termelő területe, aminő nekünk, nem maradt s arra, hogy Bécsét évszázadok óta mesterségesen erősítették oly nagy birodalom központjává, amelynél a központi helyzetet sem gazdasági, sem földrajzi tényezőknél fogva nem igényelhette. A fejedelmi kegy sugara kulturális kincseket halmozott föl benne, a központosítás az igazgatási, katonai és pénzügyi erőket gyűjtötte össze, de fejlődésében csak másodranguan szerepelt a gazdasági egység vonzóereje.

Ezért Bécs tul is nőtt azokon a kereteken, amiket gazdasági ereje be tudott volna tölteni. Hogy szemléltessük ezt a túlterjeszkedést s közelebb jussunk Budapest jövő sorsának megvilágításához is, az alábbiakban néhány kisebb európai állam népességét és fővárosának lakosságát mutatjuk be, a főváros népét mindenütt a város közvetlen vonzókörébe tartozó s már külvárosoknak tekinthető falvakkal együtt, ha az egyesítés — mint nálunk — még nem is történt meg.

Az állam neve	Lakossága ezrekben	A főváros lakossága	
		összesen	a népesség %-ában
Belgium	7,424	720.347	9.7
Bulgária	4,338	102.812	2.4
Dánia	2,757	559.398	20.3
Görögország	2,632	167.479	6.4
Norvégia	2,358	242.850	10.3
Németalföld	5,858	271.280	4.6
Portugália	5,960	435.359	7.3
Románia	15,747	341.321	2.2
Svédország	5,522	342.323	6.2
Svájc	3,753	85.264	2.3
Jugoszlávia	13,707	89.876	0.7
Csehország	13,724	586.274	4.3
Ausztria	6,295	2,031.498	28.6
A megcsónk. Magyarország...	7,482	1,069,040	14.3

A sorozatból messze kiválik Ausztria, ahol a főváros a népesség 28.6%-át foglalja magában. Sorban utána Dánia következik, egy kiválóan agrár ország, (igaz, hogy e tekintetben a legszervezettebb az európai államok közt), a nép 20.3%-ának a fővárosba tömörítésével. Jóval lentebb marad a megcsónkított Magyarország, mely népének 14.3%-át Budapestre és környékére küldte, az utána következő példák pedig: Norvégia és Belgium, amelyek még erős fővárosi tömörülést mutatnak, egyáltalán nem elijesztő példák.

Ha visszapillantunk Budapest fejlődésére, azokra az elmúlt századokra, amikor politikailag nem volt az ország fővárosa, mert Pozsonyban gyűlt össze a diéta, Erdély külön tartomány volt s az igazgatás összes számai Bécsben futottak össze: úgy találjuk, hogy a város árvizek, járványok dacára mindig gyorsan népessédt. Budapestnek — a környező falvak nélkül — 1720-ban 12.200 lakója volt, 1780-ban 35.215, 1821-ben 78.599, 1851-ben 178.062, 1869-ben 280.349*. Kereskedelem telepedett ide, mely idegen létére is megérezte a Duna könyökénél elterülő város kitünő fekvését, a hajózás és kereskedelem iparosokat vonzottak, aminek

*) Thirring Gusztáv: Das Wachstum Budapests.

következménye volt némi hivatalnokgárda idetelepítése s íme a balpart homokján nőtt, erősödött ez a város minden külső tényező segítő ereje nélkül. Ezekre a kezdetekre kell gondolnunk, ha valami sötétlátásban Budapestet megint kivetkőztetve képzeljük a külső tényezők adta fényes köntöséből.

Budapest főváros marad, ha átmenetileg egy megcsonkított országé is: főváros, amelynek súlyt és erőt adnak közhivatalai és igen értékes kulturális intézményei. Még a hivatalok központi létszáma sem fogna tulsokat csökkenni esetleges szerényebb berendezkedés mellett sem; a kulturális intézmények legfeljebb expanzív fejlődésükből veszíthetnének, de eddigi erejükből semmit.

Budapest a közlekedés fontos csomópontja marad, akárhogy helyezkednek is el az új államok figurái a Dunamedence saktábláján. Hegyek között vándorolva végig, fokozatosan táguló völgyek vizét és forgalmát fölszíva, itt fordul először neki a Duna a szabad, nagy síkságnak, hogy végig ussza azt s hogy utána dolgavegezten ballagjon végső célja felé. Muló technikai és politikai akadályai lehetnek ugyan annak, hogy Budapest a Duna-hajózás központjává váljék; de minél inkább benépesül a folyam háta hajókkal, annál jobban emelkedik Budapestnek és pedig elsősorban ennek a városnak közlekedési jelentősége. Természetesen nem szabad álmainkat tulmerészre csigázni: a dunai forgalomnak oly hatalmasra fejlődését, aminőt nemrég élénk rajzoltak városunk jövőndő nagyságának alapjául, egyáltalán nem várhatjuk. A Duna utvonala ellenkezik a nyerstermények útjával, eredeténél mások a forgalom természetes irányai, utolsó hullámai belső tengerben simulnak el: világfolyam nem lehet s világvárossá Budapestet egymagában nem teheti. Lényeges főleg az, hogy a dunai forgalom Budapestet folyton táplálja s hanyatlani nem engedi.

Budapest megmarad kereskedővárosnak is, mert földrajzi helyzete s kiépített forgalmi vonalai erre utalják. Mint kereskedőváros kezdett fejlődni s megtartotta ezt a jellegét akkor is, amikor a kereskedelem modern formái kialakultak s mikor a távoli külfölddel való

nagy összeköttetések fonalát csak közvetve, Bécs mögött tarthatta a kezében. Szerencsétlen válságaink miatt elmulasztottuk a lehetőséget, hogy Bécs közvetítésétől megszabadulva, egyenes utat keressünk a nagy piacokhoz. Közben új szomszédaink kereskedelmi politikája elterelte tőlünk az árucseré nagy országutját. De Budapest kezében tudja továbbra is nemcsak a megcsonkított Magyarország árugyűjtésének és szétosztásának a vezetését, de legalább az árugyűjtőszolgálat egy részét az elszakított területekről is.

S vajjon megmarad-e Budapest ipari városnak? Legfejlettebb két iparágát, a vas- és gépipart és a malomipart fenyegeti veszedelem; a harmadik, az építőipar már hosszú évek óta nagy beteg. A malomiparnak a délszláv versenytől kell tartania annyiban, hogy kevesebb megörölni való gabonát kaphat a Délvidékről, a megcsonkított Magyarország gabonatermelése pedig, még ha a kis vámörölő malmok más munkára térnek is át, nem foglalkoztatja eléggé nagy malmainkat. De nem foglalkoztatta megfelelően már hat éve óta sem s Budapest háborús növekvése ellensúlyozta ezt. A vas- és gépiparban legértékesebb felszereléseink vannak s legtanultabb munkásaink. Ha ennek az iparágaknak a helyzete most nagyon sötétnek látszik is, a város organizmusában nem képvisel oly nagy részt (a vas- és gépiparban dolgozók a főváros kereső népességének 10.4 százalékát teszik), hogy ez döntő lehetne a város sorsára, annyival is inkább, mert Budapest vas- és gépipara legfőljebb csökkenhet bizonyos hányaddal, de megszűnni nem fog. Nem lehetetlen, hogy egyéb iparágakban is lesz hanyatlás (pl. fafeldolgozás), de aligha oly nagyarányu, hogy Budapestnek komolyabb visszafejlődésétől kellene tartanunk.

A főváros eddigi zsufoltsága egyébként nem volt egészséges jelenség s ha ez csökkent is a háboru alatt idetódultaknak lassu oszlásával, akkor Budapest nem fejlődésében akadt meg, hanem csak egy átmeneti néphullám elsimulását érte meg.

Egy gazdasági folyamat — bár hatását számokban még nem tudjuk lemérni — tényleg amellet szól, hogy a fővárosok általában s így köztük Budapest is, nem

tarthatják meg az ország többi részével szemben korábbi túlzott felsőbbségüket. Ez a folyamat szinte a háború kezdetével indult meg s folytatódik tovább is. A vidék értéktermelése s a fővárosok értékközvetítése között a nagyobb súly az előbbire terelődött s a vidék reálisabban gazdagodott, a fővárosok képzelt értékekkel zsufolódtak tele.

Ez azonban nem veszedelmes, mert a főváros boldogulásának előfeltétele, hogy jómódu vidék legyen a háttére.

Budapest jövő sorsa nagyrészt attól függ: miként tudjuk a mezőgazdasági termelést szervezni és fokozni s hogyan és mikor lehet az építőipar munkáját újra megkezdeni.

Az ország mezőgazdasági fejlődése a fővárost is elteti, mint Dániának fönt idézett példája is mutatja; az építőipar föléledésével egyéb iparok is újra hangozósá válnak.

Ha nem is zárkozhatunk el annak a gondolatától, hogy több olyan iparág, mely nyers anyagában vagy piacában nincs föltétlenül a fővároshoz kötve, veszteti fog jelentőségéből, ebből inkább azt a következtetést kell levonnunk, hogy ilyen iparágak ne is telepítenek mesterségesen a fővárosba.

A vidéknek olyan irányu industrializálása, amely a fővárostól nem vesz el semmi Budapestet illető, de a kisebb új alapításokat közelebb viszi a termelés helyéhez, a főváros fejlődésének alig árthat, másfelől pedig tompíthatja a városi és vidéki népesség összetételében való ellentéteket.

A legnagyobb szélsőségeket, sajnos, lenyírbálta már az ország megcsonkítása. A kulturális színvonal tekintetében megmaradt területünk városi és vidéki népe közt nagyobb az összhang; az iparosodás folyamata körül kisebbek az eltérések; nyelvben, szokásokban szorosabb a kapcsolat.

Mig látszólag ellentétek hegyeződnek ki a város és falu közt, a higgadt szemlélő a rokonvonások erősebb kidomborulását látja. S minthogy az ellentétek csak

hangulatképek, melyeket a hullámzó érzések ma elkese-
redettebben, holnap szelidebben színezhettek ki, a ro-
konvonások pedig a tényleges helyzetnek és egymásra
utaltságnak felelnek meg, remélhető, hogy a haragos
szemekbe visszazáll a régi megértő tekintet. Budapest
tisztábban látja, mit ér neki a falu csendes munkája, a
vidék pedig újra örömmel nézi a szenvedésünk éveiben
is fejlődő Budapest körvonalait.

XVII.

AZ UJ SZOMSZÉDOK.

Legyőzve, megcsufolva, szétdarabolva, még mindig olyan erőseknek, vagy oly megbizhatatlanoknak látszunk-e, hogy az új szomszédállamok, amelyek vételkedve hizlalták magukat nagyra a mi testünkől leszaggatott értékes darabokkal, kénytelenek csoporosulni és szövetséget alkotni — ellenünk?

Ausztria, Csehország, Románia és Jugoszlávia az új szomszédosság; vajjon török átok lesz-e, a régi közmondás szerint, vagy pedig kifejlődhetik az idők folyamán a gazdasági együttműködés szükségének olyan érzése, amely elnyomja a szülőlködés, s a jogtalan szerzemény fölötti aggodás gondolatait?

Kisértsük meg, hogy az új szomszédok erőviszonyait néhány adattal megvilágítsuk. Nehéz munka és nem lehet teljes, mert az új határok alakítása másutt is oly szeszélyesen történt, mint nálunk s különösen idegen alig tudja a hozzá nem férhető részletadatok nélkül az egésznek a képét megalkotni. De nehéz azért is, mert a volt Ausztria kivételével a többi államok statisztikai följegyzései a háboru előtt elég primitívek voltak, s igen sok fontos gazdasági viszonyokról egyáltalán nem tudtak tájékoztatást nyújtani. Megbízható adatok keverednek tehát teljesen ingatag számokkal; amely ködös ez új államok jövődjéje, olyan ismeretlen és bizonytalan a mai helyzete is.

Aránylag Ausztriáról tudunk legtöbbet, bár Karinthia meggyöngítése, Stájerország megcsonkítása és Tirol kettémetszése itt is tapogatózóvá teszi számításunkat. Ha a békeszerződéssel Ausztriának ígért nyugatmagyarországi részek 5055 négyzetkilométer területét hozzászámítjuk, akkor is Ausztria lesz a legkisebb az ugynevezett utódállamok között, 82.610 km² terü-

letével. A legujabban tartott karinthiai népszavazás eredménye ezt a területet némileg növelni fogja.

E területen 1910-ben 6,731.787 ember élt, az 1920 elején tartott népszámlálás szerint azonban Ausztria (természetesen a követelt magyar területek nélkül, sőt a Karinthiából/visszanyerendő részek nélkül) 6,067.430 lakost talált, s kilenc év alatt a népesség 3.61%-os fogyását volt kénytelen megállapítani. Az ország nép-sűrűsége 81-ről 78-ra szállt le, a megcsonkított Magyarországnál tehát az új Ausztria ritkább népességű lesz. Alsó- és Felső-Ausztria, valamint Salzburg népességén kívül egyéb területei ritkábban lakottak, mint a tőlünk követelt nyugatmagyarországi csik. Népeségének 89.8%-a német ajku (illetve társalgási nyelvű, mint az ottani fölvételek terminológiája kifejezi), 1.9% cseh-morva, de 5.5% idegen állampolgár, akinek a nyelvét nem tudakolták. Az 1910. évi adatok szerint a mai Ausztriában 323 magyarajku osztrák állampolgár élne, ami elég valószínűtlen, mert 1890—1910 közt csak Alsó-Ausztriában több, mint 35.000-en vették föl az osztrák honosságot a magyar állampolgárok közül (ebből 27.000-en Bécsben), a magyar állampolgárok száma pedig 1910-ben Alsó-Ausztriában 206.000 volt, s ebből 148.000 Bécsben élt. Ez utóbbiakból mintegy 35.000-et, az Alsó-Ausztria többi községeiben élő magyar honosok közül pedig 10.000-et magyar ajkunak is tekinthetünk. Bécs különböző iskoláiban az utolsó békés tanévben 2500 magyar ajku növendék volt. A Nyugatmagyarországból követelt terület közel 80.000 fővel növelné Ausztria magyar lakosságát.

A hitfelekezetek szerint való megoszlás Ausztriában szintén nagy egyöntetűséget mutat: népének 93.3%-a katolikus, 3.5%-a protestáns, 2.9%-a zsidó, a többi egyéb apró felekezetek közt oszlik meg. A görög rítus szerepe Ausztriában is jelentéktelenné vált.

A foglalkozás szerinti megoszlás azonban sejteti már Ausztria bizonytalan gazdasági jövőjét: 31.4% erejéig részesedik a mezőgazdaság, 32.9%-os a bányászat és ipar szerepe, 16% a kereskedelem és forgalom körébe tartozik, 17% a közszolgálathoz és szabad fog-

lalkozásokhoz, 2.7% pedig házi cseléd. A közszolgálati foglalkozásoknak ez a túl magas aránya, s a kereskedelem és forgalom körébe tartozók nagy száma csak akkor nem egészségtelen, ha biztosított ipari rétegre, vagy széles mezőgazdasági alapra van fölépitve. Az osztrák mezőgazdasági népesség azonban igen kevés, ipari népességének biztosított voltát pedig — az alább elmondandók szerint — szintén ingatagnak kell tekintenünk. Az őstermelő népnek 29.3%-a birtokos, 33.8%-a a birtokban segítő családtag, 28.5%-a gazdasági cseléd és 8.3%-a gazdasági munkás. A segédszemélyzetben tehát még élesebben látjuk azt a nálunk is tapasztalt jelenséget, hogy Nyugat felé az állandó alkalmazás a gyakoribb; ezt előmozdítja különben az is, hogy Ausztriában több az állattenyésztő gazdaság, amely a segédszemélyzet nagyobb lekötését kívánja meg. A segítő családtagok magas aránya pedig arra utal, hogy a birtokmegosztás Ausztriában egyenletesebb, s inkább a kis üzemek felé hajlik, mint nálunk.

Nagy jelentősége a birtokmegosztás ingadozásainak különben nem is lehet azon a csekély szántóterületen, amellyel a megmaradt Ausztria rendelkezhetik.

Amíg ugyanis nálunk 60.3% a szántó föld aránya (sokkal magasabb, mint az utódállamok bármelyikében), addig Ausztria területének csak 24.8%-a a szántó föld. A népességhez viszonyítva a szántó nagyságát, az új államokban a következő arányokat találjuk: ezer lakosra esik szántóterület hektárookban:

Magyarországon	735.4
Ausztriában	307.5
Csehországban	460.3
Romániában	616.3
Jugoszláviában	422.9

A rét 13.4%-os arányával már sokkal kedvezőbbnek látszik ugyan, mint nálunk, de e művelési ágak számbavétele tekintetében Ausztria a mienktől eltérő eljárást követett — s így — mint jobban összehasonlíthatót, csak azt emelhetjük ki, hogy Ausztria szőlőterülete meglehetősen jelentéktelen, erdőállománya azon-

ban földjének 37.7%-át foglalja le, s több mint háromszor annyi, mint a mi erdőink. Ez az osztrák faiparnak és papiriparnak kedvező kilátásokat nyújt. A fontosabb termékekből való mezőgazdasági termelés Ausztriában a következő eredményeket mutatja tízéves (1904/13.) átlagban: Buzából 3.4 millió, rozsból 6 millió métermázsra volt a termés; egy főre tehát e két kenyérterményből 1.40 mm. esett, míg a megcsonkított Magyarországon 3.74 mm. A kenyérellátás tehát Ausztriának mindig súlyos gondja lesz; a mostani válságos időben legalább tíz milliárd korona állami terhet jelent. Az árpa hozama 2.3, a zabé 4.1, a kukoricáé 1.2, a burgonyaé 14.7 millió métermázsra. A termésátlagok búzában, rozsban s a burgonyában valamivel magasabbak voltak a magyarországiaknál, a többi terménynél gyengébbek. A cukorrépatermelés 4.2 millió métermázsára emelkednék Nyugatmagyarország termelésével együtt; anélkül 2.6 milliót tesz a régi Ausztria 60 milliós termésével szemben. A lenfonal termelése 60.000 métermázsányi, Magyarországnak több mint kétszerese; a musttermés adatai az évenkénti nagy ingadozás dacára is átlag bő szüretekről tanuskodnak, mert sokkal kisebb szőlőterületről, mint a miénk, körülbelül ugyanannyi mustot nyertek, közel 2 millió hektolitert. Az osztrák mezőgazdaság tehát igen nagy kenyérmagbevitelre szorul, cukortermelése folytonos hiányokkal küzd, s leniparának is kevés nyersanyagot nyújthat.

A főbb állatfajtákat 2.4 millió szarvasmarha, 1.9 millió sertés, 318 ezer ló és közel 300.000 juh képviseli. A szarvasmarhalétszám kielégítőnek látszik, s a területhez való viszonyításban magasabb állományra vall, mint a miénk, a sertések, különösen pedig a lovak és juhok aránya azonban sokkal kedvezőtlenebb, jöllehet a sertéslétszámot kedvezően befolyásolta az, hogy Magyarországból szállított sertéseknek magyar eredetű tengerivel való ipari hizlalása nagy mértékben folyt Ausztriában. A juhtenyésztés fejlődésének azonban Ausztriában biztató eshetőségei vannak.

A bányászat köréből a vasérctelepek gazdag termelése szembeötlő: 16.4 millió métermázsra vasérc az

évi átlagos produkció, 4.9 milliónyi nyersvasat állítottak elő, de már a kénkovandtermelés jelentéktelen (28.000 mm.), a rézérc 160.000 métermázsányi, arany, ezüstérc náluk is hiányzik, ugyszintén a kőolajtermelés. A sótermelés évi 1.5 millió métermázsányi, ami nemcsak fődözi a szükségletet, hanem nagyobb (Magyarország hiányát azonban távolról sem fedező) kivitelre is lehetőséget nyújt.

A vasérc bősége Ausztriának fontos segélyforrása, teljesen kihasználnia azonban ezt az előnyt azért nem lehet, mert szénellátása annál gyöngébb. Jelentéktelen kőszéntelepein kívül főleg barnaszénbányái vannak, de összes széntermelése 1915-ben alig tett 25 millió métermázsát.

Az új Ausztria tőkeszervezetére vonatkozó adatok sok hasonlóságot mutatnak Magyarországgal. Bármennyire is fölülmulta Bécs régen gyűjtött hatalmas tőkeerejével Budapestet, meglátszik mégis, hogy míg Budapest csakugyan központja, és pedig egyetlen központja volt Magyarország gazdasági életének, addig a régi Ausztriából hiányozván a földrajzi egység, a lazán összefüggő koronatarományok kiemelkedőbb fővárosai (Prága, Trieszt, Lemberg) külön gócpontjai voltak a hitelszervezetnek is. Így azután a megcsontított Ausztria és megcsontított Magyarország hitelügyének fejlettsége közt nincs sok különbség.

Ha még megemlítjük, hogy Ausztriának 7.478 kilométer vasuthálózata van, s egy kilométernyi vasut-hosszuságra 11 km² terület és 900 lakó esik (Magyarországon szintén 11 km², illetve 899 lakos), akkor úgy kell találnunk, hogy Ausztria Magyarországhoz hasonlóan sok értékét elveszítette, sőt két vonatkozásban föltétlenül súlyosabb gondokkal küzd: élelmiszerhiánya hasonlíthatatlanul válságosabb és szénhiánya is sokkal aggasztóbb. A nép foglalkozási tagozódása szintén szerencsétlenebb összetételű s mert fejlett iparának sok nyersanyagát nélkülöznie kell*, a változott viszonyok közt még komorabb kilátásai vannak. A volt

* Ferenczi Izsó: Német-Ausztria gazdasági létproblémái.

Ausztriának földrajzilag heterogén területei között pedig nyomát sem látni annak az összefüggő egységnek, amely Magyarországot elszakított részeivel oly szorosán összekapcsolja.

A megcsonkított Magyarország területét másfélszeresen meghaladja, de déli szövetségeseinél mégis sokkal kisebb az új cseh köztársaság. Kompakt földrajzi egységgel nem lehet vádolni; a Morva déli folyásánál tud csak egybesimulni a két külön rész, amelyet a Kárpátok széles háta választ el egész hosszában egymástól. Csehországban 142.252 négyzetkilométer területen 13.724.453 ember él; a 96 főnyi népsűrűség (amely különösen Sziléziának és a korábbi Csehországnak sűrű lakosságából alakul ki), jóval nagyobb, mint az utódállamok bármelyikéé.

A nyelvi egység szintén nem erős oldala az új köztársaságnak. Cseh-morva lakossága 45.9%-os; ha a tótokat, akik a megszállás óta 12.1%-kal szerepelnek az új állam népében, hozzájuk számítjuk is, még mindig kisebb marad az uralkodó faj, mint volt a régi Csehországban. Am tudjuk, hogy a tótok nyelve nem azonos a csehekével, s a tót — mint cseh tudósok is elismerik — külön faj; a megszállás óta hangoztatott panaszaiuk szintén arra vallanak, hogy a tót is egyik kisebbségi nemzetisége lesz Csehországnak. Ily kisebbség pedig akad még több is: a német 27.5%-os arányával, mely különösen Csehországban tekintélyes, s nálunk is a tót nyelvterületen alkotott szigeteivel ellenálló tudott lenni, továbbá a magyar 7.9% erejéig, közvetlen alkotórészeként a nagy magyar nyelvterületnek, s a völgyekben messze felnyulva a tót ethnikum körébe is, a ruthén 3.2 százalékkal, szintén egy tömegben, végül a lengyel 2%-kal, ugyancsak szomszédos fajokonokra támaszkodva.

A hitfelekezeti megoszlás — ha csak a cseh egyház kísérlete a katholicizmust ketté nem bontja — már jóval egységesebb: 89.9% a katolikus, 7.1 a protestáns és 2.7% a zsidó. A protestánsok és a zsidók kétharmadrészben a megszállott magyar terület révén kerültek Csehország alá.

A nép foglalkozásában a legszélesebb réteget az östermelés képezi, 41.9%-os arányával, 33.9%-ot foglal el a bányászat és ipar, 10.5% esik a kereskedelem és forgalom körében dolgozókra, 12.1% a közszolgálatra és szabad foglalkozásokra. Föltétlenül arányosabb megoszlás, mint Ausztriáé; a hódítás az addig kevésbé képviselt östermelő lakosságot erősíti meg leginkább — az ipar korábbi tulsulyával szemben.

Az östermelő nép további megoszlásában a birtokosokra 33.2% jut, a segítő családtagokra 32.2, a mezőgazdasági cselédekre 20.8, s a napszámos-elemre 13.6%.

A segítő családtagok nagy száma a kisbirtok-típus elterjedt voltára vall, s a Magyarországból megszállt részen csakugyan a kisüzem az uralkodó. A mezőgazdasági tisztviselők elég magas aránya azonban másfelől azt mutatja, hogy főleg a volt Csehországban a sok kisbirtok mellé jelentékeny nagy üzemek is járnak.

A szántóterület 6.3 millió hektárjával, mint föntebb láttuk, jóval kedvezőbb Ausztriánál; a szántónak több, mint egyharmada a megszállott magyar vidékeken fekszik. A rét, melynek fele magyar területen van, 9.3%-kal vesz részt Csehország földjében. A 4.7 millió hektárnyi erdő teljes 33%-ot képvisel; az erdőterületnek több mint felét a Kárpátoknak felénk hajló lejtőin kapta az új cseh állam.

Jóval kedvezőbbek a mezőgazdasági termelés kilátásai, mint Ausztriában, jelentékeny részben szintén azért, mert a cseh térképet kicifrázó olló a magyar rónára is bekanyarodott.

A cseh állam átlagos buzatermése 9.9 millió, rozstermése pedig 15.1 millió métermázsára tehető, egy főre tehát 1.82 mm. kenyérmag esik. Az árpa 15.1, a zab 12.7, a kukorica 1.9, a burgonya 74.2 millió métermázsát ad. Csehország szakszerű mezőgazdasági üzemének tudható be, hogy a termésátlagok a kukorica kivételével, amely ezen a zordabb vidéken nem igen diszlik, magasabbak, mint akár Magyarországon, akár Ausztriában.

A szőlőtermelés a cseh köztársaságban csak 26.000 hektáron folyik, s mintegy 330.000 hektolitert ad; az átlagtermés középhelyen van Magyarországé és Ausztriáé közt.

Fontosabb a lentermelés, mely közel 240.000 métermázsa lenfonalat ad, s a textiliparnak jó támaszul szolgál; még jelentősebb azonban a cukorrépatermelés, amelynek átlagos eredménye 72.5 millió métermázsa. Csehország korábban is fontos répatermelő (s cukorfeldolgozó) terület volt, s minden nyereség, amihez a háboru után jutott, répában gazdag és cukoriparban fejlett vidék.

Az állatállomány szintén értékes; 4.6 millió szarvasmarhájával Csehország aránylag legjobban van ellátva a környező államok közt; a 2.6 millió sertés, 700.000 ló és 1.4 millió juh a területhez viszonyítva már alatta marad a magyarországiaknak. A juhállomány 86.6%-a különben a megszállt magyar területre esik.

Csehország kedvező mezőgazdasági helyzetét csak erősíti a bányatermékekben való gazdagsága. Igaz, hogy sója kevés van, 620.000 métermázsa, ásványolajat mintegy 40.000 métermázstát termel, rézércet nem egész 100.000 métermázsanyi, de vasércet 19.2 milliónyit termelhet, kénkovandot 617.000 métermázstát s nyersvasat 11.3 milliónyit, végül 1.1 millió métermázsa arany- és ezüstércet is aknáz ki. Föl kell azonban jegyeznünk, hogy a sótermelés kizárólag Magyarországból elvett területen folyik, kénkovandot, rézércet szintén innen szereznek, az arany- és ezüstércnek, valamint a vasércnek közel fele a magyar föld mélyéből kerül ki, s csupán a nyersvas előállításában lesz az Ausztriából nyert részeknek most is döntő szerepe.

Az ásványi kincsek feldolgozásához bőséges szénforrások állanak az új köztársaság rendelkezésére: 375.3 millió métermázsanyi széntermeléséből (itt mindenütt békeidőbeli termelést értve) 142.7 millió a kőszén. Hogy Csehországnak ezenkívül vízienergiái is vannak, s Magyarország kiépíthető vizierői is javarészt a cseh megszállás területére esnek, az ismeretes.

A fejlett cseh ipari életet aránylag nem nagy hitel-szervezet mozgatja. A hitelintézetek saját tőkéje 825.8 millió korona, amelynek segítségével 7 milliárdos idegen tőke sietett, 3.9 milliárd erejéig takarékbetétekben, 1.8 milliárd erejéig záloglevelekben elhelyezkedve. A hitelintézetek összes aktívái 7.9 milliárdra rugnak, amelyek sorában igen nagy tulnyomósága van a jelzálogkölcsonőknek, 3.8 milliárddal; a váltótárca s az értékpapírüzlet — egyenkint 0.9 milliárddal — jóval alárendeltebb jelentőségű.

A magyar területek megszállása Csehország vasuti hálózatát 13.697 km.-re növelte. A földterülethez viszonyítva magyar területen kétszer oly sűrű volt a hálózat, a népességhez viszonyítva majdnem oly sűrű; ez az egész új köztársaság vasutvonalait gazdagabbnak mutatja, mint aminő Ausztriáé és Magyarországé marad.

Ahogy ezekből a szórványos adatokból látszik, Csehország a nyertes fél előnyeit ügyesen kihasználta s eddigi fejlett gazdasági életét oly értékekkel gyarapította, amelyek vagy szerencsésen kiegészítik azt, amije már volt, vagy kisegítik abban, amit eddig nélkülözött. Ha a faji és földrajzi egység meg volna, talán sikerült alakulatnak lehetne mondani új szomszédunkat. De ahogy a gyöngén összekapcsolt Ausztriának szét kellett hullania, bár területén minden gazdasági kincs akadt, úgy nem lehet tartós ez a kapcsolat sem, amely heterogén vidékeknek különböző hajlamu népeit akarja összefűzni. Ausztria kapcsolata oly időben kezdődött, amikor a gazdasági élet fejletlenebb volta mellett az igazgatás és katonai erő már bizonyos összekötő fonalakat tudott létesíteni: kiélezettebb faji és gazdasági életben már nehéz ily primitív fonalakat is szőni. Amint a német hegemonia nem tudott tartósan a csehek fölé kerülni, a cseh hegemonia sem bírja összeragasztani a szétkíváncsozó részeket.

Nem szabad azonban felednünk, hogy Csehország földjének és ásványi kincseinek gazdagságában olyan előnnyel bír, amelyet átmenetileg, mint nyertes fél is, nagyon kihasználhat a maga erősítésére, s kitolhatja vele a bomlás processzusát.

Kevesebb tájékoztató adatunk van a déli két szomszédról, Jugoszláviáról és Romániáról.

A délszláv állam 251.205 négyzetkilométer területével nagyobb, mint Magyarország és Csehország együttvéve; 13,080.649 főnyi lakossága azonban kisebb Csehországnál; népsűrűsége 52 főnyi négyzetkilométerenkint. A külső formában a délszláv állam keresebb s összefüggőbb ugyan, mint a cseh köztársaság, de földrajzilag szintén heterogén, s az alpesi nyulványoktól a Balkán-hegységig sok össze nem való elemet foglal magában. Hogy északi határa más állam területével egybeolvadó síkság, az nem kis gyöngesége az új alakulatnak.

Ha a lakosságot fajok szerint vizsgáljuk, kikerekedik ugyan a délszláv többség, de szerbnek, horvátnek, szlovénnek, mohamedán-bosnyáknak, bunyevácnak az összetevésével. Súlyos vegytani probléma lesz, hogy ezek az elemek csakugyan tartósan egyesíthetők-e? Sorrend szerint így alakul Jugoszlávia nemzetiségi képe:

A szerbek 39,2%-ot alkotnak (a régi Szerbiában 63,9%-os arányukkal csakugyan föltétlen és egységes elsőbbségük volt), a horvátok 21,4, a szlovének 8,3, a bolgárok és macedónok 5,4, a bosnyákok 5,1, a németek 4,6, a magyarok 4,5 százalékot s ezeken kívül még mindig 11,1%-os egyéb népfaj lakja az országot.

Ha az új államnak azokat az egyes darabjait külön nézzük, amelyekről a háboru után összetevődött, mindegyiknél megtaláljuk az okot, amely ott a jövő nemzetiségi kérdést kiélezheti. A magyar és német elem az egész államban csekély ugyan, de az észak felé szabadon érintkező, Jugoszlávia többi részeitől pedig természetes határokkal elválasztott eddigi magyar területen erős abszolút többséget alkot. Újszerbiának a bolgár és macedon kérdés, Isztriának a német és olasz kisebbség, Boszniának a mohamedán-bosnyák elem okozhat főfájást, nem szólva arról, hogy Horvát-Szlavonországban a horvátokat a szerbektől a néha lappangó, de gyakran szenvedelmesen kitörő faji antagonizmuson kívül igen éles vallási különbség vá-

lasztja el, az ott erősebb kisebbséget alkotó magyar és német elemhez pedig vallási kapcsolat fűzi.

A hitfelekezeti megoszlás mérlegén az orthodox görög vallás nyom legtöbbit, 52.2%-os arányával, de csak magában Szerbiában és Montenegróban képez abszolút, Boszniában pedig viszonylagos többséget; a katolikusok 40.3%-os részesedésükkel pedig a többi csatolt részek uralkodó vallását alkotják, csupán Boszniában nem, ahol a mohamedánok aránya magasabb. A protestánsok 1.8, a zsidók 0.5, az egyéb vallásuak (főleg mohamedánok) 5.2%-kal tartják az új állam vallási megoszlásának képét. A nép foglalkozási tagozódása elég primitív képet ad. A lakosság 79%-a őstermelő, 9.2% jut az iparosokra és bányászokra, 4.7% a kereskedelemre és forgalomra, 6.3% a közszolgálati és egyéb értelmiségi munkára. A megszállt magyar terület nagyot lendített az utóbbi három foglalkozási csoport szerepén.

Jugoszlávia földjéből 28% szántó, 28.2% erdő, 14.9% nem termelő terület. Az első két típusban Szerbia nagyot nyert, szántót főleg Magyarországból és Szlavóniából szerezvén, erdőt Boszniából és Horvát-Szlavonországo kból; a balkán háború utáni saját területének 47.7%-a terméketlen volt. A szőlőterület nemcsak a tőlünk elvett részek, hanem főleg Dalmácia, s azután Isztria segitenek gyarapítani. Montenegró adatai ebből az összeállításból hiányzanak, de tudjuk, hogy ott nagyobb mezőgazdasági művelés nem folyt.

A délszláv állam új területén 15.9 millió métermázsza buza és 1.8 millió rozs terem meg, a mi kenyértermékeinkből tehát egy főre 1.35 mm. esik. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a lakosság egy része itt (és Romániában is) nem annyira buza- és rozsfogyasztó, mint inkább kukoricatáplálékkal él; kukoricát pedig a régi Szerbia is bőven termelt, Horvát-Szlavonországo kbokban elterjedt a művelése, a megszállt magyar területek pedig elsősorban kukoricatermelők, úgy hogy évi 28.8 millió métermázsára lehet kilátás. Az árpa 3.2, a zab 4.7, a burgonya 12.1 millió métermázsát ígér. A termésátlagok természetesen mindenütt jóval

alacsonyabbak, mint többi szomszédainknál, mert a megszállt magyar rész dus termése nem tudja ellen-súlyozni a többi, meddőbb terület sovány aratását.

Mint bortermelő ország azonban Jugoszlávia elég számottevő lesz, 250.000 hektár beültetett szőlőterületével, s 3.3 millió hl. musttermésével. A cukorrépából 4.9 millió métermázsát várhat, háromötöd részben a magyar területek elfoglalása folytán; lenfonálettermelése pedig főleg Horvát-Szlavonországok csatlakozása következtében emelkedik 63.000 métermázsára.

Az állatállomány a földterület egyenlőtlen volta miatt nem nagy, bár némely fajtákban itt-ott elég bőség mutatkozik. 4.6 millió szarvasmarha lehet Jugoszláviában, 3.8 millió sertés, 1.1 millió ló és 9.6 millió juh és kecske. A területhez viszonyítva egyéb szomszédaink portája a juhok és kecskék kivételével mind jobban föl van szerelve állattal.

A föld mélye még sok rejtett kincset takarhat; adataink szerint azonban az eddig folyó bányászati termelés kisebb jelentőségű. A sótermelés 440.000 métermázsára rughat, s főleg Boszniában folyik; Szerbia s kis hányadban Krajna is arany- és ezüstércet aknázik ki, 11.8 millió mm. erejéig; a szerb rézérc-termelés csak 40.000 métermázsát ér el, a kénkovandtermelés 224.000 métermázsát. Vasérc-termelés főleg Boszniában folyik, 5.5 millió métermázsányi mennyiségben; ugyanitt nyersvasat is előállítanak, 2.5 millió métermázsát. A szénprodukciónak megközelíti a 20 millió métermázsát, ebből azonban 18 millión felüli a barnaszén, s közel fele Boszniából ered.

A délszláv vasuti hálózat 7.520 km.; ebből Horvát-Szlavonországokban s itthon magunk építettünk mintegy 4.200 kilométert, nem szólva a bosnyák vasutakról, amelyekbe szintén nagyobb tőkét fektettünk. Szerbia gyér vasuti hálózatát ezzel ugy a népességhez, mint a területhez viszonyítva sűrűbbé tettük.

A délszláv állam a fentiek szerint elsősorban mezőgazdasági jellegű, de még ezen a téren is komolyabb termelés leginkább a magyar, német és horvát nyelvterületeken folyik. Az állami élet alapja e három műveltebb és differenciáltabb nép szorgalmán és va-

gyonosságán alapszik. S minthogy mindegyiket vallási különbségek választják el az orthodoxiától, továbbá számottevő műveltségi eltérések is (1900-ban a szerbiai 6 éven felüli lakosság 20.3%-a tudott írni és olvasni, a horvátországi horvátoknak pedig 44.8%-a) s minthogy végül a magyar és német elemet (kis részében a horvátot is) természetes földrajzi határok is elválasztják az állam többi részeitől, nehéz lesz annak a szerkezetnek egyensúlyban tartása, ahol a súlypont a szerkezet szélső végén van.

A szerbeknek a Duna-vonaltól délre huzódása, amely állandóan tart, olyan világtörténelmi és faji kényszer hatásaképpen, amelyet utjában feltartóztatni a most lefolyó háboru sem tudhat, szintén arra készítetheti majd őket, hogy a Duna-vonalat, amelyen felül sem számbelileg, annál kevésbbé kultura tekintetében nem versenyképesek, előbb-utóbb feladják.

A magyar terület birtoka azonban a délszláv állam részére átmenetileg kétségtelenül nagy nyereséget jelent, mert jó export-lehetőségeket kínál. Nagy előnye továbbá az új államalakulatnak a tengerpart, ha ezt az olasz vetélykedés és kereskedelmük szervezetlensége folytán nem is tudják eléggé kihasználni.

A negyedik szomszéd, területben és népességben egyaránt a legnagyobb az utódállamok között, Románia. A háborus osztalékból neki jutott legtöbb, s 297.405 négyzetkilométernyi területével, 15.746.832 lakosával erősen megkétszerezte eddigi hatalmát. Az 53 főnyi népsűrűség nem több, mint az eddigi Romániáé; a fölünk elfoglalt területek ritkább népességűek, Bukovina ellenben sűrűbben lakott terület.

A nyelvi egység Magyarország és Ausztria után itt van megerősebben, amennyiben a nép 66.7%-át román ajkuak teszik. A legerősebb kisebbség a magyar, 11.9%-kal, azután az ukrán és orosz jó 6.6%-kal, majd a német 5.3, a bolgár 2.2%-kal. A román ajkuak főlye azonban csak a régi Románia területén igen nagy — bár itt a magyarságnak mintegy 150.000 főnyi száma szinte egészen el van hallgatva; az ujabban elfoglalt részeken mindenütt jelentékeny kisebbségekkel állanak szemben.

Ugyanez áll a felekezeti megoszlásra is, amely különben Románia mostani nagy területén a következő arányokat mutatja: az orthodoxia hívei közé tartozik 70.1%, katolikus a nép 16.3%-a, protestáns 6.9, zsidó 5.5%.

Annál egyöntetűbb a foglalkozások megoszlása: 80.2% esik az őstermelésre, a bányászat és ipar 8.1, a kereskedelem és forgalom 3.7, a közszolgálat és egyéb értelmi foglalkozás 6.9%-kal részesedik. Az ipar, kereskedelem és forgalom szerepe a régi Romániában sokkal alárendeltebb volt; az új hódítások nélkül az őstermelés még kizárólagosabb lenne.

Besszarábiáról nincsenek megbízható adataink a földterület művelési ágairól; Románia többi része nem mutat kedvezőtlen képet, mert 40%-os a szántó aránya, 26%-os az erdőé (itt a Magyarországtól elvett területek javították nagyon a helyzetet), s 14.4%, tehát a délszláv államnál valamivel kisebb a nem termő terület.

A buza- és rozstermésből egy főre 2.66 mm. esik, amennyiben a buzatermés 39.6 millió, a rozs 2.4 millió mm.; a lakosság egy része azonban itt is a kukorica felé fordul hajlandóságaival, amiből 41.7 millió a valószínű termés. Az árpa 7.1, a zab 7.8, a burgonya 9.6 millió métermázsát termést adhat, a termésátlag búzában Magyarországot is felülmúlja. A délszláv állammal szemben Románia gazdag mezőgazdasági termelésének nagy előnye, hogy főleg magából a centrumból ered, a régi Romániából. A cukorrépa termelése is elég nagy volt Romániában, de itt a megszállott magyar területek megkétszerezik az eredményt s így 6.4 milliós évi termelés alakul ki. Bortermelés 117.000 hektáron folyik, s 2.2 millió hektoliter mustot ad; lenfonálból 44.000 métermázsát produkálnak.

Románia területéhez mérten a délszláv állammal körülbelül egyező állatlétszámmal bír, csak sertésekben szegényebb, 5.5 millió szarvasmarhája van, 3 millió sertése, 1.8 millió lova s 10.3 millió juha. A magyar terület megszerzése mindegyik állatfajtnál nagyon számbavehető nyereséget jelent.

A kőolajat és sőt kivéve, a bányászati termelés egyébágaiban még nagyobb fontosságú volt Romá-

niára, hogy magyar földet hódítson el. Az évi 13.3 millió métermázsás kőolajtermelés volt ez ország eddigi gazdagodásának is egyik főelőmozdítója, ehhez csekély mennyiség magyar területről is járul, s ugyancsak magyar földről szerzi a földgáz bőséges forrásait is. A sótermelés 3.4 millió métermázsát szolgáltat; ebből 1.9 millió magyar területről ered. A 2.5 milliós arany- és ezüstérc, a 0.5 milliós kénkovandtermelés, a 3 millió vasérctermelés s az 1.7 milliós nyersvaselőállítás már mind magyar területről nyert ajándék. A széntermelés 25 milliós mennyiségéből is 1.6 millió ered csak Románia régi területéről, a többi magyar föld kincse, s magyar szorgalom tárta föl.

A 10.158 kilométer vasuti hálózatból 5.262 kilométernyi hosszúságban magyar területen futnak sinek; a bukovinai vonalak aránylag még sűrűbbek.

Románia még kifejezettebben mezőgazdasági állam, mint Jugoszlávia, de gazdagabb, s központi területében is fejlődésre képesebb. Ez, továbbá kőolajforrásai, valamint tengerpartja, melyet hosszabb idő óta bír, nagyobb energiakifejtésre képesítik. A háboruban nyert területei közül Bukovina és Besszarábia eléggé összefüggnek vele, bár könnyen le is szakíthatók; Románia kelet felől nincs eléggé védve természetes határok által.

Nyugat felől annál jobb védelmet nyújtott a Kárpátok hegylánc; amit azonban a hegyláncon túl most nyert, az nehéz lesz megtartania, vagy szorosabb kapcsolatokkal fűznie magához.

Annál nehezebb, mert a földrajzi tilalomfán kívül kulturális és gazdasági különbségek is erősen elválasztják ezt a részt a többtől.

A kulturális különbségekről már említést tettünk: a megszállt magyar területen a kis számbeli többséget képező oláh elem sokkal alacsonyabb nivóju, mint a magyar és német, de mégis magasabban áll, mint romániai fajrokona. A gazdasági foglalkozások értelmiségében az oláh alig vesz részt, Románia csekély ipari rétegét figyelemreméltó arányban magyarok alkotják, s a 15 milliós állam igazgatására Romániának nemcsak most nincs elég intelligenciája, hanem középiskolái ezentul sem tudnak megfelelő új sarjadékot nevelni.

Mindegyik hódító új szomszéd zsákmányát keserűvé teszi néhány olyan vonás, amelyet nem tudnak letörölni térképükről. Csehország ipari előnyei, Románia mezőgazdasági ereje nem lesznek képesek tartósan ellensúlyozni azt, hogy egy, a szellemi és gazdasági kultúrában egyaránt előrehaladt faj a földrajzi helyzet segítségével is centrifugális törekvéseket fejthet csak ki új államukban.

Keserű sors magunknak is, a szomszédok álmát nyugtalanítani. De nem mi kerestük, legszívesebben dolgoznánk békén a magunk portáján, másoktól sem zavarva.

XVIII.

NÉHÁNY TANULSÁG.

Vajjon teljesen vigasztalan-e az a kép, amelyet a megcsonkított Magyarország letarolt, szétdarabolt mezőin végigkalandozva, az elveszett értékeket és a meghagyott erőforrásokat vizsgálva, nyerni tudunk?

Ahogy eddig a helyzetet vázolni igyekeztünk, minden erőtartalékunk mellett ott kísért néhány fájdalmas és bizonytalan kérdés: ki tudjuk-e ezt használni a magunk javára? És minden romokba döntött és elszakított értékünk mögött mégis ott dereng valami halvány reménység: hátha termékeny, új életet tudunk kicsikarni itt is?

Kiséreljük meg pár szóval összefoglalni azt, amit Magyarország nem széteső, hanem erőszakkal szétválasztott részeinek szemlélésénél tapasztaltunk.

Kétféle válság van ma: az, amelyik a világcatasztrófából eredve, egész Középeurópa gazdasági életére ránehezedik, és az, amely a mi külön szerencsétlenségünk. És kétféle magyarság is van, illetőleg kétféle a sorsa a magyarságnak: más a mi végzetünk, akik a szétszabdalt organizmusban élve kesergünk a leváló részeken, és más azoké, akik tőlünk eltérve, messziről, egyre elhalóbb hangon sirnak utánunk.

A megcsonkított Magyarország, bármennyire elenséges gyűrű által van körülvéve, bármily termelési, pénzügyi nehézségekkel küzd is, és bármennyire bénává lett is azért, mert értékes tagjaitól megfosztották, mégis összefüggő egész, s idegen hatalmaknak közvetett nyomása alatt szenved ugyan, de a legtöbb viszonylatban önállóan intézi a sorsát, a maga belátása szerint, amennyire a belátást szembe lehet szegezni a mai idők viharos árával.

Mint állam a legtöbbet veszítettük, ami veszhető volt; de megmaradt mégis egy darabka földünk, amelybe kapaszkodva igyekszünk kivárni a jobb időket.

Akiket azonban elszakítottak tőlünk, azok sokkal jobban vannak sujtva, mert idegenbe kerültek, nemcsak az önálló rendelkezésnek, hanem szinte a panaszokról való híradásnak lehetősége nélkül is.

Ha a Bánságban fővebb a kenyér, ha Trencsénben fürgébbek a vonatok, s Déván hozzáférhetőbb a szén, mégis a mi helyzetünk a jobb, s azoké szálan-dóbb, akik kívül rekedtek szűk határainkon.

Nem érzelmi okok csupán, amiért ezt a különben oly egyszerű igazságot annyira hangsúlyozni kell, hanem főképen gazdaságiak. Talán hamar eljöhethet az idő, amikor megvásárolhatjuk újra termékeinkért Gömör vasát, Máramaros sóját, Csík erdeit. Látszólag helyreállítottuk a gazdasági összeköttetést, s mégis tökéletlen marad egész szervezetünk, Gömör, Máramaros, Csík népe nélkül.

Energiánkat nagyon kemény próbára teszi az, hogy lesujtott helyzetünkből talpra tudjunk állni, de ennél az erőfeszítésnél ott kell járni mögöttünk a szigorú gondnak, hogy ezen kívül még a sokkal jobban szenvedő véreink talprasegítése is a mi feladatunk. A szervezkedésnek, önszegélynek annyi eszköze hiányzik nálunk, ami nekünk rendelkezésünkre áll, hogy a munkamegosztás csak az lehet: néma türelem s szívós kitartás az ő részükről, mint tették azt a lengyelek hontalanságuk hosszú idején, másfelől pedig megfontolt, okos erőgyűjtés a mi részünkről.

S mert vannak, még pedig éppen véreink közül, akik nálunk rosszabb sorsban vannak, mi, szegény jobb helyzetűek, a kishitűség minden árnyalata nélkül tekintsük a mai állapotot erőkifejtésünk és mentőakciónk jövő alapjául.

Kishitűség nélkül, de tulságba vitt bizakodás nélkül is.

Bár megcsonkítottak, az mégis előnyünk, hogy ezzel az irredenta folyama megfordította az utját. Eddig Magyarország épségét ostromolták a környező államok, szítva itt lakó fajrokonai nagyratörését, elégedetlenségét, elkiváncozását: ezentul, ha magunk semmit sem mozdítanánk, új szomszédainknak kell előbb-utóbb megérezniök a mienknél sokkal sötétebb

végzetet: hogy mit jelent az, ha magasabb kulturájú faj nagyobb tömegét a szerepléstől félreszorítva, elnyomva, elégedetlennek növelve tartanak határaik közt, a bomlás biztos csirájaként.

Ami pedig a kétféle válságot illeti, az európai nyomasztó helyzetből egymagunk ki nem kerülhetünk, annak minden baját, mint az európai közösség egyik apró tagjának, a többivel végig kell szenvednünk. Azok a beteges kilengések, amelyek a győztes államok gazdasági helyzetében most is mutatkoznak, jelzik a válságok folytatását. A világforgalom utjainak teljes megnyitása, a világtermelés egyenletesebb szétosztása indíthatja meg Európa helyzetének megjavulását.

Melyik ponton és mikor következik ez be, s a gyorsan muló hónapok milyen új recidivákat okozhatnak, azt előre megmondani nem lehet.

Magyarország jövő sorsát ez a még el nem mult veszély egyelőre kénye-kedve szerint dobálja.

Máról-holnapra elővett eszközökkel, rövid lejáratu tervekkel lehet csak ilyen viszonyok között az ország gazdasági és társadalmi politikáját irányítani, s az a legnagyobb stílu politika, amely az apró lehetőségek e kényszerű összevisszaságába is, ahol lehet, bele tudja erőszakolni az ország fokozatos erősítésének szerves gondolatát.

Az erősítésnek — s ez már a saját válságunk — nagy akadályai és elég biztató lehetőségei is vannak.

Nagy akadály népességünk és gazdaságunk legyöngült állapota, a vérvesztés országunk megcsönkítése miatt, s a gazdasági verseny, amelybe most oly kedvezőtlen kilátások mellett kellene indulnunk.

Nagyobb akadályok ezek, hogysen ez a nemzedék meggyőzné, s ha minden terre szétforgácsoljuk maradványainkat, egyiken sem tudunk tartós sikert elérni.

Ezért látszik legfontosabb föladatnak, — amely minden programmon keresztül vonuljon, — először a népanagnak a javítása, erősítése, azután s eközben a termelő munka utjainak az egyengetése. Népből egyáltalán, terményből alig lesz egyelőre szétosztani való fölöslegünk, ha a látszat talán az ellenkezőt mutatná

is; inkább le kell tehát mondanunk azokról az örö-
mökrol, amelyek a fölöslegek ellenében a külföldről
felénk áradnának.

Kedvező termések esetén néhány év kérdése lehet
csupán, s mezőgazdaságunk annyira megerősödhetik
— s ezzel az ipart is úgy lélezgethez juttatja —, hogy
visszatartott vágyainkat jobban kielégíthetjük, s a
gazdasági érintkezésekbe sokkal nagyobb sullyal szól-
hatunk bele, mintha legyöngülve, megcsorbult erővel
már most futni kezdjük a versenyt s mihamar ki-
dülünk.

Nem vonhatunk természetesen falat magunk köré,
nem zárhatunk ki olyan árukat, amelyekre föltétlenül
szükségünk van s nem tarthatunk vissza olyan ter-
melvényeket, amelyeknek összehalmozása itt fölösle-
ges. Semmi elvet sem lehet ma oly nyilegyenesen
keresztülvinni, mint ahogy az kívánatos volna.

Sőt válságos helyzetünk hozza magával, hogy a
kényszerű engedményeknek hosszú sorozata löki majd
jobbra-balra a kitüzött irányvonalat.

Mégis minden tanulság arra mutat, hogy — ha
koncessziók utvesztőjén is — az egészséges nép, a do-
logra találó munkás, a télen is elfoglalt földműves, a
minden kis haszonért lehajoló s mégsem nagyigényü
tőke irányában találhatja meg Magyarország leg-
hamarább azt, amit most elvettek ugyan tőle, mint
részleteiben eddig is nem egyszer, ami azonban mégis
visszakerül hozzá, mert őt illeti meg az Idők vége-
zetéig.

TARTALOM.

<p>I. A föld 5</p> <p>Terület és népsűrűség 6</p> <p>A megmaradó részek 8</p> <p>Az elszakított vidékek 9</p> <p>Művelési ágak 14</p> <p>II. A nép. 18</p> <p>A népesség anyanyelve 18</p> <p>A magyar nyelv ereje 21</p> <p>A belső vándorlás utja 25</p> <p>A népesség fejlődése 27</p> <p>Hítfelekezetek 29</p> <p>III. Népesedés, közegészségügy 34</p> <p>Az elmaradt születések 36</p> <p>A jövő nemzedék hiánya 38</p> <p>A háborus halottak 41</p> <p>Népbetegségek 42</p> <p>Vándorlás 46</p> <p>IV. Népeségi és szociálpolitika 48</p> <p>A munkásosztály 48</p> <p>A tisztviselő-osztály 50</p> <p>A néperő gondozása 52</p> <p>Közélmelési politika 54</p> <p>Lakáspolitiká 57</p> <p>Harc a tüdővész ellen 57</p> <p>Küzdelem a születési szám emeléséért 62</p> <p>V. Birtokviszonyok 67</p> <p>Birtokmegosztás 1895-ben 67</p> <p>Birtokforgalom 71</p> <p>A szántóföld megosztása 1918-ban 74</p> <p>A birtokos-népesség 83</p>	<p>Gazdasági cselédek és munkások 90</p> <p>VI. Mezőgazdasági termelés és állattenyésztés 94</p> <p>A főbb termények területe 95</p> <p>A szántóföld egyéb terményei 99</p> <p>Terméseredmények 103</p> <p>A termés és szükséglet mérlege 106</p> <p>Szőlőművelés 109</p> <p>Erdők 111</p> <p>Állatlétszám 112</p> <p>VII. Birtokreform. Mezőgazdasági politika 119</p> <p>A termelés válsága 119</p> <p>A birtokaprózás nehézségei 120</p> <p>Telepítésre alkalmas néprétegek 126</p> <p>Az állattenyésztés fontossága 127</p> <p>A föld szaporítása 128</p> <p>Szövetkezeti szervezkedés 131</p> <p>VIII. Bányászat, szénváltáság 133</p> <p>A bányásznépesség 133</p> <p>Az elvesztett bányatermek 135</p> <p>A vasérc hiánya 138</p> <p>A szénválság 139</p> <p>Vizierőink 144</p> <p>A tőzegtelepek 146</p>
--	---

IX. Ipar	147	Uj alapítások és töke- emelések	226
Iparosnépesség	147	XIII. Az állam pénzügyei	230
Ipari vállalatok	149	Egyenes adóteher nem- zotiségenként	231
Az élelmezési ipar	154	Némely adónem az or- szág megosztása szerint	232
A vas- és gépipar	158	Külföldi adósságok és kö- vetelések	233
A vegyészeti ipar	162	Az állam adósságai	234
A fonó- és szövőipar	164	Az 1920/21. költségvetés	235
A ruházati ipar	166	XIV. Egyház és iskola	237
A faipar	168	Egyházaink vesztesége	237
A kő- és üvegipar	170	A kisdedovók	241
A bőripar	171	Az elemi iskolák	243
A papíripar	173	Iparos- és kereskedő- inas-iskolák	245
A sokszorosító ipar	174	Polgári iskolák	246
Iparpolitika	175	Felső kereskedelmi is- kolák	247
X. Kereskedelem	177	Középiskolák	248
Kereskedőnépesség	177	Főiskolák	249
Külkereskedelmünk a há- boru előtt	178	Elemi műveltség	249
Nyugatmagyarország sze- repe Ausztria élelme- zésében	184	Magasabb műveltség	250
A háborus forgalom	191	Kulturpolitika	253
Kereskedelmünk 1920 első felében	192	XV. Értelmiség és mun- kásság	255
XI. Közlekedés	196	A tisztviselőlétszám nö- vekvése	257
Közlekedési népesség	196	Menekülő tisztviselők	260
Tengeri és folyamhajózás	198	A jövő elhelyezkedés	261
Vasúthálózat	200	Az ipari munkahiány	263
Az elveszített csomópont- ok	202	XVI. Város és falu	267
A közutak szervezete	204	A városi és vidéki né- pesség	268
Posta és távirda	206	A fővárosok szerepe	271
XII. Tőkeszervezet	207	Budapest sorsa	272
Bankok és takarékpénz- tárak	209	XVII. Az új szomszédok	277
Hitelszövetkezetek	213	Ausztria	277
Nemzetiségi pénzüntéze- tek	217	Csehszlovákia	282
Földünk jelzálogterhe	218	Jugoszlávia	286
Ipari részvénytársasá- gok	221	Románia	289
Szakszövetkezetek	224	XVIII. Néhány tanulmány	293
A szövetkezeti mozgá- lom fejlődése	226		

BENEDEK ELEK

@

ÉDES ANYAFÖLDEM!

EGY NÉP ÉS EGY EMBER
TÖRTÉNETE. KÉT KÖTET.

A külföld gazdagon ontja az érdekes memoár-irodalom kincseit; nálunk évtizedek multak el anélkül, hogy valamely hasonló munka a közönség elé került volna. Most megszólal irodalmunknak egy rokonszenves, finomérzésű egyénisége, aki belső és külső életének meglepően gazdag és végig érdekes eseményeibe nyújt bepillantást.

Benedek Elek, a székely nép gyermeke, megismertet bennünket nemzetségének multjával, otthonának érdekes sajtáságaival, gyermekkorának legbensőbb impresszióival, székelyudvarhelyi iskolázatásával. Azután elbeszéli, hogy Budapestre kerül, itt egyetemet végez, irni kezd, nehézségek és csalódások az öngyilkosságig elkészerítik, csudás véletlennek köszönhető, hogy életben marad, visszakerül Budapestre, megnyílik előtte az újságírói, majd a komoly írói pálya, képviselő lesz, végigcsinálja a nagy véderővitát, családot alapít, résztvesz a csángók visszatelepítésében, ír, dolgozik, a háboru idejében pedig az oláh betörés elől otthonából menekülni kénytelen. Az utolsó 40 év irodalmi és politikai áramlatai és egyéniségei megelevenednek előttünk Benedek könyvében, melyből többi közt a székely nép élete, a *Tisza Kálmán-korszak*, az *Apponyi-féle* politikai irányzat, a *zsidókérdés* eredeti és elfogulatlan megvilágítása, az *oláh betörés* mint különösen érdekes részek magaslának ki.

A nagy irodalmi jelentőségű mű ára füzve 160 K, kötve 200 K

SEBESTYÉN KÁROLY:
EMLÉKEK ÉS TANULMÁNYOK

ÁRA FÜZVE 60 KORONA.

Egy harmincéves írói és huszonötéves tanári pálya fordulóján Sebestyén Károlyt ennek a könyvnek kiadásával tisztelték meg tanítványai. Az előszóban megható közvetlenséggel és melegséggel jellemzik a tanárt. A könyv maga hitelesen és írói tevékenysége minden oldaláról jellemzi az író. Pedagógiai dolgozatai hitet tesznek arról a lelkes komolyságról, amellyel tanítói tisztét értékelte és gyakorolta. Készülő Esztétikájának egy fejezete programot ad művészetelméletéről, amely a művészi alkotásból indul ki és hozzá tér vissza. Kritikai tanulmányai, utirajzai, könyvismertetései érdeklődése éberségét és sokoldalúságát mutatják. Arcképei a kegyelet adóját róják le az irodalom, művészet és tudomány ama nagyjai iránt, akiknek közelében élt, akiknek egy-egy ösztönzésért, tanításért, művészi gyönyörködésért érzi magát adósnak.

A PANTHEON ISMERETTÁRA.

BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA

Írta: PAULER ÁKOS

MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS

Egy tanult bölcselő és önálló gondolkodó adja e könyvben a filozófia valamennyi diszciplinájának elemeit, megmagyarázza keletkezésüket, végigkísér bennünket történetén, feltárja az egymást követő rendszerek belső összefüggéseit, ellenmondásait, egymásból fejlődését. Minden művelt olvasó, aki érdeklődik a filozófia problémái iránt, biztosan el fog igazodni e nehezen járható területen, ha Pauler kalauzolására bizza magát. És a teljes tájékozódással együtt tudást szerez a filozófiának, mint tudománynak mai állásáról és megismerkedik egy előkelő szellemmel, akinek fényes dialektikája, önmagában kiegyensúlyozott felsőbbes világnézete és tiszta, minden elfogultságtól ment tárgyilagossága a legnagyobb tiszteletet ébreszti.

Ára kötve 100 K.

ELSŐRENDŰ DISZMUNKA!

MADÁCH IMRE

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

HARANGHY JENŐ KÉPEIVEL

15 önálló műlappal, 30 figurális keretrajzzal, záróképekkel, rajzolt fedőlapokkal, stb. — Csak 500 amatőr- és 50 bibliofil-példányban kerül forgalomba. A bibliofil-éldányok valódi pergamenbe kötve, a kötésen Haranghy Jenő eredeti festményével. Az amatőr-kiadás ára szövetbe kötve 1000.— K. — A bibliofil-kiadás ára 4000.— K. — Pompás kiállítású diszmű, melynek képanyaga mindenképen méltó a költemény fenségéhez és nagyszerűségéhez.

KISS JÓZSEF:

ESTELEDIK, ALKONYODIK.

Az ősz költő epilógusnak szánta ezt a gyönyörű verseskönyvet. De költeményeiben oly eleven a humor, oly megragadó a melancholia, oly erőre kap a honfibú, hogy nem hihetünk a bucsuzkodás komolyságában. Aki iádelokat énekl, annak teste törekeny lehet, de szelleme tevékeny, gényusza termő, képzelete nyugtalan, izgatott, alkotni vágyó és alkotni képes. Az *Esteledik, alkonyodik* gazdagon árasztja a verseket, amelyek diszei a magyar költészetnek és maradandó helyet követelnek a magyar anthológiában. — Ára füzve: 42.— K, kötve 54.— K.

FÉLIX TIMMERMANN'S

A gyermek Jézus Flandriában.

Fordította: HARSÁNYI LAJOS.

Ez a bűbajos regény Jézus iörlénelének szent legendáját lokalizálja Flandria földjén. Timmermanns a nagy holland és flamand festöművészek stílförmójával él, akik népük festői díszébe öllöztették az Ó-Szövelség és az Evangélium szentjeit és prófélaít. Megkapó és mindvégig lebilincselő a költő naiv frissesége, kiapadhatatlan mesemondó készsége, mélységes vallásossága, amely egyazon csodálkozással és hódolattal áll meg az Istenember születésének misztériuma és az alkotó természet csodái előtt. A regényt Harsányi Lajos teljes stílművészettel és költői megértéssel fordította le. A műhöz Haranghy Jenő értékes, a szöveghez híven ragaszkodó, a költő ihletét éreztető képekkel rajzolt.

Ára: füzve 60.—, kötve 70.— K.

ZENEI PANTHEON:

I. BACH. II. BEETHOVEN.

Irta : PAPP VIKTOR.

Gyönyörűen fejlődő zenei kulturánknak hasznos és gyümölcsöző tényezője lesz a vállalat, amelyet ezen a címen megindítottunk. Első kötetében Papp Viktor, a fényes tollú és nagy tekintélyű zenei író és kritikus, Bach Sebestyén monumentális alakját és munkásságát ismereti a monumentális nagyonalúságával, a tudós szigorú módszerességével és az esztéta lelkesedésével. A második kötet Beethoven titáni nagyságának szárnyaló himnusza és hiánytalan, minden oldalról való megvilágítása, Papp Viktorban megvan az a ritka képesség, hogy hőseinek emberi tulajdonaival magyarázza oeuvre-jukat; ezért hatnak tanulmányai emberi dokumentumokként. Előadása művészi, stíljé választékos és nemes, tárgyí avatottsága tökéletes: I. BACH ára füzve: 24.— K, kötve: 32.— K, II. BEETHOVEN, ára füzve: 48.— K, kötve: 64.— K.

PANTHEON-KIADÁS

Tárgyilagos
és kimerítő

A LEGHASZNOSABB KÖNYV
A MOST MEGJELENT

Kiváló szak-
emberek írták

MAGYAR ÉVKÖNYV

a lefolyt év eseményeinek részletes, alapos és tárgyilagos ismertetése (1919 augusztustól kezdve 1920 végéig)

Gróf APPONYI ALBERT előszavával

Szerkeszti: SÜLE ANTAL

Ha tudni akarja:

Apponyi Albert gr. Előszavából:

„Ez a könyv nem más, mint a magyar nemzet lelklismeretvizsgálása az utolsó évről. Célja, hogy tükröt tartson a nemzet elé, melyben lássa, hogy mit csinált önmagából e sorsdöntő év alatt. A könyv a tükröt odaviszi a nemzeti élet minden megnyilvánulásához; megmutatja, hogy mit végeztünk ily nehéz viszonyok közt a külpolitika, a hadügy, a pénzügy, a közgazdaság, a belügyi kormányzat, a kultúra terén. Minden részletet iparkodik kitárni szépitgetés, eltorzítás, elfogultság, kedvezési szándék és gáncskeresés nélkül.“

mit vesz el és mit hagy meg a trianoni béke, mely politikai események történtek a bolsevizmus bukása óta, milyen kormányok működtek, milyenek voltak a pártalakulások, mi a kormányzó alkotmányos helyzete, mivel foglalkozott a Nemzetgyűlés, kik annak tagjai, hogyan folyt le a trianoni béke-aktus, s mik a béke főbb rendelkezései, mi a Népszövetség, milyen volt a különböző felekezetek Egyházi Élete, milyen volt kulturális életünk, irodalmunk, képzőművészetünk (kiállítások, aukciók), színház, zene, közoktatás, mely jogi alkotások létesültek, milyen volt a mezőgazdaság helyzete és a termés, milyen volt a kereskedelem, ipar, pénzügy, a dunai hajózás, a szénellátás, munkáskérdés, a hitelélet, a tőzsde, milyenek voltak a tőzsdei árfolyamok, a szükségleti cikkek áralakulása, mely adókat róttak ki, a sportélet eredményeit — labdarugás, atlétika, uszás, vívás, lósport, milyen volt az időjárás, mi történt a külföldön, stb. stb., 1919. augusztustól 1920 végéig.

mindezekre kimerítő és tárgyilagos cikkekben felel a

MAGYAR ÉVKÖNYV

Ára 110 K

vaskos kötele, mely ezenelül még teljes napiújsi és számos közhasznú tudnivalót (pl. vasúti személyjelszabás stb.) is tartalmaz

Ára 110 K

Kapható minden könyvkereskedésben.